Ф. І. Мамчур

Довідник з фітотерапії

53.52я2
М22

УДК 615.322(083)

Справочник по фитотерапии. Мамчур Ф. І. Довідник з фітотерапії.— К.: Здоров'я, 1984.— 264 с.

В справочнике систематизированы, обобщены сведения о наиболее употребительных в лечебной практике лекарственных растениях. Описаны их фармакологическое действие, химический состав, механизм влияния на организм человека и способы применения при различных заболеваниях (внутренних органов, кожи, женских половых органов, нервной системы, крови и др.)

Приведены врачебные прописи распространенных на территории нашей страны целебных древесных и травянистых растений.

Для практических врачей.

Рецензенти
професор *В..Г. Западнюк,* професор *Ю. І. Іванов*

Федор Иванович Мамчур

СПРАВОЧНИК ПО ФИТОТЕРАПИИ

Киев, «Здоровья»
(На украинском языке)

Редактор С. О. Гатненко
Оформлення художника О. А. Омельянюка
Художній редактор О. І. Яцун
Технічний редактор В. П. Бойко
Коректор В. І. Коваль, А. В. Воробйова

Інформ. бланк № 2259
Здано до складання 20.02.84.
Підп. до друку 26.07.84.
БФ 03964. Формат 84×108/32. Папір друк. № 2.
Гарн. літ. Друк вис.
Ум. друк. арк. 13,86. Ум. фарб.-відб. 14,07.
Обл.-вид. арк. 18,89.
Тираж 150 000 прим. Зам. 4—563. Ціна в паперовій оправі — 1 крб. 10 к. (75 000 прим.).
ціна в тканинній оправі — 1 крб. 30 к. (75 000 прим.).
Видавництво «Здоров'я», 252054, м. Київ-54, вул. Чкалова, 65.
Головне підприємство республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига», 252057, Київ-57, вул. Довженка, 3.

М $\frac{4110000000-133}{М209(04)-84}$ БЗ.11.12.84

Від автора

Незважаючи на бурхливий розвиток хімії і зростання кількості нових, дедалі ефективніших синтетичних лікарських препаратів, антибіотиків, лікарські рослини продовжують займати значне місце в арсеналі лікувальних засобів.

Використання лікарських рослин у народній та офіційній медицині має багатовікову традицію. Вони здавна користуються великою популярністю серед населення.

Однак, хоча цілющі властивості лікарських рослин загальновизнані, вивчення перспектив раціонального застосування їх у медицині нерідко ведеться однобоко. Так, у науково-дослідних закладах дослідження фармакотерапевтичної цінності лікарських рослин спрямоване головним чином на вивчення окремих діючих речовин сировини, призначеної для хіміко-фармацевтичної промисловості. Безпосередньому ж комплексному дослідженню рослин ще приділяється недостатньо уваги. Внаслідок цього не використовуються природні лікарські засоби, надзвичайно корисні при багатьох хворобах.

Мета цього довідника — звернути увагу практичних лікарів і провізорів на необхідність використання лікарських рослин як ефективного лікувального і профілактичного засобу; ознайомити їх з активно діючими біологічними речовинами рослин; довести, що лікарські рослини при багатьох хворобах являють собою не допоміжний, не другорядний засіб лікування, а основний, що не поступається медикаментам, а нерідко й має перед ними переваги.

Препарати рослинного походження характеризуються малою токсичністю і незначним алергічним впливом порівняно з синтетичними сполуками.

У довіднику ми намагались, наскільки це можливо, узагальнити досвід народної медицини, систематизувати і виділити найбільш ефективні лікарські рослини, дати відомості про полівалентність їх лікувальних властивостей, розповісти про застосування при різних недугах і, хоча б у загальних рисах, повідомити про географічне поширення, хімічний склад, механізм дії на організм та способи лікування. Велика увага при цьому приділяється застосуванню лікарських рослин у народній медицині.

При написанні книги автор користувався переважно вітчизняною літературою та частково зарубіжною.

У пропонованій увазі читачів книзі зроблено спробу систематизувати, узагальнити відомості вітчизняної і частково зарубіжної літератури про найбільш уживані в медичній практиці лікарські рослини. Зауваження щодо змісту і викладу книги автор сприйме з вдячністю.

Короткі відомості про діючі речовини лікарських рослин

Лікувальні властивості рослин залежать від наявності в них комплексу різноманітних за хімічною структурою і терапевтичною дією речовин. Найважливішими з цих речовин є алкалоїди, глікозиди, сапоніни, дубильні речовини, флавони, ефірні олії, рослинні гормони, вітаміни, мікроелементи, органічні кислоти, мінеральні солі, смоли тощо.

Алкалоїди — це складні азотовмісні сполуки лужного характеру, що виробляються в організмі рослини. Вони містять також вуглець, а більшість з них — кисень. Алкалоїди, що мають кисень,— тверді; безкисневі — рідкі. Вони перебувають у рослинах здебільшого у формі солей яблучної, щавлевої, лимонної, винної та інших кислот. Алкалоїди є у всіх частинах рослин, але розподілені в них нерівномірно. Одні рослини містять їх більше в плодах, інші — в корі, коренях. Вміст алкалоїдів залежить від екологічних умов (клімату, грунту), стадій розвитку рослин та ботанічних особливостей їх.

Алкалоїди добувають з рослин екстракцією за допомогою спирту та води. При цьому крім них екстрагуються дубильні речовини, смоли, слизи. Алкалоїди належать до сильнодіючих речовин, що виявляють найрізноманітніший фармакологічний вплив на організм. Мала токсичність і вибіркова дія деяких алкалоїдів зумовлені наявністю таких або подібних до них речовин в організмі людини і тварин. Наприклад, алкалоїди групи кофеїну (похідні пурину), окислюючись в організмі людини, розпадаються на гіпоксантин, ксантин і сечову кислоту. Пурин і його похідні близькі до продуктів білкового обміну, чим і зумовлена низька токсичність їх.

Алкалоїди у воді не розчиняються, проте солі їх розчиняються добре.

Наявність алкалоїдів у рослинах незначна — від ледь помітних слідів до 2—3 % у сухому продукті (в хінній корі — до 16 %). Більшість рослин мають по кілька різних алкалоїдів; у маку снотворному, наприклад, їх 26. Здебільшого алкалоїди утворюються в рослинах з родини макових, жовтецевих, пасльонових і метеликових. Кофеїн міститься в зернах кави і листках чаю китайського, атропін — у беладонні лікарській, морфін — у головках маку снотворного, нікотин — у тютюнових листках. Алкалоїдні рослини характеризуються складною і багатогранною дією на організм людини (нормалізують обмін речовин і поділ клітин, секрецію залоз органів травлення, артеріальний тиск тощо).

Із алкалоїдних рослин найчастіше використовують з лікувальною метою чистотіл звичайний, барбарис звичайний, головатень, маткові ріжки, листя чаю, корінь раувольфії зміїної, насіння горіха блювотного.

Глікозиди становлять велику групу діючих речовин, що продукуються рослинами. Вони складаються із сполук глюкози або інших цукрів з різними речовинами. Глікозиди легко розпадаються на вуглеводневу частину — глікон — і одну чи кілька нецукристих речовин, які називаються агліконами, або генінами. До агліконів належать альдегіди, алкалоїди, спирти, терпени, флавони, органічні кислоти тощо. Такий розпад глікозидів спостерігається при кип'ятінні у воді, нагріванні з розведеними кислотами або основами, а також під впливом рослинних ферментів — глікозидаз. Глікозиди — переважно кристалічні, рідше аморфні речовини, що добре розчиняються у воді та спирті і мають гіркий смак. З рослин вони екстрагуються водою або етанолом низької концентрації.

Залежно від хімічної будови глікозиди поділяються на три групи: 1) аглікони, які не мають у своєму складі азоту (глікозиди групи наперстянки); 2) аглікони, в яких є азот (нітрилглікозиди, ціанглікозиди); 3) аглікони, що містять азот і сірку (тіоглікозиди, гірчичні глікозиди). Глікозиди дуже поширені в рослинному світі і можуть бути в будь-якій частині рослини. Лікувальні властивості їх зумовлені здебільшого агліконом, проте цукристий компонент також має терапевтичний ефект: впливає на фармакокінетику глікозидів.

За дією на організм розрізняють такі глікозиди: серцеві, гіркоти (гіркі речовини), сапоніни, антраглікозиди, потогінні та ін.

Серцеві глікозиди — хімічні сполуки, що діють на серцевий м'яз, посилюючи його скорочення (кардіотонічний вплив). Деякі з них заспокійливо діють на центральну нервову систему. При передозуванні серцеві глікозиди можуть призвести до літального кінця.

Хімічний склад серцевих глікозидів однотипний. Аглікони їх є похідними циклопентано-пергідрофенантрену і, отже, належать до класу стероїдів, як і ряд інших специфічних хімічних сполук, що продукуються рослинами і тваринами (кальциферол, деякі нейтральні сапоніни, фітостерини, холестерин, жовчні кислоти, статеві гормони тощо).

Серцеві глікозиди зменшують вміст іонів калію в клітинах і збільшують вміст іонів натрію і кальцію, поліпшують процес проникнення цукрів через клітинну мембрану, активізують клітинне дихання, збільшують загальний вміст білків чи кількість небілкового азоту. Ця група глікозидів нормалізує ферментативні процеси вуглеводно-фосфорного обміну в серцевому м'язі та поліпшує засвоєння ним аденозинтрифосфорної кислоти, а також сприяє синтезу глікогену з молочної кислоти.

Горицвіт весняний, наперстянка, конвалія травнева, строфант та інші рослини, які містять серцеві глікозиди, здавна успішно використовувались народною медициною, а згодом знайшли застосування у науковій медицині при лікуванні хвороб серця.

У деяких рослинах, особливо в алое, корі і плодах крушини вільхоподібної, листі, коренях ревеню, є біологічно активні *антраглікозиди* — похідні антрацену, що діють як вільні сполуки і як гетерозиди. Це в основному аглікони, що являють собою мономери: антраноли, антрони, антрахінони та їх димери.

Гліконова частина антраглікозиду відіграє чи не основну роль у транспортуванні цієї сполуки в організмі, запобігаючи метаболічним змінам її. Цукристі зв'язки оберігають антраглікозиди від розпаду та денатурації під час виготовлення препаратів та при зберіганні рослинної сировини. Послаблююча дія антрахінонів порівняно незначна, але у їх похідних (антранолів і антронів) ця властивість досить виражена. Кількість антраглікозидів у рослині залежно від виду може бути різною. Наприклад, в алое їх не менше 18 %, у листі сени — 2,5—3 %, у корі крушини ламкої — до 7 %, в коренях ревеню — 2,6 %. Ще не з'ясована залежність між вмістом антраглікозидів у рослинній сировині та її фармакологічною активністю.

Механізм дії антраглікозидів ще до кінця не вивчений. Дехто з дослідників вважає, що при прийомі всередину частина антраглікозидів завдяки гліконовим сполукам проходить через шлунок і тонку кишку в незміненому стані аж до товстої кишки. Лише агліконові сполуки підлягають певній редукції. Засвоєні антраглікозиди розпадаються і трансформуються до гідроксіантрахінонів у товстій кишці. Під впливом ензимів, що продукуються кишковою флорою, антраглікозиди розпадаються на окремі компоненти. Деякі антрасполуки, виділяючись з організму матері з молоком, викликають диспепсію у немовлят. Антрасполуки, що виводяться через жовчні шляхи або нирки, залежно від pH змінюють колір сечі та жовчі: при значному залуженні сеча набуває темно-червоного кольору, а жовч — коричневого. Антрасполуки посилюють виділення води і слизу, уповільнюють всмоктування води, запобігають згущенню калових мас. Послаблююча дія їх настає через 10—12 год з часу прийому ліків.

За іншою теорією, механізм дії антраглікозидів полягає в тому, що антрасполуки частково розпадаються в тонкій кишці, де активні сполуки разом з пасивними метаболітами абсорбуються і переходять до кінцевих відрізків травного каналу.

Екстракти та відвари з рослинної сировини, яка містить суміш антраглікозидів, виявляють значно більший лікувальний ефект, ніж антраглікозиди, виділені у чистому стані.

Антраглікозидні сполуки, що знаходяться в рослинах, в основному діють синергічно, хоч можуть діяти по відношенню до інших речовин (скажімо, дубильних) й антагоністично.

Тіоглікозиди — сполуки, до складу агліконів яких входить сірка, що бере участь у звільненні цукристого компоненту. Тіоглікозиди гострі, пекучі на смак, подразнюють слизові оболонки і шкіру. У невеликій кількості збуджують апетит, посилюють кровообіг і мають сильну протимікробну дію. Вони є у траві суріпки польової, гірчиці, хроні, редьці, капусті тощо. В експериментальних дослідах виявлено естрогенну дію тіоглікозидів суріпки польової (Ф. І. Мамчур та співавт., 1975).

Ті рослини, в яких наявні несерцеві (гіркі) глікозиди, дуже гіркі на смак, але на відміну від гірких алкалоїдів і гірких серцевих глікозидів несерцеві глікозиди не шкідливі. Їх використовують у медичній практиці для посилення секреторної функції шлунка, кращого засвоєння їжі. Хімічна будова гірких речовин вивчена мало через труднощі у виділенні їх в чистому стані. Деякі гіркоти, виділені у чистому стані, розчинні у воді, спирті та інших речовинах. До гірких глікозидів належать абсинтин (з полину гіркого), аукубін (з вероніки лікарської), еритаурин (з золототисячника малого). Є рослини, що містять безазотні, неглікозидні гіркі речовини. Добре вивчено хімічний склад гіркот гумулону та лупулону, які є в смолистій речовині хмелю і характеризуються седативною дією.

Гіркі речовини — це такі речовини, що сприяють процесові травлення, а отже, є природними збудниками центрів секреторної діяльності шлунка.

Хімічна будова гірких речовин таких рослин, як тирлич жовтий, хміль звичайний, кульбаба лікарська, полин гіркий, і досі до кінця не з'ясована. Вивчені ж речовини належать до різних хімічних груп. Більшість із них мають будову лактонів, кетонів, терпенів або подібні за будовою до нафталенів. Ці сполуки добре зберігаються при сушінні рослин. Деякі гіркі речовини мають протимікробні властивості. Наприклад, лупулон із квітів хмелю звичайного у пробірці діє бактеріостатично навіть у розведенні 1: 400 000.

До групи гірких сполук належить арбутин, який широко використовують в урології. Ця речовина складається з глюкози та гідрохінону, добре розчиняється у воді і спирті. Міститься арбутин разом із метиларбутином у мучниці звичайній, брусниці, вересі звичайному. Ця сполука добре всмоктується в тонкій кишці, порівняно легко розпадається в лужному середовищі сечі, вивільняючи гідрохінон або метилгідрохінон, що виділяється нирками і діє антимікробно, протизапально на сечовивідні шляхи та забарвлює сечу в зелено-оливковий колір.

Щоб досягти необхідного лікувального ефекту, препарати, багаті на цей глікозид, треба вживати тривалий час. Отруйної дії арбутину та продуктів його розпаду не виявлено. Експериментально встановлено, що арбутин не впливає на мікроорганізми, а гідрохінон виявляє бактерицидну та бактеріостатичну дію в розведеннях відповідно 1: 3000 і 1:10 000.

Лікувальна дія рослин, які містять у своєму складі арбутин, значно ефективніша, ніж дія чистого арбутину. Це, напевно, зумовлено наявністю в рослинах дубильних речовин і флавонів. Проте слід зауважити, що хворим із сечею лужної реакції використовувати рослини, в яких є арбутинові глікозиди, не варто, оскільки вони не розпадаються до діючого гідрохінону.

До гірких сполук належать пектини.

Пектини — це полімеризовані цукристі сполуки, подібні до слизів. До складу пектинових молекул входять пентози, гексози, галактуронова і оцтова кислоти, а також незначна кількість метанолу. У воді пектини набухають і утворюють колоїдні розчини,

що переходять у більш або менш твердий стан. Пектини часто перебувають у рослині поряд із слизами, але в незначній кількості. Джерелом пектинів є деякі овочі, плоди шипшини, калини, смородина, яблука, лимони, мандарини, буряки, корені живокосту лікарського, дудника лісового. Водні розчини пектинів з цукром під впливом органічних кислот утворюють гелі, яким властива адсорбуюча та протизапальна дія. Радянські вчені (А. Д. Безухов, І. І. Хотин, 1962) довели, що рослинні гелеподібні пектинові сполуки зв'язують стронцій і кобальт, включаючи радіонукліди; більша частина пектинів разом зі шкідливими речовинами, що в них містяться, не перетравлюється в організмі.

Пектини посилюють травлення, зменшують процеси гниття, знешкоджують отруйні речовини, що потрапляють в організм, а також ті, які утворюються в ньому, і таким чином поліпшують умови продукування в кишках необхідних речовин, особливо вітамінів групи В. Пектини сприяють ростові і життєдіяльності корисних бактерій, виведенню з організму отруйних речовин та надміру холестерину (Н. Т. Ковальова, 1971). При надходженні в організм у великій кількості вони можуть діяти як в'яжучі засоби.

У лікувальній практиці чисті пектини використовуються як антигеморагічний засіб. Внутрішньовенне введення їх збільшує в'язкість крові, підвищує її здатність до зсідання, що дає змогу застосовувати ці речовини при гематурії, кровотечі (шлунковій, кишковій, матковій).

Експериментально доведена антидотна активність пектину при отруєнні ртуттю та свинцем. У дослідах на гвінейських свинках також встановлено, що пектини різного походження значно посилюють виділення отруйних речовин з організму і знижують інтоксикацію (О. Г. Архипова, 1965).

Однак питання токсичності пектинів у зв'язку з наявністю їх у складі глюкуронової та галактуронової кислот на сьогодні ще остаточно не з'ясоване.

Дубильні речовини — різні за своїм хімічним складом і однорідні за фізіологічною дією групи рослинних препаратів, що характеризуються здатністю зв'язуватися з білками та металами. У рослинному світі найчастіше зустрічаються дубильні речовини з ознаками глікозидів, естерів або тих і інших; нерідко вони виступають у сполуці з алкалоїдами, слизами та гумами.

Прикладом естероподібних дубильних речовин може бути досить поширена хлорогенова кислота — сполука кофейної та хінної кислот. Серед дубильних речовин з властивостями глікозидів чільне місце посідає танін, що становить суміш різних сполук, будова яких ще не достатньо вивчена. Танін майже не гідролізується і розщеплюється лише за допомогою основ.

У медичній практиці дубильні речовини призначаються всередину в формі настоїв, екстрактів, відварів. Танін — єдина дубильна речовина, яку вживають у чистому стані.

Дубильні речовини найбільш ефективно діють на функцію травного каналу і шкіри, дещо слабкіше — на стан сечовивідних шляхів і легенів. Утворюючи сполуки з білками, вони виявляють в'яжучий, антигеморагічний і антимікробний вплив. При вживанні

всередину внаслідок поєднання з білками утруднюють всмоктування отруйних речовин. Дубильні речовини зменшують проникнення води в просвіт кишок, запобігають надмірному зневодненню організму та розрідженню калових мас, тобто виконують роль захисної оболонки проти подразників.

Під дією дубильних речовин уповільнюються, а інколи й зовсім припиняються внутрішні кровотечі: в результаті поєднання їх з білками утворюються згустки крові, що закупорюють пошкоджені капіляри. Крім того, утворена біологічна плівка (білок+дубильна речовина) займає малу поверхню, завдяки чому капіляри звужуються і кровотеча припиняється. Плівка стає бар'єром для мікроорганізмів і їх токсинів, що дуже важливо при запальних процесах, скажімо, в кишках, нирковій мисці, сечовому міхурі. Отже, дубильні речовини — це специфічні протизапальні засоби.

Слід зауважити, що поширена думка про поверхневу дію дубильних речовин у травному каналі (про те, що вони не всмоктуються стінками кишок) експериментально не підтвердилася. Виявлено цілий ряд сполук (у тому числі елагову і галову кислоти), що входять до складу дубильних речовин, які легко проникають крізь стінки кишок, досягають кровоносних судин, розносяться кров'ю і потрапляють до різних віддалених органів (L. Dobrowolski, 1965).

Дослідження G. Fischer (1954) показують, що хоча екстракти дубильних речовин і не є сильними протимікробними засобами in vitro, зате добре діють проти вірусів. Деякі з таких екстрактів навіть у розведенні 1: 50 000 знищують вірусні тільця протягом 5 хв. Це свідчить про перспективність застосування дубильних речовин як противірусних засобів.

Дубильні речовини взаємодіють з аніонними групами, створюють досить стійкі, нерозчинні у воді сполуки. Ці комплекси схильні до коагуляції, але частіше переходять зі стану золю у гель. При сильнішій в'яжучій дії дубильних речовин на поверхні ран та слизових оболонках утворюється щільний альбумінат, що утруднює проникнення води і захищає клітини від набряку і впливу зовнішніх подразників. Життєдіяльність клітин при цьому певний час залишається обмеженою.

Дубильні речовини дещо зневоднюють нервові закінчення і через те виявляють місцеву знеболюючу дію, наприклад при опіках (термічних та гідротермічних), коли досить швидко виникають запальні процеси. Невелика кількість їх проникає глибше в тканини і там, ущільнюючи стінки капілярів, гальмує синтез тканинних пептидів, знешкоджує гістаміноподібні речовини, скорочує приплив тканинної рідини і різко зменшує запальний процес. Дубильні речовини водночас денатурують білки крові, аглютинують еритроцити, ущільнюють сполучнотканинні волокна.

Перешкоджаючи припливові токсинів через капілярну стінку, в'яжучі речовини таким чином гальмують проникнення до глибоких шарів шкіри та кровоносних судин отруйних продуктів розпаду тканин, а також всмоктування з просвіту травного каналу харчових метаболітів або продуктів бактеріального походження. Слід зауважити, що дубильні речовини послаблюють видільну функцію шлунка і кишок, а це призводить до запорів.

Типовими представниками дубильних речовин, які гідролізуються, є так звані таноїди (галотаніни) — естери фенолових кислот з алкоголями, цукрами, гетерозидами катехінових сполук — або їх сконденсовані похідні, що не гідролізуються. Дубильні речовини рослин виявляють самостійний ефект або їх дія посилюється дією інших лікарських сполук, які містяться в цій рослині.

Джерелами дубильних речовин є кореневища змійовика, перстачу прямостоячого, аїру, листя чаю, кора дуба, ягоди чорниці.

Найчастіше з дубильних речовин у лікувальній практиці застосовують танін, що є глікозидом (галова кислота в сполуці з глюкозою і таніновою кислотою), який одержують з кулястих наростів на листках дуба.

З рослинної сировини, що містить дубильні речовини, як уже відзначалося, готують настої, відвари, настойки або екстракти. За механізмом дії дубильні речовини належать до груп лікувальних засобів, застосовуваних при опіках, мокнучих екземах, кровотечах, саднах, шкірних висипах та опрілостях, а також при запаленні ясен, слизової оболонки рота. 0,5—2 % розчин таніну використовують для компресів, сидячих ванн, спринцювань при захворюваннях дистальних відділів травного каналу, при мацерації та розривах гемороїдальних вузлів, гінекологічних хворобах.

Деякі рослини містять сконденсовані дубильні речовини, які, хоча й не належать до глікозидів, мають у своєму складі катехіни, споріднені з антоціанами та флавонами і тому можуть діяти подібно до рутину.

Катехінові дубильні речовини з групи елагових та пірогалолу добре конденсуються, а продукти їх димеризації мають посилену в'яжучу дію. Зате продукти утилізації їх (флабофени) втрачають активність. У період зберігання рослинної сировини, що містить ці речовини, в них поступово зменшується кількість розчинних компонентів. Через 14—15 міс зберігання кількість розчинних дубильних речовин у сировині дорівнює 50 % початкової.

Другу групу глікозидів становлять сапоніни, слизисті речовини і флавони Вони є в багатьох рослинах, особливо з родин первоцвітих і гвоздичних.

Сапонінові речовини, або сапоніни,— це гетерозидні сполуки стеролових агліконів (циклопентано-фенантренових) або тритерпенових з різними цукрами (глюкозою, рамнозою, арабінозою, галактозою, а також з глюкуроновою кислотою). Вони містяться в багатьох рослинах, а в деяких (мильнянці лікарській, первоцвіті весняному, грижниці голій, китятках) нагромаджені в значній кількості. Сапоніни добре розчиняються у воді, утворюючи колоїдні речовини, а при вібрації — густу піну. Навіть у досить концентрованих розчинах вони перебувають у молекулярному та іонному стані (V. Raussen, 1950). Характерною ознакою сапонінів є їх здатність утворювати складні сполуки з певними алкоголями і фенолами, а особливо — з холестерином. Такого типу сполуки дають можливість сапонінам перебувати в інертному стані, і лише при розкладі під впливом підвищеної температури дія їх активізується.

Доведено, що сапоніни сприяють виділенню жовчі і її розрі-

дженню, посилюють діурез. Сапоніни активізують виділення шлункового та кишкового соків, соку підшлункової залози.

З препаратів, що містять сапоніни, для парентерального введення призначають лише ті, які важко розчиняються або погано всмоктуються через слизові оболонки. Це — сечогінні, жовчогінні та відхаркувальні засоби. Деякі сапоніновмісні рослини (наприклад, траву грижниці) віддавна застосовують у народній медицині як депуративні ліки, що добре виводять з організму продукти розкладу з сечею.

Рослинні препарати з вмістом сапонінів, що вживаються через рот, навіть у невеликих дозах подразнюють нервові закінчення слизової оболонки шлунка і викликають нудоту. Одночасно підвищується подразність дихального центру, поглиблюється і частішає дихання. Водянистий слиз, що утворюється, пом'якшує кашель, а посилене дихання сприяє видаленню харкотиння з дихальних шляхів.

У травному каналі сапоніни частково розпадаються на сапогеніни, які всмоктуються і виводяться з сечею. Експериментально встановлено, що сапоніни дещо зменшують діурез. Пероральний прийом великої кількості цих речовин може призвести до подразнення слизової оболонки шлунка та кишок, блювання, діареї, до геморагічного ентероколіту. Крім того, встановлено, що сапоніни збільшують проникність стінок слизової оболонки травного каналу і поліпшують всмоктування солей кальцію, заліза, серцевих глікозидів. Ця дія сапонінів має неабияке значення для засвоєння вітамінів або мінеральних солей, що містяться в помідорах, квасолі та інших овочах і плодах, де також є сапонінові глікозиди.

Сапоніни, введені парентерально (підшкірно або внутрішньом'язово), дуже подразнюють тканини, викликають їх запалення, нагноєння, некроз. Сапоніни соланін і дигітонін при внутрішньовенному введенні діють як сильна протоплазматична отрута.

Токсична дія сапонінів насамперед позначається на паренхіматозних органах. Значного ушкодження зазнає капілярна система нирок, печінки, серцевого м'яза. Виникають крововиливи та деструктивні зміни в альвеолярній системі легенів і субсерозних судинах тонкої кишки.

Утворюючи комплексні сполуки з холестерином та стероїдними речовинами, сапоніни призводять до гемолізу, гемолітичної анемії, тяжких ушкоджень гемопоетичної функції і кісткового мозку. Деякі з них (токсичні) надмірно посилюють гемоліз еритроцитів, а інші (малотоксичні), навпаки, уповільнюють цей процес: поєднуються з альбумінами крові в досить стабільні комплекси.

Введені внутрішньом'язово у великій кількості, вони спочатку збуджують, а потім ушкоджують важливі відділи головного та спинного мозку, дихальний центр, серцевий м'яз.

Сапонінові гетерозиди у багатьох рослинах перебувають разом з іншими сполуками — флавонами, кумаринами, дубильними речовинами тощо.

У квітках каштана кінського міститься сапонін есцин. Ця сполука підвищує резистентність капілярів (внаслідок пригнічення гіалуронідази) і еритроцитів, стимулює протизсідальну активність

сироватки крові, пригнічує продукування антитромбіну в ретикуло-ендотеліальній системі кровоносних судин, знижує в'язкість крові, посилює кровонаповнення венозної системи, особливо при наявності в ній патологічних змін. Крім безпосередньої дії на стінку судини він виявляє значно складніший фармокологічний вплив на організм. Як свідчать експерименти, есцин змінює хімічний склад крові і передусім впливає на обмін холестерину, а також тонізує автономну іннервацію судин (С. М. Кіт, О. П. Мельничук, 1960). Есцин також має антигістамінні та антисеротонінові властивості, значною мірою характеризується протизапальною дією, здатністю зменшувати проникність судин, поліпшувати кровопостачання тканин.

In vitro есцин виявляє обмежену гемолітичну активність, а в організмі блокується з альбумінами крові (форма транспортування ліків в організмі). Сполучення есцину з білками підтверджено навіть при пероральному та парентеральному його введенні. Це форма оберігання тканин від внутрішньоорганного гемолізу. Лише у великих дозах есцин подразнює і некротизує тканини, призводить до гемолізу еритроцитів і утворення некротичних вогнищ у паренхіматозних органах. Кристалічний есцин при пероральному введенні поводить себе інертно і не абсорбується з травного каналу, зате його аморфний різновид всмоктується в кишках. У разі внутрішнього введення есцин зменшує набряки, якими ускладнюються тромбоз і переломи кісток, флебіти, варикозні вузли тощо.

Враховуючи подразну дію рослинних препаратів, що містять сапонінові речовини, на слизові оболонки, їх варто застосовувати при неспецифічних захворюваннях верхніх дихальних шляхів.

Отже, сапоніновмісні рослини використовують у медицині як відхаркувальні засоби при захворюваннях дихальних шляхів, як сечогінні, загальнозміцнюючі, стимулюючі, тонізуючі ліки. Значна частина їх використовується в лікуванні хвороб серцево-судинної системи, а також як седативні і протисклеротичні засоби. Встановлено досить ефективну дію сапонінів при лікуванні атеросклерозу судин головного мозку, атеросклерозу в поєднанні з гіпертонічною хворобою, а також із злоякісними новоутвореннями (А. М. Захаров, С. М. Кабанов, 1964).

Слизисті речовини — це сполуки, в яких виявлено цукристі субстанції (рамнозу, арабінозу, ксилозу, галактозу), уронові кислоти (глюкуронову, галактуронову та ін.). У морських рослинах слизи сполучаються з сірчаною кислотою й випадають у вигляді вапнистих солей. У воді вони утворюють колоїдальні розчини, що характеризуються великою в'язкістю, а під впливом алкоголю розпадаються. Ці сполуки дуже поширені в рослинах, особливо в деяких з них (алтеї лікарській, зозулинці чоловічому, мальві лісовій, живокості лікарському, льоні звичайному, підбілі звичайному, дивині скіпетровидній).

Крім агар-агару, який є очищеною слизистою речовиною, в лікувальній практиці застосовують водні витяжки з багатих на ці сполуки рослин. Слиз у людському організмі дуже повільно гідролізується і може проникати у внутрішні органи незміненим. Тому рослини, що містять велику кількість слизистих сполук,

застосовуються при лікуванні запальних процесів стінок сечових органів і травного каналу.

Препарати із рослин, у яких є слиз, вже давно призначаються проти кашлю без будь-якого уточнення фармакологічного механізму дії. Слиз, який екстрагується водними настоями, обволікає змінені запальним процесом (гіперемійовані та набряклі) слизові оболонки горла і гортані і таким чином припиняє кашель. Він сприяє розсмоктуванню і виділенню харкотиння. Найчастіше використовують витяжки з коренів і листків алтеї лікарської, квіток і листків мальви польової, кореня живокосту лікарського та насіння льону звичайного.

Як і агар-агар, слизи з насіння подорожника великого, льону звичайного не всмоктуються у кишках, оскільки в кишковому соку мало ензимних речовин для здійснення гідролізу слизистих сполук до моносахаридів. Механізм дії цих чинників у кишках полягає в збільшенні кишкового вмісту і наданні йому пластичної консистенції. Колоїдні речовини, вжиті у формі сухих порошків, поглинають воду з стінок кишок і з кишкового вмісту, набухають, подразнюють чутливі нервові закінчення слизової оболонки, посилюють перистальтику, що зрештою рефлекторно приводить до випорожнення.

Рослинні слизи, що набухають у кишках, характеризуються значно м'якшою дією порівняно з синтетичними препаратами, застосовуваними для зменшення перистальтики. Ці засоби навіть при тривалому вживанні не подразнюють слизової оболонки.

Рослинні слизи, крім того, обволікають ушкоджені місця і тамують біль при запаленні слизової оболонки шлунка. Колоїдальні золі призначають для обволікання запалених слизових оболонок шлунка і кишок у разі підвищеної кислотності, а також з метою захисту від впливу токсинів.

Слизиста клейковина при підігріванні стає рідкою, а при охолодженні набуває драглистого стану. Готують її у формі 2—10 % настоїв, відварів або екстрактів. Відвар лляного насіння утворює драглисту масу, що досить тривало утримується в шлунку у стані розчину.

Виділені з рослинної сировини слизи й субстанції, що здатні набухати, додають до суспензій та емульсій, які діють пом'якшувально та обволікаюче. Особливо часто їх використовують при ожирінні, оскільки вони дають відчуття ситості і не діють як послаблююче на відміну від інших засобів.

Однак вживання протягом тривалого часу екстрактів з рослин, що містять слизи, негативно позначається на метаболічних процесах організму. Це призводить до погіршення засвоєння необхідних поживних речовин: амінокислот, цукрів, жирів, вітамінів та мінеральних солей. Обволікаючи слизову оболонку шлунка та кишок, слизи механічно перешкоджають протіканню процесів резорбції. Хоча, з іншого боку, це має позитивне значення у випадках отруєння хімічними речовинами, солями важких металів, ліками, а також продуктами розкладу при глисній інвазії і токсинами.

На поверхні рани рослинні слизи утворюють захисну оболонку, яка ізолює ушкоджені тканини від шкідливого впливу. Одночасно

вони пом'якшують затверділі та ороговілі ділянки тканини, полегшують проникнення інших лікарських засобів до глибших шарів шкіри. Слизисті речовини зменшують біль і діють протизапально.

Окремо слід зупинитися на характеристиці груп *флавонів* і *флавонолів* та їх похідних. Це дуже поширені в рослинному світі органічні речовини, що містяться здебільшого у квітках і листках. Вони мають жовтий колір, перебувають у вільному стані і в поєднанні з іншими компонентами.

Флавонові речовини поділяються на флавони (апігенін, лютеолін, кемпферол, кверцетин, рутин), флавоноли (еридиктіол, гесперидин) та ізофлавони (геністеїн, іригенін). Найхарактернішою їх властивістю є вплив на судини: вони зменшують ламкість стінок капілярів і проникність міжклітинних щілин (Я. І. Хаджай та співавт., 1956).

Доведено, що на капілярну стінку діють усі види флавонів, але з різною силою, яка залежить від їх структурних особливостей. Механізм дії флавонів на кровоносну систему ще недостатньо вивчений. Існують гіпотези, що вони безпосередньо впливають на стінки кровоносних судин або ж через адреналову систему (A. Ozarowski, 1959).

Клінічні дослідження останніх років показують, що флавонові глікозиди діють переважно при наближеному до норми білковому складі крові. Якщо ж з'являються певні відхилення в балансі білкових фракцій крові, їх дія різко знижується.

Цінною властивістю флавонів є те, що вони створюють умови, які забезпечують різке зменшення ламкості судин при рентгенівському опромінюванні організму. Проте, як виявилося, флавони діють лише під час опромінення, а кумулятивної здатності не мають. Встановлено виражений синергізм флавонових сполук з аскорбіновою кислотою. Наприклад, завдяки застосуванню гомоеридектіолу чи рутину смертність піддослідних тварин внаслідок променевої хвороби зменшується з 60 до 10 %.

Про вплив флавонів на зсідання крові відомо лише те, що деякі глікозиди з цієї групи, особливо рутин, зменшують кровотечу з ушкоджених органів, власне, діють як типові антагоністи дикумаролу.

Окремі флавони характеризуються неспецифічними, антигістамінними властивостями, знижують активність деяких ферментів — сукцинатдегідрогенази, гіалуронідази, холінацетидази. Крім того, вони гальмують дію адреналіну, зменшують вплив токсичних речовин, виявляють досить стійкий протимікробний ефект, а також посилюють сечовиділення. Флавонові сполуки в організмі в основному залишаються незміненими і досить швидко виділяються з сечею.

Найпоширеніші з флавонів у рослинному світі — кверцетин і його глікозиди. З глікозидів кверцетину добре вивчені кемпферол (міститься у листках вересу звичайного, ягодах крушини ламкої), фізетин (барвна речовина сумаху) і рутин. Кверцетин у вільному стані, а найчастіше як компонент глікозиду є в хмелі звичайному, листі чаю, квітках і листках підбілу лікарського, квітах жовтофіолю, червоній троянді, корі дуба. Метиловий ефір кверцети-

ну — рамнетин — в складі глікозиду є в ягодах крушини ламкої і глоду колючого.

Вважають, що кверцетин відіграє роль коензиму в метаболічних процесах у серцевому м'язі, одночасно регулюючи проникність капілярів. Як і всі інші флавони, він не кумулюється в організмі і має здатність знижувати артеріальний тиск.

Останнім часом було доведено, що кверцетин виявляє виражену антибактеріальну дію. Є відомості про його ефективність при лікуванні новоутворень в експериментах на курах і мишах.

На стінки кровоносних судин кверцетин діє слабко, трохи сильніше — при променевих ураженнях. Однак помічено активізацію деяких ензимних процесів в організмі під впливом гіалуронідази. Кверцетин, як і інші сполуки флавонів, майже не токсичний.

Рутин рамнозо-глюкокверцетин виявляє Р-вітамінну активність. Він ефективний при ламкості та підвищеній проникності кровоносних судин, прискорює процес зсідання крові, відновлює еластичність судин при ураженні їх радіоактивними речовинами. Як антигістамінний препарат рутин пригнічує дію деяких ензимів і трохи посилює сечовиділення. Він утворює комплексні сполуки з білками і поліпшує обмін речовин.

Рутин являє собою суміш гесперидину та еріодиктіолу, які знаходяться здебільшого в продуктах рослинного походження — шипшині, винограді, смородині, горобині, апельсинах, зеленому листі чаю. За фізіологічними властивостями він подібний до рутинолу, однак має більш виражену антигістамінну дію. Якщо в організмі не вистачає рутину, дрібні кровоносні судини стають проникними і ламкими. Рутин зв'язується з аскорбіновою кислотою і сприяє її утриманню в організмі.

У поєднанні з флавоновими сполуками рутин впливає спазмолітично на гладкі м'язи стінок судин, бере участь у депонуванні надміру крові з капілярів. Як і споріднені з ним флавоноли, рутин позитивно впливає на роботу серцевого м'яза: активізуються серцеві скорочення, зростає хвилинний об'єм серця. Флавоноли ефективно діють у випадках ушкодження серцевого м'яза при отруєнні хлороформом, хіною, етиловим уретаном, новарсенолом. Експериментально підтверджено, що в разі отруєння метиловим алкоголем рутин та його аглікон кверцетин діють як антидоти. Така їх дія пов'язана з хімічною будовою флавоноїдів. При ураженні серцевого м'яза внаслідок надмірного нагромадження молочної кислоти, а також при гіперкаліємії рутин і кверцетин сприяють нормалізації діяльності серця. Подібно до тіаміну флавоноли відіграють роль коензиму, беручи участь у вуглеводному обміні в серцевому м'язі.

Деякі флавоноли позитивно впливають на організм при гіпертонічній хворобі, особливо у людей похилого віку з глибокими атеросклеротичними змінами. Клінічні дослідження свідчать, що рутин не знижує артеріального тиску, а лише регулює проникність стінок капілярів у випадку загрози крововиливу в мозок.

Отже, флавоноли впливають на кровоносні капіляри протизапально, протиалергічно, особливо в поєднанні з аскорбіновою кислотою.

Група флавонолів (рутин, кверцетин, кемпферол, мірецитин, гіперин) та флавоноїди гесперидин і наригенін мають сечогінну властивість. Лікарські рослини, багаті на флавоноїди, можна використовувати тривалий час при запальних процесах у сечовивідних шляхах. Як засоби з добрими діуретичними властивостями вживають препарати листків мучниці звичайної, листків берези бородавчастої, трави хвоща польового, трави споришу звичайного, квіток бузини чорної, фіалки триколірної. Механізм сечогінної дії флавоноїдів досить різноманітний. Деякі з них, наприклад, впливаючи на гладку мускулатуру, розширюють ниркові судини і в такий спосіб поліпшують приплив крові до нирок; інші подразнюють стінки ниркових канальців або утруднюють зворотну резорбцію в ниркових канальцях.

Флавоноїди збуджують жовчотворення і запобігають органічним змінам печінкової паренхіми. Це в основному пов'язано з їх впливом на систему кровоносних капілярів печінки, а також із спазмолітичною дією. Крім здатності зменшувати вміст холестерину в організмі людини флавоноїди мають властивість уповільнювати процеси розвитку атеросклеротичних змін у кровоносних судинах. Недостатньо ще вивчено механізм дії рутину як антибластичної речовини (in vitro гальмує ріст злоякісних клітин). Дослідники вважають, що ця дія зумовлена полівалентним ензиматичним впливом гіалуронідази на клітинні елементи.

Спазмолітичний вплив флавоноїдів на гладку мускулатуру залежить від їх структури, в якій аглікони значно сильніші за дією від глікозидів.

Різні флавоноїди характеризуються неоднаковою бактеріостатичною дією. Рутин навіть у великих концентраціях не гальмує продукування токсинів хвороботворними мікроорганізмами, зате кверцетин впливає на грампозитивні та грамнегативні мікроорганізми. Кверцетин інактивує вже вироблений ботулінотоксин, проте сам він, як і його похідна речовина рамнозин, малоактивний. Рамнетин, фізетин, а також споріднені з ними антоціани гальмують ріст туберкульозних мікобактерій. Бактеріостатична дія флавоноїдів залежить від їх хімічної структури і мікроорганізму.

Наприклад, кверцетин і наригенін в експериментах пригнічують ріст вірусів на відміну від рутину, який у цих випадках не виявляє активності.

Флавонові речовини застосовують при різних кровотечах, не пов'язаних з ушкодженням великих кровоносних судин. Досить ефективні вони при гіпертонічній хворобі, інфаркті міокарда, бронхіальній астмі, цукровому діабеті, алергічних станах і хворобах — сінній гарячці, кропив'янці, анафілактичному шоку, відмороженні та пухирчатці.

При очних хворобах рутин використовують у разі механічного ушкодження дрібних кровоносних судин або тривалого запального процесу, що призводить до підвищеної ламкості та проникності капілярів. Робилися спроби застосування рутину при захворюваннях сітківки ока різної етіології, особливо при запаленні її на фоні цукрового діабету. При цьому висновок про ефективність лікування робили за ступенем ламкості судин.

Однією з важливих властивостей рутину є мала токсичність його. Цей препарат можна вживати без будь-якої шкоди для організму тривалий час (1—1,5 року). Несприятливим наслідком застосування флавонів можна вважати хіба що незначне зменшення під їх впливом маси тіла у піддослідних тварин за період чотиритижневого експерименту.

Флавони та їх сполуки діють також, як нікотинова кислота.

Існують, проте, і протипоказання до використання флавонів з погляду фармакологічної несумісності їх з іншими ліками. Так, вони можуть нейтралізувати бактеріостатичну дію сульфаніламідів та бактеріостатичну і бактерицидну дію антибіотиків з групи стрептоміцину.

Незважаючи на описані цінні властивості флавонів, застосування їх у терапії ще є предметом грунтовних клінічних та експериментальних досліджень. Наприклад, деякі дослідники негативно оцінюють вплив рутину на капіляри. Це диктує необхідність ретельнішого клінічного вивчення його дії на кровоносну систему. Недостатньо ще досліджено протидіабетичний та сечогінний ефект рутину.

Треба пам'ятати, що рутин не розчиняється у воді, а тому відвари і водні настої лікарських рослин, в яких він міститься, малоефективні. Спиртові настойки їх діють значно активніше. Істотне значення має ступінь резорбції рутину в травному каналі. Напівсинтетичні похідні його можна вводити парентерально. Причому, у разі потрапляння в організм таким способом вони найбільш ефективні.

Флавони, вжиті перорально, піддаються резорбції та метаболічним змінам. На цей процес значно впливає кишкова бактеріальна флора. Як продукти кінцевого метаболізму рутину або кверцетину в сечі з'являються гомованілінова, тригідроксифенілоцтова, а інколи двогідроксифенілоцтова кислоти. Кінцеві метаболіти відрізняються структурними зв'язками.

Рутин, кверцетин, гесперидин та метилоалкон гесперидину використовуються у чистому стані або в суміші з іншими ліками.

Кумаринові сполуки. Ці сполуки мають спільні ознаки з ароматичними лактонами і є похідними бенз(а)пірену. Деякі з них характеризуються наявністю додаткового фуранового зв'язку і через це називаються фурокумаринами. Кумаринові сполуки мають антикоагулюючі властивості, діють спазмолітично на гладку мускулатуру, виявляють болетамувальний, заспокійливий, сечогінний і водночас протибактеріальний та протигрибковий вплив. Фармакологічна дія цих сполук залежить від їх хімічної структури. Існує певна спорідненість терапевтичної дії кумаринових речовин та флавоноїдів.

Фурокумарини мають флуоризуючу здатність, сенсибілізують шкіру до дії ультрафіолетового проміння і можуть спричинювати у людей різні форми дерматиту. Рослинні препарати, що містять фурокумарини, наприклад корінь дягелю лікарського, трава деревію тисячолистого, грижниці голої, корінь бедринцю ломикаменевого, листки рути запашної, діють спазмолітично, а у великих дозах — як сильні спастичні засоби.

Кумарин (лактон гідроксицинамонової кислоти) пригнічує діяльність центральної нервової системи, виявляє слабкий протиспастичний вплив на поперечносмугасті м'язи, але дуже сильний — на гладку мускулатуру. Разом з тим він виявляє активну протибактеріальну дію на грампозитивні мікроорганізми, гальмує синтез протромбіну в печінці. Кумарин — сполука токсична. Великі дози його руйнують паренхіматозні органи — печінку і нирки.

Кумаринові речовини входять до складу багатьох рослин, біологічно активні препарати яких характеризуються різним фармакологічним ефектом.

Щодо фармакологічної активності, то найбільше значення серед кумаринових сполук, які містяться в рослинах, має дигідроксикумарин (дикумарол). Ця сполука є відправною точкою синтезу цілої серії антикоагулюючих ліків із спорідненою хімічною будовою і подібними фармакологічними властивостями. На відміну від гепарину кумаринові сполуки пригнічують біосинтез протромбіну в печінці. Подібність хімічної структури дикумарину і кальциферолу дає підстави думати про їх двобічний фармакологічний антагонізм. Допускають, що в організмі дикумарол, сполучаючись з клітинними рецепторами, які в ензиматичному ланцюзі реагують тільки з нафтохінонами, стає протиметаболітом філохінону. Дикумарол впливає на білкові речовини крові та протромбін, викликаючи гіпопротромбінемію і таким чином пролонгуючи їх антикоагулюючі властивості.

Механізм дії похідних кумарину в основному полягає в безпосередньому впливі цих речовин на біосинтез процесу зсідання крові в межах печінки. Доведено, що паренхіма печінки піддослідних тварин не знижує синтезу протромбіну. Активність дії протромбіну може посилюватись під час перфузії кров'ю здорової тварини. При застосуванні флуоризуючих антитіл встановлено, що кумаринові похідні не гальмують вивільнення протромбіну.

Дія антикоагулянтних засобів не залежить від віку і статі хворих, але люди, ослаблені хворобою, а також ті, хто має аномалії кровоносної системи, дуже чутливі до них, як і хворі з ушкодженою паренхімою печінки. Надзвичайно підвищена чутливість до антикоагулянтного впливу кумаринових речовин у немовлят та дітей до 3—4 років. При хронічній нирковій недостатності і тривалій гарячці кумарини підвищують здатність крові до зсідання.

Дикумарол рослинного походження ефективний у випадках утворення тромбів, а також при загрозі появи тромбів, особливо при флебіті, інфаркті міокарда, тромбозі мозкових судин тощо. Побічна дія цієї речовини ще недостатньо з'ясована.

Лікувальний ефект кумаринових сполук виникає пізно: через 1—2 год, а то й через 48 год і більше від часу вживання. Це пов'язано з наявністю в крові протромбіну і проконвертину, які, гальмуючи їх біосинтез, ще й підтримують процес зсідання крові. Максимальна активність кумарину проявляється тоді, коли в організмі вичерпані резерви дії протромбіну. Після припинення вживання ліків зсідання крові в організмі поступово нормалізується.

Ступінь засвоєння кумаринових сполук при пероральному вживанні залежить від стану організму. Дикумарол у крові тісно зв'язаний з альбуміном. Незначну кількість його знайдено в еритроцитах. Сліди дикумаролу також помічено в спинномозковій рідині у піддослідних тварин.

Кумарини характеризуються кумулятивними властивостями, досить добре депонуються в легеневій тканині, печінці, селезінці та нирках. Існує певна кореляція між тривалістю засвоєння цих засобів у печінці і часом виникнення гіпопротромбінемії. Ступінь їх біотрансформації має відповідні константи для певних сполук, але все-таки залежить від стану хворого.

Терапію засобами рослинного походження можна провадити тривалий час, оскільки вона не ускладнює функцій печінки чи нирок. Однак не варто робити раптових перерв у лікуванні, що довго триває, бо це може призвести до виникнення запору з наступним розвитком кишкової непрохідності. Дозу кумаринових речовин потрібно зменшувати поступово — протягом 3—6 тиж.

Дикумарол гідролізується ензимами ендоплазми печінки до недіючих сполук, які виводяться з організму з сечею в незміненому стані.

Протизсідальні речовини проникають крізь бар'єри плаценти, внаслідок чого рівень протромбіну у новонароджених дуже низький. Велику кількість цих речовин немовлята одержують також з молоком, однак у них не виявлено тяжких форм гіпопротромбінемії навіть у випадках, коли матері вживали певну кількість таких сполук.

Протипоказаннями до застосування дикумаролу є захворювання та органічні ушкодження печінки і нирок (за винятком незначних запальних процесів), виразкова хвороба шлунка і дванадцятипалої кишки, вагітність, запалення слизової оболонки товстої кишки, гострий перикардит, поранення, операції, недостатність в організмі філохінону. Не рекомендується приймати антикоагулянти при алкоголізмі, у випадках гіпертонічної хвороби із злоякісним перебігом, а також у разі активних форм туберкульозу легень.

Побічна дія кумаринових сполук полягає у втраті апетиту, нудоті, блюванні. Інколи бувають діарея, висипи на шкірі. Першою ознакою токсичної дії цих речовин є кровоточивість слизових оболонок та поява екхімозів.

Крохмаль — кінцевий продукт асиміляції рослинами вугільної кислоти. Він відкладається переважно в бульбах та плодах рослин, а також у насінні і серцевині стебла. В організмі з крохмалю утворюється глюкоза. Крохмаль застосовують при шкірних хворобах у формі присипок та мазей, а всередину і в клізмах використовують його відвар як обволікаючий засіб. Встановлено, що крохмаль та декстрини картоплі, рису, пшениці і кукурудзи у щурів при тривалому введенні зменшують загальний вміст холестерину в печінці та сироватці крові. Крохмаль посилює синтез кишковими бактеріями рибофлавіну, який, у свою чергу, є прекурсором деяких ферментів і коферментів, що прискорюють перетворення холестерину в жовчні кислоти і виведення їх з організму. Ця здатність

крохмалю має велике значення при атеросклерозі. Крім того, крохмаль активізує обмін жовчних кислот.

У холодній воді крохмаль не розчиняється, а в гарячій утворює в'язкий розчин, який при охолодженні стає драглистим. Іноколи розведений у воді крохмаль вживають як обволікаючий засіб при шлунково-кишкових хворобах.

Найбагатшими джерелами крохмалю є корені, кореневища, клубні і кора рослин, де він нагромаджується як запасна поживна речовина. Крохмаль міститься в коренях та бульбах оману високого, цикорію звичайного, живокосту лікарського та кульбаби лікарської.

Клітковина — складний вуглевод, що належить до групи полісахаридів. Вона є основною частиною оболонок рослинних клітин. Довгий час вважали, що клітковина не засвоюється в кишках. Тепер доведено, що окремі види її частково засвоюються організмом. Клітковина бере участь у різних важливих функціях організму. Механічно впливаючи на нервово-м'язовий апарат кишок, вона стимулює моторну функцію органів травлення, посилює виділення травних соків, поліпшує процес травлення, підвищує біологічну цінність більшості харчових продуктів. Клітковина активізує обмін речовин в організмі, нормалізує ріст у кишках корисних мікроорганізмів, створює необхідне середовище для їх життєдіяльності. Вона сприяє виведенню з організму надмірної кількості холестерину і продуктів розпаду.

Велике значення має клітковина для процесів синтезу деяких вітамінів (групи В, вітаміну К) і особливо ціанокобаламіну. Вона забезпечує нормальну евакуацію їжі при деяких захворюваннях шлунка і тим самим запобігає застою шлункового вмісту, а значить, руйнуванню в ньому аскорбінової кислоти.

Таким чином, клітковина відіграє роль у профілактиці і лікуванні атеросклерозу, адже ще І. І. Мечников вказував на тісний зв'язок атеросклерозу з утворенням отруйних речовин у травному каналі. Вона запобігає гіпертонічній хворобі та захворюванням печінки і сприяє їх лікуванню.

Ефірні олії — леткі пахучі речовини, що виділяються рослинами. Вони нагромаджуються в квітках, листках, насінні, плодах, коренях та кореневищах. Утворення їх залежить від умов, в яких росте рослина: клімату і висоти над рівнем моря. Тому кількість ефірних олій не завжди однакова в однакових рослинах. Вони добре розчиняються в органічних розчинниках, а на повітрі перетворюються в смолу. За хімічним складом — це суміші різних хімічних сполук, що належать до групи терпеноїдів та їх подібних або до інших споріднених речовин. У однієї і тієї ж рослини в окремих органах можуть вироблятися різні за складом і запахом олії. Властивості і запах ефірних олій протягом життя рослини змінюються. Наприклад, насіння коріандру посівного перед дозріванням має дуже неприємний запах (містить дециловий альдегід), коли ж дозріває — приємний (містить ліналоол).

До складу ефірних олій входять вуглеводи, спирти, альдегіди, кетони, складні ефіри, лактони. Залежно від цього вони мають різні властивості і знаходять різне застосування в терапії: викори-

стовуються як жовчогінні, діуретичні, шлункові чи протимікробні засоби. Так є олії, що тамують біль, заспокоюють або збуджують нервову систему (олія полину), впливають на серцеву діяльність (камфорна), пом'якшують кашель (кедрова олія); олії, які частково виводяться з організму легенями, збільшуючи виділення слизу; бактерицидні, протисептичні, протиглисні (з кори берези бородавчастої); збуджуючі діяльність шлунка; стимулюючі моторну і секреторну функції травного каналу (коріандрова).

Азулени — це вуглеводи, які утворюються під час дистиляції рослинної сировини, що містить деякі терпенові сполуки, котрі входять до складу ефірних олій. Найвідоміший із них хамазулен, що знаходиться в ромашці лікарській, деревію тисячолистому, полині звичайному тощо. Азулени виступають як вільні сполуки блакитного або зеленого кольору.

Доведено, що хамазулен і споріднені з ним сполуки мають здатність гальмувати дію гістаміну. Це дає підставу вважати їх протиалергічними засобами.

Інша характерна властивість азуленів — місцевий протизапальний вплив, зменшення набряків, прискорення кератопластичної дії. Азулени застосовують місцево при алергічній кропив'янці, нагноєнні ран, сонячних опіках, при погано гранулюючих ранах. Досить широкий спектр використання азуленів в офтальмології, ларингології, гінекології, де їх застосовують для примочок, компресів, мазей, теплих ванн, промивань та спринцювань.

Азулени виявляють бактеріостатичний ефект: діють на стафілококів, стрептококів, деякі паличковидні форми бактерій.

Здебільшого їх застосовують як допоміжні засоби при хіміотерапії. Гуазулен, який вживають перорально, місцево та парентерально, посилює дію протигістамінних чинників при бронхіальній астмі, алергічних захворюваннях різного характеру, запальних процесах товстої кишки, запаленні шкіри і слизових оболонок після променевої терапії, а також при злоякісних формах пухирчатки.

Смоли — речовини рослинного походження. Вони бувають тверді й напіврідкі, складної хімічної будови і за структурою близькі до ефірних олій. Смоли мають характерний запах, інколи сильно ароматний. Вони не розчиняються у воді, але досить добре розчиняються в органічних розчинниках. Смоли мають протимікробні, дезинфікуючі та ранозагоювальні властивості. Механізм їх утворення в рослинному організмі не вивчено. Містяться вони в рослинах у спеціальних (смоляних) ходах. При пошкодженні рослини смоли витікають назовні і швидко висихають внаслідок випаровування летких речовин або процесів полімеризації. Смоли, що тривалий час не загусають, залишаються рідкими або напіврідкими, називають ще бальзамами.

Смолисті речовини містяться в ефірних оліях. Вони пахучі, мають здатність знижувати леткість олій, гальмувати їх окислення. При перегонці у значній кількості залишаються в осаді. Тому запах ефірних олій, не екстрагованих з рослин, стійкіший, вони повільніше випаровуються, що, без сумніву, свідчить про фармакологічну активність смолистих речовин.

Смоли знаходяться в хвої, ревені лікарському, звіробої звичайному, імбирі, бруньках та листках берези бородавчастої і тополі чорної.

В медицині смоли застосовують для виготовлення пластирів, настойок, мазей. Смолисті речовини в Стародавньому Єгипті використовували для бальзамування трупів.

Жирні олії одержують з насіння так званих олійних рослин. Такі олії використовують для виготовлення розчинів деяких лікарських речовин (лініментів), розтирань, пластирів, лікувального мила тощо. Інколи їх застосовують самостійно: наприклад, рицинолову, рідше соняшникову, олії вживають як послаблюючий засіб.

М'ятна, кминна, корична, гвоздична та шавлійна олії — досить сильні бактерицидні засоби проти кишкової палички і патогенної кишкової флори.

Роль жиру в патогенезі атеросклерозу відома добре. Тваринний жир, багатий на холестерин, здатний підвищувати рівень холестерину в крові, зате більшість рослинних олій сприяють його зниженню. Рослинні олії містять ненасичені жирні кислоти — лінолеву, ліноленову, олеїнову, які, з'єднуючись з холестерином, утворюють розчинні сполуки й легко виводяться з організму. Ці кислоти називають незамінними, оскільки в організмі вони не синтезуються. Найцінніші властивості мають кукурудзяна, соняшникова та оливкова олії.

Олії з хвої, петрушки, любистку, насіння дикої моркви діють сечогінно. Це зумовлено наявністю в них терпенів і сесквітерпенів, що впливають на сечовивідні шляхи. Вони викликають також сильний приплив крові до тазових органів, а в значних дозах призводять до аборту. Такі властивості має, зокрема, апіол, що є в ефірній олії петрушки.

До складу деяких ефірних олій входять півторатерпенові вуглеводи проазулени. В рослинах вони зв'язані і під впливом підвищеної температури (при дистиляції чи приготуванні настоїв) або кислоти розпадаються, виділяють чистий азулен та сполуки азуленового ряду. Ці сполуки діють протизапально, очевидно, за рахунок звуження капілярів, що водночас поступово зменшує біль.

Багато ефірних олій — м'ятна, шавлійна, кминна, гірчична — виявляють виражену бактерицидну дію як на кишкову паличку, так і на патогенну кишкову флору. Ефірні олії використовують для поліпшення та зміни смакових якостей, запахів ліків тощо. Вони застосовуються в парфюмерній, лікеро-горілчаній і харчовій промисловості. Активність цих олій надзвичайно велика. Наприклад, хамазулен навіть у концентрації 0,005 % має виражену дію. Тому водні екстракти рослин, які вживаються всередину, дають добрий лікувальний ефект.

Рослинні гормони. Донедавна вважалося, що гормони — це сполуки, які синтезуються тільки в тваринному організмі. Проте нині їх виявлено і в рослинах. Рослинні гормони впливають на організм людини так само, як і гормони тваринного походження.

Інсуліноподібні речовини. Багато рослин застосовуються як ліки проти цукрового діабету (листки чорниці, листки волоського горіха, лушпиння квасолі, листки козлятника лікарського, золо-

тотисячника звичайного, кропиви дводомної, корені лопуха великого, листки омели білої тощо). Дія їх залежить від наявності інсуліноподібних сполук, що впливають на обмін вуглеводів в організмі. До таких речовин належать алкалоїд галенін, циклічний алкоголь інозид та інші не ідентифіковані сполуки.

Згадані речовини діють краще за інсулін, оскільки вони небілкової природи і не нейтралізуються травними соками. Препарати з рослин, що мають інсуліноподібні речовини, досить ефективні при лікуванні гострих і хронічних форм пієлонефриту, який супроводиться цукровим діабетом.

Естрогенні сполуки рослинного походження виконують у живих організмах також важливі функції. Препарати з цих сполук збуджують, зокрема, гормональну діяльність статевих залоз. Експериментально встановлено, що препарати листків шавлії збільшують плодючість тварин.

Виробництво естрогенних речовин з рослин у чистому стані ще не набуло належного розмаху, тим часом кристалічна субстанція, виділена з талабану польового, подібна до естрону і в 60—70 разів активніша від нього при ентеральному введенні.

Деякі естрогенні сполуки, одержані з суріпки польової, завдяки їх будові після відповідних перетворень можна використовувати як статеві гормони.

Гістамін. Гістамінні сполуки в організмі людини відіграють роль тканинних гормонів, сприяють утворенню шлункового соку. Надмірне його виділення спостерігається при шоку, гострій та хронічній нирковій недостатності. Гістамін різко знижує артеріальний тиск, пригнічує функції ряду систем. У малій кількості гістамін міститься в листках кропиви-жигавки, ріжках жита та в інших рослинах. Однак при вживанні їх значна частина гістаміну нівелюється ензимом гістаміназою в травному каналі. Існують рослини, в яких є антигістамінні сполуки: вероніка лікарська, череда трироздільна, фіалка триколірна, нетреба колюча, селера пахуча, бузина трав'яниста, що здатні запобігати впливу гістаміну на організм людини і тварин.

Холін — гормональна речовина, споріднена з ацетилхоліном, яка збуджує дію парасимпатичної частини вегетативної нервової системи. Холін виявлений у багатьох лікарських рослинах: у ріжках жита, насінні грициків звичайних, кульбаби лікарської, звіробої звичайному тощо. Він добре розчиняється у воді та алкоголі. Прийнятий всередину, збуджує перистальтику жовчних і сечовивідних шляхів, розширює кровоносні судини, посилює процеси засвоєння і виділення. До складу холіну входять ліпотропна і демінералізуюча речовини, які запобігають ожирінню печінки та надмірному відкладанню мінеральних речовин. Тому лікарські рослини, що мають у своєму складі багато холінових речовин, рекомендується застосовувати при різних хворобах печінки (особливо при вірусному гепатиті, сольових діатезах і нирковокам'яній хворобі).

Дийодтирозин міститься в щитовидній залозі і є складовою частиною тироксину — гормону, що регулює загальний обмін речовин. До цього часу дийодтирозин виявлено лише у фікусі пухирчастому, в нетребі колючій, дроку красильному. Незначна кількість його

є і в моху ісландському. Препарати з рослин, що мають дийодтирозин, вживають при лікуванні оксалатурії та фосфатурії.

Вітаміни входять до складу всіх клітин людського організму. Вони посилюють стійкість його проти інфекцій, перешкоджають надмірному відкладанню холестерину на стінках кровоносних судин, відіграють істотну роль у підтриманні нормального складу крові й запобігають старінню організму. Якщо в організмі недостатньо вітамінів, порушується активність ферментів, розладнується обмін речовин. Вітаміни беруть участь у метаболізмі амінокислот, жирних кислот, медіаторів, гормонів, фосфорних сполук, в обміні мікроелементів.

Вітаміни сприяють ліквідації патологічних процесів, загоєнню ран, опіків, зростанню переломів кісток, засвоєнню харчових продуктів; вони регулюють біохімічні процеси в організмі. Обмін вітамінів відбувається в травному каналі, де вони не тільки всмоктуються, а й утворюються: кишкова мікрофлора здатна продукувати деякі вітаміни, які засвоюються організмом. Вітаміни призначають для лікування і профілактики гіпо- та авітамінозів, що можуть виникати при порушенні харчування, захворюваннях травної та інших систем.

Потреба у вітамінах зростає під час вагітності, фізичних і психічних захворюваннях, порушенні обміну речовин, при гіперфункції щитовидної залози та порушенні функції надниркових залоз, а також при багатьох хронічних захворюваннях. Згасання функцій людського організму супроводиться розвитком хронічного полігіповітамінозу, тому для профілактики і лікування передчасного старіння застосовуються комплексні полівітамінні препарати.

Надмірна кількість вітамінів, так звана гіпервітамінізація, також шкідлива для організму. Тому краще користуватися природними вітамінами. При цьому немає небезпеки щодо передозування. Комплекси вітамінів, що містяться в рослинних і тваринних продуктах, мають значні переваги перед синтетичними вітамінами, оскільки вони знаходяться тут в гармонійному поєднанні. В той же час виявлено побічні дії деяких вітамінів, наприклад чистої аскорбінової кислоти, хоча настій плодів шипшини, що має такий самий, а можливо, й кращий лікувальний ефект, побічної дії не має.

Серед продуктів харчування одне з перших місць за вмістом вітамінів займають рослинні. Синтез вітамінів відбувається здебільшого в клітинах рослин.

На сьогодні відомо вже близько 30 вітамінів. Організм людини потребує надходження іззовні близько 20 вітамінів, всі інші синтезуються у внутрішніх органах.

Деякі з вітамінів, зокрема B, D, K, об'єднують групи споріднених вітамінів. За розчинністю вітаміни поділяють на дві великі групи: водорозчинні (групи B, C, P) і жиророзчинні (A, D, E, K).

Вітамін А (ретинол) може потрапляти в організм з їжею в готовому вигляді, а також у формі провітаміну каротину, з якого потім він утворюється. У великій кількості в готовому вигляді ретинол міститься переважно в продуктах тваринного походження: риб'ячому жирі, яєчних жовтках, маслі, молочних продуктах, пе-

чінці різних риб. Провітамін А, або каротин, знаходиться в харчових продуктах рослинного походження: у моркві, петрушці, капусті, цибулі, помідорах, салаті, горосі (особливо зеленому), шпинаті, смородині, вишнях, агрусі, абрикосах. Досить багаті на каротин гречка, конюшина, кропива дводомна, щавель, чистотіл звичайний, деревій звичайний, звіробій звичайний, нагідки лікарські. Каротин швидко руйнується на світлі, при підвищеній температурі та в кислому середовищі.

Вітамін А забезпечує нормальну життєдіяльність клітин покривного епітелію, епітелію верхніх дихальних шляхів, травного каналу, сечовивідних шляхів, кон'юнктиви та рогівки ока, барвної речовини сітківки ока (родопсину, або зорового пурпуру).

Ось чому недостатня кількість у їжі вітаміну А призводить до сухості шкіри, слизових оболонок, кон'юнктиви та рогівки ока, а внаслідок поганого відновлення зорового пурпуру розладнується зір у вечірній та нічний час (так звана куряча сліпота). Іноді утворюються виразки рогівки очей, різко знижується опірність організму різним інфекційним захворюванням.

Вітамінів групи В нараховується більше десяти. З них особливо важливими для організму людини є B_1, B_2, B_3, B_6, B_{12}, B_{15}, РР та холін, які ми розглянемо нижче.

Вітамін B_1 (тіамін) міститься в зернах злаків, у насінні бобових, особливо в його зародках, а також у помідорах, моркві, капусті. Він впливає на обмінні процеси в організмі. Нестача його в їжі викликає тяжке захворювання нервової системи — поліневрит, призводить до порушення вуглеводного, білкового та водного обміну. Разом з тим нестача в організмі вітаміну B_1 може виникнути внаслідок хронічних захворювань кишок, малярії, туберкульозу, підвищення функції щитовидної залози, цукрового діабету, вживання сульфаніламідних препаратів.

Вітамін B_2 (рибофлавін) сприяє нормальному перебігу обмінних процесів, особливо окисленню вуглеводів і амінокислот, бере участь в окисно-відновних реакціях. З його нестачею в організмі порушується трофічна функція нервової системи, змінюється слизова оболонка рота, уповільнюється ріст, випадає волосся, знижується гострота зору, виникає сльозоточивість, а інколи настає помутніння рогівки. Доведено, що дія вітаміну B_2 можлива тільки при наявності вітаміну B_1.

У продуктах рослинного походження вітамін B_2 міститься в дріжджах, особливо пивних, житньому хлібі, горосі, чечевиці, бобах, сої, картоплі, капусті, шпинаті, помідорах, моркві. Дуже добрим джерелом його є квашені овочі і чайний гриб.

На вітамін B_3 (пантотенову кислоту) багаті хлібні та пивні дріжджі, деякі овочі й зернові продукти. Цей вітамін бере участь в обміні жирних кислот, реакціях утворення ацетилхоліну, кортикостероїдів. При нестачі в організмі цієї кислоти затримується ріст, уражається шкіра, порушується сон, можуть виникати біль у м'язах, животі, парестезії, нудота, блювання, депігментація волосся. Застосовують його при захворюваннях шкіри, верхніх дихальних шляхів, опіках, трофічних виразках, поліневритах.

Вітамін B_6 (піридоксину гідрохлорид) сприяє білковому та жировому обміну в організмі людини, бере участь у процесах перенесення кров'ю сірки, міді й заліза. Міститься в дріжджах, зародках пшениці, проростих бобах, квасолі, кукурудзі, м'ясі великої рогатої худоби, а також синтезується в кишках людини.

Після всмоктування піридоксину гідрохлорид перетворюється в кофермент піридоксальфосфат, який бере участь у транспортуванні амінокислот через кишковий епітелій і канальці нирок. Піридоксальфосфат входить до складу ферментів, що здійснюють переамінування та декарбоксилювання амінокислот. Вміст вітаміну B_6 в організмі зменшується при вживанні протитуберкульозних засобів, тривалому охолодженні, інтенсивній фізичній праці, під час вагітності.

При нестачі вітаміну B_6 в організмі уражається шкіра, виникають набряки, стоматит, порушується еритроцитопоез. Піридоксину гідрохлорид призначають при токсикозах вагітних, хореї, пелагрі, міастенії, м'язовій дистрофії, захворюваннях серця, печінки, центральної нервової системи, променевій хворобі.

Вітамін B_{12} (ціанокобаламін) міститься в синьозелених водоростях, грибах актиноміцетах та в бактеріях. Він синтезується мікрофлорою кишок людини, але в недостатній кількості порівняно з витратами організму.

Фізіологічна роль вітаміну B_{12} полягає в тому, що він є каталізатором багатьох обмінних процесів: бере участь у синтезі глутаміну, нуклеїнових кислот, впливає на вуглеводний, жировий і білковий обмін, стимулює утворення еритроцитів у кістковому мозку і ріст аксонів нервових клітин.

Вітамин B_{15} (пангамова кислота) входить до складу багатьох рослин, має важливі лікувальні властивості. Застосовується при атеросклерозі, мозкових крововиливах, гепатитах на грунті хронічного отруєння алкоголем.

Вітамін B_{15} бере участь в обміні речовин, особливо ліпідів, збільшує активність дегідрази при незначному зменшенні активності цитохромоксидази, стимулює функцію коркової речовини надниркових залоз, сприяє збільшенню вмісту креатинфосфату в м'язах та глікогену в печінці і м'язах. Він підвищує стійкість організму до кисневого голодування. Як джерело лабільних метильних груп, що використовуються організмом для синтезу креатиніну, холіну і метіоніну, цей вітамін має превентивну дію щодо жирової інфільтрації печінки.

Вітамін B_{15} нетоксичний, він запобігає отруєнню печінки чотирихлористим вуглецем, хлоридом амонію, хлороформом, алкоголем тощо (Е. А. Дамір, Л. Ф. Лаврентьєва, 1964), запобігає цирозу печінки і стимулює репаративні процеси. Препарат зменшує відчуття слабкості у хворих, поліпшує апетит, зменшує або й усуває свербіж шкіри. При цьому у хворих на гіпохолестеринемію підвищується рівень холестерину в крові, поліпшуються обмінні процеси в печінці, її антитоксична функція.

Вітамін PP (амід нікотинової кислоти) відіграє важливу роль в окисно-відновних процесах та обміні вуглеводів. Цей вітамін входить до складу ферментів, що переносять кисень, регулюють

тканинне дихання. Нікотинова кислота та її амід стимулюють кровотворення в кістковому мозку, прискорюють процеси гоєння ран та виразок, посилюють секрецію шлунка і перистальтику кишок, а також поліпшують всмоктування різних речовин із кишок.

Показанням до застосування нікотинової кислоти і її аміду є пелагра (РР-авітаміноз). Нікотинова кислота ефективна при ентероколітах і кишкових токсикозах у дітей, вона посилює антитоксичну функцію печінки і поліпшує її роботу, гальмує розпад глікогену.

Нікотинова кислота входить до складу багатьох рослин. Особливо багато її у дріжджах, пшениці, гречці, грибах, капусті, картоплі, кукурудзі, цибулі, моркві, помідорах, яблуках. Активність нікотинової кислоти можлива лише при наявності вітамінів B_1, B_2.

Доведено, що нікотинова кислота дає досить виражений лікувальний ефект при захворюваннях печінки (М. П. Скакун, 1971). При вірусному гепатиті вона нормалізує обмін вуглеводів.

Фолієва, або птероїлглутамінова, кислота має велике значення в кровотворенні, особливо у формуванні еритроцитів. Ця кислота сприяє утворенню в людському організмі й інших елементів крові — лейкоцитів і тромбоцитів. Міститься вона в дріжджах, моркві, шпинаті, білокачанній капусті, щавлі, салаті, цвітній капусті. Синтезується бактеріями кишок.

При нестачі цього вітаміну в організмі розвиваються макроцитарна анемія, лейкопенія, тромбоцитопенія, нерідко кровоточать слизові оболонки рота, кишок, виникають виразковий стоматит, гінгівіт, некротична ангіна.

Фолієва кислота ефективна при анеміях різного походження, особливо в поєднанні з піридоксином, тіаміном, аскорбіновою кислотою, ціанокобаламіном, препаратами заліза.

Фолієва кислота позитивно впливає на функціональний стан печінки: стимулює синтез пуринів та піримідинів, підвищує активність каталази, сприяє утворенню серину з гліцину, стимулює жовчовиділення (І. Х. Пасічник, 1963). Вона виявляє ліпотропну дію, зменшує жирову інфільтрацію печінки, викликану дефіцитом холіну в їжі. Фолієву кислоту як один з важливих інгредієнтів при вітамінотерапії застосовують також для лікування хронічного гепатиту, холангіогепатиту та цирозу печінки.

Вітамін С (аскорбінова кислота) — найважливіший засіб, що забезпечує нормальне дихання клітин та щільність стінок кровоносних судин, у тому числі й капілярів, сприяє загоєнню ран, лікуванню запалення легень, підвищує опірність організму хворобам.

Аскорбінової кислоти багато в капусті, буряках, моркві, картоплі, зеленому горосі, лимонах, яблуках, полуницях, пшениці, смородині, цибулі, шипшині.

При високій температурі, контакті з залізом та міддю цей вітамін втрачає біологічну активність, тому овочі й фрукти слід варити лише в емальованому посуді. Аскорбінова кислота добре зберігається в кислому середовищі і розпадається в лужному. Плоди та овочі втрачають значну його частину при сушінні, але ягоди шипшини і смородини добре зберігають вітамін і в сухому стані, оскільки в них майже немає окисних ферментів. Аскорбінова кис-

лота з організму виділяється з сечею, калом, потом. Цей вітамін бере участь в окисно-відновних процесах, обміні амінокислот, синтезі гормонів коркової речовини надниркових залоз. Він посилює діяльність серцево-судинної системи, збільшує діурез.

Під впливом аскорбінової кислоти посилюються процеси детоксикації, активізується фагоцитоз, зростає опірність організму інфекціям.

Вітамін D (кальциферол) має протирахітичні властивості. На сьогодні відомо кілька речовин, що мають подібні до цього вітаміну особливості. Їх ще називають вітамінами D_2, D_3 тощо.

У рослинах кальциферол у готовій формі не зустрічається, проте в них дуже поширений його провітамін ергостерон, з якого в людському й тваринному організмах часто утворюється кальциферол. Кальциферол стимулює ріст, сприяє затримці фосфору і кальцію в організмі та засвоєнню їх кістками, підвищує опірність організму інфекціям. При вживанні ергокальциферолу (вітаміну D_2) та холекальциферолу (вітаміну D_3) зникають симптоми рахіту й остеомаляції, нормалізується ріст організму. Як лікувальний засіб кальциферол застосовують при деяких захворюваннях шкіри та судорогах, що виникають при порушенні функції паращитовидних залоз.

Вітамін Е (токоферолу ацетат). До цього вітаміну відносять ненасичені жирні кислоти (лінолева, ліноленова та арахідонова), що містяться в деяких рослинних оліях — соняшниковій, горіховій, соєвій, бавовниковій та кукурудзяній — і в тваринних жирах. Добова потреба цього вітаміну для людини становить приблизно 1—2 г. Щоб задовольнити цю потребу організму, звичайно рекомендують щоденно вживати 20—30 г рослинної олії, яка містить вітамін Е. Ненасичені жирні кислоти сприяють засвоєнню жирів, беруть участь у жировому обміні шкіри, впливають на процеси лактації та розмноження. Препарати вітаміну Е застосовуються для лікування і профілактики атеросклерозу. Їх призначають також при деяких захворюваннях шкіри — екземах, виразках, ранах.

Вітамін Е забезпечує дозрівання статевих клітин (сперматозоонів) і сприяє збереженню вагітності. Цей вітамін діє і як судинорозширювальний засіб, тому його можна використовувати при гіпертонічній хворобі, коронаросклерозі з приступами стенокардії.

На вітамін Е багаті зародки пшениці. У значній кількості він міститься в зелених листках конюшини, салати, шпинату, суріпки польової, а також у продуктах тваринного походження: яєчному жовтку, печінці, маслі.

Вітамін Е є антиоксидантом, тобто запобігає прямому (безферментному) окисленню ненасичених жирних кислот, вітаміну С та каротину, і бере участь в обміні речовин.

При нестачі вітаміну Е відбуваються дегенеративні зміни в статевих залозах, внутрішніх органах, скелетній мускулатурі, порушується вагітність та припиняється розвиток ембріона. В організмі нагромаджуються перекиси жирних кислот, що руйнують клітинні компоненти.

Як лікувальний засіб вітамін Е в окремих випадках застосовують разом з іншими препаратами при послабленні статевої функції, при захворюваннях нервово-м'язової системи, периферичних судин, печінки, шкіри, запальних процесах у сітківці ока, а також при атеросклерозі, гіпертонічній хворобі тощо.

Вітамін К (філохінон) поширений у природі, міститься в багатьох харчових продуктах: моркві, шпинаті, кропиві, люцерні, бобових. Вітамін К відіграє важливу роль у процесі зсідання крові, підвищує щільність капілярів і сприяє припиненню кровотечі. Оскільки вітамін К міститься в багатьох продуктах рослинного походження, недуги, що пов'язані з його нестачею, зустрічаються лише при тяжких хворобах жовчного міхура та в інших випадках, коли жовч не надходить у кишки. Тоді порушується засвоєння жирів і вітаміну К, що в них розчиняється. Вітамін К застосовують при легеневих та шлунково-кишкових кровотечах, геморагічних діатезах новонароджених, у хірургічній та стоматологічній практиці.

Різновид вітаміну К — вітамін K_2, що утворюється в зелених рослинах на світлі,— також дуже поширений у природі. Особливо багато його в кукурудзяних приймочках, салаті, білокачанній та цвітній капусті, моркві (зелені), помідорах, ягодах горобини звичайної, водяному перці, грициках звичайних, деревію звичайному. При сильній кровотечі, виразці шлунка та променевій хворобі застосовують аптечний препарат вітаміну К вікасол.

Вітамін Р міститься в плодах шипшини, горобині звичайній, винограді, смородині, апельсинах, горосі, капусті, волоських горіхах, зеленому листі чаю, червоному перці, ревеню лікарському. Цей вітамін зменшує окислення аскорбінової кислоти й адреналіну, гальмує активність гіалуронідази, завдяки чому нормалізує проникність стінок судин. Нестача його в організмі викликає підвищену проникність та ламкість невеликих кровоносних судин, що призводить до крововиливів і кровотечі. При цьому з'являються підшкірні геморагії, біль у ногах, загальна слабкість.

Терапевтична ефективність вітаміну Р при підвищеній ламкості кровоносних судин вища, ніж аскорбінової кислоти. Його застосовують при гіпо- й авітамінозах, геморагічних діатезах, капіляротоксикозах, що виникають при використанні антикоагулянтів і саліцилатів, променевих ураженнях, гломерулонефритах.

Вітамін U виявлено в листках капусти і зелених овочах. Він сприяє загоєнню виразки шлунка та дванадцятипалої кишки, успішно застосовується при запальних процесах у шлунку і кишках. Вживання 1 л капустяного соку на добу протягом 4—5 днів зменшує біль у хворих на виразкову хворобу шлунка. Цей сік рекомендують при гастриті та коліті — по 200—250 мл 3—4 рази на день перед їдою протягом місяця.

Вітамін Н (біотин) бере участь у перетворенні амінокислот і розкладі проміжних продуктів обміну вуглеводів (щавлевої, оцтової і янтарної кислот). При нестачі біотину випадає волосся, ушкоджуються нігті та шкіра.

Біотин міститься в пшениці, картоплі, тваринних продуктах.

Вітамін F включає напівнасичені жирні кислоти (лінолеву,

ліноленову, арахідонову), що входять до складу рослинних олій, особливо соняшникової, кукурудзяної та бавовникової. Ці жирні кислоти беруть участь у процесах клітинного обміну, застосовуються для регулювання вмісту холестерину в крові та для лікування ран і виразок.

Мінеральні солі. У рослинах є також різні мінеральні солі неорганічних кислот. Значна кількість їх міститься в овочах і фруктах. Мінеральні солі відіграють важливу роль у життєдіяльності людського організму. Вони входять до складу клітин та міжклітинної рідини і забезпечують нормальний перебіг фізико-хімічних процесів, беруть участь в обміні речовин, у ферментативній діяльності організму, впливають на збудність нервової та м'язової систем, а також здійснюють нервову медіацію.

Солі калію характеризуються різнобічною фізіологічною дією в організмі і нормалізують обмін води, хлориду натрію, вуглеводів, входять до складу буферних систем крові, беруть участь у процесах передачі нервового збудження та утворення ацетилхоліну. На солі калію багаті овочі і фрукти: картопля, капуста, квасоля, редька, зелень петрушки, абрикоси, персики, смородина. Солі калію рекомендують при інтоксикації серцевими глікозидами.

Солі кальцію входять до складу всіх клітин і плазми крові. Вони беруть участь в утворенні кісткової тканини, здійсненні процесу зсідання крові, забезпечують нормальну нервово-м'язову збудність. Велика кількість солей кальцію в овочах (капусті, салаті, зеленій цибулі, зелені петрушки, горосі) та фруктах (кизилі, агрусі, абрикосах).

Солі магнію містяться майже в усіх харчових продуктах рослинного походження, особливо в злакових. Багато їх у щавлі, петрушці, ізюмі, абрикосах. Магній входить до складу ферментних систем організму, бере участь у процесах вуглеводного та фосфорного обміну, у невеликій кількості є в кістках та зубах.

Солі фосфору. Добова потреба організму у фосфорі становить близько 2 г. Фосфорні сполуки входять до складу білків та жирів, беруть участь у всіх видах обміну речовин, сприяють кислотно-основній рівновазі організму і засвоєнню їжі. Містяться у капусті, моркві, буряках, цибулі, зелені петрушки, хроні, зеленому горошку, в абрикосах, персиках, ізюмі, чорносливі та шовковицях.

Солі заліза. Добова потреба людини у залізі дорівнює 15—20 мг. Залізо являє собою складову частину багатьох окисних ферментів і бере участь у різноманітних хімічних перетвореннях, які відбуваються в клітинах. Найважливішою властивістю заліза є те, що воно сприяє кровотворенню, входить до складу гемоглобіну. Міститься залізо в яблуках, грушах, персиках, абрикосах, кизилі, ізюмі, чорносливі, айві, зелені петрушки, хроні, а також у значній кількості в листках кропиви.

У рослинах виявлено нерозчинні у воді *кремнієві сполуки:* одну — в клітинних оболонках, решту — переважно в клітинній рідині. Слід зауважити, що з лікувального погляду важливіші кремнієві сполуки, водний розчин яких подібний до фізіологічного, бо лише в такій формі вони можуть всмоктуватися в травному каналі (не в колоїдному стані).

Незначна кількість кремнієвих сполук міститься в багатьох рослинах, але в окремих (у хвощі, жабрію звичайному, водяному перці) їх дуже багато. Ці сполуки постійно перебувають у крові людини, а також у шкірі, слизових оболонках, підшлунковій залозі. Найбільше їх у сполучній тканині, що виникла на місці ушкоджень чи запальних процесів.

Після всмоктування в кишках кремнієві сполуки потрапляють у кров і підвищують її в'язкість. Вони можуть навіть зменшити або й припинити внутрішню кровотечу (в нирках, сечовому міхурі, кишках, легенях, матці), не змінюючи артеріального тиску.

Кремнієві сполуки впливають на стінки кровоносних судин, в основному капілярних, зменшуючи їх проникність. Найчастіше вони виступають як протизапальні засоби. Заносячись кров'ю в різні органи, кремнієві сполуки посилюють їх опірність, тобто відновну функцію.

Описані властивості кремнієвої кислоти дають підстави використовувати її препарати у лікуванні туберкульозу, особливо легеневого та сечостатевої системи. При цьому швидко минають запальні явища, зменшується кровотеча з каверн, зникають набряки, внаслідок чого підвищується загальна опірність організму, оздоровлюється уражена тканина. Тривалий прийом кремнієвих сполук сприяє поліпшенню загального самопочуття, появі апетиту, збільшенню маси тіла, усуненню нічного потовиділення.

Збільшення кількості кремнієвих сполук в організмі приводить до активізації фагоцитозу. У харкотинні та сечі виявляються дегенеративні мікобактерії туберкульозу. Оскільки при туберкульозі організм збіднюється на кремній (багато його виділяється з сечею), хворим рекомендується вживати тривалий час лікарські рослини, що містять кремнієві сполуки. При порівнянні синтетичних препаратів кремнієвих сполук із препаратами рослинного походження встановлено, що останні набагато активніші (можливо, тому, що їх дію посилюють синтетичні речовини — флавони, дубильні сполуки).

Мікроелементи містяться в організмі в надзвичайно мізерній кількості, але відіграють дуже важливу роль у біологічних процесах, що протікають у ньому. Це мідь, марганець, цинк, хром, нікель, кобальт, йод, бром та інші хімічні елементи. Вони надходять в організм із їжею (овочами і фруктами). В людському організмі мікроелементи містяться в клітинах усіх тканин та плазмі крові, багато з них входить до складу ферментів, гормонів і вітамінів.

Відомо, що причиною деяких хвороб, поширення яких обмежене певними районами земної кулі, є особливості хімічного складу грунту і, відповідно, продуктів харчування рослинного та тваринного походження.

У живому організмі кожний хімічний елемент виконує відповідну фізіологічну роль, і один одного вони не замінюють. Оскільки мікроелементи беруть участь в утворенні вітамінів, ферментів, гормонів та інших важливих речовин, то їх провідна роль полягає в регуляції біохімічних процесів. Отже, обмін речовин в організмі, включаючи і внутрішньоклітинний, відбувається при обов'язковій участі відповідних хімічних елементів. Так, наприклад,

марганець необхідний для утворення аскорбінової кислоти, а кобальт — ціанокобаламіну. Для будови ферментів потрібні цинк, мідь, молібден, хром, кобальт. Кобальт та цинк забезпечують синтез гормону підшлункової залози інсуліну, який регулює вуглеводний обмін в організмі. Йод є структурним компонентом гормону щитовидної залози.

Надзвичайно велике значення для нормальної життєдіяльності організму має мідь, яка бере участь в обміні речовин, у процесах тканинного дихання, а разом із залізом і марганцем — у процесах кровотворення. Мідь стимулює продукування гормонів гіпофізом. Найбільше її у фруктах, ягодах, соняшниковому насінні, бобових, овочах (особливо в картоплі, сухих яблуках і грушах).

Марганець входить до складу ферментативних систем і бере участь в окисно-відновних процесах. Його солі активізують обмін білків. Марганець міститься в бобових і злакових рослинах, у салаті, петрушці, яблуках, сливах, насінні дикої моркви, медунки тощо.

Взаємозалежність в обміні речовин між мікроелементами, з одного боку, і ферментами, вітамінами, гормонами, нуклеїновими кислотами, з другого, пояснюється участю мікроелементів у регуляції обміну білків, жирів, вуглеводів, а також мінеральних речовин і, отже, можливістю впливу їх на такі фізіологічні життєво важливі процеси, як тканинне дихання, кровотворення, розмноження, ріст і багато інших. Таким чином, стають зрозумілими біологічні реакції організму на надходження в нього надмірної або недостатньої кількості мікроелементів. І не дивно, що поповненням нестачі в організмі того чи іншого мікроелементу при певних захворюваннях досягають потрібного терапевтичного ефекту.

Цмин пісковий, вербена лікарська, дивина скіпетровидна, дрік красильний, а також горох, червоні порічки, полуниці містять мікроелемент кобальт, який відіграє важливу роль у кровотворенні і входить до складу ціанокобаламіну. Кобальт і нікель є в грушах, особливо дикорослих.

У стимуляції діяльності кровотворних органів велику роль відіграють хром, на який багаті живокіст лікарський, листки чорниці, ягоди шовковиці, золототисячник і ревінь чорноморський, та миш'як, наявний у кропиві дводомній, рутці лікарській, хроні, черемусі звичайній. Встановлено, що нестача хрому в організмі призводить до виникнення цукрового діабету.

Мікроелемент срібло, що міститься у зелених огірках, динях, кавунах, гарбузах, м'яті, мелісі, корені дудника, квітках арніки, діє на організм антисептично і викликає почуття бадьорості, свіжості. Регуляції окисно-відновних процесів у паренхіматозних органах і м'язовій системі сприяє мікроелемент ванадій. Цирконій, якого багато в помідорах, стимулює ріст і розвиток тканин. Для забезпечення нормальних функцій певних органів і систем цих мікроелементів треба небагато, але нестача їх викликає тяжкі захворювання щитовидної, підшлункової і статевих залоз та гіпофізу.

Йод міститься у морській капусті, моху ісландському, живокості лікарському, бруньках тополі чорної; молібден — у капусті, моркві;

цинк — у корені живокосту лікарського, насінні дикої моркви, траві суріпки польової, листках берези бородавчастої.

Цинк зменшує запальні процеси в передміхуровій залозі і взагалі в органах статевої системи. Нестача в організмі цинку протягом тривалого часу призводить до несприятливих змін у внутрішніх статевих органах, а в дитячому віці зумовлює карликовий ріст.

Органічні кислоти. Рослини, як правило, багаті на жирні і ароматичні карбонові кислоти. Та лише незначна кількість їх використовується у лікувальній практиці. До кислот, що мають виражену фармакологічну дію, належать валеріанова та ізовалеріанова, які частково у вільному стані, а частково у формі складних ефірів є у валеріані лікарській, деревію тисячолистому, хмелю звичайному, любистку лікарському. Насичені та ненасичені ці кислоти утворюють складні ефіри з гліцерином і входять до складу олій, що містяться у різних кількостях в окремих органах рослин (соняшниковому насінні, зародках кукурудзи, пшениці). Насичені жирні кислоти — олеїнова, лінолева, ліноленова — посилюють реактивну здатність організму. Вважають, що вони мають вітаміноподібні властивості. При нестачі їх в організмі порушуються функції нирок і статевих залоз. Ці кислоти зменшують кількість холестерину в крові і запобігають атеросклерозу.

З багатовалентних карбонових кислот найпоширеніші у рослинах оксалова, щавлева та малонова. Остання міститься в плодах та листках спаржі, у чистотілі великому, горобині звичайній, чорницях. До ненасичених трикарбонових кислот належить аконітова, яка є в корені аконіту та в інших рослинах цієї родини.

З оксикарбонових кислот найважливіші яблучна, винна і лимонна (міститься в грушах, полуницях, малині). Ці кислоти не мають вираженої фармакологічної дії, але розщеплюються в організмі на вугільну кислоту та воду і сприяють підлужнюванню сечі.

До ароматичних карбонових та оксикарбонових кислот з вираженою фармакологічною дією належать бензойна, саліцилова і корична кислоти.

Бензойна кислота міститься у деяких ефірних оліях у вигляді складних ефірів. Саліцилова кислота рідко буває у вільному стані. Вона переважно зв'язана з деякими ефірними оліями (в лабазнику в'язолистому). У корі деяких видів верби, у фіалках триколірній та пахучій, корені первоцвіту весняного саліцилова кислота перебуває як глікозид, у ромашці лікарській, полині звичайному, насінні дикої моркви, деревію тисячолистому — як ефірна речовина. Діє вона протизапально, виявляє селективний вплив на сечовивідні шляхи.

Антибіотичні сполуки. Як свідчать дослідження останніх років, антибіотичні сполуки виробляються не лише нижчими рослинами, а й вищими. За хімічною будовою це дуже різнорідні сполуки, серед яких найбільш поширені безазотні, лактони (наприклад, протоанемоніни, похідні сірки та нафтохінони), групи дубильних речовин і флавонів. Хоч більшість цих сполук мають антибіотичні властивості, виділити їх у чистому вигляді не вдалося. Вони часто перебувають у сполуках з отруйними речовинами.

Антибіотики виявлено в багатьох рослинах: лопусі великому, пижмі звичайному, росянці круглолистій, чорниці, журавлині, часнику, подорожнику великому, хмелю звичайному, чистотілі звичайному, сон-траві, дивині скіпетровидній, лабазнику в'язолистому, пасльоні солодко-гіркому, цмині пісковому. Ці речовини хвороботворно впливають на самі рослини і на різні мікроорганізми, що живуть у землі. Вони активно діють проти бактерій, небезпечних для здоров'я людини (стафілококів, стрептококів, мікобактерій туберкульозу). За допомогою томатину інколи знищують гриби, що паразитують в організмі людини і тварин (епідермофітони).

Рослинні антибіотики віддавна застосовують у народній медицині внутрішньо і зовнішньо для лікування гнійних запальних процесів. Наприклад, лопух великий має у своєму складі кристалічну лактонову сполуку, що надзвичайно сильно (навіть у розведенні 1:14 500) гальмує ріст грампозитивних мікроорганізмів. Тому корені і листки цієї рослини широко використовуються при опіках, гнійних ранах, гострих і хронічних формах пієлонефриту, важких формах циститу тощо.

За останні десятиріччя радянські та зарубіжні вчені дослідили ряд антибіотиків рослинного походження, які містяться, зокрема, в коренях оману високого, звіробою звичайного, у квітках цмину піскового. Це дало підставу використовувати препарати згаданих рослин для лікування хвороб печінки та сечовивідних шляхів.

Особливо цінні антибіотики вищих квіткових рослин, у складі яких є важливі лікарські речовини — фітонциди. Фітонциди рідко являють собою якусь окрему речовину, у більшості випадків це комплекс органічних сполук. Хімічний склад фітонцидів поки що не з'ясовано. Це природні отрути, що виробляються рослинами з метою самозахисту живих тканин від розмноження в них мікроорганізмів. Разом з тим фітонциди активізують життєві функції рослин, знищують комах, відлякують гризунів, стимулюють ріст одних рослин та пригнічують ріст інших.

Встановлено, що фітонциди виділяються всіма рослинами, які ростуть на землі і в воді, причому вони утворюються тільки живими клітинами. Різні види рослин і навіть однієї й тієї ж рослини характеризуються різним ступенем активності і мають різний хімічний склад. Одні рослини виробляють дуже леткі фракції, інші — малолеткі або й зовсім не леткі. Залежно від пори року, погоди, часу дня, грунту тощо рослини виділяють різну кількість фітонцидів, а інколи навіть різної якості: фітонциди одних рослин бактерицидні, інших — бактеріостатичні (Н. Г. Ковальова, 1971).

Фітонциди — сильнодіючі антибіотики (особливо часнику, цибулі, цитрусових, редьки, хрону, листків черемхи та смородини). Вони не тільки вбивають найпростіші мікроорганізми, а й руйнують, розчиняють їх протягом кількох хвилин. Фітонциди застосовують у лікуванні (фітонцидотерапії) та профілактиці багатьох недуг: грипу, гострих респіраторних вірусних інфекцій, ангіни, деяких гінекологічних захворювань, хвороб слизових оболонок рота, гноячкових утворень, а також захворювань травного каналу.

Вважають, що фітонциди стимулюють захисні сили організму хворого і додають йому бадьорості. Академік Н. Г. Холодний назвав леткі речовини, які виділяються вищими рослинами у повітря, «атмосферними вітамінами», або «вітаміноподібними речовинами», що можуть засвоюватись людиною і благотворно впливати на її організм.

Б. П. Токін писав, що кращими лікувальними препаратами є ті, які стимулюють власні цілющі сили організму — фагоцитоз, запалення, антигенну реактивність, антибіотичні особливості тканини, регенеративні процеси. А фітонциди цілого ряду рослин мають саме таку властивість. Зокрема, фітонциди часнику, евкаліпта, звіробою звичайного стимулюють регенеративні процеси. Фітонциди (а отже, й антибіотичні препарати) нижчих рослин формувалися в еволюції мікроорганізмів, в їх конкурентній боротьбі, у тому числі з патогенними для людей, тварин і рослин формами. Потрапляючи в організм людини, антибіотики типу пеніциліну діють безпосередньо на патогенну мікрофлору. Дія ж фітонцидів вищих рослин спрямована не стільки на боротьбу з мікроорганізмами, скільки на стимуляцію імунологічних властивостей людського організму.

Останнім часом досліджено вже близько тисячі рослин, що мають фітонцидні властивості. Наукові пошуки в цьому напрямі продовжуються.

Фармакотерапевтичні властивості лікарських рослин

1. **Achillea millefolium L.**— деревій звичайний (тисячолистий)
Російська назва — тисячелистник обыкновенный

Багаторічна трав'яниста рослина з родини складноцвітих. Стебло прямостояче, високе (20—50 см), покрите листям, закінчується густим суцвіттям — щитком. Квітки білі, рожево-білі або червонуваті. Цвіте у травні — жовтні.

Росте на полях, луках, лісових галявинах, біля узлісь, на схилах, біля чагарників та шляхів. Поширений у лісовій, лісостеповій, степовій зонах європейської частини СРСР, на Кавказі, в багатьох районах Західного та Східного Сибіру, Далекого Сходу, Середньої Азії.

Сировина. Заготовляють траву, листки і квітки деревію у період його цвітіння (в червні—жовтні). При збиранні рослину зрізують приблизно наполовину, листки обривають тільки добре розвинені, в квітках використовують лише кошики. Сушать у теплому добре провітрюваному приміщенні або на горищі (під залізним дахом). Зберігають у фанерних ящиках, обкладених папером.

Рослина заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. Основною діючою речовиною деревію звичайного є ефірна олія (0,5—0,8 %), яка міститься майже в усіх частинах рослини. До складу ефірної олії входить хамазулен — провідна біологічно активна речовина. Крім того, в ній знаходиться цінеол (8—10 %), спирт (20 %), естерові сполуки (11—13 %), каріофілен, сугенол та фурфурол, аскорбінова кислота, філохінон, фітонциди. У деяких видах рослини виявлено азулен (близько 10 %).

Деревій звичайний має також дубильні речовини: інулін, смолисті та слизисті сполуки, органічні кислоти, аспарагін, елементи ціановодневих сполук, мінеральні солі, гіркий глікозид ахілеїн, що гідролізується до глюкози, ахілеїтину та амонію.

Із суцвіть рослини виділені сесквітерпенові лактони матрицин, мілефолід, балханолід, балханолід-ацетат і флавоноїд лютеолін-7-глікозид.

Дія: гемостатична, спазмолітична, протизапальна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Сік із свіжих листків та суцвіть деревію звичайного має добре виражені фітонцидні властивості (впливає на парамецій і повітряну мікрофлору); витяжки з сухих листків і квіток діють протистоцидно на парамецій і бактеріостатично на золотистий та білий стафілококи і негемолітичний стрептокок (Н. Г. Ковальова, 1971).

В експериментах доведено, що ахілеїн посилює зсідання крові, а азулен характеризується протизапальними та антиалергічними властивостями і прискорює гоєння ран. В основі механізму кровоспинної дії деревію звичайного, як свідчить Н. Г. Ніколаєва (1964), лежить його здатність збільшувати кількість тромбоцитів. Крім того, деревій активізує скорочення м'язу матки, що обумовлює його ефективність при метрорагії.

На піддослідних тваринах доведено, що 0,5 % настій деревію звичайного при внутрішньовенному та ентеральному введенні в дозі 0,1 г/кг прискорює зсідання крові на 60 %, що перевершує силу дії кальцію хлориду в концентраціях 1 : 200, 1 : 500. Сік рослини у концентрації 5 : 100 прискорює процес зсідання крові на 60—80 %.

Протизапальні властивості деревію звичайного, напевно, пов'язані з дією ефірної олії, до складу якої входить хамазулен, відомий як активний протизапальний засіб. Не виключена можливість залежності цієї властивості рослини від наявності в ній танідів.

Механізм кровоспинної дії препаратів трави деревію звичайного подібний до механізму дії солей кальцію, тобто вони активізують фібриноферментa, який сприяє тромбоутворенню, і здійснюють свій вплив поступово, м'яко (А. С. Мальчевська, 1961). Рослина поліпшує кровопостачання при захворюваннях органів травлення. Тому деревій звичайний застосовують при виразці шлунка і гастриті. Його препарати сприятливо діють на весь організм, нормалізують секреторно-моторні процеси. Гемостатичний вплив деревію звичайного особливо виражений у разі кровотеч: кишкових, легеневих, гемороїдальних, маткових, носових, з ясен та виразок у роті. Це обумовлено наявністю в рослині ахілеїну та холіну.

В експериментальних дослідженнях на кролях виявлено, що внутрішньовенне введення ахілеїну приводить до значного скорочення часу зсідання крові, а холін знижує артеріальний тиск. Таким чином, емпірично встановлено гемостатичну дію деревію звичайного, яку здавна приписували хамазулену, що за структурою наближається до філохінонів.

Антиспастичний ефект деревію звичайного пояснюється наявністю в ньому флавоноїдних сполук та відповідних складових частин ефірної олії.

Рослина характеризується сечогінною, жовчогінною і навіть знеболюючою дією.

Препарати деревію звичайного, крім того, мають послаблюючу дію, що пов'язано з їх протиспазматичним впливом на гладку м'язову тканину шлунка та кишок завдяки вмістові ахілеїну, який має гіркий смак і збуджує виділення травних соків, а отже, поліпшує травлення. Деревій тонізує та регулює обмін речовин. Його можна віднести до групи амароароматичних засобів, хоча дія цієї рослини значно слабкіша від дії інших рослин цього ряду.

Відомо також, що азулени, які містяться в деревію звичайному, поряд з бактеріостатичним виявляють і цитотоксичний вплив. До-

ведено гальмівну дію їх на культури клітинних тканин новоутворень, in vivo на мишах з прищепленою пухлиною Ерліха (A. Ozarowski, 1949). Але з експерименту не випливає, однак, що азулени діють так само і на новоутворення у людей, а тому і застосування цих речовин з метою лікування злоякісних пухлин ще потребує глибокого і всебічного вивчення.

Досить добрі наслідки одержано при лікуванні деревієм звичайним варикозного розширення вен стравоходу та запальних процесів у шлунку і кишках. Сприятлива дія рослини спостерігається при спазмах гладких м'язів сечовивідних шляхів і товстої кишки, наприклад у разі хронічного запору, кишкових колік. Настої та відвари деревію призначають при пониженому апетиті, гіпоацидному гастриті, недостатньому засвоєнні білкових продуктів, метеоризмі, відрижці. Ці лікарські форми деревію нейтралізують шкідливі продукти обміну речовин в організмі, запобігають осіданню мінеральних утворень і сечових каменів у нирках шляхом врівноважування вмісту колоїдів та кристалоїдів у сечі і завдяки депуративному ефекту (при захворюваннях шкіри — екземах, лишаях).

Оскільки деревій звичайний діє протизапально, то препарати його використовують не тільки для внутрішнього вживання, а й для зовнішнього у формі компресів, примочок, ванн.

Слід зауважити, що трава деревію звичайного рідко застосовується з лікувальною метою самостійно. Частіше її використовують в різних сумішах. Встановлено, що тривалий прийом у великих дозах настою деревію може призвести до запаморочення та висипів на шкірі.

В. П. Махлаюк (1967) рекомендує суміш 0,15 г порошку листків деревію звичайного і 0,15 г порошку листків кропиви вживати перед їдою тричі на день як кровоспинний та протизапальний засіб.

При гіпоацидному гастриті доцільно користуватися таким збором трав: по 20 г деревію звичайного, звіробою звичайного, золототисячника звичайного, рутки лікарської, трави і кореня цикорію звичайного та листків подорожника великого (М. І. Соломченко, 1968). Дві столові ложки подрібненої цієї суміші варити 10 хв у 2 склянках води, після чого півгодини настоювати. Вживати по півсклянки тричі на день за півгодини до їди протягом 1—2 міс. За даними дослідника, таке лікування дає добрі наслідки: зникають біль та диспепсичні розлади, поліпшується апетит, нормалізується кислотність шлункового соку.

Сік деревію звичайного з медом вживають для посилення апетиту та поліпшення обміну речовин, а також при гепатохолециститах і гінекологічних хворобах (метрорагії) — по 1 чайній ложці тричі на день.

Як зовнішній засіб сік і настій деревію звичайного використовують для лікування свіжих та нагноєних ран, виразок, фурункулів тощо. Цим же настоєм рекомендують мити обличчя при висипах. Шкіра стає матовою, гладенькою, висипи зникають. При корості і лускатому лишаї рекомендують ванни з відвару деревію звичайного (М. І. Соломченко, 1968).

1. Rp.:Herbae Millefolii 10,0
Flores Calendulae 20,0
Herbae Centauri
Herbae Trifolii aa 15,0

MDS. Настояти 30 г суміші у 2 склянках води протягом 12 год у духовці, прокип'ятити 5 хв. Вживати по півсклянки тричі на день за 15—20 хв до їди при хронічному гастриті і виразковій хворобі шлунка

2. Настойку суцвіть деревію на 70 % етиловому спирті в співвідношенні 1 : 5 вживати при схильності до стенокардії і спазмах гладких м'язів. Приймати по 20 крапель перед їдою. Спазмолітична і судинорозширювальна дія рослини проявляється тільки при тривалому застосуванні її: настає стійкий ефект (С. А. Томілін, 1951).

2. ACORUS CALAMUS L.— аїр тростинний (лепеха звичайна)

Російська назва — аир обыкновенный

Багаторічна трав'яниста рослина з товстим горизонтальним повзучим кореневищем, покритим численними тонкими корінцями. Кореневище губчасте, зверху зеленкувате, на смак гірке, пекуче, має приємний запах. Листки довгі мечоподібні, м'ясисті. Стебло біля основи червонувате з ліловим відтінком. Квітки дрібні, зеленувато-жовті, зібрані на верхівці стебла в циліндричну качалку. Росте по берегах річок, на заболочених місцях, у стоячих водах тощо.

Сировина. З лікувальною метою використовують кореневища, які копають напровесні або восени. Миють їх у холодній воді, сортують, ріжуть на дрібні куски і сушать. Після прив'ялювання очищають від кори і продовжують сушити. Добре висушені куски кореневищ повинні легко ламатися, а не гнутися. Сировину пресують у тюки, зберігають у добре провітрюваному сухому приміщенні. Рослина заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. Кореневища аїру містять до 4,8 % ефірної олії, до складу якої входять евгенол, борнеол, азарон, камфен, каріофілен, акорон, каламен, проазулен, сесквітерпеновий кетон акоренон та інші терпеноїди, гіркий глікозид акорин, алкалоїд каламін, фітонциди, дубильні речовини, аскорбінова кислота, смоли, органічні кислоти, мінеральні солі.

Дія: тонізуюча, відхаркувальна, жовчогінна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Наявні в кореневищах аїру тростинного речовини, особливо гіркий глікозид акорин, збуджують закінчення смакових нервів, посилюють рефлекторне виділення шлункового соку, активізують жовчовидільну функцію печінки, підвищують тонус жовчного міхура та діурез. Екстракти з кореневищ аїру мають протизапальні та фунгістатичні властивості. Гіркі субстанції його також є ефективним засобом при стійкому метеоризмі, зменшують спазм кишок, усувають біль при кишкових коліках.

A. Ożarowski (1976) встановив седативні та анальгетичні властивості препаратів аїру, пов'язані з наявністю в рослині азарону, який у тварин знімає напруження ізольованого від-

різка тонкої кишки і спастичний стан, викликаний ацетилхоліном та гістаміном. Проте дія азарону, що міститься в аїрі, дещо слабкіша за дію папаверину. A. Ożarowski спостерігав цікаве явище. Якщо перед експериментом протягом 2—3 днів вводити гвінейським свинкам або щурам настій аїру, модель астми в них за допомогою аерозолю ацетилхоліну та гістаміну відтворити не вдається.

М. І. Соломченко (1968) вивчав ефективність 3 % відвару аїру у хворих на гіперацидний гастрит. Відвар призначали по півсклянки за 30—40 хв перед їдою протягом 2 міс. Після проведення курсу лікування у більшості хворих зникли біль, нудота, печія, поліпшився апетит, нормалізувалася кислотність шлункового соку.

Найчастіше аїр тростинний застосовують при неспецифічних порушеннях функції травного каналу — розладі травлення і секреції шлунка, ахілії, запаленні кишок, кишкових коліках, метеоризмі тощо. Застосовують кореневища аїру і як ліки, що діють загальнозміцнююче, підвищують тонус у людей похилого віку та після перенесених хвороб і операцій, фізичних навантажень.

У народній медицині відвар кореневищ аїру тростинного застосовують при відсутності апетиту, млявому травленні, запаленні та виразці шлунка, блюванні, діареї, інших шлунково-кишкових захворюваннях, хворобах жовчних шляхів і нирково-кам'яній хворобі. Настій кореневищ використовують як протигарячковий та відхаркувальний засіб при бронхіті, бронхопневмонії, судорогах, асциті, плевриті. Його також вважають добрим засобом, що посилює статеву активність. В Індії вживають кореневища аїру тростинного для лікування різноманітних психічних розладів, зокрема істерії, неврастенії.

Зовнішньо відвар кореневищ рослини застосовують для полоскання при неприємному запахові з рота та промивання гнійних ран і виразок. Ваннами з відвару кореневищ аїру тростинного користуються при гострій та хронічній формах артриту, зумовлених порушенням обміну речовин, при рахіті, скрофульозі та хворобах жіночих статевих органів. Якщо випадає волосся, корисно 2—3 рази на тиждень мити голову відваром суміші однакових частин кореневищ аїру тростинного та лопуха великого. Ефективність препаратів аїру тростинного при гнійних ранах та виразках пояснюється тим, що рослина багата на фітонциди та ефірну олію, які мають активні антисептичні властивості.

Відвар кореневищ аїру тростинного готують з розрахунку 10 г кореневищ на 1 склянку води.

Настойка кореневищ аїру тростинного являє собою прозору рідину бурувато-жовтого кольору, ароматну, гірко-пряну на смак. Можна приготувати і складну настойку такої суміші: трави золототисячника звичайного — 3 частини; тирличу жовтого — 4 частини; кореневищ аїру тростинного — 3 частини; листків бобівника трилистого, трави полину звичайного, шкірки мандарина — по 2 частини; 40 % спирту — до 84 частин. Цю настойку можна вживати по 1—4 краплі на цукрі при печії, гострому гастриті з сильним больовим синдромом. Зовнішньо застосовують як болезаспокійливе розтирання при міозиті, артриті та для ванн (15—20 г на ванну води) як седативний або тонізуючий засіб.

Кореневища аїру тростинного входять до складу шлункових зборів, таблеток вікаліну та вікаїру, що призначаються при виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки, а також при гіперацидному гастриті.

1. Rp.: T-rae Calami 30 ml
   DS. По 30 крапель тричі на день за півгодини до їди
2. Rp.: Rhiz. Acori calami 5,0
   Herbae Equiseti arvensis
   Fol. Urticae dioicae
   Fol. Vaccini vitis — idaeae aa 15,0
   M. f. species
   DS. Взяти 1 столову ложку збору на 1 склянку окропу; кип'ятити 15—20 хв, настояти 15 хв і процідити. Вживати по 1 склянці перед сніданком і вечерею при уратурії

3. **ADONIS VERNALIS L.** — горицвіт весняний

Російська назва — горицвет весенний

Багаторічна рослина з родини жовтецевих. Росте заввишки до 35 см, має круглі, майже голі стебла. Листки стеблові, прикореневі, нижні — у вигляді плівчастих лусок, що поступово переходять у сидячі, багаторазово розсічені, з вузькими частками. Квітки на верхівках стебла та гілок — одиночні, великі, яскраво-жовті, з п'ятилистими опушеними чашечками. Плід — суха сіро-зелена сім'янка. Кореневище вертикальне, коротке, в діаметрі 3,5 см, темно-бурого кольору. Рослина отруйна. Цвіте з квітня, плодоносить у травні-червні, в північних районах — на місяць пізніше. Росте у лісостеповій і степовій зонах — на пагорбах, відкритих схилах, луках, узліссях, між чагарниками.

Сировина. Ліки виготовляють з трави горицвіту весняного. Збирають її від початку цвітіння (у квітні-травні) до початку обсипання плодів, зрізуючи надземну частину рослини з квітками і плодами.

Сушать горицвіт весняний зразу після збирання на вільному повітрі у затінку, в приміщеннях, що добре провітрюються, на горищах (під залізним дахом). Сушити траву на сонці не можна, бо при цьому втрачаються лікувальні властивості.

Рослина заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. Трава горицвіту весняного містить серцеві глікозиди: цимарин, адонітоксин, флавоновий глікозид адоніверніт, карденоліди, сапоніни, спирт адоніт, фітостерин та мінеральні солі.

Дія: кардіотонічна, діуретична та седативна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. У науковій та народній медицині багатьох країн світу горицвіт весняний застосовується при серцевих, ниркових і простудних хворобах, малярії, судорогах, істерії, задишці та як сечогінний засіб при набряках ніг.

Наявні в рослині карденоліди з погляду їх хімічної будови і дії споріднені з такими ж сполуками, що містяться в строфанті та конвалії. Механізм дії цих речовин полягає у зменшенні частоти скорочення серцевого м'яза та в подовженні діастоли, внаслі-

док чого створюється перевага фази скорочення над фазою розслаблення. Аналогічний механізм дії мають препарати наперстянки. Різниця полягає лише в тому, що речовини горицвіту весняного в незначній кількості кумулюються в організмі, хоча й не вступають у сполуки з альбуміновими фракціями крові, швидко інактивуються й виводяться, діють значно швидше і короткотриваліше. Разом із тим вони руйнуються в кислому середовищі шлунка, а ще більше — в лужному середовищі дванадцятипалої кишки. Тому препарати горицвіту весняного, прийняті всередину, значною мірою інактивуються. Треба пам'ятати, що в рослині, а отже, в її препаратах, міститься щонайменше 15—18 карденолідів з різною хімічною будовою, різним ступенем всмоктування та різною кардіотропною активністю. На перший погляд, це складає враження певної нерегулярності дії на організм. Це стосується в основному всіх екстрактивних препаратів, що являють собою комплекс діючих речовин серцевих засобів. Звідси й виникає тенденція пошуку чистих речовин з індивідуальними властивостями. Проте існують погляди, що немає необхідності виділяти речовини в чистому стані ні з горицвіту весняного, ні з конвалії, ні з інших рослин, оскільки в сумі діючі речовини дають кращі наслідки лікування серцевих хвороб.

Препарати горицвіту весняного мають досить виражені сечогінні властивості. Це пояснюється безпосереднім впливом карденолідів на скоротливу функцію серцевого м'яза, в результаті чого поліпшується кровообіг і видільна функція нирок. Рослина містить значну кількість флавоноїдів, які теж мають діуретичні властивості, і тому можлива синергічна дія їх з карденолідами.

Важливою особливістю рослини є заспокійлива дія її на організм людини, пов'язана з наявністю адонітоксину.

При спазмах центрального походження, викликаних кокаїном або пікротоксином, препарати горицвіту весняного діють антагоністично.

Горицвіт весняний впроваджено в наукову медицину у кінці минулого сторіччя С. П. Боткіним та його учнем М. А. Бубновим. У медичній практиці рослину застосовують для виготовлення водних настоїв (як один із компонентів), що регулюють і стимулюють серцеву діяльність. Настій вживають при різних серцево-судинних недугах і особливо при хронічній серцевій недостатності, а в поєднанні з бромом — при підвищеній нервовій збудності, безсонні, судорогах, епілепсії та алкогольних психозах.

Горицвіт весняний можна застосовувати самостійно, а також у суміші з кропивою собачою, валеріаною і мелісою.

Настій трави рослини готують так. На 2 склянки окропу беруть 1 столову ложку посіченої рослини і настоюють 10 хв. Вживають щогодини по 1 столовій ложці протягом дня свіжий настій.

При набряках ниркового походження беруть 1 столову ложку суміші трави горицвіту весняного (40 г), листків мучниці звичайної (50 г), березових бруньок (30 г) і трави хвоща польового (20 г), заливають 1 склянкою окропу, парять у духовці 2 год, кип'ятять на малому вогні 5—10 хв і вживають щогодини по 1 сто-

ловій ложці. При цьому дотримуються безсольової дієти, постільного режиму і через день приймають теплі ванни. Внаслідок такого лікування збільшується виділення сечі, зникають набряки, поліпшується загальний стан.

При неврозах серця 1 столову ложку суміші трави горицвіту весняного (10 г), кореневища валеріани лікарської (20 г), трави кропиви собачої (30 г) і листків меліси лікарської (40 г) заливають 1 склянкою окропу і настоюють 10 хв. П'ють по чверть склянки вранці і ввечері.

Фармацевтична промисловість випускає препарати, виготовлені з горицвіту весняного: адонізид, сухий екстракт і драже адоніс-бром, що містять концентрат горицвіту, калію бромід і кодеїн.

Необхідно пам'ятати, що горицвіт — сильнодіючий засіб і безконтрольне вживання його може тільки погіршити функцію серця.

4. **AESCULUS HIPPOCASTANUM L.** — гіркокаштан звичайний (каштан кінський)

Російська назва — конский каштан (каштан обыкновенный)

Дерево з гарною густою кроною, до 30 м заввишки. Листки супротивні, пальчасті, зубчасті. Квітки білі або рожеві, зібрані на верхівках гілок у грона. Плід — зелена тристулкова коробочка близько 6 см завдовжки, вкрита гачкуватими шипами, з однією насіниною діаметром 2—3 см, покритою блискучою шкіркою з сірою плямою на основі. Цвіте в травні, плоди дозрівають у вересні-жовтні. Росте каштан кінський на півдні європейської частини СРСР.

Сировина. Для лікування використовують квітки, кору молодих гілок, шкірку насінин і самі насінини. Квітки заготовляють у травні-червні і сушать у закритих, добре провітрюваних приміщеннях. Насіння і кору збирають восени, розкладають тонким шаром і сушать на протязі. Досушують насіння при температурі до 50°С.

Хімічний склад. Квітки містять флавоноїди кверцитрин, ізокверцитрин, пектинові речовини, похідні кемпферолу, рутин, аденін, цукор, аденозид, гванін, слиз, дубильні речовини; насіння — спіреозид, глікозид ескулін, жирну олію (5—7 %), сапоніни (24—28 %), гіркі, дубильні та білкові речовини, аргінін, ферменти ерепсин, крохмаль; кора — глікозид ескулін, фраксин, сапонін есцин (8—10 %), жирну олію (2,5—7 %), цукор (9 %), фітостерин, аскорбінову кислоту, тіамін, філохінон.

Дія: протизапальна, протисудорожна, болезаспокійлива, антикоагулююча.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Фармакологічна дія препаратів каштана кінського пов'язана з наявністю в них флавонових глікозидів ескуліну, фраксину та сапоніну есцину (А. Д. Турова, 1974).

Ескулін і фраксин являють собою політерпени, за властивостями подібні до дикумаролу, тільки дія їх дещо слабша.

Ескулін підвищує резистентність капілярів (внаслідок чого понижується активність гіалуронідази) та еритроцитів, стимулює

протитромбінову здатність сироватки крові, активізує вироблення антитромбіну ретикулоендотеліальними клітинами кровоносних судин, збільшує кровонаповнення венозної системи. Есцин зменшує в'язкість крові.

Крім безпосередньої дії на стінки кровоносних судин екстракт каштана кінського виявляє фармакологічний вплив на організм людини. Так, екстракт квіток каштана кінського змінює хімізм структури крові і насамперед обмін холестерину, посилює іннервацію судин.

У науковій медицині застосовують цілий ряд препаратів, виготовлених з каштана кінського. До них належить есфлазид — комбінований препарат, до складу якого входять есцин і комплекс флавоноїдів, що містяться в листках каштана. Цей препарат тонізує стінки вен, підвищує їх опірність і зменшує запальний та алергічний набряк.

Препарати ескузан, веностазин, вазотонін, дескузан, веногал, ескозульф застосовують в основному при варикозному розширенні і тромбозі вен, геморої, хронічних запальних процесах у кишках (особливо у разі тривалої діареї), підвищеній кислотності шлункового соку, хворобах селезінки, бронхіті, артриті, подагрі, запаленні сідничного нерва.

Випускають лікарський препарат дикого каштана ескувазин, що має здатність зміцнювати стінки капілярів, тонізувати венозні судини і розширювати артерії. Ескувазин ефективний при тромбофлебіті, геморагії, зокрема при геморагічному діатезі. Його призначають для профілактики інсульту та при гіпертонічній хворобі.

У народній медицині свіжовитиснутий сік з квіток каштана кінського вживають при геморої, варикозному розширенні вен, тромбофлебіті, атеросклерозі — 25—30 крапель на 1 ложку води 1 раз на день. Спиртову настойку у співвідношенні 1 : 2 п'ють по півсклянки тричі на день при геморої, варикозному розширенні вен. Якщо варикозне розширення вен не задавнене, то внаслідок тривалого вживання соку квіток каштана біль і вузли поступово зникають. Настій кори каштана вживають при тривалій діареї, а також при малярії.

При геморoїдальній кровотечі застосовують напар суміші квіток каштана кінського (20 г), квіток арніки гірської (10 г), квіток горобини звичайної (20 г). Для цього беруть 1 столову ложку збору на 1 склянку окропу, напарюють протягом півгодини і п'ють по 1 склянці двічі на день. Рекомендують ще робити мікроклізмочки з охолодженого відвару кори каштана кінського (10 г на 1 склянку води).

1. Одну чайну ложку кори каштана кінського настоюють 8 год у 2 склянках охолодженої переваренної води, проціджують. Вживають по 30 мл 4 рази на день перед їдою.

2. 50 г кори кип'ятять протягом 15 хв в 1 л води, настоюють 8 год, проціджують. Застосовують для сидячих ванн тривалістю 15 хв при геморої.

3. 15 г шкіри плодів каштана кінського варять у 2 склянках води, настоюють 4 год, проціджують. Застосовують для спринцювань при метрорагії у клімактеричний період, але при відсутності злоякісних пухлин. Двічі на день промивать цим відваром піхву.

Спиртовою настойкою шкіри стиглих насінин каштана кінського (40 г шкіри на 1 л спирту) розтирають болісні місця при ревматоїдному артриті.

4. Rp.: Corticis Aesculi hyppocastani 15,0
Flores Liliae cordatae
Flores Sambuci nigrae aa 45,0
M. f. species
DS. Одну столову ложку збору залити склянкою окропу, кип'яти 15—20 хв, настояти 15 хв і процідити. Вживати по 1 склянці на день при артриті і подагрі

5. **AGRIMONIA EUPATORIA L.**— парило звичайне

Російська назва — репейник обыкновенный

Багаторічна трав'яниста рослина з родини розових. Стебло пухнасте, заввишки до 80 см. Листки переривчасто пірчасті. Квітки золотаво-жовті, розміщені довгою колосовидною китицею. Рослина досить поширена по всій території СРСР, особливо на Україні, росте на пасовищах, узліссі, передгір'ї, у чагарниках, біля доріг. Цвіте у червні — серпні.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують траву парила звичайного. Сушать під відкритим небом чи у приміщенні, що добре провітрюється. Ароматний запах рослини при висушуванні зникає. Зберігають суху сировину у паперових мішках. Для медичного використання рослина не заготовляється.

Хімічний склад. У парилі звичайному виявлено сліди ефірних олій, холін, дубильні і катехінові речовини, флавоновий барвник, нікотинову кислоту, мінеральні солі (багато сірки, заліза та кремнієвої кислоти). Рослина містить органічні кислоти — лимонну, яблучну, аскорбінову (у свіжих листках близько 40 %) і жирні — пальмітинову та стеаринову.

Дія: сечогінна, загальнозміцнювальна; регулююча мінеральний обмін.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Настій парила звичайного діє переважно як протизапальний засіб завдяки наявності в ньому кремнієвої кислоти, яка ущільнює кровоносні судини. Флавонові сполуки та нікотинова кислота зумовлюють сечогінні властивості рослини, а велика кількість аскорбінової кислоти, холіну, які запобігають жировій дистрофії печінки, сприяє нормалізації обміну речовин. Використовують парило при хворобах печінки, жовчного міхура, жовтяниці, гематурії, якою супроводиться сечокам'яна хвороба. Його препарати ефективні при стійкому запаленні сечового міхура, олігурії та при нічному нетриманні сечі.

У народній медицині парило звичайне застосовують при нирковокам'яній хворобі (у суміші з іншими рослинами), захворюваннях шлунка, верхніх дихальних шляхів, ревматизмі, геморої.

Для виготовлення настою 20—30 г рослини заливають 1 л окропу і настоюють 2 год. П'ють по 1 склянці 3—5 разів на день при гострих та хронічних запаленнях сечового міхура. Настій су-

міші парила звичайного з листками суниць використовують при сечокам'яній хворобі. Відвар парила можна пити замість чаю тричі на день по 1 склянці. Готують його так: 10 г рослини заливають 1 склянкою окропу, кип'ятять 5—10 хв, додають 1 столову ложку меду.

В Англії щодня п'ють чай, приготовлений з парила звичайного, який виявляє загальнозміцнювальну дію на організм. Як жовчогінний засіб застосовують настій 2 чайних ложок рослини на 2 склянках води. П'ють його по півсклянки на день за 1 год до їди.

При внутрішніх хворобах призначають відвар 30 г трави парила в 1 склянці води — по 1 столовій ложці через кожну годину.

Як зовнішній засіб настій парила звичайного використовують для полоскання та примочок при запаленні слизових оболонок рота, горла і носа, при ангіні.

Настій рослини використовують також для компресів, промивань і примочок при саднах, забитті, виразках, висипах на шкірі, для ножних ванн, щоб зняти втому після тривалих переходів. Свіжоподрібнені листки прикладають до запалених ділянок шкіри.

6. AGROPYRUM REPENS L.— пирій повзучий

Російська назва — пырей ползучий

Багаторічний бур'ян з родини злакових з довгим гіллястим повзучим кореневищем завдовжки до 3 м. Росте на польових орних землях, луках, городах. Поширений по всій території помірного поясу Європи, Азії та інших частин світу. Стебла у пирію повзучого заввишки 60—100 см, голі, гладенькі. Листки широкі, лінійні, зелені або сизуваті. Квітки сидять в густих довгих колосках, яскраво-зелені, з фіолетовим або червонуватим відблиском. Плоди — вузькі прямі колоски. Смак солодкувато-слизистий. Запаху рослина не має. Цвіте в червні-липні.

Сировина. Для лікувальних цілей використовують кореневище пирію повзучого. Заготовляють його напровесні, восени і влітку. Кореневище очищають від стебел і корінців, миють у холодній воді, розстеляють і прив'ялюють на сонці та свіжому повітрі, а потім досушують на горищі. Упаковують сировину в мішки, зберігають у добре провітрюваному приміщенні на стелажах. Рослина для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад. Містить інулін (5—7 %), полісахарид тритицин (близько 8 %), слиз, фруктозу (3 %), маніт (3 %), жири (1,5 %), алкоголь, інозит, який має здатність зменшувати кількість цукру в крові, холін, кальцій, залізо та кремнієву кислоту.

Дія: діуретична, метаболічна і депуративна. Завдяки наявності інозиту, недостатність якого в організмі викликає жирове переродження печінки, збільшення кількості холестерину в крові та зумовлює розвиток атеросклерозу, препарати пирію виявляють виражену ліпотропну дію.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Пирій давно відомий як сечогінний засіб. Діуретична дія його настає внаслідок дії солей калію, магнію, а також гліколевої і глю-

куронової кислот. Під впливом цих сполук значно підвищується добовий діурез, збільшується виділення сечовини і хлоридів. Ефект препаратів пирію тривалий, спостерігається ще декілька днів після припинення їх вживання. Виведення хлоридів з організму зменшує набряки, що виникли внаслідок затримки в тканинах натрію хлориду при захворюваннях нирок. Доведено, що навіть у випадках, коли синтетичні сечогінні препарати (при виділенні хлоридів) малоефективні, екстракти пирію допомагають.

Відома також сприятлива дія пирію на обмін речовин в організмі, що пояснюється наявністю в ньому гліколевої і гліцеролової кислот (які посилюють процеси утилізації) та інозиту (що запобігає жировому переродженню печінки і знижує рівень холестерину в крові). Хоча у пирії інозиту міститься мало (денна потреба його для людини становить близько 1 г), все-таки ця поширена сировина може бути джерелом поповнення ним організму.

Велике значення для нормальної життєдіяльності людини має кремнієва кислота, яка посилює опірність тканин, поліпшує процеси регенерації ушкоджених слизових оболонок, зменшує запальні процеси і проникність стінок капілярів.

Кореневище пирію повзучого іноді використовують як обволікаючий (містить слиз), сечогінний й м'який послаблюючий засіб, а також як основу для пілюль.

У народній медицині кореневище рослини застосовують як послаблюючий сечогінний, потогінний, відхаркувальний та кровоспинний засіб. Дуже цінною є властивість пирію повзучого відновлювати порушений обмін речовин. Він ефективний при шлунково-кишкових захворюваннях, хворобах печінки, селезінки, запаленні сечового міхура, жовчнокам'яній і нирковокам'яній хворобах, у випадках запальних процесів у шкірі й скрофульозу.

Настій кореневища пирію повзучого вживають при набряках, хворобах печінки, сечостатевих органів, нирковокам'яній хворобі, поліартриті і подагрі (В. П. Махлаюк, 1967). Готують міцний відвар (беруть 30 г кореневищ на 1 склянку води) і п'ють по 1 склянці тричі на день протягом 3—4 тиж. Додатково приймають ванни 1—2 рази на тиждень з відваром кореневищ (50 г на піввідра або відро води.).

Таке саме лікування корисне і при скрофульозі та рахіті, а при хронічному коліті рекомендується ще застосовувати сидячі ванни й клізми.

Концентровану водну витяжку з кореневищ пирію повзучого вживають при нирковокам'яній хворобі та її ускладненнях, а також у разі цукрового діабету (дія інозиту).

У випадку нирковокам'яної та жовчнокам'яної хвороб застосовують 10 % відвар кореневищ пирію. Випивають 1 л за 5—6 разів перед їдою протягом дня.

Для лікування цукрового діабету 90 г кореневищ пирію заливають 4 склянками води і випарюють до четвертої частини рідини. Вживають по 1 столовій ложці 4—5 разів на день.

При шкірних хворобах використовують настій 4 столових ложок сухих кореневищ у 2 склянках холодної перевареної води. Настоюють 12 год. Настій проціджують. Залишок кореневищ настоюють

ще 1 год на 1 склянці окропу, проціджують. Обидва настої змішують. Вживають по півсклянки 2—4 рази на день протягом 3—4 тиж.

7. ALNUS GLUTINOSA (L.) GAERTN.— вільха клейка, або чорна

Російська назва — ольха клейкая, или черная

Дерево з родини березових, заввишки 20—35 см, з темно-бурою корою. Молоді гілки червонувато-білі, гладенькі, часто липкі. Листки округлі, липкі, з виїмкою на верхівці, зверху блискучі, темно-зелені. Квітки однодомні, зібрані у китиці по 3—5 сережок, що звисають. Плід — горішок з шкірястим вузьким крилом. При достиганні плодів прикзіткові лусочки чорніють і дерев'яніють, нагадуючи шишечки завдовжки 2 см. Цвіте рослина у квітні-травні, плоди достигають у жовтні, висипаються в лютому-березні.

Росте вільха клейка по берегах річок і струмків, у лісах, на узліссях. Особливо поширена на болотистих грунтах.

Сировина. Для лікування використовують шишечки і кору. Збирають їх восени і взимку — зрізують кінці тонких гілок і обривають з них супліддя або зривають їх на лісосіках із зрізаних дерев. Сушать у теплих приміщеннях, попередньо прив'яливши на сонці. Пакують у паперові мішки і зберігають у сухому місці. Супліддя та кора заготовляються і відпускаються аптеками.

Хімічний склад. Шишки містять значну кількість дубильних речовин — таніну (2,5 %) і галової кислоти. В листках виявлено флавонові глікозиди, а також кофейну, хлорогенову і протокатехінову кислоти. Кора містить дубильні речовини, тритерпеноїди, глютинон і тараксерон.

Дія: протизапальна, кровоспинна, в'яжуча, бактерицидна і болезаспокійлива.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Вільха клейка досить широко використовується в науковій і народній медицині. Відвар та спиртову настойку з її шишок вживають як в'яжучий засіб при шлунково-кишкових хворобах.

При простудних захворюваннях, ревматоїдному поліартриті, подагрі, щоб викликати потовиділення, успішно застосовують так звану суху ванну з листя вільхи клейкої. Для цього свіже молоде листя кладуть у глибоку діжку чи іншу ємкість і накривають, щоб воно зігрілося від свого тепла. Після цього хвора людина зариваеться в нього по шию чи до пояса і перебуває в такому положенні до 1 год (скільки витримає). Це особливо рекомендується при хворобах серця.

8. ALNUS INCANA (L.) MOENCN.— вільха сіра, або біла

Російська назва — ольха серая, или белая

Дерево заввишки 5—15 м з гладкою світло-білою корою. Кореневища поверхневі. Листки чергові яйцевидні або широкоеліптичні, на верхівці загострені, з країв гостро-подвійнопилчасті; молоді — густо опушені, неклейкі, дозрілі — зверху майже голі, зісподу негусто опушені. Квітки одностатеві, однодомні. Чоловічі (тичинкові) сережки зібрані по 3—5 у грона, жіночі (маточкові) — по 8—10.

Супліддя — шишечки завдовжки до 1,5 см, що звисають сережками по кілька штук, під осінь дерев'яніють і зимують на дереві. Цвіте вільха сіра в березні-квітні, плоди достигають у жовтні, обсипаються в лютому-березні. Росте вільха сіра у вологих місцях: у лісах поблизу джерел, по берегах річок і озер, на луках.

Сировина. Для лікування використовують шишечки, листки і кору (краще молодих дерев). Збирають шишки вільхи сірої восени і взимку (у листопаді — лютому). Спочатку їх прив'ялюють на сонці, а потім сушать на горищі або під накриттям, розстилаючи на дошках шаром 5—10 см. Досушувати шишечки можна і на печі. Висушену сировину — здерев'янілі шишечки з розкритими лусочками темно-бурого або коричневого кольору — пакують у мішки і зберігають у сухому, добре провітрюваному приміщенні.

Супліддя та кора заготовляються і відпускаються аптеками.

Хімічний склад. Шишечки містять близько 20 % дубильних речовин, у тому числі танін (близько 2,5 %), галову кислоту (3,7 %); у листках виявлено глікозид гіперозид (0,013 г на 100 г листків), кофейну, хлорогенову, протокатехову кислоти; у корі — велику кількість дубильних речовин, тритерпенові сполуки, алкалоїди, глютинон.

Дія: в'яжуча, дезинфікуюча, протизапальна, кровоспинна та потогінна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Супліддя вільхи сірої, а також кору як в'яжучий і дезинфікуючий засіб запропонував для медичного застосування Д. М. Російський (1942). Досить ефективні відвари, спиртова настойка, водні настої кори і шишечок вільхи сірої при гострих та хронічних захворюваннях травного каналу (ентериті і коліті). Ці препарати рекомендують як допоміжний засіб при дизентерії. Дуже ефективним виявився рідкий екстракт вільхи сірої при вживанні в дозі 3 мл на прийом тричі на день. Після лікування цим екстрактом поліпшується загальний стан хворих, зменшується частота позивів до випорожнення, нормалізується консистенція калових мас, припиняється виділення крові і слизу, а також біль у животі. Лікування настойкою вільхи сірої сприяє одужанню більш як 60 % хворих на дизентерію, і при цьому ніякої побічної дії не спостерігається (В. П. Махлаюк, 1967).

У Грузії з вільхи сірої одержано сухий екстракт тхемеліні, який призначають при дизентерії (по 0, 5—0,6 г 3—6 разів на день протягом 3—5 днів). Водний настій 1 столової ложки шишечок на 1 склянку окропу вживають по півсклянки 3—4 рази на день, а відвар кори (2 столові ложки на 1 склянку окропу) — по 1 столовій ложці 3—4 рази на день. Настойку суплідь або кори призначають по 30—40 крапель тричі на день.

У народній медицині застосовують відвар листків як потогінний засіб при простудних захворюваннях, поліартриті, малярії і подагрі. Настій кори та свіжих листків вживають для полоскання горла при запаленні і для примочок на виразки та рани. Препарати вільхи сірої також широко використовують як кровоспинний засіб.

Ванни для ніг з відвару листків вільхи сірої знімають відчуття втоми після тривалих походів.

1. 4 г шишечок вільхи сірої кип'ятять в 1 склянці окропу, настоюють протягом 2 год, проціджують. Вживають по 30 мл 3—4 рази на день перед їдою.

2. 1 частину шишечок настоюють протягом 7 днів у 5 частинах горілки, проціджують. Вживають по 25—30 крапель з водою тричі на день перед їдою.

3. 15 г кори вільхи сірої кип'ятять у 1 склянці окропу, настоюють 2 год, проціджують. Вживають по 1 столовій ложці 3—4 рази на день.

9. ALOË ARBORESCENS MILL.— алое деревовидне

Російська назва — алоэ древовидное

Алое — багаторічна вічнозелена тропічна рослина з родини лілійних. Росте в Південній Африці та Індії, в нашій країні поширена як декоративна. Стовбур короткий, листки м'ясисті, довгастомечовидні, завдовжки іноді до 60 см, з шорсткими краями й колючками. Цвіте узимку, але не щороку.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують листки і сік із них, гіркий на смак, розчинний у воді і спирті.

Хімічний склад. Алое містить алоїни (суміш кількох антраглікозидів), головними з яких є глікозид антрону алое—емодин (близько 40 %), реїн, хризофанол, фісціон і похідні цих речовин (антранол, антрон, антрахінон) та їх глікозидні сполуки. Останнім часом з рослини виділено специфічні гетерозиди — алоїнозиди А і В. Алое містить також близько 10 % смолистих сполук та гіркі речовини.

Дія: холеретична, тонізуюча, протизапальна, бактерицидна, послаблююча.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. В листках алое, витриманих 12 діб у темному холодному (6—8 ° С) місці, виникають так звані біогенні стимулятори, які мають здатність збуджувати життєві процеси у відмираючих тканинах. Цю властивість алое використовують у тканинній терапії при хворобах очей, при лікуванні хронічного артриту, бронхіальної астми, виразки шлунка і дванадцятипалої кишки. Як зовнішній засіб застосовують емульсію рослини на касторовій та евкаліптовій оліях — при вовчаку і з метою профілактики променевої хвороби шкіри та її лікування.

Фармакологічний комітет МОЗ СРСР затвердив випуск консервованого 20 % розчином спирту соку алое, визнав його ефективним засобом проти різних хвороботворних бактерій (зокрема, збудників дифтерії, черевного тифу) при внутрішньому вживанні в дозі 1—2 чайних ложок двічі-тричі на день за півгодини до їди.

Свіжий або консервований сік алое приймають по 1 чайній ложці двічі на день за півгодини до їди як жовчогінний засіб. Його корисно пити при хворобах печінки і жовчного міхура, для збудження апетиту й поліпшення травлення, а також при хронічних й атонічних запорах, ожирінні, гіпоацидному гастриті, гастроентериті та ентероколіті.

Наявні у соку алое антраглікозиди та смолисті речовини, ферменти й вітаміни не тільки діють бактерицидно на вульгарну мікрофлору кишок, а ще й впливають на мікобактерії туберкульозу.

Водний екстракт алое в ампулах, виготовлений за методом Філатова, містить біогенні стимулятори. Його широко застосовують

для тканинної терапії при очних хворобах, хронічному артриті, виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки, вовчаку.

Добрий ефект дає і зовнішнє застосування соку алое, зокрема при лікуванні опіків, виразок, інфікованих ран, остеомієліті з відкритим гнійним вогнищем, абсцесах і флегмонах.

У народній медицині використовують згущений та затверділий сік алое (сабур) як послаблюючий засіб, що посилює перистальтику товстої кишки. У малих дозах сабур поліпшує травлення і збуджує апетит.

А. Т. Фоміна одержала позитивні наслідки при лікуванні екстрактом алое дітей з нічним нетриманням сечі (М. І. Соломченко, 1968). Курс лікування включав 25—30 ін'єкцій у дозах, що визначалися віком дітей (до 5 років — 0,2—0,3 мл препарату, старшим — 0,5 мл). С. Н. Бутягін (1957) успішно лікував екстрактом алое дітей, хворих на бронхіальну астму (препарат вводили у мікроклізмах).

Н. Г. Ковальова (1971) рекомендує алое як послаблюючий засіб. Для цього слід узяти 150 г листків рослини (зрізати краї з колючками), подрібнити, залити 300 г гарячого меду, не доведеного до кипіння, і настояти протягом доби, після чого розігріти, процідити і вживати по 5—10 г натще за 1 год до їди.

В. П. Махлаюк (1967) пропонує застосовувати свіжий сік листків алое при туберкульозі. При цьому сік витримують у теплому місці, потім змішують із смальцем і медом: свинячого смальцю (гусячого жиру), масла, меду, порошку какао беруть по 100 частин кожного, соку листків алое — 15 частин. Одну столову ложку такої суміші розбовтують у склянці гарячого молока. Вживають двічі на день.

Як зовнішній засіб застосовують потовчені листки алое або свіжий сік рослини для приготування компресів при опіках, відмороженнях, трофічних виразках, екземі, забитих місцях і ранах — гнійних та таких, що погано гояться. Сік алое закапують у ніс при нежитю; при початковій стадії катаракти соком, розведеним у співвідношені 1 : 10, закапують очі.

Алое деревовидним виліковують мозолі, прикладаючи до них кілька днів підряд м'якуш листків. При захворюваннях горла його полощуть 50 % водним розчином соку алое або вживають свіжовитиснутий сік, розчинений у теплому молоці, по 1 чайній ложці тричі на день.

Протипоказано застосовувати сік свіжих листків алое при геморої, що кровоточить, при метрорагії і надмірній менструації, при запаленні нирок або сечового міхура та вагітності. Він неефективний при потребі швидкого випорожнення кишок.

10. ALTHAEA OFFICINALIS L.— алтея лікарська

Російська назва — алтей лекарственный

Багаторічна трав'яниста рослина з родини мальвових з коротким товстим кореневищем та бурувато-жовтими коренями-придатками. Стебло пряме, заввишки 1—1,5 м, малогіллясте, покрите волосинками. Листки чергові, черешкові, бархатисто-опушені, сірувато-зелені, з зубчастими краями; нижні — яйцевидні, п'ятилопатеві, верхні — довгастояйцевидні, трилопатеві. Квітки в пазухах листків,

на коротких квітконіжках, у верхній частині стебла — у вигляді колоска. Віночки мають рожевий, іноді червонуватий колір. Тичинки багаточисленні, фіолетові, зрощені майже до верхівки. Плоди дрібні, схожі на диски, які при дозріванні розпадаються на окремі плоскі бобовидні сім'янки.

Цвіте і плодоносить рослина у липні-серпні. Поширена в середній і південній смугах європейської частини Радянського Союзу, в тому числі майже повсюди на Україні. Росте на вологих і пухких грунтах (поблизу боліт і річок), її часто вирощують у квітниках поблизу будинків.

Сировина. З лікувальною метою використовують висушені бокові циліндричні корені та нездерев'янілу частину основного кореневища. Цінними є прикореневі нарости, так звані мочки.

Заготовляють корені алтеї восени, коли в них найбільша кількість біологічно активних речовин. Зібрані корені після прив'ялювання на повітрі сушать у добре провітрюваних теплих приміщеннях або в сушарках при температурі близько 40 °С. Висушені корені пакують у мішки або тюки.

Рослина відпускається аптеками.

Хімічний склад. Корені алтеї містять слиз (до 36 %), основними компонентами якого є полісахариди пентозани і гексозани, що при гідролізі утворюють галактозу і декстрозу. Крім того, в коренях знайдено крохмаль (близько 37 %), цукор (9 %), аспарагін (2 %), бетаїн (4 %), жирну олію (1,7 %), пектинові речовини (до 16 %). Листки і квітки містять слиз та ефірну олію з валеріановим запахом (близько 0,02 %).

Дія: обволікаюча, відхаркувальна, болезаспокійлива.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Корені алтеї застосовують головним чином як протизапальний, відхаркувальний засіб при захворюваннях дихальних шляхів (бронхіті, трахеїті), а також при хворобах травного каналу (виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки, гастриті, коліті), особливо тих, що супроводяться діареєю. У цьому випадку рослина діє як в'яжучий засіб.

Дія алтеї пов'язана з наявністю в ній слизистих речовин, зокрема пектину, що набухає у воді й утворює колоїдний розчин. Ці сполуки, вжиті всередину, не проникають крізь слизові оболонки, а лише покривають їх тонким шаром, який залишається досить тривалий час, завдяки вмістові у слизі електронегативних частинок. До складу слизу входять цукристі речовини (глюкоза, ксилоза, арабіноза), а також слабкі органічні кислоти, так звані уронові (наприклад, галактуронова кислота), які водним екстрактам рослинних слизів надають характеру натуральних буферних розчинів. Слизи не мають чітко визначених фармакологічних властивостей, але вони характеризуються фармакохімічною специфікою, типовою для колоїдних сполук. Дія слизів полягає у захисті слизової оболонки, ушкодженої або подразненої різними екзо- та ендогенними чинниками, зокрема, бактеріальними токсинами, шкідливими сполуками, що містяться у їжі, мінеральними кислотами, лікарськими речовинами. Слизи утруднюють всмоктування в травному каналі токсичних речовин і навіть вітамінів. Проте вони можуть подовжувати дію

на слизові оболонки багатьох інших сполук, що добре розчиняються у воді і перебувають у рослинних екстрактах (дубильних речовинах).

У народній медицині водний відвар коренів алтеї як допоміжний засіб застосовують при запаленні слизової оболонки дихальних шляхів, яке супроводиться виділенням великої кількості харкотиння: коклюші, бронхіті, пневмонії та бронхіальній астмі. Відвар алтеї вживають при запаленні сечового міхура, болісному мимовільному сечовиділенні, коліті, диспепсії у дітей, запальних процесах у нирках і особливо при виразковій хворобі шлунка та дванадцятипалої кишки.

Можна готувати чай з алтеї лікарської. Для цього беруть 1 столову ложку подрібненого кореня або 1 столову ложку квіток чи листків рослини і настоюють 4 год в склянці холодної води, потім кип'ятять протягом 6—7 хв та остуджують. П'ють теплим з медом або цукром, по 2 столові ложки 3—4 рази на день. Відвар алтеї в молоці вживають при туберкульозі легень.

При трахеобронхіті значно сильніше діє настій суміші кореня алтеї (20 г) та порівну взятих (по 10 г) листків підбілу звичайного, кореня солодцю, квіток дивини скіпетровидної, плодів фенхелю звичайного. Одну столову ложку цієї суміші настоюють в 1 склянці холодної води протягом 2 год, варять 5 хв, остуджують, відціджують. Настій п'ють теплим, ковтками, 1 склянку на день.

При гастриті вживають відвар суміші кореня алтеї і кореня живокосту, взятих порівну. Одну столову ложку суміші варять в 1 склянці води 5 хв. П'ють по півсклянки перед їдою.

При виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки настоюють 1 столову ложку суміші кореня алтеї лікарської, кореня солодки голої, кореня живокосту лікарського (по 20 г) і трави чистотілу звичайного (10 г) в 1 склянці окропу. Готують і вживають відвар, як при гастриті.

Відвар кореня алтеї або настій її квіток застосовують для промивання очей при запаленні повік та для полоскання горла, а також для клізм при діареї; у суміші з дубовою корою (порівну) — для спринцювання піхви при білях у жінок. Корені алтеї можна використовувати в дієтичному харчуванні як слизистий продукт. Препарат мукалтин з трави алтеї лікарської має протикашльовий ефект. Він за дією сильніший, ніж екстракт алтейного кореня.

В аптеках продається готовий сироп з кореня алтеї лікарської, який призначають дітям по 1 чайній ложці через кожні 2 год при простудних хворобах.

Корені алтеї лікарської входять до складу грудного збору № 1 (кореня алтеї та листків підбілу звичайного — по 2 частини, трави материнки звичайної — 1 частина).

11. **AMMI VISNAGA (L.) LAM.**— амі зубна

Російська назва — амми зубная

Дворічна трав'яниста рослина, що досягає висоти 120 см. Корінь веретеноподібний, малорозгалужений, заглиблюється в грунт на 80—100 см. Стебло пряме, з невеличкими борозенками; листки двічі-тричіпірчасторозсічені. Суцвіття — складний зонтик на

довгому квітконосі. Квітки дрібні, з білими пелюстками, з неприємним запахом. Плоди — насінники яйцевидної форми, двороздільні.

Цвіте в червні-липні; плоди дозрівають у серпні-вересні.

Росте амі зубна як культурна рослина в Закавказзі та в Молдавії.

Сировина. У лікувальній практиці використовуються культурні рослини, що являють собою сіруваті овальної форми насінники завдовжки близько 2 мм. Вони мають характерний приємний запах і гіркуваті на смак.

Хімічний склад. У плодах амі зубної виявлено похідні фуранохромону, який належить до ряду бенз(а)пірену. Найбільше серед цих речовин келіну. Келін є і в інших частинах рослини. В значно меншій кількості зустрічаються в амі зубній віснагін, келінін (що розпадається на глюкозу і келон), аміол (8-метоксикелон), келінол (5-норкелін), вісамінол тощо. Крім хромонів у рослині містяться дигідропіранокумарини вценадин і самодин, сліди дигідрофуронокумарину мармезину, а також флавоноїд акцетин (лікаригенін). У плодах також є ефірна (близько 0,2 %) і жирна олії (до 20 %). Майже 50 % жирної олії складають петрозелінова і бегонова кислоти. Усі частини рослини містять флавоноїди: кверцитрин і кемпферол-3-рутинозиди, кверцетин і кемпферол-3-глюкозиди.

Дія: спазмолітична.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Із плодів рослини виділяють келін, що має спазмолітичні властивості, знижує тонус стінок кровоносних судин, сечового і жовчного міхурів. В них також є віснагін, який значно сильніший від келіну за впливом на вінцеві судини, але його в рослині дуже мало (0,1 %). Зате келінін або глікозид келол (0,3 %) не виявляють ніякої дії. Під впливом келіну зменшується тонус гладкої мускулатури, поліпшується кровообіг. Келін погано розчиняється у воді, але, вжитий всередину, під впливом жовчних кислот добре резорбується у травному каналі. Ця речовина депонується в крові, а при тривалому вживанні має схильність до кумуляції. Виводиться з організму вона поступово. Лікувальна дія келіну полягає у розширенні вінцевих судин. Щоправда, при тривалому або частому введенні келіну можуть виникати негативні реакції на нього організму: втрата апетиту, нудота, запори, сонливість, кропив'янка. Ці явища зникають, якщо прийом препарату тимчасово припинити.

Келін вважають препаратом в основному профілактичної дії і рекомендують при атеросклеротичному кардіосклерозі, хронічній коронарній недостатності, а також при стенокардії і бронхіальній астмі у міжприступний період. Препарат протипоказаний при явищах недостатності кровообігу. Келін входить до складу препаратів келатрину, келіверину та вікаліну.

Препарат авісан також містить комплекс діючих речовин амі зубної. Він виявляє селективну спазмолітичну дію на сечовивідні шляхи і рекомендується при спазмах сечоводів, для кращого відходження сечових каменів та при ниркових коліках.

12. ANEMONE HEPATICA L. — печіночниця звичайна

Російська назва — печеночница обыкновенная

Багаторічна трав'яниста рослина з родини жовтецевих. Листки трилопатеві, біля основи серцевидні, знизу пухнасті. Квітки блакитні, червоні або білі, з простою вінцеподібною оцвітиною і великою кількістю тичинок та приймочок, поодиноко розміщені в кутках нижніх листків. Плід — збірна сім'янка. Цвіте навесні. Росте у листяних і хвойних лісах, зрідка культивується в садах. Райони поширення — європейська частина СРСР (особливо Україна) і Далекий Схід.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують траву, стебла, листки і квітки рослини, які збирають у квітні-травні під час цвітіння. Сушать на вільному повітрі в затінених місцях, у приміщенні, що провітрюється, на горищах. Сушать швидко, при температурі 25—30 ° С, щоб запобігти обсипанню квіток. Збирають рослину в рукавичках, бо їдкий сік може призвести до виникнення на шкірі пухирців. Сировину зберігають у сухому, добре провітрюваному, приміщенні на стелажах, окремо від інших лікарських рослин, які можуть перейняти аромат печіночниці.

Рослина для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад. У коренях і свіжих листках печіночниці є летка олія, похідна речовина камфори протоанемонін, яка у висушеній рослині переходить у кристалічний анемонін, що має анальгетичну та антиспастичну дію. Анемонін не виявляє шкідливої дії на шкіру, але в підвищених дозах може негативно впливати на серцеву діяльність. Корені і свіжі листки печіночниці звичайної містять дубильні речовини, смоли, цукри, сапоніни і глікозид гепатрилобін.

Дія: протизапальна, жовчогінна, антисептична.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Печіночницю застосовують при захворюваннях печінки і жовчного міхура, запаленнях селезінки. Її додають до чаю як депуративний засіб при фурункульозі, висипах на тілі та скрофульозі. При цьому на 1 склянку окропу беруть 1 чайну ложку квіток рослини й настоюють 10 хв. Настій п'ють вранці і ввечері по 1 склянці, ковтками.

Як свідчать М. С. Харченко і співавтори (1971), печіночницю здавна застосовують при захворюваннях печінки. Щоб зняти біль у ділянці печінки й жовчного міхура, вживають настойку рослини (30 г трави на 250 мл 40 % спирту настоюють протягом 14 днів). Приймають по 20 крапель на цукрі або воді 3—4 рази на день.

Як жовчогінний засіб готують настій 1 чайної ложки сухої трави печіночниці на 1 склянці окропу і вживають тричі на день перед їдою. З цією ж метою готують суміш трави печіночниці звичайної, трави рутки лікарської і кореня кульбаби лікарської (по 2 столові ложки кожного). Одну столову ложку такої суміші заварюють в 1 склянці окропу. Вживають настій по $^1/_3$ склянки 3—4 рази на день. Змочену спиртовою настойкою печіночниці ватку вкладають у дупло зуба, щоб зняти біль. Цю настойку також використовують для розтирання при поліартриті.

Настій трави печіночниці звичайної застосовують для полоскання горла при ангіні та для промивання гнійних ран, трофічних виразок і шкірних висипів.

13. APIUM GRAVEOLENS L.— селера пахуча

Російська назва — сельдерей пахучий

Дворічна трав'яниста рослина з родини зонтичних. Корінь м'ясистий, стебло — гіллясте. Листки піхвоподібні: нижні — пірчасторозсічені; верхні — трійчасті, блискучі, з клиноподібними, на верхівці зубчастими частками. Квітки дрібні, білі, зібрані в суцвіття. Насіння — круглі двосім'янки. Відомі різновиди селери: коренева, черешкова й листкова. Розводять здебільшого кореневу й листкову селеру як пряноші для використання в кулінарії.

Сировина. З лікувальною метою використовують корені, траву і насіння рослини.

Для медичного використання рослина не заготовляється.

Хімічний склад селери достеменно не вивчений, лише відомо, що рослина містить велику кількість солей калію і натрію, щавлеву кислоту, пурини, ефірну олію, аскорбінову кислоту, невелику кількість каротину та тіаміни.

Дія: сечогінна, депуративна, протиалергічна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Селеру пахучу використовують тільки в народній медицині.

У народній медицині багатьох країн настій коренів і листків селери пахучої застосовують як вітрогінний засіб при метеоризмі, як сечогінний — при набряках, як послаблюючий — при запорах. Її настої вживають також при хворобах нирок, сечового міхура, подагрі, поліартриті і як протиалергічний засіб при кропив'янці, лишаях та інших хворобах шкіри. Настій насіння рослини використовують проти метеоризму при атонії кишок; він особливо ефективний при дисменореї та аменореї.

Селеру пахучу застосовують при пухлинах, що супроводяться запаленням, «дерев'янистих» флегмонах, а також при забитті — як розсмоктувальний, протизапальний та болезаспокійливий засіб. Настоєм коренів і листків селери пахучої обмивають гнійні рани і виразки. До них також прикладають свіжі подрібнені листки або мазь, приготовлену з розтертих листків рослини та вершкового масла або соняшникової олії (В. П. Махлаюк, 1967).

1. 34 г кореня селери пахучої настояти на 1 л холодної води протягом 8 год і вживати по 1 чайній ложці тричі на день.

2. Півсклянки соку або потовчених свіжих листків рослини з соком поєднати з півсклянки оцту й додати $^{1}/_{2}$ чайної ложки солі. Все змішати. Намочувати в цій масі марлеву салфетку та прикладати її, часто змінюючи, до запалених місць (О. П. Попов, 1965).

3. Одну чайну ложку насіння селери пахучої настояти на 2 склянках охолодженої переварeної води, процідити. Вживати по 1 столовій ложці 3—4 рази на день за півгодини до їди (В. П. Махлаюк, 1967).

14. ARCHANGELICA OFFICINALIS (MOENCH.) HOFFM.— дягель лікарський

Російська назва — дягиль лекарственный

Дворічна або багаторічна трав'яниста рослина з родини зонтичних заввишки до 2 м. Стебло пряме, товсте, голе, дудчасте. Прикореневі листки великі, двічі-тричіпірчасті, яйцевидно-загострені, з розширеними основами, які охоплюють стебло. Квітки дрібні,

зібрані у великі зонтики, рожевуваті або кремові. Розім'яті стебла й кореневища мають специфічний аромат і гіркі на смак. Кореневище коротке, товсте (5—8 см завдовжки і до 5 см завширшки), зовні кільчасте. На зламі виділяє білий, як молоко, сік.

Росте по всій території європейської частини СРСР: по берегах річок, на болотах, на вологих луках.

Сировина. З лікувальною метою використовують кореневища разом із коренями, які заготовляють навесні на другий рік або восени першого року. Кореневища з коренями очищають від землі, миють у холодній воді і відрізають від стебла біля основи. Сушать їх при температурі 60 °С. За ясної погоди можна сушити на відкритому повітрі, розвісивши на шпагаті (в затінку), і на горищі, під залізним дахом. Висушені кореневища упаковують у дерев'яні ящики, викладені всередині папером, або в подвійні мішки.

Рослина для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад. Корені дягелю лікарського містять ефірну олію (близько 1 %), до складу якої входять феландрен, пінен, спирти та сесквітерпени, гідроксипентадеканова, яблучна, ангелікова і метилолійна кислоти, умбеліпренін, ксантотоксин, остол, остенол, баргаптен, імператорин, ангеліцин, ксантотоксол, архангеліцин, а також дубильні речовини і фітостерини.

Дія: сечогінна, потогінна, вітрогінна, болезаспокійлива, седативна, відхаркувальна, а також регулююча функціональну діяльність шлунка.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. У науковій медицині останнім часом лікарські препарати з дягелю не застосовують, хоч раніше дуже широко використовували сечогінні та потогінні засоби, виготовлені з коренів рослини.

За фармакологічними властивостями дягель лікарський є цінною рослиною. Екстракт кореня дягелю зменшує процеси бродіння і гниття у кишках. Відвар кореня рослини — ефективний відхаркувальний засіб: досить швидко видаляє в'язке харкотиння з бронхів, тонізує серцево-судинну систему і сприятливо впливає на центральну нервову систему (при іпохондрії, істерії, паралічах, нетриманні сечі), активізує холекінез.

Найчастіше з лікувальною метою застосовують відвар, або чай, дягелю лікарського. На 1 склянку води беруть 1 столову ложку подрібненого кореня, варять 10 хв. Відвар п'ють по 1 століовій ложці 5 разів на день. При метеоризмі та кишкових коліках вживають відвар суміші подрібненого кореня дягелю і трави хвоща польового (по 10 г кожного у 300 мл води): по 1 столовій ложці тричі на день.

Якщо подрібнений корінь дягелю змішати з подрібненим коренем аїру тростинного та дубовою корою, взятими порівну (по 10 г), і відварити в 2 склянках води, то такий відвар буде ефективним при сильній діареї (навіть дизентерії).

Спиртову настойку дягелю лікарського використовують для розтирань при міозиті, радикуліті та невралгії. У випадках подагри, поліартриту та поперекової радикулоневралгії рекомендуються ароматичні ванни, складовими частинами яких є відвар дягелю лікарського, відвар соснових або смерекових бруньок та настій шавлії лікарської.

Rp.: Rad. Archangelicae
Flores Centaureae cyani
Fructi Juniperi aa 20,0
M. f. species
DS. Залити 2 склянками окропу, кип'ятити 10 хв, процідити. Вживати по чверть склянки 3—4 рази на день як сечогінний засіб

15. **ARCTIUM LAPPA L.**— лопух великий

Російська назва — лопух большой

Дворічна трав'яниста рослина з родини складноцвітих. Стебло висотою понад 1 м, листки широкі, довгочерешкові, зверху зелені, знизу повстисті. Квітки пурпурово-фіолетові, зібрані в кулясті кошички. Обгортка складається із щиткоподібних листків, які на кінцях ніби загнуті гачками. Цвіте в липні-серпні. Росте як бур'ян поблизу жител, у садках, на городах, обабіч шляхів, на полях.

Сировина. З лікувальною метою використовують корені лопуха. Викопують їх восени або напровесні, до появи листя, очищають від землі, відтинають надземну частину кореневої шийки і ріжуть на куски. Спочатку корені прив'ялюють на вільному повітрі, в приміщенні, що добре провітрюється, або в духовці, а потім сушать у затінку. При тривалому зберіганні корінь лопуха втрачає лікувальні властивості, тому запаси його щороку поновлюють.

Для медичного використання рослина не заготовляється.

Хімічний склад. Корені лопуха великого містять ефірну бардаиову олію, гіркі та дубильні речовини, глікозид арктіїн, вуглевод інулін (27—45 %), ситостерин і стигмастерин, пальмітинову і стеаринову кислоти, антибіотики, велику кількість аскорбінової кислоти. У насінні лопуха великого міститься до 20 % жирної олії та глікозиду актіїну, що складається з арктигеніну і глюкози. В листках є дубильні речовини, слиз, сесквітерпеновий лактон арктипікрин і багато ефірної олії. •

Дія: салуретична, дезинфікуюча, потогінна, депуративна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. У науковій медицині препарати лопуха великого не застосовуються, за винятком реп'яхової олії, яку використовують проти випадання волосся на голові.

З досвіду народної медицини відомо, що корінь лопуха великого характеризується сечогінною, потогінною і депуративною властивостями, сприяє регулюванню обміну речовин при подагрі, цукровому діабеті, жовчнокам'яній та нирковокам'яній хворобах, а також при захворюваннях шкіри (себореї, екземах, лишаях, трофічних виразках, гноячкових захворюваннях).

Відвар кореня лопуха великого успішно використовують у народній медицині як сечогінний при хворобах сечостатевих органів і протиалергічний засіб. Для лікування цукрового діабету готують відвар кореня лопуха у поєднанні з стручками квасолі й листками чорниці (в однакових порціях). Вживають по 1 столовій ложці тричі на день. Застосовують його також при скрофульозі, рахіті, геморої, набряках і ревматизмі (О. П. Попов, 1965).

Використовують лопух великий і при хронічних запорах як

послаблюючий засіб. У цьому разі краще вживати відвар не кореня лопуха, а його насіння.

Порошок кореня лопуха великого призначають по 0,5 г двічі-тричі на день при подагрі. Як ефективний сечогінний засіб рекомендують відвар, одержаний методом тривалого кип'ятіння 2—4 столових ложок сухого кореня лопуха у 800 мл води (поки не википить наполовину). До відвару додають 2—3 столові ложки меду чи цукру і п'ють по півсклянки тричі на день. Як потогінне вживають 1 склянку підігрітого відвару (О. Я. Губергріц, М. І. Соломченко, 1968).

При виразці шлунка, порушенні обміну речовин, алергічних висипах, що супроводяться свербежем, 1 столову ложку суміші кореня лопуха великого, кореневища пирію повзучого, трави череди трироздільної, вероніки лікарської і фіалки триколірної варять на малому вогні в 1 склянці води 15 хв. Вживають по 100 мл тричі на день.

Для лікування поліартриту, лишаїв, шкірних виразок, екземи до спеціальних ванн додають відвар суміші коренів лопуха великого, трави вересу звичайного, коренів кропиви, трави багна болотяного, трави татарника, листків брусниці.

Компреси з відвару листків лопуха прикладають на уражені місця при екземах, лишаях, шкірних виразках та гнійних ранах. Для лікування ран і раку шкіри застосовують сік листків рослини. Мазь, приготовлена з дрібно порізаних коренів та молодих листків лопуха, прокип'ячених у маслі з водою, дає добрі наслідки при опіках різного ступеня (А. П. Левчук, 1965).

16. ARCTOSTAPHYLOS UVA-URSI (L.) SPRENG.— мучниця звичайна

Російська назва — толокнянка обыкновенная

Вічнозелений напівкущ з родини вересових. Листки дрібні, блискучі, обернено-еліпсовидні. Квітки дрібні, рожеві, зібрані в пониклі верхівкові китиці. Ягоди червоного кольору, несоковиті, з борошнистою масою та кількома темно-червоними кісточками. Цвіте у травні-червні, плодоносить у липні-серпні. Росте мучниця звичайна у хвойних і листяних лісах на піщаних грунтах.

Сировина. З лікувальною метою використовують листки мучниці. Збирають їх разом з гілками під час цвітіння рослини і сушать на вільному повітрі або під накриттям, обривають з уже висушених гілок. Зберігають у мішках у сухому, добре провітрюваному приміщенні.

Рослина заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. Листки мучниці містять арбутин (понад 6 %), метиларбутин, пірогалові дубильні речовини (30—55 %), галову, егалову, урсолову, хінну, мурашину та інші кислоти, галотанін, егалотанін, гідрохінон, уваол, гіперозид, кверцетин, кверцитрин, ізокверцитрин, мірицетин, мірицитрин, мінеральні солі і невелику кількість ефірної олії.

Дія: дезинфікуюча, салуретична.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Препарати мучниці завдяки гідрохінонові і метилгідрохінонові, які

утворюються внаслідок гідролізу фенолових глікозидів і є протибактеріальними субстанціями, діють як активний антисептик сечовивідних шляхів. У гідролізі арбутину і метиларбутину бере участь глюкозидаза, особливо при лужній реакції сечі. Якщо сеча має кислу реакцію, то гідролізу глікозидів не відбувається, а отже, їх протибактеріальна дія не проявляється. Фенолові глікозиди, що містяться в рослині, не мають діуретичних властивостей, а флавонові дещо посилюють діурез. Вони також сприяють виведенню з організму іонів натрію і трохи меншою мірою — хлоридів. Тому флавоноїди вважаються важливим салуретичним засобом. Дубильні речовини мучниці звичайної виявляють в'яжучу і протизапальну дію на слизові оболонки травного каналу. Утворюючи комплексні сполуки з мікробними білками, вони проявляють антисептичний ефект, який не залежить від реакції сечі.

У науковій медицині препарати мучниці в основному застосовують як дезинфікуючий засіб при запальних процесах сечовивідних шляхів і як салуретичний засіб при явищах ниркової недостатності з порушенням водного і мінерального обміну.

Мучниця звичайна широко використовується в народній медицині різних країн. Настій її листків вживають для лікування запалення сечового міхура, особливо при нефролітіазі та хворобах, що виникли внаслідок порушення обміну речовин в організмі. Його також вживають при діареї, атонії кишок, малярії, туберкульозі легень.

У народній медицині настій листків мучниці звичайної використовують як засіб, що має виражену знезаражуючу дію, при хронічних запальних процесах у сечовому міхурі і сечовивідних шляхах, а також при затримці сечі, мимовільному сечовиділенні, нічному нетриманні сечі, гематурії, сперматореї і нефролітіазі (В. П. Махлаюк, 1967).

О. П. Попов (1965) рекомендує вживати препарати мучниці звичайної при нервових хворобах. При цьому добрий ефект досягається як при застосуванні ліків, виготовлених з самої тільки мучниці, так і при використанні з цією метою суміші рослини з кропивою собачою, взятих порівну. Одну столову ложку цієї суміші заварюють у 3 склянках окропу, кип'ятять, поки не википить третина рідини. Випивають цей напар за 3 рази протягом дня.

У випадку сечокам'яної хвороби (здебільшого при уратних, цистинових та ксантинових каменях) п'ють відвар листків мучниці звичайної.

Настій листків рослини використовують для місцевих ванн, обмивань і компресів при виразках, гнійних ранах та скрофульозі.

1. Суміш листків полину звичайного (2 г) мучниці звичайної (3 г), трави хвоща польового (2 г), насіння дикої моркви (3 г) і кропу (2 г) настояти у 2 склянках води протягом 12 год у духовці, кип'ятити 5 хв. Пити по півсклянки 4 рази на день через 1 год після їди (М. А. Носаль, І. М. Носаль, 1958) при нирковокам'яній хворобі.

2. 10 г листків мучниці звичайної кип'ятити 15 хв у 0,5 л води, настояти 1 год, процідити. Вживати по 1 столовій ложці через 3—4 год.

3. Порошок листків мучниці звичайної вживати по 1 г двічі на день (В. П. Махлаюк, 1967).

4. Rp.: Rad. Ononidis arvensis
Fol. Betulae verrucosae
Fol. Uvae-ursi aa 15,0
Sem. Petroselini sativi 5,0
M. f. species
DS. Одну столову ложку збору настояти 6 год на 1 склянці холодної води, заварити 5—7 хв і процідити. Вживати 1 склянку на день

17. **ARNICA MONTANA L.**— арніка гірська

Російська назва — арника горная

Багаторічна трав'яниста рослина з родини кошикоцвітих. Має товсте кореневище, від якого відходить багато коренів, пряме стебло заввишки 20—60 см з одною-двома парами супротивних дрібних листків (нижні зближені при основі розеткою). Цвіте у червні-липні. Квітки у великих кошичках, оранжево-жовтого кольору. Арніка — рослина гірська. Росте на відкритих місцях — лісових галявинах, полонинах, починаючи з 500 м над рівнем моря і вище. Дуже великі зарості її в Карпатах (на Чорногорі, Бескиді, в Гуцульських Альпах).

Сировина. Для виготовлення ліків використовують кошики рослини (квітки з квітколожем і обгорткою).

Збирають кошики (зрізуючи їх біля самої основи) погожими, ясними днями після того, як опаде роса, й одразу сушать, уникаючи попадання сонячних променів. Найкраще робити це в печі або в сушарках при температурі 55—60 °С. Запах висушеної арніки гірської слабкоароматний, на смак вона гостро-гіркувата. Зберігають її у фанерних ящиках, обкладених папером.

Рослина заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. Сухі квіткові кошики арніки мають ефірну олію, барвні речовини (арніцин, лютеїн), жири, смоли, віск, камедь, вуглеводи, аскорбінову кислоту (близько 21 мг%), фруктозу, сахарозу, декстрозу, дубильні речовини, білки, флавоноїди (астрагалін, ізокверцитрин), поліфенолові сполуки (цинарин — 0,05 %, кофейну кислоту). Кореневища і корені арніки гірської містять ефірну олію (до 1,5 % — свіжі і 0,6 % — висушені), сірчані сполуки, дубильні речовини, інулін, віск, смоли, арніцин, органічні кислоти (ізомасляну, мурашину, ангелікову).

Дія: спазмолітична, холеретична і холекінетична.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Д. А. Аксельрод, Г. К. Ніконов, А. Д. Турова (1974) довели, що препарати квіток арніки гірської діють тонізуюче й стимулююче на центральну нервову систему, а у великих дозах — заспокійливо.

Препарати коренів рослини збільшують амплітуду серцевих скорочень, розширюють вінцеві судини, поліпшують живлення серцевого м'яза.

С. А. Томілін (1959) відзначає, що квітки арніки гірської мають властивість знижувати рефлекторну збудність кори великого і довгастого мозку, розширяти мозкові судини. На цій підставі їх застосовують після мозкових крововиливів з метою швидшого відновлення функціонального стану центральної нервової системи.

В акушерсько-гінекологічній практиці використовують арніку як кровоспинний засіб при метрорагії після пологів, при запальних явищах у статевій системі (у яєчниках), зокрема після викидню.

Фармакологічній дії арніки гірської присвячено багато публікацій, проте й до цього часу ще не виявлено всіх аспектів впливу її на організм. Доведено, що бактеріостатична дія арніки пов'язана з наявністю в ній тимолу та його естеру; холеретична і холекінетична — з наявністю цинарину. Подразнення шкіри настає внаслідок дії флавоноїдів.

Водний настій та спиртову настойку квіткових кошичків у народній медицині вживають при кровотечах з ран, болю у м'язах, переломах кісток, вивихах суглобів, при різних нервових хворобах і особливо при паралічах, судорогах, грипі, простуді, артеріосклерозі, запаленні вен та шлунково-кишкових недугах.

Препарати арніки гірської є ефективним засобом лікування нічного мимовільного сечовиділення: вживають настій квіток (20 г на 1 склянку води) по 1 столовій ложці тричі на день. Відвар коренів (10 г на 1 склянку води) рекомендують приймати по 1 столовій ложці двічі на день.

При шлункових і кишкових спазмах, набряках 20 крапель спиртової настойки арніки гірської вживають на грудочці цукру або воді тричі на день (діють гіркота, арніцин, ефірна олія, холін, дубильні речовини, органічні кислоти, алкалоїди, смоли). При метеоризмі, кишкових розладах корисний відвар суміші квіток арніки (10 г), трави бобівника трилистого (20 г), трави деревію звичайного (20 г) і трави полину гіркого (20 г). Беруть 2 столові ложки суміші на 1 склянку води, варять 5 хв і п'ють уранці і ввечері по півсклянки.

При атеросклерозі, гіпертонічній хворобі вживають напар суміші квіток арніки (5 г), трави деревію звичайного (25 г) і звіробою звичайного (20 г). Одну повну столову ложку суміші настоюють у 1 склянці холодної води протягом 3 год, кип'ятять 5 хв, знову настоюють 15 хв і випивають протягом дня (В. П. Махлаюк, 1967).

Експериментально A. Ożarowski (1976) та радянськими вченими у клінічних умовах виявлено досить активну жовчогінну властивість препаратів арніки гірської. Встановлено це було при вивченні впливу препаратів арніки на організм окремо, а також у поєднанні з іншими холеретичними та холекінетичними засобами рослинного походження. Препарати квіток арніки стимулюють жовчотворення та синтез жовчних кислот (холатів) і в такий спосіб збільшують їх загальну кількість у жовчі (справжній холеретик). Вони позитивно впливають на секреторну функцію печінки. У зв'язку з тим що збільшується вміст холатів у жовчі, значно підвищується холато-холестериновий коефіцієнт. Це означає, що зникає небезпека випадіння холестерину жовчі в осад, а отже, й подальшого каменеутворення. Адже чим вищий холато-холестериновий коефіцієнт жовчі, тим менша така небезпека.

Слід зазначити, що завдяки наявності в препаратах квіток арніки гірської цинарину при тривалому вживанні їх значно зменшується рівень холестерину в крові.

Курсове застосування препаратів арніки в поєднанні з препаратами інших лікарських рослин проводилося при хронічному холециститі, холангіті і холангіогепатиті. При цьому 2 столові ложки суміші квіток арніки (10 г), квіток нагідок (20 г), бобівника трилистого (15 г) і вербени лікарської (10 г) настоювали на 1,5 склянки окропу протягом 10—12 год у термосі. Настій вживали по чверть склянки тричі на день перед їдою. Така суміш виявилась ефективною при дискінезії жовчовивідних шляхів.

У хворих на гепатит, холецистит, холангіт, які лікувалися настоєм такої суміші, де основним компонентом була арніка гірська, зменшувався або зникав біль, минало відчуття напруження і важкості в правому підребер'ї, зменшувалися диспепсичні явища. При тривалому вживанні екстракту арніки приступи печінкової коліки у багатьох хворих припинялися, а якщо і виникали, то значно рідше і були не такі сильні.

Цінною властивістю препаратів арніки гірської є також і те, що внаслідок лікування нею зникають запори, зумовлені атонією товстої кишки. Це пов'язано з тим, що арніка містить значну кількість флавоноїдів (астрагалін та ізокверцитрин).

1. Одну чайну ложку квіток арніки гірської настояти 2 год у півсклянки окропу в закритому посуді, процідити. Вживати по 1 столовій ложці тричі на день перед їдою. При атеросклерозі цей засіб збуджує серцеву діяльність.

2. Rp.: Flores. Arnicae montanae 10,0
Fol. Menyanthidis trifoliatae
Rad. Taraxaci officinalis
Fol. Menthae piperitae aa 25,0
M. f. species
DS. Дві столові ложки збору кип'ятити в 1 склянці окропу протягом 10—15 хв, настояти 7—10 хв і процідити. Вживати по 1 склянці вранці і ввечері

18. ARTEMISIA ABSINTHIUM L.— полин гіркий

Російська назва — полынь горькая

Багаторічна трав'яниста рослина з родини складноцвітних заввишки до 1 м, сріблясто-сірого кольору, з різким запахом, гірка на смак. Стебло пряме, у верхівковій частині галузисте. Листки шовковисто-сірі, двічіпірчасторозсічені, чергові: верхні — ланцетовидні, приквіткові — трилопатеві. Суцвіття — кулясті кошики, зібрані в однобоку волоть. Квітки трубчасті, жовті.

Цвіте у липні-серпні.

Росте як бур'ян поблизу жител, вздовж доріг, у засмічених місцях, на необроблюваних полях, пустирях. Поширений майже по всій території СРСР.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують траву (вкриті листками верхівки стебел) і окремо листки. Збирають під час цвітіння рослини, зрізуючи верхівки квітконосних стебел. Сушать у затінених місцях, на горищах під залізним дахом, розкладаючи тонким шаром. Зберігають у сухому приміщенні окремо від інших лікарських рослин, які можуть перейняти аромат полину.

Рослина заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. Полин містить гіркі глікозиди абсинтин і анабсинтин, смоли, білкові речовини, танін, каротин, аскорбінову кислоту, солі органічних кислот, крохмаль, ефірну олію (близько 2 %), до складу якої входять туйоновий спирт, кетон туйон, терпени (кадинен, пінен, феландрен), азулен, хамазуленоген.

Дія: посилює секреторну діяльність залоз і регулює функцію травного каналу, має жовчогінну та жовчотворну здатність, глистогінну, протимікробну та інсектицидну властивості.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Подразнюючи закінчення смакових нервів, діючі речовини полину рефлекторно активізують секреторну функцію травного каналу. Провідну роль при цьому відіграє абсинтин.

Абсинтин — гіркий на смак глікозид — стимулює функцію залоз травного каналу, підвищує секрецію жовчі, панкреатичного і шлункового соку. У великих дозах він збуджує центральну нервову систему з наступним пригніченням її.

У науковій медицині препарати полину — настої, настойки та екстракти (здебільшого в поєднанні з іншими, подібними за своєю дією на організм, рослинами) — застосовують як гірко-пряну речовину, що збуджує апетит.

У народній медицині полин гіркий здавна використовують дуже широко. Крім зазначених вище випадків його вживають при жовтяниці, захворюваннях печінки, запальних процесах у сечовому міхурі і нирках, при набряках і хворобах селезінки. У помірних дозах полин виявляє заспокійливу дію (особливо олія з насіння) при безсонні, постійному запамороченні, кишкових спазмах, а також при ядусі.

Листки і квітучі верхівки рослини вживають як протиглисний, збуджуючий апетит і поліпшуючий травлення засіб. Для цього рекомендують таку суміш: порошок листків полину гіркого (2—3 г), порошок лакричного кореня (2 г), порошок зеленого анісу звичайного (0,5 г). Вживають протягом 5 днів натще. Поєднання пива з полином гірким (1 частина листків полину, 30 частин пива) дає позитивні наслідки при глисній інвазії.

Траву полину гіркого застосовують як тонізуючий засіб для посилення діяльності органів травлення. При цьому застерігають, що абсинтин, який міститься у полині, хоч і не є токсичною речовиною, при тривалому вживанні може викликати атонію кишок. Рекомендують готувати екстракт або вино з сухих листків полину гіркого (30 г), 60 % етилового спирту (60 мл) і білого вина (100 мл). Настоюють рослину на спирті протягом 24 год, потім добавляють вино, через 10 днів проціджують. Вживають не більше як півсклянки на добу, оскільки в ефірній олії цього препарату є токсична речовина і застосування її у великій дозі може викликати судороги (Н. Г. Ковальова, 1971).

У народній медицині настій квіток полину гіркого п'ють при виразковому коліті, запальних процесах у товстій кишці, при геморої, неприємному запахові з рота, при епілепсії, озені та ряді інших захворювань. Свіжим соком полину, змішаним з алкогольним напоєм, лікують нирковокам'яну хворобу, безсоння. Цей засіб використовують і при глистах та для швидкого гоєння ран.

О. П. Попов (1965) рекомендував свіжий сік полину гіркого застосовувати при пораненнях з метою знезараження, заспокоєння болю та припинення кровотечі. Свіжі потовчені листки полину дають добрий лікувальний ефект при крововиливах на тілі внаслідок травм, при вивихах, розтягненні сухожилля. Вони діють знеболююче, антисептично, протизапально.

Препарати полину гіркого, вжиті всередину, як дезинфікуючий засіб, дають позитивні наслідки при холері.

Відваром 15 г суміші полину гіркого з чебрецем боровим (1 частина полину на 4 частини чебрецю) в 1 склянці води лікують від алкоголізму. Вживають по 1 столовій ложці тричі на день. Курс лікування триває 2—3 міс.

Як заспокійливий та знеболюючий засіб при калькульозному холециститі готують чай з суміші листків полину гіркого, шавлії лікарської та ягід ялівцю (взятих порівну). П'ють цей чай 3 склянки протягом дня.

1. Rp.: Herbae Artemisiae absinthii
   Herbae Centauri vulgaris aa 40,0
   M. f. species
   DS. Одну чайну ложку збору залити 1 склянкою окропу, настояти у теплому місці 7—10 хв і процідити. Випити протягом дня

2. Rp.: Herbae Artemisiae absinthii
   Fructi Juniperi communis 15,0
   Fol. Salviae officinalis aa
   M. f. species
   DS. Одну столову ложку збору залити 1 склянкою окропу, кип'ятити 15 хв, після цього настояти 15 хв і процідити. Вживати по 1—2 склянки перед сніданком

19. **ARTEMISIA VULGARIS L.**— полин звичайний (чорнобиль, чорнобильник)

Російська назва — полынь обыкновенная (чернобыльник)

Полин звичайний — багаторічна рослина з родини складноцвітих. У Радянському Союзі, в тому числі й на Україні, зустрічається повсюди в лісовій смузі. Поширений у листяних лісах, на луках, узліссях, по берегах річок, на смітниках; іноді росте в посівах. Цей вид полину відрізняється від гіркого темно-червоним стеблом заввишки 150 см та листками, також пірчасторозсіченими, але з загнутими донизу краями. Запах у чорнобилю не полиновий, а бальзамічний, на смак він гіркуватий. Листки зверху зелені, голі, знизу — білоповстисті; нижні — черешкові, верхні й середні — сидячі. Квітки дрібні, зібрані в кошики, жовті або червонуваті, так само, як і в гіркого полину,— у волотєвидних суцвіттях.

Сировина. З лікувальною метою застосовують траву й корені чорнобилю. З коренів використовують лише нездерев'янілі м'ясисті бокові частини, які відламують, миють і швидко сушать. Листки збирають під час цвітіння рослини — з липня до кінця літа. Сушать у затінку, на горищі і в добре провітрюваних приміщеннях при температурі 50—60 °С. Сировину пакують у мішки.

Рослина для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад. Трава полину звичайного містить слизисті та смолисті речовини, каротин, аскорбінову кислоту (до 175 мг%), сліди алкалоїдів та ефірну олію (близько 0,6 %). До складу ефірної олії рослини входять борнеол, цинеол, туйон. Корені містять також дубильні речовини, інулін, ефірну олію, в якій є дигідроматрикаріевий ефір і кетон.

Дія: седативна, жарознижуюча, протисудорожна, анальгетична, глистогінна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. У науковій медицині чорнобиль не застосовують, у народній корені його використовують як заспокійливий засіб, а листки — як знеболюючий, регулюючий функціональну діяльність травного каналу, а також нормалізуючий менструальний цикл. Листки рослини мають більше цілющих властивостей, ніж корені.

Настої трави і коренів чорнобилю збуджують апетит, заспокійливо діють на нервову систему, пригнічують судороги, зменшують біль при менструації (аменореї, дисменореї), виявляють легку снотворну та потогінну дію.

Як тонізуючий засіб відвар коренів чорнобилю вживають при туберкульозі легень. Корені варять у білому вині протягом 10 хв (беруть 20 г на 1 склянку вина). До відвару, який ще кипить, додають меду (не більше 1—2 чайних ложок). П'ють по півсклянки натще.

Щоб викликати менструацію, 2 столові ложки квіток і 1 столову ложку подрібнених коренів рослини (15 г) настоюють в 1 склянці холодної води. Настій вживають по 1 столовій ложці через кожні 3 год до появи менструації. Якщо протягом тижня менструація не почнеться, збільшують концентрацію настою: беруть по 30 г коренів і квіток.(А. П. Левчук, 1968).

Як глистогінний засіб готують настій суміші взятих порівну квіток чорнобилю, ромашки лікарської і коренів тирличу жовтого. Одну столову ложку суміші заливають склянкою окропу, настоюють півгодини, відціджують і п'ють по $^3/_4$ склянки вранці натще і ввечері протягом 3 днів.

Для лікування від алкоголізму беруть 1 столову ложку з верхом суміші полину звичайного і чебрецю борового у співвідношенні 1 : 4 на 1 склянку води, кип'ятять 5 хв. Відвар вживають по 1 столовій ложці тричі на день протягом 2—3 міс. Чебрець швидко знімає явища абстиненції, при цьому зникають напруження і неприємні відчуття в ділянці серця і кінцівках. У багатьох хворих уже через 2 тиж вживання відвару чебрецю в суміші з полином з'являється байдужість до спиртних напоїв.

20. ASARUM EUROPAEUM L. — копитняк європейський

Російська назва — копытень европейский

Багаторічна трав'яниста рослина з родини хвилівникових з повзучим кореневищем заввишки 5—10 см. Вся рослина покрита коротенькими волосками. Листки чергові, цілокраї, нагадують копито, зверху шкірясті, темно-зелені, блискучі, зісподу пухнасті. Квітки поодинокі, темно-червоні з фіолетовим відтінком, поникли. На смак рослина гірка, має гострий камфорно-валеріановий за-

пах. Рослина поширена майже по всій європейській частині СРСР. Росте в тінистих листяних, рідше у хвойних лісах, найчастіше під кущами ліщини.

Сировина. З лікувальною метою використовують препарати свіжих листків та кореневищ. Листки збирають під час цвітіння рослини, а кореневища — напровесні. Сировину необхідно щороку заготовляти свіжу, бо при зберіганні вона втрачає властивості.

Для медичного використання рослина не заготовляється.

Хімічний склад. Копитняк європейський містить ефірну олію (близько 1,2 %), до складу якої входять азарон, двоазарон та азариловий альдегід, пінен, евгенол, борнілацетат, дубильні речовини (близько 6,6 %), смоли (1,13 %), слиз, алкалоїд азарин, органічні кислоти (яблучну, лимонну, аскорбінову), мінеральні солі (9,6 %), фенол та крохмаль.

Дія: блювотна, відхаркувальна, посилює діяльність серця, звужує кровоносні судини, підвищує артеріальний тиск, седативна, сечогінна, жовчогінна, послаблююча та протизапальна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Препарати копитняка європейського збуджують секреторну діяльність травного каналу, активізують перистальтику кишок, посилюють вентиляційну здатність легень, діяльність потових залоз, виділення шлункового соку, сечовиділення та жовчовиділення.

В експериментальних умовах доведено, що глікозиди листків копитняка посилюють діяльність серця, не порушуючи його ритму, а також звужують артеріальні судини, підвищують тонус венозних судин. Дія рослини в цьому відношенні рівноцінна дії адреналіну.

У науковій медицині копитняк не застосовується.

У народній медицині ця рослина використовується значно ширше. Порошок кореня копитняка європейського жінки вживають для регулювання менструального циклу і нормалізації кількості менструальних виділень. Беруть цього порошку на кінчик ножа (0,2—0,5 г), всипають у півсклянки молока і випивають натще 1 раз на день.

Відвар кореня копитняка у воді або молоці вживають при мізерній менструації, для поліпшення травлення (при диспепсії), при гастриті, ентериті, хворобах печінки та жовтяниці (О. П. Попов, 1965). Цей відвар готують так. Половину чайної ложки подрібненого кореня заливають 1 склянкою окропу або молока, 1 хв кип'ятять і відціджують. П'ють по 1 столовій ложці 3—4 рази на день. Такий же відвар, вжитий при серцевих хворобах, діє заспокійливо, особливо у дітей.

Відвар листків копитняка застосовують проти глистів. Для цього беруть 0,2—0,3 г порошку листків рослини, заливають 1 склянкою окропу, кип'ятять 1—2 хв, проціджують. П'ють відвар по 1 столовій ложці двічі на день протягом 2 тиж.

Відваром кореня копитняка європейського лікують від алкоголізму. Змішують 1 столову ложку відвару з 100 мл горілки (щоб не знав хворий) і пропонують випити. Внаслідок цього виникає сильне блювання. Курс лікування — декілька днів, до одержання ефекту.

Настій копитняка європейського вживають як відхаркувальний засіб при бронхіті. Одну столову ложку суміші (порівну) листків копитняка і розхідника звичайного з травою нетреби звичайної заливають 1 склянкою окропу, настоюють 10—15 хв і відціджують. П'ють по півсклянки 4—5 разів на день.

С. А. Томілін (1951) рекомендує препарати копитняка для лікування виразкової хвороби шлунка, запальних захворювань печінки та жовчного міхура, хронічних шкірних хвороб, особливо екзем нервового походження. При цьому їх слід призначати в поєднанні з препаратами квіток глоду колючого, трави рутки лікарської та ехінацеї.

21. ASPARAGUS OFFICINALIS L.— спаржа лікарська

Російська назва — спаржа лекарственная

Багаторічна трав'яниста рослина з родини лінійних заввишки 30—150 см. Стебла численні, дуже розгалужені, голі. Листки редуковані в ледве помітні лусочки. Квітки — зеленкувато-жовті дрібні дзвіночки. Плоди — червоні кулясті ягоди. Цвіте в травні-червні. Поширена спаржа по всій європейській частині СРСР (крім півночі), на Кавказі, в Західному Сибіру. Як декоративна рослина культивується в садах, на городах. У дикому стані росте на трав'янистих схилах, заливних луках, серед кущів.

Сировина. З лікувальною метою використовують кореневища з коренями спаржі лікарської, молоді пагінці та ягоди. Кореневища з коренями збирають напровесні або восени, молоді пагінці — навесні, ягоди — в липні-серпні.

Рослина для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад. Кореневища та корені спаржі лікарської містять аспарагін і сапоніни; пагінці — аспарагін, каротин, тіамін, аскорбінову кислоту, ягоди — цукор (36 %), жирну олію (до 16 %), капсантин, фізамін, сліди алкалоїдів.

Дія: сечогінна, послаблююча, протизапальна, анальгетична та седативна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Настій і відвар кореневищ з коренями та пагінцями вживають при ревматизмі, болю у суглобах, шкірних хворобах (вуграх, висипах), циститі та пієлонефриті, при утрудненому сечовиділенні, запальних захворюваннях нирок, як заспокійливий засіб при тахікардії й епілепсії.

У народній медицині настій рослини вживають при серцевій недостатності, хворобах печінки, нирковокам'яній хворобі, скрофульозі і як послаблюючий та сечогінний засіб (В. П. Махлаюк, 1967).

Згідно з результатами досліджень Н. Г. Ковальової (1971), основна дія препаратів спаржі — сечогінна. Експериментально доведено, що екстракт спаржі, зокрема її препарат аспарагін, при внутрішньому введенні понижує артеріальний тиск, посилює скорочення серцевого м'яза й уповільнює його ритм, а також розширює периферичні судини, активізує діурез і поліпшує функцію печінки. Екстракт спаржі порівняно з аспарагіном викликає більш тривале зниження артеріального тиску. Обидва ці препарати не змінюють фільтраційної властивості ниркових клубочків, але знач-

но зменшують реабсорбційну діяльність проксимальних частин канальців нефрону.

У Франції відвар кореневищ спаржі (60 г на 1 л води) та сухий екстракт кореневищ і молодих пагінців рослини (1—4 г на день) вживають як сечогінний засіб. Замість відвару кореневищ можна вживати більш приємний на смак напій — сироп із пагінців спаржі. Беруть 1 кг молодих пагінців свіжої рослини, розтирають, відтискують, проціджують через фільтрувальний папір, додають 1,5 кг кускового цукру, вміщують у водяну баню і витримують доти, поки не утвориться густий сироп. Розливають сироп у пляшки і герметично закорковують. Вживають по 5 столових ложок вранці і ввечері (Н. Г. Ковальова, 1971).

З молодих пагінців спаржі готують салати, їх консервують, кладуть у суп, смажать на олії з сухарями. Слід зауважити, що застосування спаржі у харчуванні також має лікувальне значення (гіпотензивне, седативне та сечогінне).

Ягоди рослини і їх настій використовують при імпотенції. Для цього 5 г ягід спаржі заливають 1 склянкою окропу і настоюють у духовці 6—8 год. П'ють по 1 столовій ложці 3—4 рази на день.

22. ASPERULA ODORATA L.— маренка запашна

Російська назва — ясменник душистый

Багаторічна трав'яниста рослина з родини маренових. Поширена в середній смузі європейської частини Радянського Союзу. Росте в тінистих лісах, заростях, на вологому перегнійному грунті. Стебло висхідне, підведене, голе, чотиригранне, нерозгалужене, з повзучими пагонами при основі. Рослина пахне кумарином. Листки тонкі, темно-зелені, по краях жорсткуваті, гострокінцеві, зібрані у вузлах у восьмичисельні кільця. Суцвіття у вигляді верхівкового щитка, малоквіткове, складається з трьох напівзонтиків. Квітки дрібні, білі. Плід покритий гачкуватими щетинками. Цвіте маренка запашна в червні-липні.

Сировина. Для виготовлення ліків збирають усю надземну частину рослини під кінець цвітіння і пізніше. Сушать її швидко, щоб не почорніла, й зберігають у сухому місці в паперових мішках.

Рослина для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад. Трава містить кумариновий глікозид, який добре гідролізується і вивільняє кумарин (0,4—0,6 %), близько 0,05 % асперулозиду (асперулігенол з глюкозою), гіркі та дубильні речовини, ефірну олію. Рослина отруйна.

Дія: спазмолітична, седативна, діуретична та вазотонічна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. В експериментальних умовах доведено, що препарати трави маренки запашної розширюють капіляри, посилюють динаміку кровообігу, не впливаючи на в'язкість крові. Асперулозид виявляє незначну протизапальну дію подібно до кумарину, впливає спазмолітично на гладку мускулатуру.

У народній медицині маренка запашна застосовується досить широко. Вона поліпшує обмін речовин в організмі, заспокійливо діє на нервову систему, гальмує припадки істерії, поліпшує сон, зменшує біль при невралгії, регулює роботу серця, уповільнює сер-

цебиття, полегшує перебіг менструації, стимулює потовиділення, активізує діурез та холерез. Рослина запобігає утворенню піску та каменів у сечовому міхурі та сечовивідних шляхах, характеризується легкою послаблюючою, антисептичною та ранозагоювальною дією. Корені маренки запашної мають в'яжучу та обволікаючу властивості.

З лікувальною метою маренку лікарську у народній медицині частіше застосовують у складі сечогінних засобів як ароматичну речовину, що поліпшує смак напою. Відвар маренки як самостійні ліки п'ють для поліпшення обміну речовин. Для цього 10—15 г трави варять у 3 склянках води і вживають по півсклянки 3—4 рази на день. Цей відвар додають і до інших лікувальних засобів.

При схильності до шкірних хвороб 1 столову ложку суміші трави маренки запашної, листків волоського горіха і квіток липи, взятих порівну, заливають 1,5 склянки окропу, настоюють 4 год і використовують для компресів. Крім того, з цією ж метою настій п'ють щодня по 1 склянці перед сніданком.

Не можна забувати, що маренка лікарська — отруйна рослина і вживати її як внутрішній засіб треба обережно. Прийом настою цієї рослини у великій кількості спричиняє блювання, головний біль, запаморочення і навіть може призвести до летального кінця.

23. **AVENA SATIVA L.**— овес посівний

Російська назва — овес посевной

Однорічна трав'яниста рослина з волотистим суцвіттям та лінійними, плоскими листками. Стебло голе, гладеньке, заввишки 60—100 см. Колоски дво-триквіткові. Зернинки вівса плівчасті.

Висівається як польова культура по всій території Радянського Союзу.

Сировина. З лікувальною метою використовують траву (стебла і листки зелених рослин), солому і зерно.

Рослина для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад. Насіння містить крохмаль (50—60 %), жирну олію (6—9 %), білкові речовини (14—16 %), цукри, камедь, основні солі, ефірну олію, ферменти, тригонелін, тирозин, авенін, холін, вітаміни: А (сліди), B_1 (0,54 мг%), B_2 (0,06 мг%).

Дія: зерно вівса виявляє загальнозміцнювальну дію на організм; солома — жарознижуючу, потогінну, протиспазматичну і пом'якшувальну.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Як дієтичний засіб вівсяну крупу вживають для приготування відвару та киселю при шлунково-кишкових хворобах, а як загальнозміцнювальний засіб призначають людям, ослабленим операціями та виснажливими захворюваннями. Добрий лікувальний ефект дають страви з вівсяної крупи при гострих та хронічних запальних процесах у нирках і сечовому міхурі, при цукровому діабеті, жовтяниці та туберкульозі легень.

Настій зеленої рослини і її соломи вживають при набряках, викликаних хворобами нирок, як сечогінний, потогінний, вітрогінний і жарознижуючий засіб, а також для підвищення апетиту і загального тонусу організму.

Екстракти, настійки та відвари соломи (зеленої висушеної рослини) призначають при безсонні, розумовому виснаженні та для збудження апетиту.

Найчастіше з лікувальною метою готують чай з вівса посівного. На 1 л окропу беруть 100 г порізаної на січку вівсяної соломи, 1 хв кип'ятять, настоюють 10 хв і п'ють по 2 склянки на день ковтками. Застосовують також спиртову настойку зеленої соломи рослини (20—30 крапель тричі на день) та відвар зерна вівса або його крупи з медом. Готують вівсяний відвар з медом. Одну частину зерна варять у 2 частинах води, поки не випарується рідина, додають меду (2 столові ложки на 1 склянку). Вживають цю суміш у довільній кількості.

При запальних захворюваннях органів сечовивідних шляхів заварюють 1 столову ложку суміші (порівну) подрібненої соломи зеленого вівса, плодів шипшини, трави чебрецю борового, трави спорншу звичайного і трави та коренів дикого цикорію в 2 склянках окропу, настоюють 4 год, відціджують і п'ють по півсклянки 1—2 рази на день. При цукровому діабеті 3 столові ложки суміші (порівну) порізаної соломи зеленого вівса, листків чорниці, насіння льону звичайного і лушпиння квасолі заливають 3 склянками окропу, кип'ятять 10 хв, настоюють 20 хв і п'ють по чверть склянки 6—8 разів на день.

Відвар зеленої соломи вівса посівного використовують для приготування ванн, примочок, компресів та обмивань при скрофульозі, рахіті, ревматизмі, обмороженнях та різних шкірних хворобах.

Rp.: Herbae Avenae sativi
Herbae Equiseti arvensis aa 20,0
Sem. Petroselini sativi 5,0
M. f. species
DS. Одну столову ложку збору настояти 6 годин на 1 склянці холодної води, кип'ятити протягом 5—7 хв, відцідити. Вживати по чверть склянки тричі на день

24. **BERBERIS VULGARIS L.**— барбарис звичайний

Російська назва — барбарис обыкновенный

Кущ, з родини барбарисових заввишки 1,5—3 м. Гілки вкриті трійчастими колючками, кора жовтувато-сірого кольору. Листки продовгуваті, чергові, пилчасто-зубчасті, звужені в черешок. Квітки зібрані у грона, чашолистки з жовтими пелюстками. Плоди довгасті, червоні, кислі на смак, достигають у вересні-жовтні. Цвіте рослина у травні-червні. Корені циліндричні, прямі або зігнуті, часто розгалужені, бурувато-сірі, на зламі грубоволокнисті, лимонно-жовті. Запах коренів слабкий, своєрідний, на смак вони гіркуваті, містять не менше 0,6 % берберину.

Сировина. З лікувальною метою використовують листки, ягоди, кору і зрідка корені барбарису. Листки і кору збирають навесні, після цвітіння, ягоди — у вересні-жовтні; корені — напровесні або пізньої осені.

Сушать листки на вільному повітрі або у приміщенні, що добре провітрюється, розстилаючи тонким шаром, періодично перемішуючи. Зберігають у сухому приміщенні в коробках.

Листки барбарису заготовляються і відпускаються аптеками.

Хімічний склад. Усі частини рослини містять алкалоїди. Основними з них є берберин, оксіакантин, бербамін, леонтин. Крім того, в корі та коренях ідентифіковані пальмітин, колумбамін, ятрорицин, берберубін, його ізомер бербамін і тетрандрин. У плодах є цукри, органічні кислоти (переважно яблучиа, лимонна, виннокам'яна), холіноподібні речовини, пектинові сполуки, пігменти та мінеральні солі. У пагінцях містяться тритерпенові сапоніни, в листках — аскорбінова кислота (до 90 мг%), вітамін Е та ефірна олія.

Дія: седативна, протизапальна, жовчогінна та сечогінна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Дія препаратів кори і кореив рослини залежить насамперед від наявності в них алкалоїдів, особливо берберину, та дубильних речовин. Екстракти кори посилюють виділення шлункового соку (мають велику кількість гіркот), діють бактеріостатично на патогенну мікрофлору травного каналу. Вони регулюють процес травлення в організмі, зменшують запалення слизових оболонок та проникність капілярів.

У народній медицині відвар кори барбарису звичайного та його коренів застосовують при сечокам'яній і жовчнокам'яній хворобах, жовтяниці, набряках, ревматизмі. Ягоди — сечогінний, жовчогінний та депуративний засіб. Вони виявляють лікувальний ефект при виразковій хворобі, діареї, геморої, скорбуті та неврастенії.

Цінним лікувальним засобом є листки рослини. У клінічних умовах встановлено, що настойка листків барбарису спочатку пригнічує, а потім стимулює моторну функцію жовчного міхура. Вона досить активно діє навіть при дискінезії жовчних шляхів, загостренні хронічних холециститу і холангіогепатиту, що протікають без підвищення температури, а також при жовчнокам'яній хворобі, не ускладненій жовтяницею. Поліпшення стану хворих, як правило, настає через 5—6 днів. Спочатку послаблюється, а потім зникає біль, напруження м'язів черевної стінки, зменшується розмір печінки, нормалізується склад крові. Через 3—4 тиж відновлюється працездатність хворих.

При хворобах жовчного міхура, що супроводяться високою температурою, і жовчнокам'яній хворобі, ускладненій жовтяницею, настойка листків барбарису малоефективна.

Лікувальна дія барбарису звичайного при хронічному холециститі, холангіогепатиті та дискінезії жовчних шляхів обумовлюється наявністю в ньому берберину. Проте приступів печінкового болю берберин не знімає (А. Н. Григорянц, З. С. Пермяков, 1962). За даними Л. А. Лещинського (1972), у хворих на хронічні форми холециститу та холангіогепатиту у період нерізко вираженого загострення хвороби берберин зменшує больовий синдром і розмір печінки, позитивно впливає на пігментний обмін, склад жовчі. Його рекомендують застосовувати при хронічному гепатиті та на початкових стадіях цирозу печінки. Лікувальні властивості берберину пояснюються тим, що він значно посилює кровообіг у паренхіматозних органах. Це має важливе значення при захворюваннях печінки і нирок.

Клінічні спостереження при лікуванні гломеруло- та пієлонефри-

ту і геморагічного циститу свідчать про високу ефективність препаратів кори барбарису при запальних процесах у сечових органах, особливо коли вони супроводяться гематурією.

Л. Г. Степанова і З. Д. Савельєва (1974) встановили лікувальний ефект настойки кори барбарису у породіль при субінволюції матки. У поєднанні з різними медикаментозними засобами цей препарат давав добрі терапевтичні наслідки і при ендометриті.

Хворі нормально переносять настойку кори барбарису, побічної дії вона не має.

Сік ягід барбарису корисно вживати при запаленні легень, гарячці, кашлі. Він знижує температуру тіла, тамує спрагу. Вживати треба 1—2 столові ложки соку на день.

1. При холециститі, холангіті з суміші кореня барбарису звичайного, кореня кульбаби лікарської, кореня цикорію звичайного, взятих по 20 г, і кореня крушини ламкої (10 г) готують відвар. Одну столову ложку суміші кип'ятять в 1 склянці води 15 хв, випивають 3 склянки протягом дня.

2. При гострому циститі, що супроводиться мікрогематурією, 1 чайну ложку подрібненої сухої кори барбарису звичайного та 1 столову ложку шишок хмелю настоюють 4 год у 2 склянках окропу, потім проціджують. П'ють ковтками кілька разів протягом доби.

25. **BETONICA OFFICINALIS L.** — буквиця лікарська

Російська назва — буквица лекарственная

Багаторічна трав'яниста рослина з родини губоцвітих. Стебло пряме, чотиригранне, заввишки 30—60 см. Листки супротивні, черешкові, продовгувато-еліптичні, пониклі. Квітки великі, яскраво-пурпурові, двогубі, зібрані в колосоподібні суцвіття. Росте буквиця на низинах, переважно на піщаних та вапнистих грунтах. Поширена на європейській частині території нашої країни, а також на Уралі та Кавказі. Цвіте у червні — серпні.

Сировина. З лікувальною метою використовують усю надземну частину рослини. Збирають під час цвітіння. Сушать у затінених місцях та добре провітрюваних приміщеннях. Зберігають заготовлену траву у приміщеннях, куди не потрапляє сонячне проміння, на протязі.

Рослина для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад. Буквиця лікарська містить алкалоїди бетоніцин і турицин, стахідрин (похідний кроліну), смолисті речовини, слизи, дубильні речовини, гіркі сполуки, ефірну олію (сліди), холін, органічні кислоти та мінеральні солі.

Дія: протизапальна, сечогінна, гіпотензивна, седативна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Дубильні речовини буквиці, потрапляючи в організм при пероральному вживанні настою рослини, утворюють стійкі комплекси з білковими субстанціями. Вони виявляють в'яжучу і протизапальну дію на слизові оболонки шлунка, кишок та сечовивідних шляхів, зменшують порозність капілярів, а також знешкоджують бактеріальну флору і нейтралізують утворювані нею токсини. Стахідрин збільшує в'язкість крові.

Настій буквиці лікарської регулює артеріальний тиск, посилює кровообіг, має сечогінну, знеболюючу, жовчогінну та послаблюючу дію.

Застосування буквиці показане при хронічному гломерулонефриті і пієлонефриті з явищами гіпертензії. Із суміші однакових частин трави буквиці лікарської та шишок хмелю звичайного роблять настій і вживають на ніч по півсклянки при цисталъгії.

У народній медицині настій трави буквиці вживають при трахеїті, туберкульозі легень, що супроводиться виділенням великої кількості харкотиння, а також при стійкому кашлі з гнійним харкотинням, астмі, діареї, жовтяниці, гепатиті, гіпертонічній хворобі, нервових захворюваннях, облітеруючому ендартеріїті нижніх кінцівок, подагрі та поліартриті.

При трахеїті, надсадному кашлі з гнійним харкотинням та нервових захворюваннях 2 столові ложки трави буквиці лікарської настоюють 2 год в 1,5 склянки окропу у закритому посуді, проціджують. Вживають по 2 столові ложки 3—4 рази на день перед їдою.

Настій 2 столових ложок трави буквиці в суміші з травою фіалки триколірної та бруньок тополі чорної (по 1 столовій ложці) вживають 3—4 рази на день перед їдою при хронічному гломерулонефриті.

Корінь рослини у невеликій кількості викликає послаблення, а у великій — блювання. Як сечогінний і жовчогінний засіб використовують настій листків і коренів (по $^1/_2$ столової ложки на 1 склянці води). П'ють по 1 столовій ложці 3—4 рази на день.

У народній медицині буквицю лікарську застосовують при шлунково-кишкових захворюваннях, зокрема при гіперацидному гастриті, діареї, коклюші, запальних процесах у сечовивідних органах, як загальнозміцнювальний засіб, при нервовому виснаженні, епілепсії, поліартриті, подагрі тощо.

Н. Г. Ковальова (1971) рекомендує призначати препарати буквиці як засоби, що виявляють гіпотензивну дію, зменшують збудність центральної нервової системи, поліпшують обмін речовин, регулюють артеріальний тиск, поліпшують стан при атеросклерозі та захворюваннях нирок.

Примочки та промивання ран настоєм трави рослини сприяють швидшому їх загоєнню.

1. Rp.: Herbae Betonicae — 500,0
   DS. Запарити в 5 л окропу і використовувати для ножних ванн при пітливості

2. Rp.: Herbae Betonicae 10,0
   Flores Verbasci
   Fol. Salviae aa 20,0
   M. f. species
   DS. Одну чайну ложку заварити, як чай, 1 склянкою окропу, дати охолонути. Полоскати горло 4—5 разів на день

26. **BETULA VERRUCOSA EHRH.**— береза бородавчаста

Російська назва — береза бородавчатая

Дерево з гладкою білою корою, заввишки до 20 м.

Найпоширеніші два близьких види берези — бородавчаста та пухнаста. У першої листки трикутні або ромбовидні, загострені, запашні; молоді гілки і листки вкриті смолистими бородавками. У берези пухнастої листки яйцевидні й ромбічно-яйцевидні, біля

основи закруглені або серцевидні; молоді гілки без бородавок, пухнасті. Квітки чоловічі, опушені, на кінцях гілок зібрані у сережки завдовжки 5—6 см (по 2—3 сережки).

Росте в листяних і мішаних лісах лісової і лісостепової смуг нашої країни.

Цвіте у квітні-травні, коли розпускається листя.

Сировина. З лікувальною метою застосовують бруньки, молоді листки, сік рослини. Заготовляють бруньки в період їх набухання, тобто у березні-квітні; листки — у квітні-травні (зранку). Сік збирають у період, коли ще не розпустилися бруньки. Листки і бруньки сушать під накриттям або в повітряній сушарці при температурі 40—50 °С. Листки пакують у тюки. Бруньки зберігають у паперових ящиках.

Бруньки заготовляються і відпускаються аптеками.

Хімічний склад. Березові бруньки містять ефірну олію (близько 3,5—5,3 %), яку одержують при перегонці бруньок з водяною парою. Олія являє собою густу жовту рідину з приємним запахом. До її складу входять бетулен, бетулол, бетулонова кислота, нафталін, барвні речовини. Крім того, бруньки містять смолисті речовини, глюкозу та невелику кількість аскорбінової кислоти.

У листках берези бородавчастої є сапоніни, дубильні речовини пірокатехінової групи, смоли, тритерпеновий спирт фолієнтерол, каротин, невелика кількість нікотинової кислоти і глікозиду бетулозиду. Бутиловий ефір рослини містить бетулоретинову та аскорбінову кислоти (близько 2—8 %), гіперозид, ефірну олію. В корі берези є тритерпеновий спирт бетулін (бетуленол), глікозиди бетулозид і гаултерин, дубильні речовини (близько 15 %), алкалоїди та ефірні олії.

Дія: жовчогінна, сечогінна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Відвар бруньок та настій листків берези бородавчастої вживають при хронічних запальних процесах у сечовому міхурі, сечокам'яній хворобі, хронічних хворобах нирок, набряках, виразці шлунка, артеріосклерозі, ревматизмі та шкірних захворюваннях. Настій молодих листків берези п'ють при серцевих набряках як сечогінний і потогінний засіб, при альбумінурії, сечокислому діатезі.

Екстракт листків значно посилює діурез, а значить, виділення з сечею натрію та хлору (салуретична дія). Донедавна вважали, що сечогінна дія рослини зумовлена наявністю в ній смолистих субстанцій, і тому частіше застосовували березові бруньки, що мають значно більше цих речовин, ніж листки. Але провідну роль у діуретичній дії, як відомо, відіграють флавоноїди. Дослідами доведено, що листки берези бородавчастої містять значно більше флавонових сполук, ніж бруньки, а також калію, який посилює сечогінну дію флавоноїдів.

Відвар бруньок використовують як сечогінний та жовчогінний засіб, його застосовують при гіпо- й авітамінозі, як протиспастичний (при спазмах кишок та інших гладком'язових органів), протисептичний і протизапальний засіб.

У народній медицині застосовують відвар і 10 % настойку березових бруньок при гіперацидному гастриті та виразковій хворо-

бі, при жовчнокам'яній і нирковокам'яній хворобах, бронхіті, хронічній діареї, набряках ниркового походження, скрофульозі, поліартриті, подагрі, глистяній інвазії (аскаридами, гостриками), а також як депуративні засоби проти шкірних захворювань (вугрів, лишаїв, висипів) та свербежу шкіри.

Настойку бруньок берези бородавчастої вживають для втирання і компресів при хворобах м'язів і суглобів, ранах, що довго не гояться, при виразках, саднах та пролежнях.

Жінки п'ють настій листків берези при мізерній менструації, а також у післяродовий період. Його застосовують і як зовнішній засіб (для компресів).

Препарати берези використовують для загального оздоровлення організму при екземах, алергічних висипах, виснажливому потінні, при туберкульозі легень, подагрі і скорбуті та в інших випадках, коли виникла необхідність поліпшити регуляцію обміну речовин. Для цього 50 г бруньок берези настоюють протягом 10 днів у 500 мл 40 % етилового спирту. Вживають по 1 столовій ложці тричі на день за 15—20 хв до їди.

З березової кори роблять дьоготь (10—30 % мазь) для лікування корости, екзем, лускатого лишаю та інших шкірних хвороб.

Березовий дьоготь у народі застосовують при хворобах горла і бронхіті, а також при туберкульозі легень, циститі катарального походження. Вживають усередину по 5—10 крапель тричі на день.

Перетерте на порошок березове вугілля застосовують при отруєнні, як адсорбент, а також при метеоризмі, коліті, гіперацидному гастриті.

Вживають по 1 чайній ложці тричі на день, запиваючи водою (можна збовтати з водою).

Березовий сік, який збирають з надрізів на стовбурі дерева напровесні, містить цукри (до 2 %), кальцій, магній, залізо, дубильні речовини, яблучну кислоту та ароматичні речовини. Його п'ють по 3 і більше склянок на день як кровоочисний засіб при шкірних хворобах (лишаях, висипах на тілі, фурункульозі), ангіні, анемії, що розвилася внаслідок втрати крові після поранення чи перенесеного захворювання, при ранах, які погано гояться, виразках, хворобах, що супроводяться високою температурою тіла, бронхіті, бронхоектазії, туберкульозі легень, поліартриті, подагрі, скорбуті. Виявляє сечогінну і відхаркувальну дію, сприяє виведенню з організму шкідливих речовин, допомагає при набряках серцевого походження. При екземі березовий сік застосовують для компресів. Його використовують у косметиці з метою виведення вугрів і пігментних плям, ним миють обличчя.

Великою популярністю в народній медицині користується березовий гриб чага (Inonotus obliquus), який являє собою плодове тіло паразитичного трутового гриба. Це тверді нарости неправильної форми, що протягом 10—15 і більше років живляться соками берези і досягають 50 см у діаметрі.

Збирають березові нарости з дерева протягом усього року. Чага весняного і осіннього збирання має сильнішу лікувальну дію. Від гриба відокремлюють деревину, а потім ріжуть сам гриб на куски завбільшки 6—7 см і сушать.

Чага гіркувата на смак, без запаху. Зберігають її у сухому місці не більше 2 років.

Березовий гриб містить пігментну речовину складної будови, згарицинову кислоту, незначну кількість алкалоїдів і смоли. А. І. Шаврина (1965) виявила в березовому грибі гуміноподібну чагову кислоту (близько 60 %), полісахариди (6—8 %), щавлеву кислоту (близько 4,5 %), стероїди і птеринові сполуки.

У Львівському медичному інституті з березового гриба чаги одержано препарат, що містить птерини. Можливо, саме із вмістом птеринів пов'язаний деякий лікувальний ефект березового гриба при пухлинних процесах, що спостерігався в експерименті і клініці.

Екстракт чаги використовують для симптоматичного лікування хворих із злоякісними пухлинами, яким протипоказані оперативне втручання та променева терапія.

Цей препарат можна застосовувати при пухлинах будь-якої локалізації: раку шлунка, легень та інших органів. Менш ефективний він при пухлинах кісток, шкіри, мозку.

У народній медицині екстракт березового гриба використовують для лікування виразки шлунка, хвороб печінки та селезінки.

Екстракт березового гриба «Бефунгін» зовсім не шкідливий. Протипоказане його вживання хіба що у разі хвороб, при яких не можна вводити в організм велику кількість рідини. У таких випадках замість чаю чи інших напоїв п'ють настій березового гриба або вживають цей настій подвійної концентрації (беруть 2 частини гриба на 5 частин води).

При лікуванні настоєм березового гриба хворий повинен дотримуватись переважно молочно-рослинної дієти. Споживання м'яса і жирів такому хворому слід обмежити, а консервів, ковбас, копченостей, гострих і пряних страв не можна вживати зовсім. Забороняється при цьому вводити внутрішньовенно глюкозу і антибіотики (особливо пеніцилін).

Rp.: Fol. Uvae-ursi 20,0
Flores Centauri cyani
Fructi Petroselini
Gem. Betulae aa 10,0
Fol. Trifolii 40,0
M. f. species
DS. Взяти 2 чайні ложки збору на 1 склянку окропу, настояти. Вживати тричі на день за півгодини до їди при гострому та хронічному пієлонефриті

27. **BIDENS TRIPARTITA L.** — череда трироздільна
Російська назва — череда трехраздельная

Однорічна трав'яниста рослина заввишки до 1 м. Стебло пряме, з супротивними гілками, покрите рідкими волосками. Листки ланцетовидні, з рідкими волосками, зубчасті. Квітки дрібні, зібрані в невеликі поодинокі кошики, що сидять на кінцях стебла й гілок, трубчасті, жовтого кольору. Кожний кошик оточений дворядною дзвоникоподібною обгорткою. Сім'янки малі, з двома гачкуватими зубчиками.

Рослина поширена на території Радянського Союзу, зокрема на Україні. Росте поодиноко або групами по берегах річок і струмків, на луках, при канавах, біля боліт та як бур'ян на городах.

Цвіте у липні — вересні.

Сировина. Для лікувальних цілей застосовують усю рослину або окремі гілки. Збирають надземну частину череди трироздільної до її цвітіння і в період цвітіння (у липні-серпні), зрізуючи вкриті листками верхівки завдовжки 15 см і великі стеблові нижні листки.

Сушать траву в затінку на вільному повітрі або в помірно нагрітому приміщенні, що добре провітрюється, розкладаючи тонким шаром.

Рослина заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад: ефірна олія (сліди), слиз, дубильні речовини, гіркоти, алкалоїди, каротин, аскорбінова кислота.

Дія: заспокійлива, сечогінна, гіпотензивна, збільшуюча амплітуду скорочень серця, підвищуюча тонус м'язів матки, поліпшуюча апетит, травлення.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Череда трироздільна є однією з найпопулярніших лікарських рослин. Вона поліпшує травлення, нормалізує обмін речовин при шкірних хворобах, посилює сечовиділення й потовиділення, припиняє кровотечу, діє заспокійливо на нервову систему.

Відвар трави череди вживають для збудження апетиту, при простудних захворюваннях, хворобах печінки і селезінки, подагрі, артриті, рахіті.

А. Д. Турова (1967) призначала препарати череди трироздільної хворим на псоріаз, у тому числі й з прогресуючою стадією хвороби. Хворі вживали екстракт всередину (по 20 крапель тричі на день до їди протягом 12—15 днів) і як зовнішній засіб застосовували мазь, приготовлену з густого екстракту рослини (2,5 %) на суміші вазеліну з ланоліном (1 : 1), яку втирали в ділянку ураження один раз на день. У більшості хворих настало клінічне одужання, у решти — значне поліпшення стану. У 85 % хворих в результаті проведеного лікування екстрактом череди спостерігалось збільшення екскреції 17-кетостероїдів з сечею і зменшення вмісту еозинофільних гранулоцитів у периферичній крові.

Таким чином, екстракт череди у хворих на псоріаз стимулює функцію надниркових залоз. Зниження концентрації еозинофільних гранулоцитів у периферичній крові свідчить про зменшення алергізації організму.

У народі найчастіше з череди готують чай. Для цього 1 столову ложку подрібненої трави настоюють 12 год (або кип'ятять 1 хв) в 1 склянці води і проціджують. П'ють настій (чи відвар) по 50 г 4 рази на день при себореї шкіри голови, діатезі у дітей з уртикарними висипами на тілі, при подагрі. Часто траву череди поєднують з іншими травами і з цієї суміші готують чай, особливо ефективний при рахіті. Беруть 1 столову ложку суміші трави череди трироздільної і трави фіалки триколірної (по 4 г) та 2 г пасльону солодко-гіркого, заливають 1 склянкою окропу, охолоджують. Настій п'ють по 1 столовій ложці 3—4 рази на день.

Як антиалергічний засіб М. А. Носаль (1958) рекомендує від-

вар 4 столових ложок суміші трави череди трироздільної (10 г), листків горіха волоського (5 г), трави фіалки триколірної (20 г), кореня лопуха великого (15 г), квіток кропиви білої глухої, квіток деревію звичайного, листків смородини та листків суниць, взятих порівну (по 10 г), в 1 л води. Кип'ятити цю суміш треба на малому вогні протягом 10 хв. Відвар, підсолоджений медом або цукром, п'ють щогодини по 30 мл, а дітям дають по 1 столовій ложці. При цьому дотримують дієти: вживають сирі яблука, суниці, чорниці, виноград, кавуни, морквяний сік, смажене м'ясо, масло. При хронічних хворобах нирок додають до наведеної суміші ще листків мучниці і березових бруньок у співвідношенні 2 : 1.

Відвар кореня череди трироздільної має антитоксичні властивості. Тому в народній медицині Середньої Азії його вживають при укусах скорпіонів. Подрібнені листки рослини застосовують як зовнішній засіб при укусах змій. Розтерті листки череди, прикладені до ран та виразок, очищають їх від гною і сприяють швидкому їх гоєнню.

1. Rp.: Fol. Ribis nigrae
Herbae Achilleae millefolii
Flores Lamii albi
Herbae Bidentis tripartitae aa 10,0
Fol. Fragariae vescae
Gem. Betulae verrucosae aa 15,0
Herbae Violae tricoloris 20,0
Fol. Uvae-ursi 30,0
M. f. species
DS. 20 г збору залити 1 л окропу, кип'ятити 10 хв, настояти 10 хв, процідити. Вживати по 2 столові ложки 4—5 разів на день при хронічному пієлонефриті

2. Rp.: Herbae Urticae dioicae
Flores Calendulae officinalis
Herbae Equiseti arvensis aa 10,0
Herbae Bidentis tripartitae 15,0
Herbae Violae tricoloris 20,0
M. f. species
DS. Чотири столові ложки збору залити 1 л холодної води, настояти 10—12 год, кип'ятити 5—7 хв, процідити. Вживати по 1 столовій ложці 5—6 разів на день як сечогінний засіб

28. BORAGO OFFICINALIS L.— огірочник лікарський

Російська назва — огуречная трава лекарственная, бурачник лекарственный

Однорічна медоносна рослина з родини широколистих. Нерідко росте як бур'ян у південній та середній смугах СРСР, в тому числі на Україні, а також на Кавказі. Зрідка як салатну рослину огірочник лікарський вирощують на городах.

Огірочник вкритий цупкими волосками. Стебло — з розчепіреними гілками. Нижні листки яйцеподібно-довгасті, звужені в черешок; верхні — довгасті, обіймають стебло. Квітки голубі, пониклі, на довгих квітконіжках. Цвіте у червні.

Сировина. З лікувальною метою використовують всю надземну частину рослини (стебла, листки, квітки). Сушать на відкритих місцях у полі. Висушену масу очищають від домішок. Суху траву пресують та пакують у тюки.

Рослина для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад: слиз (до 30 %), дубильні речовини (3 %), сапоніни, леткі ефірні олії (сліди), мінеральні солі, що містять багато азоту, магнію, марганцю; фосфорна кислота, органічні кислоти (особливо яблучна), зв'язані з білками та цукрами, а також розчинна кремнієва кислота.

Дія: солерозчинна та сечогінна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Огірочник лікарський досить широко застосовують у народній медицині. Його препарати збільшують виділення сечі і поту, тамують біль при ревматизмі, зменшують запальні процеси, регулюють серцеву діяльність, зміцнюють нервову систему, поліпшують обмін речовин при різних шкірних хворобах. Огірочник має досить добрі пом'якшувальні та обволікаючі властивості.

Настій трави огірочника лікарського застосовують при слабкій серцевій діяльності та кардіоневрозі, нервових захворюваннях, ревматизмі, запальних процесах у сечових органах, гарячці та при шкірних хворобах. Його використовують і як послаблюючий, потогінний, обволікаючий та протизапальний засіб (В. П. Махлаюк, 1967).

Rp.: Herbae Boraginis officinalis
Herbae Polygoni avicularis
Herbae Equiseti aa 10,0
M. f. species
DS. Одну столову ложку збору залити 1 склянкою окропу, настояти півгодини у теплому місці, процідити. Вживати по чверть склянки 3—4 рази на день як сечогінний засіб

29. BUPLEURUM AUREUM FISCH.— ласкавець золотистий

Російська назва — володушка золотистая

Багаторічна трав'яниста рослина з гіллястим стеблом заввишки 30—150 см. Листки тонкі, яйцевидні, з сизуватим нальотом, охоплюють стебло біля основи. Квітки жовті, зібрані в зонтики, оточені обгорткою з трьох-п'яти великих яйцевидних листків. Плоди — темно-коричневі продовгувато-еліптичні двосім'янки. Росте ласкавець золотистий на лісових луках, у рідких хвойних і березових лісах, на узліссі, по берегах річок. Поширений у Сибіру, Північному Казахстані, на Уралі, Україні, в Карпатах, на Чорногорі. Цвіте в травні-червні.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують траву ласкавця. Збирають надземну частину рослини під час її цвітіння і сушать на вільному повітрі або у приміщенні, що провітрюється.

Рослина для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад. Ласкавець золотистий містить сапоніни (близько 13,4 %), фітостерини (0,2 %), алкалоїди (0,03—0,07 %), дубильні речовини, каротин (близько 14,7 %), аскорбінову кислоту.

Дія: жовчогінна, протисептична, ранозагоювальна, жарознижуюча, тонізуюча.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Ласкавець золотистий посилює секреторну діяльність шлунка, підшлункової залози і печінки. Препарати рослини активізують виділення жовчі, сприяють збільшенню в її складі кількості пігментних речовин, кислот і холестерину. Лікувальна дія ласкавця подібна до дії цмину піскового.

У народній медицині застосовують відвар коренів ласкавця при лікуванні малярії, а свіжі і сухі листки — для швидшого гоєння ран. Настої надземної частини рослини вживають при інфекційних хворобах, що супроводяться гарячкою, запамороченні та головному болю.

Ласкавець золотистий широко використовують і в науковій медицині. Настій трави його дає добрий ефект при холециститі, ангіохоліті та гепатиті. При жовчнокам'яній хворобі препарати ласкавця не рекомендуються.

Як зовнішній засіб настій трави ласкавця золотистого призначають для обмивання шкіри при ураженні її гнояками та свербежі (В. П. Махлаюк, 1967).

30. CALENDULA OFFICINALIS L.— нагідки лікарські

Російська назва — ноготки лекарственные (календула)

Однорічна трав'яниста рослина з родини складноцвітих. Стебло прямостояче заввишки 30—60 см, гіллясте до самої основи, покрите залозистими волосками. Листки видовжені, оберненояйцевидні. Квітки золотаво-жовті або оранжеві, на довгих ніжках, зібрані на верхівках стебел у великі кошикоподібні суцвіття з плоскими квітколожами і зеленими обгортками. Обгортки складаються з одного-двох рядів зелених продовгувато-ланцетоподібних, на верхівці загострених листочків. Крайові квітки язичкові; серединні — трубчасті, двостатеві, але безплідні, що продукують тільки пилок. Плоди — сім'янки, розташовані в два-три ряди; зовнішні — серповидні або перснеподібної форми, великі; внутрішні — дрібніші, гачкуватої форми. Цвітуть нагідки з липня до кінця вересня.

Сировина. В медицині використовують квіткові кошики, які збирають у період горизонтального розміщення язичкових квіток. Кошики обривають біля самої основи квітконосної ніжки. Зібрану сировину швидко сушать на відкритому повітрі (у затінку), в добре провітрюваному приміщенні або сушарнях при температурі, не вищій 45 °С, при посиленій вентиляції.

Рослина заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. Квіткові кошики містять флавоноїд (близько 3,5 %), гетерозид ізорамнетину; флавохром, флавоксантин; каротиноїди (близько 3 %): каротин, лікопін, віолоксантин, цитраксантин. Особливо багаті на каротиноїди яскраво забарвлені сорти нагідок. З квіток нагідок виділено вуглевод парафінового ряду гентриаконтан і 2 ситостерини. Крім того, в суцвіттях нагідок є аскорбінова кислота; смоли; слизи (4 %); органічні кислоти (8 %): яблучна, пентадецилова і саліцилова та в незначній кількості ефірна олія.

Листки і стебла рослини містять сапоніни (при гідролізі утворюються олеанова та глюкуронова кислоти), ненасичені тритерпендіоли (арнідіол і фарадіол), гірку речовину календен (близько 19 %) та дубильні речовини.

З коренів нагідок виділено тритерпенові глікозиди (сапоніни), похідні олеанолової кислоти — календулозиди А і В. У насінні виявлено жирну олію, яка складається в основному з гліцеридів лауринової та пальмітинової кислот (А. Д. Турова, 1974; А. І. Шретер і співавт., 1979).

Дія: протизапальна, бактерицидна, гіпотензивна, заспокійлива, кардіотонічна (А. І. Шретер та ін., 1979).

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. В результаті дії препарату на нервову систему знижується рефлекторна збудність, уповільнюється ритм серцевих скорочень, зникає головний біль, нормалізується сон (внаслідок пригнічення центрів довгастого мозку, зокрема судинорухового центру), зменшуються задишка і набряки, припиняється потовиділення, минають запаморочення, відчуття болю в ділянці серця, носова кровотеча, поліпшується пам'ять (А. Д. Турова, 1952).

В клінічних умовах було встановлено, що настій, сік, порошок і екстракт рослини зменшують інтоксикацію, усувають явища диспепсії (відрижку, нудоту, блювання, відчуття тиску в надчеревній ділянці), поліпшують сон і апетит.

Мазь з нагідок як протизапальний засіб застосовують при пораненні, порізах, забитті, опіках, відмороженнях, для швидкого гоєння ран та нориць. У гінекологічній практиці для лікування ерозії шийки матки, трихомонадного кольпіту спринцюються 2 % настоєм рослини, при проктиті та парапроктиті роблять ванночки і мікроклізми з нього.

Як загальнозміцнювальний засіб нагідки лікарські застосовують у разі дистрофічних процесів у слизових оболонках травного каналу. Рослина досить ефективна при різних шлунково-кишкових захворюваннях: гастриті, коліті, ентероколіті, а також при запаленні жовчних шляхів.

Порошок суцвіть нагідок разом з нікотиновою кислотою входить до складу таблеток «КН», які призначаються як симптоматичний засіб хворим із злоякісними новоутвореннями (пухлинами шлунка, кишок, стравоходу). У хворих з неоперабельними формами раку (особливо шлунка) під їх впливом зменшується інтоксикація, зникають диспепсичні явища, поліпшуються апетит і сон (Н. Г. Ковальова, 1971).

Настій, настойка та відвар квіток нагідок діють як сечогінні та потогінні засоби при хворобах сечового міхура (утворенні каменів і піску), скрофульозі, рахіті, нервовій гарячці, запамороченні, бронхіті, гастриті, виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки.

С. А. Томілін (1959) рекомендує застосовувати настій і настойку рослини у гінекологічній практиці, особливо при аменореї та олігоменореї — як препарати, що регулюють менструальний цикл.

Оскільки нагідки лікарські виявляють виражений лікувальний

ефект при запальних, простудних захворюваннях рота і горла, гінгівіті, піореї та молочниці у дітей, їх також використовують для лікування ангіни. Застосовують 2 % настій, яким полощуть горло через кожні $1^1/_2$—2 год, як самостійний засіб, так і в поєднанні з вживанням сульфаніламідів та антибіотиків.

Нагідки разом з оксидом заліза входять до складу таблеток кафериду, запропонованих для лікування анемії.

Настій нагідок готують у співвідношенні 1 : 10 з сухих квіткових кошиків і вживають по 1—2 столові ложки двічі-тричі на день.

Для приготування настойки використовують крайові пелюстки квіток або квіткові кошики. Співвідношення рослинної сировини і екстрагента (70 % етилового спирту) дорівнює 1 : 10. Настойку призначають по 30 крапель двічі-тричі на день.

Мазь із нагідок застосовують як зовнішній засіб. Готують її змішуванням свіжого соку рослини з ланоліном або вазеліном у співвідношенні 1 : 10. Можна використати й порошок пелюсток рослини, розмішавши його з ланоліном у співвідношенні 1 : 10. (А. Д. Турова, 1952).

1. Rp.: Flores Calendulae 20,0
Flores Chamomillae 10,0
Herbae Hyperici perf. 40,0
Herbae Poligoni avicul. 20,0
Flores Helichrysii arenarii 40,0
Rad. Cichorii intybus
Corticis Frangulae aa 30,0
M. f. species
DS. Одну столову ложку суміші залити сирою водою (200 мл), настояти 12 год, прокип'ятити 5—7 хв, напарити протягом півгодини і процідити. Вживати по півсклянки тричі на день після їди при хронічному гепатиті та гепатохолециститі (з холеретичною та холекінетичною метою)

2. Rp.: Flores Calendulae
Flores Centauri cyani
Herbae Anagallis arvensis aa 20,0
M. f. species
DS. Суміш залити 300 мл окропу, настояти протягом 1 год, прокип'ятити 5—7 хв, процідити через стерильну марлю. Робити примочки на очі 3—4 рази на день при гнійному кон'юнктивіті, блефариті та блефарокон'юнктивіті

3. Rp.: Flores Calendulae 30,0
Herbae Malvae silvestris 20,0
Gem. Humuli lupuli 15,0
M. f. species
DS. Одну столову ложку суміші залити 1 склянкою окропу, настояти в теплому місці протягом 1 год. Вживати по чверть склянки тричі на день при розладах менструального циклу та болісній менструації (дисменореї)

31. CALLUNA VULGARIS (L.) HILL.— верес звичайний

Російська назва — вереск обыкновенный

Вічнозелений гіллястий кущик з дрібними листками, що розміщені східчасто в чотири ряди. Квітки дрібні, лілові або лілово-рожеві, на коротких квітконіжках, вгорі зібрані в однобічну китицю. Цвіте у серпні-вересні. Росте у хвойних лісах, на піщаних узгір'ях, лісових галявинах.

Поширений в північній і середній смугах європейської частини СРСР, Західному Сибіру.

Сировина. Лікувальними чинниками є надземна частина рослини. Гілки з листками і квітками сушать у затінку.

Рослина для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад: дубильні речовини (близько 7 %), мінеральні солі, до складу яких входять кальцій та кремнеземова кислота, цукри, флавонові глікозиди, барвні речовини, гіркий глікозид ериколін, що розпадається на глюкозу та пахучийерицинол, алкалоїд ерикодинін, ензим арбутаза. лимонна кислота, сапоніни. У листках виявлено арбутин (0,6—0,7 %).

Дія: сечогінна, потогінна, в'яжуча, дезинфікуюча.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Сечогінна дія рослини залежить в основному від наявності флавоноїдних сполук. Антибактеріальну дію зумовлюють арбутинові речовини, які в лужному середовищі гідролізуються і вивільнюють гідрохінон. Вважають, що в квітках вересу містяться ще не вивчені діючі речовини, які посилюють антимікробну дію рослини. Препарати вересу збуджують видільну функцію шлункових залоз (гіркі сполуки), діють протизапально і як легкий в'яжучий засіб (дубильні речовини). При вживанні великих доз препаратів вересу спостерігається легка наркотична дія.

У науковій медицині використовують настій вересу як сечогінний та антисептичний засіб при циститі і простатиті.

Настій трави вересу звичайного застосовують при лікуванні каменів нирок, запалення ниркових мисок, ниркових колік, хронічного пієлонефриту та уратурії, а також хвороб печінки і жовчних шляхів.

У народній медицині настій та напар рослини п'ють при урологічних захворюваннях, подагрі, поліартриті, розладі нервової системи. У суміші з іншими рослинами верес використовують для лікування захворювань серця.

Як зовнішній засіб верес звичайний застосовують для компресів та для ванн при висипах і виразках на тілі.

1. Rp.: Fol. et flores Callunae vulgalis 40,0
Herbae Leonuri 30,0
Herbae Gnaphalii uliginosi 30,0
Rad. Valerianae 10,0
M. f. species
DS. Одну столову ложку суміші залити 2 склянками окропу, настоювати протягом 10—12 год. Пити по 1 столовій ложці 4—5 разів на день при неврастенії, безсонні, почутті страху

2. Rp.: Fol. et flores Callunae vulgaris
Fol. Herniariae
Fol. Uvae-ursi
Herbae Genistae tinctoriae
Rad. Calami
Herbae Hyperici
Fol. Salviae aa 30,0
M. f. species
DS. Одну столову ложку суміші заварити в склянці окропу, настояти до охолодження. Пити по півсклянки тричі на день після їди при гострому та хронічному пієлонефриті

32. CANNABIS SATIVA L.— коноплі посівні

Російська назва — конопля посевная

Однорічна рослина з родини шовковицевих. Її вирощують по всій території Радянського Союзу, в тому числі й на Україні, як олійну рослину. Зустрічаються коноплі і в дикому або здичавілому стані.

Сировина. З лікувальною метою використовують насіння, листки й квітки конопель посівних.

Хімічний склад. Рослина містить глікозид каннабін, леткі і нелеткі алкалоїди, ефірну олію, фітонциди. Насіння багате на жири (близько 30 %), фітин (4—5 %), білки, холін; лушпиння — на мінеральні солі.

Дія. Препарати з листків і квіток мають заспокійливу, знеболюючу та снотворну дію. Насіння сприяє збільшенню молока у породіль, має сечогінну та загальнозміцнювальну властивості.

Рослина для медичного використання не заготовляється.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Конопляне насіння використовують як очисний і зміцнювальний засіб при асциті (відвар або настойку), скрофульозі, геморої, гострому циститі. Його вживають також і як сечогінне. Особливо корисне молоко з конопляного насіння, зокрема при олігурії у дітей і туберкульозі легень (О. П. Попов, 1965).

Конопляне молоко — дуже поживний продукт, його добре переносять діти і дорослі. Воно рекомендується нервово виснаженим, хворим із хронічним запаленням травного каналу і сечовивідних шляхів.

Виготовляють конопляне молоко таким способом. 50 г насіння промивають гарячою водою, висипають у ступку, додають 1 столову ложку цукру і розтирають, поступово підливаючи води (всього півтори склянки). Утворену емульсію розмішують, проціджують і відтискають через марлю. П'ють по кілька склянок на день. Для поліпшення смакових якостей конопляного молока до нього можна додати фруктового соку, цукру, какао або чорної кави.

У народній медицині конопляне насіння застосовують дуже широко. Зрідка використовують і полову рослини.

Як зовнішні засоби насіння і полову конопель рекомендують для припарок при маститі, а також як пом'якшувальний і анальгетичний чинник. При хронічному ревматизмі роблять компреси з насіння та полови рослини.

Готують настій 1 чайної ложки квіток або листків конопель посівних на 1 склянці окропу (при набряках замість води беруть коров'яче молоко). Підсолоджений медом настій п'ють по 2 склянки на день, ковтками. Настій верхівок цієї культури тамує біль і діє снотворно.

При хворобах нирок і сечового міхура у тих випадках, коли захворювання супроводиться гематурією і коли внаслідок спазму кровоносних судин настає анурія, готують із суміші сухого гарбузового і конопляного насіння (взятого порівну) емульсію або молоко. Для цього 2 склянки суміші добре розтирають у глиняній посудині, поступово підливаючи окропу (1 склянку), проціджують і відтискають. Випивають усю кількість протягом дня. Курс лікування тривалий. Якщо цей напій неприємний, можна його підсолоджувати цукром чи медом або вживати з крутою несоленою гречаною кашею.

Емульсію з самого конопляного насіння (2 частини насіння на 1 частину окропу) гарячою змішують з кашкоподібною масою зіскобленої свіжої зеленої м'якоті (камбію) бузини чорної чи терну й обережно прикладають до запалених місць при бешисі. Такі компреси періодично змінюють свіжими, доки не мине запалення.

33. **CAPSELLA BURSA-PASTORIS (L.) MEDIC.** — грицики звичайні

Російська назва — пастушья сумка обыкновенная

Однорічна трав'яниста рослина з родини хрестоцвітих. Росте на полях, біля шляхів, поблизу жител, на смітниках. Стебло прямостояче, заввишки 15—40 см. Нижні листки зібрані в розетку, довгасті, з трикутними гострими частками, стеблові сидячі. Цвіте з травня до жовтня. Квітки білі, дрібні, в китицях. Плоди невеликі, трикутні.

Сировина. З лікувальною метою використовують траву грициків звичайних. Її збирають під час цвітіння рослини, сушать на відкритому повітрі у затінку або в приміщенні, що добре провітрюється. Зберігають у фанерних ящиках, обкладених папером.

Рослина заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. Найважливішими складовими частинами грициків є холін, ацетилхолін, тирамін та флавоновий глікозид діосмін. У них також виявлено бурсаціонову кислоту, ізотоціановий глікозид, які після розпаду утворюють леткі речовини, до яких входять органічні сполуки сірки, алкалоїдів і сапонінів. Грицики багаті на мінеральні солі, особливо калієві, органічні кислоти (фумарову, яблучну, лимонну, винну), аскорбінову кислоту, філохінони, фітонциди та ефірну олію.

Дія: гемостатична, гіпотензивна, жовчогінна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Клінічними і фармакологічними дослідженнями встановлено, що препарати грициків виявляють кровоспинну дію. Спочатку цю властивість рослини пояснювали наявними в ній ацетилхоліном та тираміном, але згодом було доведено, що при пероральному вживанні ці речовини втрачають свою здатність. Крім того, стало відомо, що препарати грициків не виявляють прямого впливу на організм:

діють їх трансформовані амінові сполуки білкового походження. Ці сполуки утворюються внаслідок певних ферментативних процесів, які відбуваються в екстракті близько 3 міс. При тривалішому зберіганні екстракту кровоспинна активність його поступово знижується. В експерименті також встановлено тонізуючу дію препаратів рослини на м'яз матки, виявлено їх гіпотензивні властивості. Флавонові сполуки, що містяться в грициках звичайних, діють сечогінно.

Науковою медициною препарати грициків використовувалися ще під час першої світової війни. Нині їх застосовують як кровоспинні засоби в післяродовий період та при тривалій менструації, легеневих і ниркових кровотечах. Клінічні спостереження В. П. Лувіканіна (1957) свідчать, що настій грициків припиняє ниркову мікрогематурію при запальних процесах нирок. С. А. Томілін (1962) довів здатність препаратів грициків знижувати артеріальний тиск і посилювати перистальтику кишок.

У народній медицині широко користуються настоями грициків: при хворобах печінки, нирок, сечового міхура, печінкових коліках, нирковокам'яній хворобі, діареї, гарячці і для припинення післяродової кровотечі.

Як жовчогінний засіб готують настій 40—50 г трави грициків на 1 л окропу, настоюють 20—30 хв, проціджують. Вживають теплим по півсклянки тричі на день за 1 год перед їдою.

При жовчнокам'яній хворобі та пієлонефриті найкращим засобом є сік рослини. Сік грициків звичайних значно ефективніший порівняно з настойкою та відваром. Вживати його треба по 40—50 крапель.

У разі гіпертонічної хвороби й атонії кишок діють холін, глікозид гізопін, інозид, алкалоїди, цитринова кислота. Три столові ложки сухої або свіжої трави грициків настоюють 15 хв на 1 склянці окропу, проціджують. Випивають настій протягом дня за 3 рази.

Для припинення тривалої метрорагії 1 столову ложку суміші грициків (15 г), споришу звичайного (15 г), трави омели білої (20 г) заливають склянкою окропу, настоюють півгодини, проціджують. Настій п'ють щовечора по $^3/_4$ склянки.

Рідкий екстракт трави грициків готують на 70 % етиловому спирті у співвідношенні 1 : 10. Одержують прозору рідину зеленобурого кольору, пекучу на смак, із своєрідним запахом. Вживають по 20—25 крапель всередину двічі-тричі на день.

34. **CAREX ARENARIA** — осока піскова

Російська назва — осока песчаная

Багаторічна трав'яниста рослина з родини осокових заввишки 15—100 см. Листя лінійне, піхвоподібне, часто гостре по краях. Росте на болотистих луках, по берегах річок і озер, утворюючи здебільшого суцільні зарості, а також у лісах, степах, пустелях. Зустрічається майже по всій території СРСР.

Сировина. З лікувальною метою використовують кореневища з коренями рослини, які збирають пізно восени. Викопують, миють у холодній воді, сушать у печі.

Рослина для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад. Хімічний склад осоки піскової ще добре не вивчений. Але відомо, що кореневища рослини мають дубильні та слизисті речовини, смолу, ефірну олію. Кореневища деяких видів осоки містять кумарин.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Осока піскова досить широко використовується в народній медицині. Її кореневище з коренями виявляє сечогінну, потогінну, анальгетичну і легку послаблюючу дію. Настій кореневища вживають при циститі, пієліті.

Для лікування гострого циститу 20 г кореневища з коренями варять у 4 склянках води в закритому посуді до тих пір, поки вода не википить до половини. Потім відвар настоюють 2—3 год, проціджують. Вживають по чверть склянки 4 рази на день.

35. **CENTAUREA CYANUS L.**— волошка синя

Російська назва — василек синий

Однорічна трав'яниста рослина з родини кошикоцвітих. Стебло прямостояче, гіллясте, заввишки 30—50 см. Цвіте в червні-липні. Листки ланцетно-лінійні: нижні — дещо лопатеві, верхні — цілокраї. Кошики верхівкові, на довгих квітконіжках. Квітки крайові п'ятизубчасті, лійкоподібні, сині; серединні — трубчасті, фіолетові. Росте волошка синя між житом та іншими польовими культурами переважно в середній та північній смугах європейської частини СРСР, у тому числі на Україні та в Західному Сибіру.

Сировина. Заготовляють дозрілі яскраво-сині крайові лійкоподібні квітки. Спочатку зривають цілі квіткові кошики, а потім з кошиків висмикують віночки крайових синіх квіток, не зачіпаючи внутрішніх трубчастих квіток (у незначній кількості вміст їх допускається). Побляклі віночки викидають. Зібрані віночки негайно сушать у затемненому приміщенні, що добре провітрюється, розтрусивши їх тонким шаром на папері або чистому рушнику, часто перемішуючи. Висушені квітки повинні мати натуральний колір (М. С. Харченко і співавт., 1981).

Рослина заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. Крайові квітки кошиків волошки синьої містять глікозид центаурин, який при гідролізі дає центауридин і глюкозу; цикоріін, що при гідролізі розпадається на цикоригенін і глюкозу; ціанін (ціанінхлорид) — барвну речовину, що гідролізується до ціанідин-хлориду та глюкози. У квітках також міститься хлорид пеларгоніну.

Крім того, пелюстки (квітки) волошки синьої містять гіркоти, слиз, смоли, дубильні речовини, органічні кислоти, цукри, мінеральні солі, багаті на манган та антоціановий глікозид ціанідин.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Найхарактернішою властивістю препаратів волошки синьої є їх сечогінна дія (A. Ożarowski, 1976). Клінічні спостереження також свідчать про те, що при стійкій олігурії, яка виникає на грунті ниркової недостатності внаслідок порушення ниркового кровообігу, добове виділення сечі після вживання препаратів волошки синьої активно зростає.

В експериментах також доведено, що сечогінний ефект настає від настоїв волошки. Спиртові ж настойки рослини не мають діуретичної дії. Діючою субстанцією рослини є антоціани (розчинні у воді ціаніни), яких у ній близько 0,7 %. Салуретичного ефекту препаратів волошки синьої не виявлено.

У клінічних умовах встановлено, що водні екстракти волошки синьої стимулюють жовчовиділення та жовчотворення. Проте ця здатність рослини мало виражена, тому внутрішнє застосування волошки помітних лікувальних наслідків не дає. Її застосовують лише в поєднанні з іншими жовчогінними травами.

Препарати волошки характеризуються антисептичними та протизапальними властивостями, їх застосовують, зокрема, при кон'юнктивіті, оскільки вони не подразнюють слизових оболонок очей.

У народній медицині рослину використовують при пієлонефриті, нефролітіазі, набряках, хворобах печінки та жовтяниці. При захворюваннях нирок і сечового міхура готують настій квіток волошки синьої. Беруть 1 чайну ложку квіток на 1 склянку окропу, настоюють 30 хв, проціджують. Вживають по півсклянки двічі-тричі на день. З цією ж метою використовують відвар волошки синьої в суміші з іншими рослинами.

Чотири повні столові ложки суміші квіток волошки синьої і трави череди трироздільної (по 15 г), трави кропиви дводомної, хвоща польового, листків волоського горіха, трави вероніки лікарської, квіток нагідок лікарських (кожного по 10 г) і трави фіалки триколірної (20 г) заливають 1 л сирої води, настоюють протягом ночі, вранці кип'ятять 5—7 хв. Вживають 5 разів на день по 1 столовій ложці.

При затримці сечі внаслідок запальних процесів у сечовивідних шляхах застосовують гарячий настій суміші пелюсток волошки синьої, приймочок кукурудзи, трави грижниці (по 10 г), трави хвоща польового (5 г), кореня бузини трав'янистої, листків мучниці звичайної, березових бруньок (по 15 г). Вживають 5 разів на день по 1 столовій ложці (М. А. Носаль, 1958).

1. Rp.: Flores Centauri cyani 50,0
DS. Одну чайну ложку залити 1 склянкою окропу, настояти 20 хв, охолодити, процідити. Вживати по чверть склянки тричі на день за 20 хв до їди

2. Rp.: Fol. Uvae-ursi 30,0
Flores Centauri cyani
Rad. Liquiritae aa 10,0
M. f. species
DS. Одну столову ложку суміші залити 1 склянкою окропу, кип'ятити 10 хв, охолодити, процідити. Вживати по 1 столовій ложці 3—4 рази на день до їди

36. **CENTAURUM VULGARE RAF.**— золототисячник звичайний

Російська назва — золототысячник обыкновенный

Дворічна трав'яниста рослина з родини тирличевих. Стебло

голе, чотиригранне, лише вгорі іноді вилчасто розгалужене, заввишки 15—30 см. Листки цілокраї, біля прикореневої розетки оберненояйцевидні. Квітки яскраво-рожеві, зібрані у щитковидні напівзонтики.

Росте рослина у сухих місцях між чагарниками, на галявинах, пагорбах, у степах, особливо на глинистому грунті. Поширена майже по всій європейській частині Радянського Союзу.

Цвіте з кінця червня до вересня.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують траву з прикореневими листками. Зрізають під час цвітіння рослини всю надземну частину разом з кореневою розеткою листків і в'яжуть снопики. Сушать без доступу прямих сонячних променів.

Рослина для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад: глікозиди еритаурин (3 %), еритроцентаурин та еритрамін, алкалоїди, генціанін (0,6—1 %), еритрицин, олеанолова і аскорбінова кислоти, ефірна олія, слиз, нікотинова кислота (сліди), дубильні речовини і барвники, солі органічних кислот, смоли, віск.

Дія. Стимулює секрецію залоз травного каналу, посилює жовчовиділення, має болезаспокійливі та жарознижуючі властивості.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. У науковій медицині золототисячник застосовують лише для збудження апетиту, поліпшення травлення й посилення перистальтики кишок. Механізм його дії пояснюється рефлекторним посиленням виділення шлункового соку внаслідок подразнення закінчень смакових рецепторів.

У народній медицині золототисячник застосовують значно ширше. Його настої і відвари вживають при зниженому апетиті, розладі травлення, атонії, шлунковій кровотечі, геморої, хворобах печінки, нирок, туберкульозі легень і периферичних лімфатичних вузлів, цукровому діабеті, хворобах шкіри (п'ють як чай) і, нарешті, проти алкоголізму.

М. С. Харченко з співавторами (1981) рекомендують при зниженому апетиті і для поліпшення травлення настій або відвар 1 чайної ложки подрібненої рослини в 1 склянці окропу вживати по 1 столовій ложці тричі на день за півгодини до їди, а спиртову настойку пити по 15—20 крапель на чверть склянки води тричі на день за півгодини до їди.

У випадках гіперацидного гастриту, що супроводиться печією, рекомендується настій 1 столової ложки трави золототисячника на 1 л води вживати по півсклянки тричі на день за півгодини до їди.

У разі хронічного гіперацидного гастриту, що супроводиться розладом функції кишок, п'ють настій суміші 3 столових ложок сухої трави золототисячника звичайного і 3 столових ложок сухої трави звіробою звичайного на 5 склянках води. Вживають по півсклянки 4—5 разів на день. Як жовчогінний засіб використовують настій суміші (по 1 столовій ложці) трави золототисячника звичайного, чистотілу звичайного, рутки лікарської і кореня кульбаби лікарської. 1 столову ложку цієї суміші настоюють на 1 склянці окропу. П'ють по півсклянки 3—4 рази на день.

Для боротьби з алкоголізмом використовують відвар 1 столової ложки суміші 4 частин золототисячника звичайного і 1 частини полину звичайного в 1 склянці води. Вживають по 1 столовій ложці тричі на день.

Препарати золототисячника звичайного вживають при анемії і як загальнозміцнювальний та відновлюючий сили засіб після тривалих хвороб, що супроводилися гарячкою. Рослина має властивість поліпшувати кровообіг при різних шкірних захворюваннях.

37. CERASUS VULGARIS MILL.— вишня звичайна

Російська назва — вишня обыкновенная

Росте по всій території СРСР, крім північних і високогірних районів.

Сировина. Плоди, насіння і плодоніжки збирають у липні-серпні, гілки і листки — у травні.

Для медичного використання вишня не заготовляється.

Хімічний склад. До складу плодів вишні входять глюкоза, фруктоза (10 %), органічні кислоти (яблучна і лимонна), азотисті, зольні й дубильні речовини, кераціанін-хлорид, барвні речовини, вітаміни А (0,6 мг%), С (15 мг%), РР (до 0,4 мг%). Спіла вишня містить близько 11,7 мг міді на 1 кг їстівної маси. У насінні є жирна олія (25—35 %), глікозид амигдалін та ефірна олія. Насіння отруйне. У корі міститься значна кількість дубильних і барвних речовин, глікозиди фускофлобафен і руброфлобафен, лимонна кислота. У листках є лимонна кислота, дубильні речовини, кверцетин, амигдалін, кумарин, камедин.

Дія: легка послаблююча, відхаркувальна, антисептична та діуретична.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. У науковій медицині застосовують сік і сироп, які рекомендують включати в деякі страви. Їх також використовують і для поліпшення якостей ліків.

У народній медицині застосовують насіння, плодоніжки, плоди, гілки, сік та вишневий клей.

Для лікування сечокам'яної хвороби й сольового діатезу широко використовують препарати плодоніжок і насіння з вишневих кісточок. Насіння містить глікозид амигдалін та ефірну олію, тому вживати його небезпечно. Проте у невеликій кількості (у формі емульсії) воно має добре виражений лікувальний ефект, особливо при нефролітіазі та подагрі.

Плодоніжки мають властивість руйнувати камені. Екстракт суміші вишневих плодоніжок, кори ясена звичайного, квіток або кори терну та ягід сушеної горобини руйнує камені. Ця властивість плодоніжок вишні пояснюється тим, що вони містять органічні кислоти і невелику кількість нітроглікозидів. Нами успішно застосовувалась при уратурії та уратних каменях суміш 15 г сушених вишневих плодоніжок (15 г), кори ясена звичайного (50 г), плодів горобини (30 г), кори терну (20 г) і насіння кропиви (10 г). Дві столові ложки такої суміші заливали 2 склянками окропу, настоювали протягом ночі у духовці або в печі, а вранці кип'ятили 10—15 хв. Цей відвар призначали по півсклянки 4 рази на день.

При подагрі, що супроводиться уратурією, рекомендують відвар 30 г сушених вишневих плодоніжок у 1 л води, до якого додають півсклянки вишневого або малинового соку. Відвар вживають протягом дня. Через 4—6 тиж лікування таким відваром у хворих зникає біль у суглобах, зменшуються набряки, у сечі не виявляються солі сечової кислоти. Слід зауважити, що у перші дні вживання цих ліків, навпаки, з сечею відходить дуже велика кількість солей сечової кислоти, і навіть дрібні уратні камені, протягом 3—4 днів спостерігаються почастішання позивів до сечовиділення, незначна різь у сечівнику. Ці явища згодом минають.

З досвіду народної медицини відомо, що вишневі плоди поліпшують апетит і травлення, гамують спрагу, мають послаблюючу, антисептичну та відхаркувальну властивості. У народі вважають, що вишні діють заспокійливо на центральну нервову систему.

Як засіб, що гамує спрагу, вишні вживають при гарячці, а як легкий послаблюючий чинник використовують при стійких, тривалих запорах. Вишневий сік поліпшує апетит і травлення. Його застосовують як відхаркувальний засіб при запаленні дихальних шляхів. Вишні з молоком дуже ефективно діють при артриті, що розвинувся внаслідок порушення в організмі обміну речовин.

Відвар вишневих гілок успішно застосовують при діареї, а відвар свіжих листків у молоці — при жовтяниці. Спиртовою настойкою і водним екстрактом вишневих коренів лікують виразку шлунка.

38. CETRARIA ISLANDICA (L.) ACH.— мох ісландський

Російська назва — мох исландский

Багаторічний листковиднокущовий лишайник з родини пармелійових заввишки 10—15 см. Слань його прямостояча або піднесена, прикріплена до грунту чи кори дерева. Складається з шкірясто-хрящових лопатей з короткими темними війками по краях, зеленувато-бурого або оливково-зеленого забарвлення, зісподу світліших, з білими плямками, що зливаються в смужку. Висушена рослина має темно-бурий колір.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують мохову слань, яку збирають влітку, очищають від домішок і сушать на вітрі і сонці або в приміщенні, що добре провітрюється.

Рослина заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. Мох ісландський містить ліхенін та інші вуглеводи, що екстрагуються гарячою водою і утворюють желеподібні полісахариди ліхенін та ізоліхенін (близько 70 %), глюкозу і галактозу, білки (0,5—3 %), жири (1—2 %), віск (1 %), смоли, пігменти (6,8 %), мінеральні солі (1—2 %), вітамін B_{12}, дуже гірку речовину цетрарин (2—3 %) і цілий ряд органічних кислот, які мають антибіотичні властивості (протиліхестеринову, параліхестеринову, протоцетрарову, фумаропроцетрарову, уснінову). Крім того, рослина містить йод і бор.

Дія: пом'якшувальна, заспокійлива, протимікробна, тонізуюча.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Рослина належить до групи слизистих і виявляє обволікаючу дію на слизові оболонки верхніх дихальних шляхів і травного каналу, особливо шлунка. В рослині міститься дуже гірка цитрарова кислота,

яка посилює видільну функцію шлункових залоз і таким чином збуджує апетит та сприяє засвоєнню поживних речовин. Препарати ісландського моху вживають при невтримному блюванні та зниженні секреції потових залоз.

Уснінова кислота гальмує ріст грампозитивних бактерій у розведенні 1 : 2 000 000, а в сильнішій концентрації вбиває туберкульозні мікобактерії.

У народній медицині використовують здебільшого чай з ісландського моху. Для цього 1 чайну ложку подрібненого моху заливають 2 склянками окропу і кип'ятять 5 хв. П'ють чай з медом, по 2 склянки на день.

Відвар моху містить багато густого слизу, який має харчову цінність та діє як засіб, що обволікає слизові оболонки при гастриті, коліті, бронхіті. Цей відвар вживають тривалий час при ожирінні (на ніч), хронічних запорах, для посилення обміну речовин. Його призначають дітям з недостатньою функцією щитовидної залози (містить йодисті сполуки, близькі за будовою до дийодтирозину)

Як засіб, що стабілізує видільну функцію залоз шлунка, особливо при гіперацидному гастриті, застосовують відвар суміші ісландського моху (20 г), листків підбілу звичайного та кореня живокосту лікарського (по 10 г) у 2 склянках води. Заливають цю суміш холодною водою і варять півгодини. П'ють відвар по півсклянки за 20—30 хв до їди.

Заспокійливий ефект дає відвар ісландського моху при профузному блюванні після наркозу та у вагітних. Готують відвар так. Дві столові ложки подрібненого моху заливають 0,5 л води і кип'ятять, поки не випарується половина рідини. Відвар підсолоджують цукром і вживають по 1 столовій ложці через кожні півгодини.

При нічному потінні у хворих на туберкульоз рекомендується вживати відвар суміші моху ісландського (10 г), соснових або смерекових бруньок (5 г) та локричного кореня (3 г). Одну столову ложку цієї суміші заливають 1 склянкою окропу, кип'ятять 10 хв, проціджують і п'ють по 2—3 склянки на день.

При істеричних припадках ефективна спиртова настойка ісландського моху у співвідношенні 1 : 4. Вживають її по 30 крапель на цукрі. Відвар моху вживають для обмивань та примочок при гнійних ранах, виразках, фурункулах.

39. **CHELIDONIUM MAJUS L.**— чистотіл звичайний

Російська назва — чистотел обыкновенный

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 30—80 см, з коротким стержневим розгалуженим коренем, який зовні червоно-бурий, всередині жовто-оранжевий. Стебло гіллясте, покрите волосками. Листки довгочерешкові, пірчасто розсічені: верхні — світлозелені, нижні — чергові, сизуваті. Квітки — яскраво-жовті, на довгих квітконіжках, зібрані по 3—8 на кінцях стебел у прості зонтики-суцвіття. Плід стручковидний — двостулкова коробочка. Цвіте майже ціле літо, починаючи з кінця травня.

Росте чистотіл у садках, на городах, засмічених місцях, часто в затінках біля жител. Рослина поширена майже по всій європейській частині Радянського Союзу.

Сировина. Лікарською сировиною служить надземна частина чистотілу звичайного, яку збирають під час цвітіння рослини (у червні-липні), зрізуючи на відстані 5—10 см від землі. Сушать на відкритому повітрі або в добре провітрюваних приміщеннях.

Рослина заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. Вивчення хімічного складу чистотілу звичайного показало, що всі частини його мають алкалоїди, за будовою близькі до опійних. Ці алкалоїди представлені кількома групами. До першої групи належать похідні нафтофенатридину: хелідонін, гомохелідонін, хелеритрин, сангвінарин, оксисангвінарин, хелірубін, хелілутин. Другу групу складають алкалоїди групи протопіну, що відносяться в основному до алокриптохіну. Алкалоїди групи діізохіноліну (третьої групи) представлені берберином, коптизином, спартеїном, деякими маловивченими основами.

Найбільше алкалоїдів у траві в період цвітіння рослини (1,87 %), у коренях їх вміст коливається в межах 1,9—4,14 %.

Трава чистотілу багата на каротин, органічні кислоти (хелідонову, хелідонінову, яблучну, лимонну, янтарну), сапоніни і флавоноїди, вітамін А (до 14,9 мг%), вітамін С (до 171 мг%), ефірну олію (0,01 %) і фітонциди. В насінні виявлено жирну олію (40—60 %), а в молочному соку — смолисті речовини (А. І. Шретер і співавт., 1979).

Дія: антигістамінна, анальгетична, жовчогінна, протизапальна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Фармакодинамічна дія чистотілу звичайного досить складна, вона зумовлена взаємоантагоністичними властивостями алкалоїдів. Хелідонін має антимітотичні властивості і, як встановлено в експериментах, гальмує розвиток ракових клітин у мишей та собак і клітин саркоми у щурів. Він є антиалергічною сполукою, оскільки гальмує або цілком знімає анафілактичні та гістамінні прояви. Діє також спазмолітично (наполовину слабкіше від папаверину), гіпотензивно (дія слабка, але довготривала), дещо анальгетично та депресивно (на кашльовий центр). Протопін збуджує матку, підвищуючи тонус м'яза її подібно до препаратів споришу звичайного, посилює перистальтику кишок, знижує артеріальний тиск. Сангвінарин збуджує дихальний та судинний центри, що проявляється незначним підвищенням артеріального тиску, піднімає тонус гладких м'язів кишок і матки, посилює перистальтику кишок та діяльність слинних залоз. Діє також антигістамінно, цитотоксично (подібно до хелідоніну), має слабкі наркотичні властивості, але найбільш виражена його антимікробна дія. При застосуванні in vivo та in vitro гальмує ріст грампозитивних і грамнегативних мікроорганізмів, грибів. Аналогічний вплив на мікроорганізми справляє хелеритрин. У великих дозах сангвінарин може викликати зміни в організмі, подібні до тих, які виникають внаслідок дії стрихніну.

Досліджується дія окремих алкалоїдів чистотілу, особливо на центральну нервову систему.

Рослина широко застосовується в народній медицині різних країн. Відвари трави з квітками і коренів чистотілу звичайного в малих дозах вживають усередину при каменях жовчного міху-

ра, жовтяниці, хворобах печінки, захворюваннях селезінки, гастриті, а також при грипі, коклюші, ревматизмі і геморої.

Як зовнішній засіб відвар трави і коренів чистотілу звичайного використовують для ванн, обмивань і примочок при різних шкірних хворобах (висипах, лишаях, вуграх), скрофульозі, гнійних ранах, виразках. Інфіковані виразки і рани, що довго не гояться, присипають порошком з висушених листків чистотілу або прикладають до них свіжі подрібнені листки рослини. Бактерицидна дія препаратів чистотілу проявляється по відношенню до цілого ряду мікроорганізмів; в тому числі до туберкульозної мікобактерії. Цим пояснюється лікувальний ефект соку та мазі з подрібнених листків чистотілу (на вазеліні та ланоліні) при туберкульозі шкіри.

Спроби лікувати чистотілом рак та пухлини іншого походження у людей не дали позитивних наслідків, хоча у тварин препарати рослини гальмують ріст пухлин. В той же час клінічно доведено ефективність місцевого застосування соку чистотілу із свіжої трави та коренів при консервативному лікуванні поліпів прямої кишки і сечового міхура.

Свіжим соком виводять бородавки, змазуючи їх 1—2 рази на день, змочивши попередньо водою і дещо зішкрябавши стерильним інструментом. Спостереження свідчать, що бородавки можуть зникати навіть внаслідок вживання соку чистотілу всередину (10—20 крапель тричі на день). Свіжим соком змазують також мозолі, лишаї, жовті плями та висипи на тілі.

Чистотіл здавна застосовують при хворобах печінки, що ускладнюються жовтяницею та асцитом, при геморої, ревматоїдному поліартриті.

С. А. Томілін (1946) рекомендував включати його траву в збір лікарських рослин, куди входять також трава гісопу лікарського, перстачу гусячого та ефедри двоколосої, корінь оману, квітки глоду, сну-трави і насіння анісу (по 15 г кожного). Одну столову ложку збору настоюють в 1 склянці окропу і вживають протягом дня (по 30 г тричі на день перед їдою).

Добрий терапевтичний ефект при стійких формах екземи та інших хронічних захворюваннях шкіри дає внутрішнє вживання препаратів чистотілу звичайного в поєднанні з зовнішнім його застосуванням. Наприклад, псоріаз лікують настоєм суміші порівну взятих (по 1 столовій ложці) подрібненої трави чистотілу і фіалки триколірної в 1 склянці окропу. Настій випивають протягом дня. Корисні при цьому щоденні гарячі ванни із відвару 4 столових ложок трави чистотілу в 1 л води. Цим відваром також миють голову при себореї.

При явищах посиленого росту грануляційної тканини в ранах і туберкульозі шкіри користуються маззю, яку готують таким чином. Беруть 2 частини верхівок звіробою звичайного, що тільки-но зацвіли, 2 частини свіжої трави чистотілу і по 1 частині трави росички круглолистої та квіток нагідок лікарських. Цю суміш розтирають на тістоподібну масу, додаючи трохи соняшникової олії. Одержаною маззю змащують виразки, просякають нею марлеві тампони (М. А. Носаль, 1958).

Готують також пасту чистотілу звичайного. До спорошкова-

них листків рослини (10 г), вазеліну і ланоліну додають 10 крапель 0,25 % розчину карболової кислоти. Всю масу добре розтирають і накладають на туберкульозні виразки.

А Амінєв (1966) повідомив про успішне лікування чистотілом звичайним поліпозу товстої кишки. Ліки готували так. Певну кількість листків і стебел чистотілу розтирали в ступці або пропускали через м'ясорубку до одержання кашкоподібної маси. Цю масу заливали гарячою водою (температура 70—80 °С) у співвідношенні 1 : 10. Після охолодження її вводили хворому з клізмою, але попередньо за 2—3 год застосовували очисну клізму. Лікувальна суміш утримувалась у товстій кишці 1—2 год. Такі клізми робили через день, а якщо хворий добре їх переносив, то й щодня. Курс лікування складався з 10—20 клізм. При потребі його проводили 2—3 рази з дво-тримісячною перервою. Після кількох клізм відходила велика кількість поліпів.

Хороші результати лікування соком чистотілу звичайного папіломатозу гортані у дітей (способом внутрішнього і зовнішнього застосування) одержала київський лікар Л. В. Земськова (1961).

Захворювання суглобів лікують збором, який складається з пагінців посльону солодко-гіркого, квіток арніки гірської, та глоду колючого, трави фіалки триколірної, листків копитняка європейського, трави з коренем чистотілу звичайного, трави хвоща польового і кори крушини ламкої. Одну столову ложку цього збору настоюють на 1 склянці окропу. Настій випивають за 3—4 рази протягом дня.

1. Rp.: Herbae Chelidonii
   Flores Chamomillae
   Fol. Trifolii pratensis aa 40,0
   M. f. species
   DS. Одну столову ложку збору залити 1 склянкою окропу, настояти протягом 4 год і процідити. Пити вранці та ввечері по 1 склянці при захворюваннях печінки

2. Чотири столові ложки подрібненої трави чистотілу звичайного з квітками кип'ятити 5 хв у 6 склянках води в закритому посуді, настояти 3 год, процідити. Використовувати для ванн та обмивань при шкірних захворюваннях і скрофульозі.

40. CICHORIUM INTYBUS — цикорій дикий (звичайний)

Російська назва — цикорий обыкновенный

Багаторічна трав'яниста рослина із стовщеним веретеноподібним коренем, з прямим стеблом заввишки від 30 до 100 см. Прикореневі листки — виїмчасті, пірчасто-ланцетоподібні; стеблові — ланцетні, гострозубчасті, огортають стебло суцільною лійкою. Квітки розміщені в кошику, язичкові, з голубими, іноді рожевими пелюстками. Росте цикорій звичайний уздовж шляхів та ровів, на луках, по берегах річок, на засмічених місцях. Поширений по всій Україні, на Кавказі та в середній смузі РРФСР.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують усю рослину. Збирають її під час цвітіння, в липні-серпні. Якщо ж заготовляються корені, то їх викопують, старанно миють у воді, розріза-

ють уздовж і впоперек, сушать у приміщеннях, що добре провітрюються, в печах.

Рослина для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад. Корені цикорію багаті на інулін та гіркий глікозид інтибін (безколірну желатиноподібну масу), пектин, цукри і смолу. У квітках цикорію є глікозид цикоріїн, який при гідролізі розпадається на ескулетин і глюкозу. В листках та насінні цикорію виявлено інулін, а в насінні — протокатехіновий альдегід, алкалоїд. Молочний сік рослини містить гіркі речовини лактуцин та лактукопікрин, що є моноефірами параоксифенілоцтової кислоти, і тараксастерол.

Дія: холеретична, седативна, протизапальна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Відвар трави цикорію звичайного виявляє на організм людини протимікробний і в'яжучий вплив. Препарати рослини збуджують функціональну діяльність органів травлення. Експериментально доведено, що відвар та настій кореня цикорію при вживанні всередину діють заспокійливо на центральну нервову систему, посилюють роботу серця, збільшуючи амплітуду й уповільнюючи ритм серцевих скорочень (Н. Г. Ковальова, 1971).

Широке застосування має цикорій у народній медицині. Його використовують для регуляції обміну речовин при шкірних хворобах, збільшення виділення жовчі при хворобах печінки, зокрема при жовтяниці. Рослину застосовують при гіперацидному гастриті, ентериті і коліті, при цирозі печінки, хворобах нирок, скорбуті, істерії, набряках, загальній слабкості, кровохарканні, запорах, подагрі, спазмофілії, екземі та захворюваннях суглобів (М. І. Соломченко, 1968).

Болгарська народна медицина застосовує препарати цикорію здебільшого при захворюваннях печінки, жовтяниці — як жовчогінний засіб, при каменях у жовчному міхурі, як сечогінне, при збільшенні селезінки і як засіб, що активізує обмін речовин.

У народній медицині, крім того, відвари та настої кореня і трави цикорію застосовують при нетриманні сечі, геморої, висипах на шкірі (вуграх, гнояках, фурункулах), шкірних хворобах, пов'язаних з порушенням обміну речовин. Настій трави використовують і для ванн, обмивань та примочок (В. П. Махлаюк, 1967).

При загальній слабкості, знесиленні і посиленому потовиділенні препарати цикорію діють як зміцнювальний засіб.

М. І. Соломченко (1968) спостерігав у хворих з серцевою недостатністю сечогінну дію відвару трави цикорію в суміші з кореиями і черешками гарбуза, взятими по 1—2 столові ложки на 2 склянки води. Цей відвар хворі вживали по $^1/_3$ склянки тричі на день.

Щоб позбутися струпів при екземі, для зменшення та припинення запального процесу М. А. Носаль (1965) рекомендує робити примочки з міцного відвару трави цикорію звичайного. Можна покласти у гарячий відвар цикорію траву хвоща польового і пелюстки троянди лікарської, настояти, а коли прохолоне, процідити. Примочки роблять доти, поки на шкірі залишиться чиста червона пляма (без епідермісу і явищ запалення).

При хронічному гепатохолециститі 3 столові ложки суміші трави цикорію звичайного (30 г), трави звіробою звичайного, квіток цмину піскового, квіток нагідок лікарських (кожного по 40 г), трави споришу звичайного (20 г), кори крушини ламкої (30 г) і ромашки лікарської (1 г) настоюють протягом 12 год в 3 склянках води, кип'ятять 5 хв, знову настоюють півгодини, проціджують і п'ють по півсклянки 4 рази на день через годину після їди.

41. CNICUS BENEDICTUS L.— будяк кучерявий

Російська назва — волчец кудрявый

Однорічна трав'яна рослина з гіллястим стеблом заввишки 20—70 см, з неприємним запахом. Стебло колюче, липкозалозисте, павутинисто-повстяне. Листки довгасті, пірчасторозсічені або зубчастолопатеві, липковолосисті, біля основи волохаті. Квітки дрібні, жовтуваті, зібрані в окремі кошики на кінцях гілок і стебла. Обгортка з жовтуватих колючих листочків. Цвіте у липні-серпні. Розводять рослину в садах, дико вона росте на сухих схилах, поблизу жител, при дорогах, зрідка в посівах.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують траву будяка. Збирають її (верхівки стебел, що цвітуть) під час цвітіння рослини і сушать на вільному повітрі в затінку. Восени викопують запашні гірко-терпкі корені.

Для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад. Рослина містить близько 0,3 % гірких сполук (кніцину, кніциноліду, бенедиктину), антибіотичну сполуку додекадієнотетраїн, близько 12 % мінеральних солей, похідні флавонових глікозидів (апігенін і кемпферол), тритерпенові сполуки, смоли та слизи.

Дія: антибіотична, метаболічна, холеретична.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Препарати кореня будяка кучерявого здебільшого використовують для збудження апетиту, що пов'язано з наявністю в рослині гірких субстанцій. Останнім часом доведена антибіотична активність екстракту будяка проти мікроорганізмів стафілококового ряду, вірусів (A. Ożarowski, 1976).

У народній медицині різних країн будяк кучерявий застосовують для лікування подагри, жовтяниці, нормалізації порушень менструального циклу у дівчат. Його вживають при бронхіальній астмі, запаленні дихальних шляхів, а також при запорах.

Як засіб, що поліпшує травлення, будяк кучерявий стимулює виділення шлункового соку і зменшує ферментацію в кишках, особливо у дітей. Будяк кучерявий в основному застосовують у суміші з іншими лікарськими рослинами. Для активізації процесів метаболізму його часто поєднують з листками кропиви, травою фіалки триколірної, травою деревію звичайного; як діуретичний засіб — з листками берези білої, квітками цмину піскового, травою хвоща польового, коренями вовчуга колючого; як жовчогінний — з листками м'яти перцевої, плодами кмину, травою полину гіркого, травою чистотілу звичайного.

Для підтримання сил після тривалої виснажливої хвороби заварюють чай із будяка кучерявого. Для цього на 1 склянку окро-

пу беруть 1 чайну ложку подрібненої рослини і настоюють 10 хв. П'ють по 1 склянці вранці (натще) і ввечері.

Для збудження апетиту 1 столову ложку суміші трави будяка (20 г), полину гіркого і золототисячника звичайного (по 10 г) заливають 1 склянкою окропу і настоюють 10 хв. П'ють по півсклянки тричі на день за півгодини до їди.

При гіперацидному гастриті 1 столову ложку суміші (порівну) трави будяка, листків вахти трилистої, трави фіалки триколірної, кореня дягелю лікарського, трави буркуну жовтого і трави материнки звичайної настоюють 10 хв в 1 склянці окропу. П'ють по півсклянки на день.

При гепатиті 1 столову ложку суміші (порівну) трави будяка кучерявого, плодів барбарису звичайного, бруньок берези білої, листків горіха волоського, трави звіробою звичайного і трави деревію звичайного настоюють 10 хв на 1 склянці окропу і випивають протягом дня за 2—3 рази.

При цирозі печінки 1 столову ложку суміші (порівну) трави будяка кучерявого, крушини ламкої, плодів кмину, трави звіробою звичайного і трави деревію звичайного настоюють 10 хв на 1 склянці окропу. Випивають 2—3 скляики на день.

42. **CONVALLARIA MAJALIS L.**— конвалія звичайна (травнева)

Російська назва — ландыш майский

Багаторічна трав'яниста рослина з родини лілійних. Листки піхвові, еліптичної або овальної форми. Квіткова стрілка закінчується однобокою китицею на повислих квітконіжках, з якої схиляються донизу білі квітки, що нагадують дзвіночки. Квітки дуже запашні. Плід — соковита червона ягода з трьома насінинами. Цвіте рослина у травні-червні.

Росте конвалія звичайна на помірно вологому грунті по всій європейській частині СРСР. Зустрічається в хвойних, листяних і мішаних лісах.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують окремо квітки, листки і траву рослини. При збиранні їх не слід руйнувати кореневищ. Сушать конвалію швидко, розстеливши тонким шаром у затінку. Зберігають у герметичних коробках.

Рослина заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. Усі частини рослини містять серцеві глікозиди, зокрема конвалятоксин, що знаходиться в квітках і листках та являє собою сполуку аглікону строфантидину з рамнозою.

Крім конвалятоксину в листках конвалії звичайної виявлено цілий ряд інших серцевих глікозидів: конвалятоксол (що розщеплюється при гідролізі на аглікон строфантидол і рамнозу), конвалозид (розщеплюється на конвалятоксин і глюкозу), дезглюкохейротоксин, валларотоксин, глюкоконвалозид, маялозид та інші мало вивчені карденоліди.

Листки конвалії звичайної містять сапоніни конвалярин і конвалятоксолозид. Останнім часом у листках, квітках і насінні конвалії знайдено новий глікозид — локунд'єзид, який являє собою вихідний продукт для синтезу кортикотропних препаратів.

Дія: регулює діяльність серця, підвищує його тонус, збільшує діурез.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Трава, листки і квітки конвалії звичайної, як і готові препарати, дуже ефективні при гострій та хронічній серцевій недостатності, кардіосклерозі, пороках і неврозах серця. Властивості глікозидів конвалії близькі до властивостей строфантину. Однак вони менш стійкі в організмі і кумулятивної здатності майже не мають. Препарати конвалії діють заспокійливо на центральну нервову систему.

З глікозидів конвалії у медичній практиці застосовують конвалятоксин, який являє собою гіркий кристалічний порошок, що добре розчиняється в спирті і майже нерозчинний у воді. Він має досить високу біологічну активність. Крім чистого глікозиду застосовують настойку, концентрат конвалії та новогаленовий препарат корглікон, що містить глікозиди, очищені від баластних речовин.

У народній медицині квітки конвалії використовують значно ширше. Всередину відвар або настойку їх вживають як сечогінний засіб при різних хворобах сечостатевих органів та при набряках. Ці ліки допомагають при базедовій хворобі та епілепсії, при різних нервових станах, стресах, безсонні тощо. Правда, з цією метою їх частіше застосовують у поєднанні з кропивою собачою, валеріаною лікарською і глодом колючим.

Одну столову ложку суміші трави конвалії звичайної (10 г), насіння фенхелю звичайного (20 г), листків м'яти перцевої (30 г), кореня валеріани лікарської настоюють 15 хв на 1 склянці окропу, проціджують. Настій п'ють по 1 столовій ложці 3—4 рази на день при хронічному міокардиті, базедовій хворобі, епілепсії, для збільшення сечовиділення при серцевій недостатності.

У народі настойку конвалії вживають і при хворобах шлунка та кишкових коліках. Готують цю настойку таким чином: заповнюють $^3/_4$ або повну пляшку свіжими квітками і заливають 90 % чи 40 % етиловим спиртом, настоюють протягом 2—3 міс на сонці. Вживають по 10—15 крапель тричі на день або по 1 столовій ложці 1 раз на день (М. А. Носаль, 1958).

При атеросклерозі, гіпертонічній хворобі 1 повну столову ложку суміші квіток конвалії звичайної (10 г), листків меліси лікарської (20 г), трави перстачу гусячого і трави рути запашної (по 30 г) настоюють на 1 склянці холодної води протягом 3 год, кип'ятять 5 хв, напарюють 15 хв і випивають ковтками протягом дня.

Препарати конвалії звичайної відрізняються від інших серцевих ліків тим, що дія їх на організм настає швидко і короткотривала.

Вживання препаратів конвалії протипоказане при органічних змінах в серці і судинах, гострому міокардиті, ендокардиті та різко вираженому кардіосклерозі.

Rp.: Flores Convallariae majalis 15,0
Herbae Rutae graveolensis 45,0
Herbae Rutaris graveolentis 45,0
M. f. species
DS. Одну столову ложку збору настояти на 1 склянці води 3 год, кип'ятити 5 хв, процідити і остудити. Випити ковтками протягом дня

43. **CORIANDRUM SATIVUM L.**— коріандр посівний

Російська назва — кориандр посевной

Однорічна трав'яниста духмяна рослина з родини зонтикових, 30—100 см заввишки. Листки дво-трипірчасті, піднесені, квітки білі або блідо-рожеві. Плоди — кулеподібні двосім'янки до 4 мм у діаметрі, що дозрівають у серпні-вересні. Цвіте протягом червня-липня. Культивується коріандр як ефіроолійна рослина. Дикоростучий коріандр зустрічається в Криму, на Кавказі, у Середній Азії.

Сировина. З лікувальною метою використовують насіння коріандру.

Хімічний склад. Насіння рослини містить ефірну олію (1,2 %), до складу якої входять ліналол, пінен, лімонен, терпінен, мірцен, феландрен, а також сліди геранілу, борнеолу, децилового альдегіду та незначна кількість естерів ліналолу. Крім того, у насінні є жирна олія, азотисті сполуки, дубильні речовини, органічні кислоти, мінеральні солі, в яких багато хлориду та фосфату кальцію, смолисті сполуки, холін, флавони.

Дія: анальгетична, холелітична, протизапальна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Застосовують водний настій та спиртову настойку насіння коріандру. Ці препарати посилюють секрецію залоз травного каналу, мають жовчогінні, послаблюючі, знеболюючі та антисептичні властивості. Вони стимулюють регенерацію ушкоджених тканин і тому в народній медицині застосовуються для лікування ран. Таку ж саму дію має і ефірна олія рослини.

Насіння коріандру використовується в офіційній медицині 16 країн світу, в тому числі й в СРСР. Воно входить до різних зборів лікарських трав.

У вітчизняній народній медицині насіння коріандру застосовують в основному як жовчогінний засіб при хворобах печінки та жовчного міхура, метеоризмі і як відхаркувальний — при захворюваннях легень (Н. Г. Ковальова, 1971).

1. Три чайні ложки насіння коріандру настоюють 15 хв на 1 склянці окропу у закритому посуді. Вживають по 2 столові ложки тричі на день за півгодини до їди при хронічному гломерулонефриті з явищами азотемії.

2. Rp.: Corticis Frangulae
Fol. Menthae piperitae aa 20,0
Fructi Coriandri
Herbae Chelidonii aa 15,0
Herbae Hyperici 30,0
Fol. Rutae 10,0
M. f. species
DS. Настій 1 столової ложки суміші на 1 склянці окропу пити тричі на день по чверть склянки за 15—20 хв до їди при хронічному холециститі

44. **CRATAEGUS OXYACANTHA L.**— глід колючий

Російська назва — боярышник колючий

Кущова рослина або невелике дерево з родини розових з колючими червонувато-коричневими гілками. Колючки короткі (до 2 см

завдовжки), гострі, міцні. Листки чергові, оберненояйцевидні: зверху — темно-зелені, блискучі, зісподу — світліші, з восковим нальотом, лопаті їх надрізанопилчасті. Суцвіття щиткоподібні, з трьох — п'яти гілочок, які містять по 10—18 квіток. Плід криваво-червоний, ягодоподібний, з борошнистим м'якушем, у діаметрі 8—10 мм, з 3—4 кісточками. Цвіте глід у травні—липні, плодоносить у серпні.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують квітки і достиглі плоди глоду колючого без плодоніжок.

Квітки збирають на початку цвітіння рослини, у травні-червні, зриваючи цілі суцвіття, коли частина їх ще не розкрилась. Сушать квітки у затінку. Плоди збирають у вересні-жовтні, тобто у період повного їх достигання.

Квітки і плоди глоду колючого заготовляються і відпускаються аптеками.

Хімічний склад. У квітках глоду містяться флавонові глікозиди кверцетин і кверцитрин, ефірна олія (до 0,75 %), органічні і ненасичені жирні кислоти (урсолова, олеїнова, кофейна, хлорогенова), вітаміни С і А, сапоніни, кратегусова кислота, солі магнію і алюмінію, натрій, калій, кальцій, хлориди, карбонати, сульфати, дубильні речовини. У плодах є холін, ацетилхолін, органічні кислоти (кратегусова, лимонна, винна), жирні кислоти (арахідонова, пальмітинова, міристинова, стеаринова), ненасичені жирні кислоти (масляна, лінолева), воскоподібні речовини, цукри, дубильні речовини, аскорбінова кислота, амигдалін, каротин, білки й фітостериноподібні речовини.

Дія: спазмолітична, ангіотонічна, діуретична.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Препарати глоду колючого застосовуються в народній медицині ще здавна. Плоди і квітки його використовуються в багатьох країнах як ефективний засіб при серцевих захворюваннях, безсонні, запамороченні та задишці.

Хоч препарати глоду поліпшують діяльність серця, проте вони за фармакологічними властивостями не належать ні до групи дигіталісних (представником якої є наперстянка), ні до групи строфанта (представник — конвалія звичайна). В експериментах встановлено, що глід колючий посилює кровообіг у вінцевих судинах і таким чином транспортує діючі речовини до серцевого м'яза. Крім вираженої спазмолітичної дії препарати глоду в малих дозах виявляють позитивний інотропний та хронотропний ефект, зате у великих дозах можуть викликати зворотний вплив. Відмічено також, що введення карденолідів і препаратів глоду викликає потенціюючу позитивну інотропну дію, тобто додаткове наповнення вінцевих судин.

У дослідах на собаках доведено, що під впливом препаратів глоду приплив крові через вінцеві судини збільшується майже на 80 % при одночасному уповільненні пульсу. Ця спазмолітична дія рослини зумовлена наявністю в ній флавоноїдних сполук. У м'язовому шарі ізольованого штучно спазмованого відтинку кишки під впливом флавоноїдів наставав протиспазматичний ефект. Проте на спазмованій карбамінохоліном ділянці кишки виявлено нейротропний спазмолізис.

Препарати глоду своєрідно діють на систему вінцевих судин (завдяки їх амбівалентності). Така подвійна дія виникає тому, що після парентерального введення препаратів активізується кровообіг у м'язах, але послаблюється в колекторах шкіри і таким чином зменшується артеріальний тиск у периферичній системі. Значно знижується артеріальний тиск і в серцево-судинній системі, що в свою чергу запобігає виникненню набряку легень. Штучно викликаний введенням адреналіну набряк легень у щурів під впливом препаратів глоду швидко зникав.

У процесі всебічного вивчення дії препаратів глоду у клінічних умовах встановлено їх гіпотензивну властивість, тонізуючий вплив на серцевий м'яз. Вони збільшують кількість серцевих скорочень та хвилинний об'єм серця, еластичність стінок кровоносних судин, знімають нервове збудження. При внутрішньовенному введенні препарати глоду поліпшують діяльність нирок, особливо їх гемодинаміку, внаслідок чого посилюється клубочкова фільтрація. Діючі речовини глоду не виявляють шкідливого впливу на організм людини і не мають побічної дії.

З листків глоду виготовляють препарат кратегід, який знижує артеріальний тиск, має добру седативну і протиаритмічну здатність.

Препарати глоду ефективні при функціональному порушенні діяльності серця, хворобах щитовидної залози, що супроводяться тахікардією, і при міокардиті, після перенесених захворювань. Екстракт глоду стимулює функцію ослабленого серця, уповільнює серцебиття, знімає біль і відчуття важкості в ділянці серця, поліпшує загальне самопочуття. Настойку квіток глоду можна застосовувати і як засіб для зміцнення серцевого м'яза. Клінічні спостереження свідчать про те, що глід досить часто діє краще, ніж препарати брому та наперстянки.

У народній медицині глід вживають при функціональних розладах серцевої діяльності (сильному нервовому збудженні, запамороченні), серцевій слабкості після перенесення виснажливої хвороби, при ангіоневрозі клімактеричного періоду (приливах крові до голови), в початковій стадії гіпертонічної хвороби, при безсонні у хворих з порушенням серцевої діяльності і гіпертиреозі з тахікардією. При атеросклерозі препарати глоду знижують рівень холестерину в крові.

З квіток глоду готують чай. Для цього на 1 склянку окропу беруть 1 столову ложку квіток і настоюють 10 хв. П'ють по 1 склянці тричі на день. Спиртову настойку рослини роблять так. Настоюють 30 г свіжих квіток чи стиглих плодів на 0,25 л спирту або міцної горілки (у співвідношенні 1 : 2) протягом 14 днів, проціджують. Вживають по 40 крапель тричі на день на ложці води. Так само використовують витиснутий з свіжих квіток сік, консервований 90 % етиловим спиртом у співвідношенні 4 : 1. Людям дратливим, нервовим, особливо при істеричних припадках, клімактерії, рекомендується чай із 1 столової ложки з вершком суміші трави кропиви собачої, маренки запашної (по 2 г), листків ожини (2,5 г), трави сухоцвіту болотяного (1,5 г), квіток глоду колючого (1 г), взятої на 1 склянку окропу (настояти 10 хв). Пити слід по 1 склянці тричі на день.

При гіпертонічній хворобі 1 столову ложку суміші квіток та плодів глоду колючого, трави хвоща польового, омели білої, зубців часнику (по 3 г), квіток арніки гірської (1 г) і трави деревію звичайного (4 г) настоюють на 1 склянці окропу. П'ють по чверть склянки 4 рази на день.

М. А. Носаль (1958) рекомендує вживати настойку квіток та листків глоду на 70 % етиловому спирті у співвідношенні 1 : 10 (по 20—60 крапель на півсклянки води тричі на день) чи їх водний настій як тонізуючий, спазмолітичний і заспокійливий засіб. Таке лікування можна проводити тривалий час при безсонні, пов'язаному з нервовим збудженням, оскільки воно забезпечує спокійний, глибокий сон і не викликає після пробудження стану психічного пригнічення.

45. **CUCURBITA PEPO L.**— гарбуз звичайний

Російська назва — тыква обыкновенная

Однорічна трав'яниста рослина з повзучим стеблом, п'ятилопатевими листками та великими жовтими квітками. Вирощують її на городах і баштанах. Збирають восени достиглі плоди і сушать.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують м'якуш гарбуза, насіння і окремо черешки.

Насіння заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. М'якуш гарбуза містить воду (майже 90 %), білки (1 %), ферменти, цукри (4—11 %), клітковину (1,2 %), мінеральні речовини: кремній, фосфат калію, магнію та заліза (0,7 %), а також каротин, вітаміни С, B_1, B_2, нікотинову кислоту та інші речовини.

Насіння гарбуза містить жирну олію (близько 20 %), особливий фітостерин кукурбітол, смолу (до складу якої входить оксицеротинова кислота), білкові речовини, ліцетин.

Дія: сечогінна, жовчогінна, глистогінна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Гарбузовий м'якуш поліпшує функцію кишок при запорах, збільшує жовчовиділення, посилює водний та сольовий обмін, фільтраційну функцію нирок, забезпечує інтенсивне виділення ними хлору (сприяє сечовиділенню).

Насіння гарбуза вживають як ефективний засіб проти різних стьожкових глистів (солітера, карликового ціп'яка). За глистогінною дією воно поступається чоловічій папороті, але не виявляє токсичного впливу на організм.

У народній медицині гарбузове насіння використовують не тільки як глистогінне, але й як засіб, що допомагає при хворобах сечостатевих органів, особливо коли в сечі виявляється кров і коли спазми перешкоджають сечовипусканню. Для цього гарбузове насіння поєднують з конопляним сім'ям і готують з них емульсію (так зване молоко).

Щоб позбутися стьожкових глистів, застосовують свіже або висушене на свіжому повітрі й очищене від лушпиння (з сіро-зеленою шкірочкою) гарбузове насіння. Його розтирають у ступці невеликими порціями з додаванням води або молока до утворення кашки. Вживають по $1—1^1/_2$ склянки (дорослі) або по $^1/_2—1$ склян-

ці (діти) натще (лежачи). З'їдають цю порцію частинами протягом 2 год. Через 3—4 год після того, як усе насіння вжите, випивають $1^1/_2$ столової ложки послаблюючої солі, розведеної півсклянки теплої води, а ще через півгодини обов'язково ставлять клізму (М. С. Харченко і співавт., 1971).

М. І. Соломченко (1968) рекомендує готувати відвар гарбузового насіння (дорослим — 500 г, дітям — 50—150 г). З цією метою насіння разом з лушпайками подрібнюють на м'ясорубці, заливають подвійною кількістю води і випаровують протягом 2 год на водяній бані (на легкому вогні), не доводячи до кипіння. Відвар фільтрують, з його поверхні знімають оліїсту плівку. Весь відвар вживають натще за 20—30 хв. Послаблюючу сіль приймають через 2 год після вживання відвару.

Гарбузове насіння можна їсти разом з рисовою кашею, цукром, медом або варенням (по півсклянки). Лікування гарбузовим насінням потребує попередньої підготовки: за два дні до цього слід щоранку ставити клізму, а напередодні увечері — прийняти послаблюючу сіль.

Як сечогінний засіб рекомендується з'їдати 2—3 склянки насіння на день, вживати гарбузову кашу або пити сік сирого гарбузового м'якуша — по 2 столові ложки тричі на день.

М'якуш гарбуза корисно вживати сирим (по 0,5 кг на день), печеним і вареним (до 1,5—2 кг на день) протягом усього сезону (3—4 міс). Таке лікування рекомендують при хронічних формах пієлонефриту і холециститу, подагрі та хворобах серця, що супроводяться набряками.

Деякі дослідники повідомляють про досить виражену діуретичну здатність відвару гарбузових черешків. Готують його так: 15—20 г подрібнених черешків кип'ятять протягом 15 хв у 2 склянках води і вживають протягом дня. Дію такого відвару можна посилити, якщо додати до гарбузових черешків 1—2 г трави горицвіту весняного. При поєднанні цієї суміші з омелою білою знижується артеріальний тиск. Цей відвар вважають сильним сечогінним засобом при ниркових та серцевих захворюваннях з набряками, при гіпертонічній хворобі, порушенні обміну речовин.

Про ефективність діуретичної дії відвару гарбузових черешків свідчать багаторічні клінічні спостереження М. І. Соломченка (1968).

М'якуш гарбуза прикладають до обпечених місць, екзем та запальних вогнищ на шкірі. Результати при цьому завжди бувають позитивні.

46. DAUCUS CAROTA L.— морква дика

Російська назва — морковь дикая

Дворічна трав'яниста рослина з родини зонтичних. Листки пірчасто-розсічені, з довгастими або лінійними частками. Квітки зібрані в зонтики. Цвіте в липні — вересні

Сировина. З лікувальною метою використовують насіння моркви дикої. У народній медицині застосовують тільки стигле насіння рослини. Збирають зонтики моркви дикої, підсушують, обмолочують і розтирають на порошок.

Для медичного використання морква дика не заготовляється.

Хімічний склад. У насінні моркви дикої виявлено ефірну олію (1,6 %), дубильні речовини (0,2 %), алкалоїди (1,4 %), органічні кислоти, цукри та мікроелементи (понад 20).

Дія. Експериментально встановлено діуретичні, антисептичні, холеретичні, солерозчинні та антибактеріальні властивості водного екстракту насіння моркви дикої.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Дослідами на тваринах та клінічними спостереженнями доведено, що препарати моркви дикої мають дуже цінну властивість розчиняти солі. На 30 білих щурах було відтворено експериментальну модель нефрокальцинозу за методом Е. К. Каланторової (1946). При мікроскопічному дослідженні препаратів паренхіми нирок групи тварин, що одержували одночасто з паратиреокрином екстракт насіння моркви дикої, в просвіті проксимальних і дистальних канальців було помічено сліди вапнякових відкладень. У тих тварин, яким не давали екстракту, виявлено велику кількість солей вапна, нерідко вони цілком заповнювали просвіт. Кристалооптичне дослідження зрізів ниркової тканини піддослідних тварин із сольовими відкладеннями показало, що ці відкладення за своїми структурними особливостями відповідають вевелітовим каменям у людей.

В осаді сечі тварин, яким давали паратиреокрин без препаратів насіння моркви дикої, виявлено багато еритроцитів, епітеліальних клітин і особливо трипельфосфатів. Тим часом у тварин, які одержували екстракти насіння моркви дикої, в сечі була значна кількість кристалів оксалатів кальцію, трипельфосфатів і лише поодинокі еритроцити та лейкоцити, що свідчить про демінералізуючу й протизапальну дію препаратів.

Діуретичні властивості насіння моркви дикої вивчались у дослідах на собаках, яким було накладено фістулу сечового міхура. В одержаних порціях сечі визначали pH, кількість хлоридів і сечовини. Після приймання тваринами препарату діурез збільшувався на 50—60 %, показник кислотності сечі змінювався (5,2 проти 7,3 в контролі). Склад сечі характеризувався змінами в кількості сечовини і хлоридів (значно зростала).

Дослідження впливу насіння моркви дикої на штам золотистого стафілокока 209 і кишкову паличку показало його бактерицидність навіть у розведенні 1 : 240.

В експерименті виявлено спазмолітичну дію препаратів моркви дикої, що, мабуть, і зумовлює літокінетичний ефект рослини.

Останнім часом добре вивчено терапевтичні властивості ефірної олії та згущеного екстракту насіння моркви дикої, особливо при сечокам'яній хворобі, гострому та хронічному калькульозному холециститі і пієлонефриті.

Ефірна олія та етанолові екстракти насіння моркви дикої, особливо їх терпенові фракції, мають асептичні властивості (зокрема, в сечі та жовчі), що обумовлено оксидацією бензольного кільця, завдяки чому утворюються антисептики — похідні фенолу. Викликаючи гіперемію в нирках та печінці, вони посилюють виділення сечі й жовчі. Отже, підвищення діурезу пов'язане із стимуляцією ниркового кровотоку. Ефірна олія та екстракти насіння моркви дикої

гальмують скорочення гладкої мускулатури, що важливо при пригніченні спазму гладких м'язів сечоводу в момент ниркової коліки Ці препарати заспокійливо діють на центральну нервову систему, особливо на кору великого мозку, що має велике значення при лікуванні ниркових колік.

Ефірна олія насіння моркви дикої характеризується ліпоїдною розчинністю. Через це вона швидко вбирається тканинами і виділяється з сечею у поєднанні з охоронними колоїдами (глюкуроновою та хондроїтинсірчаною кислотами), а частково (у незміненому вигляді) через шкіру й легені.

Завдяки сечогінним, демінералізуючим, протизапальним та спазмолітичним властивостям препаратів насіння моркви дикої спиртовий екстракт її введено до складу нового лікарського препарату — уролесану, призначеного для лікування нефролітіазу, жовчнокам'яної хвороби, гострого та хронічного калькульозного холециститу, пієлонефриту, ниркових колік і сольових діатезів.

У народній медицині з лікувальною метою використовують тільки насіння моркви дикої, яке розтирають на порошок і вживають як вітрогінний засіб та для поліпшення функції травного каналу.

1. Порошок з насіння моркви дикої. 1 г вжити за 3 рази протягом дня.

2. Відвар 1 столової ложки насіння в 1 склянці води напарювати цілу ніч у духовці. Вживати гарячим по 1 склянці тричі на день.

47. DIGITALIS GRANDIFLORA MILL.— наперстянка крупноквіткова

Російська назва — наперстянка крупноцветковая

Багаторічна трав'яниста рослина з коротким кореневищем і прямостоячим волотистим стеблом. Листки цілі, ланцетні, світло-зелені, трохи опущені. Квітки світло-жовті, великі, на коротких ніжках, мають форму наперстка і зібрані в однобічну китицю. Росте в розріджених лісах, на галявинах, узліссях, серед чагарників, на лісосіках, місцями утворює зарості.

Крім наперстянки крупноквіткової існують ще наперстянки пурпурова і шерстиста. Але ці види рослини в дикому стані не зустрічаються, а лише культивуються на спеціальних плантаціях.

Сировина. З лікувальною метою використовують листки наперстянки крупноквіткової. Їх сушать зразу після збирання в добре провітрюваних теплих приміщеннях або в сушарках при температурі 40 °С, а під кінець сушіння — при температурі 55—60 °С.

Наперстянка крупноквіткова для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад. Рослина містить серцеві глікозиди (0,5—1 %), пурпуреаглікозиди А і В, дигітоксин, гітоксин, гіталоксин, гіторин, дигітонін, гітонін, тигонін, флавоноїди лютеолін і дигітолютеїн, органічні кислоти, холін.

Дія: посилює скорочення серцевого м'яза, активізує кровообіг, підвищує діурез.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Наперстянка — дуже цінний засіб для лікування тяжких порушень кровообігу (серцевої декомпенсації). Надзвичайно важливою

особливістю рослини є властивість посилювати скорочення серцевого м'яза, одночасно зменшуючи їх кількість. Це сприяє, з одного боку, відпочинкові серця, а з другого — кращому його кровонаповненню. Таким чином збільшується об'єм крові, що виштовхується в аорту. При цьому наперстянка має властивості нагромаджуватися (кумулюватися) в організмі при тривалому її вживанні.

Отже, препарати наперстянки збуджують і регулюють діяльність серця, сприятливо діють на обмін речовин, поліпшують загальний стан організму, зменшують застійні явища і біль у серці при декомпенсації, посилюють кровообіг, уповільнюють ритм роботи серця, підвищують діурез.

Препарати наперстянки застосовують при гострій та хронічній серцево-судинній недостатності, що розвинулася на грунті дефектів клапанного апарату серця чи захворювань м'яза. Особливо добре діє наперстянка при порушенні серцевого ритму (миготливій аритмії).

Вітчизняна хіміко-фармацевтична промисловість виготовляє цілий ряд цінних препаратів наперстянки: дигітоксин, гітален, гітоксин, дигален-нео, дигоксин, целанід, лантозид, кордигіт та ін. Усі ці лікарські засоби можна вживати тривалий час. Вони дають добрий ефект і в тих випадках, коли не допомагають препарати строфанту (особливо у хворих із збільшеною печінкою та асцитом). Їх можна вводить у пряму кишку з мікроклізмами або в свічах.

Препарати наперстянки протипоказані при органічних змінах у серці, зокрема у разі переродження серцевого м'яза та вираженого атеросклерозу, а також при ендокардиті із схильністю до емболії.

48. EQUISETUM ARVENSE L.— хвощ польовий

Російська назва — хвощ полевой

Багаторічна спорова рослина заввишки 30—40 см з родини хвощевих. Росте переважно на піщаних грунтах, на узвишші. Навесні утворює соковиті світло-бурі стебла із спороносними волосками, які швидко відмирають. Влітку у хвоща польового розвиваються членисті безплідні гони. Стебла мають гілки з 4—5 глибокими борозенками із піхвами. Зубці стеблових піхов чорні з білою облямівкою.

Іноді хвощ польовий плутають з луговим, який не має цілющих властивостей і відрізняється зеленкуватим кольором гілок (гілки хвоща польового сірого кольору) і чотиригранною формою стебла, шорсткого й дуже борознистого (стебло польового хвоща кругле й не таке шорстке та грубе).

Сировина. З лікувальною метою використовують не всю надземну частину хвоща польового, а власне безплідні зелені пагони, які збирають у червні — серпні. Сушать їх на повітрі, зв'язуючи в пучки. Висушені літні пагони хвоща на смак кислуваті, без запаху.

Рослина заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. Хвощ польовий містить близько 17 % мінеральних солей, у яких багато кремнію (в попелі рослини його до 60 %), в тому числі й розчинної кремнієвої кислоти. З інших складових частин слід назвати солі кальцію та калію, флавонові глікозиди еквізетрину, еквізетрин, еквізетонінові сапоніни (до 5 %), смоли

та жири, органічні кислоти (аконітову, щавлеву та яблучну), аскорбінову кислоту (278 мг%), гіркоти, алкалоїди (нікотин, палюстрин, триметоксипіридин, диметилсульфон), дубильні речовини, каротин та флавоноїди (ізокверцитрин і 5-глюкозид-лютеолін).

Дія: діуретична, демінералізуюча, протизапальна, кровоспинна, дезинфікуюча.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Найважливішим компонентом хвоща польового є розчинна у воді кремнієва кислота. Вона досить добре всмоктується у травному каналі з водних витяжок. Частина кремнієвих сполук депонується в підшлунковій залозі, шкірі та еритроцитах. Залишок її є діючим чинником, який відіграє важливу роль як складник сечі і міститься у значній кількості в слизових оболонках. У рубцях, що утворилися після загоєння ран і тканинних дефектів, наприклад опіків, виявлено кремнієві речовини, що свідчить про їх роль в епітелізації та формуванні сполучної тканини. Такі явища помічено і в слизових оболонках, стінках кровоносних судин, що були ушкоджені, капілярах, коли спостерігалася їх надмірна проникність та ламкість. Важливу роль відіграє кремнієва кислота в процесах петрифікації туберкульозних вогнищ, особливо у легеневій та нирковій тканинах. Як уже зазначалося, сполуки кремнію, особливо кремнієва кислота, є постійною складовою частиною сечі, де вони виконують роль охоронного колоїду і утримують рівновагу між колоїдами та кристалоїдами. Важливе значення має кремній для людей похилого віку. Його кількість в організмі зменшується прямо пропорціонально старінню.

Препарати хвоща польового є добрим сечогінним засобом, чому сприяє наявність у ньому флавонових глікозидів. Вважають, що вони мають здатність розчиняти камені в нирках і сечовому міхурі. Ці флавонові глікозиди діють в організмі ще й подібно до рутину.

Свіжий сік хвоща припиняє ниркові кровотечі, кровотечі при поліпах сечового міхура, гострому циститі.

У науковій медицині настій трави хвоща польового використовують як сечогінний засіб при набряках, пов'язаних з порушенням кровообігу, а також при запальних процесах у сечовому міхурі та сечовивідних шляхах, при ексудативному плевриті і як кровоспинний засіб, особливо при маткових і гемороїдальних кровотечах. Успішно застосовують настій хвоща і при дизентерії. Французькі медики одержали позитивні результати при лікуванні туберкульозу легень кремнієвою кислотою, яку виділили з хвоща польового.

Відвар і настій трави хвоща в народній медицині вживають при захворюваннях легенів і дихальних шляхів, циститі, внутрішніх кровотечах, при малярії, запаленні сідничного нерва. Настій трави також п'ють при жовчнокам'яній хворобі, подагрі, поліартриті, набряках, особливо серцевого та ниркового походження. Як кровоспинний засіб його вживають при кривавому блюванні, геморої, маткових кровотечах (діють дубильні речовини, алкалоїд палюстрин, сапонін, еквізетонін, еквізетова, аскорбінова та інші кислоти, каротин, мінеральні солі).

Є відомості про те, що трава хвоща польового стимулює функцію коркової речовини надниркових залоз. Отже, її корисно застосовувати при аддісоновій хворобі.

1. Rp.: Herbae Equiseti arvensis 50,0
DS. Дві столові ложки подрібненої трави кип'ятити в 1 склянці води протягом 10 хв. Відвар пити по 1 столовій ложці 3—4 рази на день

2. Rp.: Herbae Equiseti 75,0
Herbae Galeopsidis 50,0
Herbae Poligonii avicularis 150,0
M. f. species
DS. Одну столову ложку суміші дрібно порізаної трави відварити у 2 склянках води (випарити до половини). Відвар пити по чверть склянки тричі на день при ниркових кровотечах, поліпах сечового міхура, гострому циститі, станах після електрокоагуляції пухлин сечового міхура та електрогідравлічної літотрипсії

3. Rp.. Herbae Equiseti arvensis 10,0
Fol. Artemisia vulgaris
Fol. Uvae-ursi
Sem. Daucus carota aa 15,0
Sem. Anethum graveolentis 10,0
M. f. species
DS: Суміш залити 2 склянками води і настояти протягом ночі у духовці. Вранці кип'ятити 4—7 хв. Відвар пити по чверть склянки 4 рази иа день при каменях сечового міхура

4. Rp.: Herbae Equiseti arvensis
Herbae Bursae pastoris aa 10,0
MDS. Дві столові ложки суміші настояти на 2 склянках окропу. Настій випити протягом дня за 3—4 рази при надмірній менструації

49. EUPHRASIA ROSTKOVIANA NAYNA — очанка лікарська

Російська назва — очанка лекарственная

Однорічна трав'яниста рослина, що є напівпаразитом злакових, 10—15 см заввишки. Стебло вкрите волосками. Листки яйцевидні, зубчасті, сидячі. Квітки (віночок) білі з синіми поздовжніми жилками і блідо-жовтим зівом. На смак рослина солоно-гірка, без запаху. Цвіте в липні-серпні. Зустрічається майже по всій території СРСР, особливо в лісостеповій смузі. Росте в лісах, на луках, по схилах, серед чагарників, на вигонах та обочинах доріг.

Сировина. З лікувальною метою використовують траву (стебла, листки, квітки). Збирають під час цвітіння всю рослину, вириваючи її з коренем.

Рослина для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад: глікозид аукубін, дубильні речовини, гіркі сполуки, смолисті речовини, мінеральні солі, багаті на мідь та магній, кумарин, ефірна олія (близько 0,2 %), кофейна кислота.

Дія: протизапальна, в'яжуча.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. У науковій медицині рослина поки що не використовується.

Народна медицина застосовує препарати очанки як засіб, що має в'яжучі та протизапальні властивості, особливо при гіперацид-

ному гастриті, ентериті, жовтяниці, ларингіті, кашлі та хворобах очей.

У більшості випадків з очанки лікарської готують чай. На 1 склянку окропу беруть 1 чайну ложку трави і настоюють 10 хв. П'ють по 2—3 склянки на день, ковтками. Можна також вживати очанку у формі порошку. При метеоризмі 1 столову ложку суміші трави очанки (3 г), кореня дягелю лікарського (2 г) і листків м'яти холодної (5 г) заливають 1 склянкою окропу, настоюють протягом 30 хв. Настій п'ють тричі на день по 3 столові ложки.

При хронічному коліті вживають настій суміші трави очанки лікарської (2 г), кореня барбарису звичайного (4 г), квіток терну (4 г) на 1,5 склянки окропу (настоюють 30 хв). П'ють по 1 склянці вранці і ввечері.

М. А. Носаль (1958) рекомендує застосовувати напар очанки при запаленні очей, повік, при катаракті, кон'юнктивіті. Цим напаром промивають очі або роблять компреси на них і в той же час п'ють по 2—3 склянки напару або вживають тричі на день по 2 г порошку рослини. При постійній сльозотечі, яка посилюється на вітрі, готують краплі. В 1 склянці води кип'ятять 1 столову ложку насіння кмину і в гарячий непроціджений відвар всипають 1 чайну ложку пелюсток волошки синьої, 1 чайну ложку подрібненої трави очанки і стільки ж порізаних листків подорожника великого, суворо дотримуючись стерильності. У цьому відварі суміш рослин мокне одну добу. На другу добу відвар з рослинами проціджують, фільтрують крізь ватку і цими краплями закапують очі кілька разів на день. При скрофульозному нагноєнні очей суміш трави очанки, квіток льонку звичайного, пелюсток волошки синьої і квіток бузини чорної (всього по 1 чайній ложці на 300 мл окропу) напарюють 9 год. Змочену в напарі стерильну серветку прикладають до запалених очей, а напаром промивають очі.

50. FILIPENDULA ULMARIA (L.) MAXIM.— гадючник в'язолистий

Російська назва — таволга вязолистная, лабазник вязолистный

Багаторічна трав'яниста рослина з родини розових. Стебло пряме, високе (до 1 м заввишки), з густим волотистим суцвіттям жовто-білих, іноді кремових запашних квіток. Листки пірчасті, понадрізувані, неокруглені, зеленувато-білі, повстисті знизу.

Росте гадючник на вологих місцях: на луках, узліссях, у ярах, по берегах річок та між чагарниками — майже по всій території помірної смуги СРСР.

Сировина. З лікувальною метою використовують траву рослини (збирають під час цвітіння — у червні-липні) і корені (збирають ранньої весни або восени). Висушені квітки зберігають у добре закритих коробках, а корені — у мішках.

Для медичного використання рослина не заготовляється.

Хімічний склад. Трава гадючника в'язолистого містить дубильні, барвні речовини, спіреїн, віск, ефірну олію з саліциловим альдегідом, метилово-саліциловий ефір геліотропін, терпени, саліцилову та аскорбінову кислоти.

Дія: діуретична, потогінна, протиревматична.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Гадючник в'язолистий (головним чином його корені) крім згаданих компонентів містить метилово-саліцилову ефірну олію, яка цілком може замінити (і навіть з кращим ефектом) хімічний препарат метилсаліцилат. Тому екстракти цієї рослини мають протиревматичну, протизапальну та анальгетичну властивості.

Цю рослину використовують лише в народній медицині — вживають її відвар як потогінний і протиревматичний засіб, а також як сечогінний при хворобах сечового міхура й нирок та як загальнозміцнювальний при катарі верхніх дихальних шляхів і геморої. З гадючника в'язолистого готують мазь.

У народній медицині з успіхом застосовують відвар гадючника в'язолистого, іноді з додаванням однакової кількості кропиви і звіробою, при сильному болю у шлунку при запаленні. Завдяки дубильним і саліциловим речовинам, які містяться у цій рослині, вона ефективна при лікуванні шкірних хвороб (вживають її препарати всередину).

Відвар квіток і листків гадючника в'язолистого п'ють при істеричних припадках, болю у шлунку і кишках.

У народній медицині настій трави рослини застосовують при серцевих хворобах, задишці, головному болю, діареї, дизентерії і як сечогінний та протиглисний засіб (В. П. Махлаюк, 1967).

Концентрований відвар гадючника використовують для промивання ран, що погано гояться, для спринцювання при білях, для клізм при тривкій діареї, як примочки до виразок, фістул і фурункулів. Особливо хороші наслідки при цьому одержують у разі поєднання гадючника із зміїним коренем.

У деяких випадках застосовують мазь із порошку кореня гадючника в'язолистого. Так, при укусах змій або скажених собак, коли немає швидкої лікарської допомоги, до ураженого місця прикладають свіжопорізаний, краще потовчений корінь рослини. Слід зазначити, що кореневі гадючника як активнішому засобові в усіх випадках віддають перевагу перед травою (О. П. Попов, 1965).

М. А. Носаль (1958) рекомендує при запальних процесах у сечових органах, набряках, поліартриті і подагрі застосовувати відвар суміші квіток гадючника (10 г), листків мучниці звичайної (15 г), трави остудника голого (10 г), кукурудзяних приймочок, лушпиння квасолі, кореня бузини трав'янистої, березових бруньок (по 15 г), хвоща польового, трави споришу звичайного, пелюсток волошки синьої (по 10 г). Чотири столові ложки цієї суміші з вечора заливають 1 л сирої води, а вранці кип'ятять 5—10 хв, напарюють півгодини, проціджують. Відвар п'ють теплим 6—7 разів протягом дня.

51. FOENICULUM VULGARE MILL.— фенхель звичайний

Російська назва — фенхель обыкновенный (аптечный укроп)

Дворічна трав'яниста рослина сизого кольору, з високим гіллястим стеблом, що досягає 1—2 м. Листки чергові, піхвові: нижні — черешкові, багаторазово пірчасторозсічені на вузенькі лінійні часточки; верхні — майже сидячі. Суцвіття — складні зонтики на кінцях стебла і гілок. Квітки дрібні, жовтий віночок. Плоди циліндричні

зеленкувато-бурі двосім'янки завдовжки до 8 мм. Цвіте рослина у липні-серпні. Плоди достигають у вересні. У дикому стані зустрічається рідко, головним чином культивується.

Сировина. Для лікувальних цілей використовують плоди (насіння), які збирають тоді, коли вони стають твердими і набувають зеленкувато-бурого забарвлення. Сушать у затінку на протязі, часто перелопачуючи. Висушене насіння на смак солодкувате, пряне, із своєрідним приємним запахом, ароматне.

Насіння заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. Плоди фенхелю містять ефірну олію (4—6,5 %), у якій виявлено до 50—60 % активної сполуки анетолу і ряд терпенів (пінен, кампфен, феландрен), сліди анісового альдегіду і анісової кислоти та інші речовини.

Дія: спазмолітична, сечогінна, відхаркувальна, посилююча функцію залоз травного каналу.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Плоди фенхелю звичайного збуджують апетит, посилюють травлення, мають вітрогінну властивість, зменшують і припиняють судороги та кишкові коліки, посилюють менструацію, а також секрецію молока у жінок-годувальниць.

Настій насіння фенхелю звичайного в народній медицині застосовують як засіб, що поліпшує травлення, легке послаблююче — при шлунково-кишкових хворобах та метеоризмі, як відхаркувальне — при захворюваннях легенів і дихальних шляхів, а також при нирковокам'яній і жовчнокам'яній хворобах.

Для грудних дітей готують гарячий настій. Для цього 1 чайну ложку (2—3 г) подрібнених плодів фенхелю заливають 1 склянкою окропу, настоюють, через 10 хв проціджують і додають для поліпшення смаку меду або цукру. Для дорослих заварюють вдвічі або втричі більшу кількість сировини, заливаючи її тією ж кількістю води (при розладах травлення не підсолоджують).

З плодів фенхелю звичайного одержують ефірну олію та кропову (від слова «кріп»— другої назви рослини) воду, які при метеоризмі та болю у животі дають грудним дітям.

Rp.: Fructi Foeniculi
Fructi Carvi aa 10,0
Flores Chamomillae
Flores Menthae
Rad. Valerianae aa 20,0
MDS. Дві чайні ложки суміші заварити, як чай, 1 склянкою окропу. Пити ранком і ввечері по 1 склянці теплим як вітрогінний засіб

52. FRAGARIA VESCA L.— суниці лісові

Російська назва — земляника лесная

Багаторічна трав'яниста рослина з родини розових з бурим кореневищем та пагонами, що стеляться й укорінюються. Листки трійчасті, на довгих опушених черешках, зверху майже голі. Квітки білі, в щитковидному суцвітті. Плоди — червонуваті, іноді довгасті ягоди. Ростуть суниці на узліссях, у порідїлих лісах, на лісосіках, серед чагарників.

Сировина. Заготовляють плоди, листки і кореневища суниці лісової. Листки зривають перед початком або під час цвітіння рослини, аж до їх в'янення, не порушуючи росту рослини. Вони мають бути чистими, непошкодженими, зеленими. Іноді листки зривають з уже сухої рослини. Сушать на вільному повітрі у затінку або у приміщенні, що добре провітрюється, на горищах, під залізним дахом. Розстеляють тонким шаром.

Плоди і листки суниці лісової заготовляються й відпускаються аптеками.

Хімічний склад. Листки суниці містять дубильні речовини, аскорбінову кислоту (250—280 мг%), ефірну олію; ягоди — цукри (6—9,5 %), значну кількість фолієвої кислоти, лимонну, яблучну, саліцилову та фосфорну кислоти, антоціани, пектинові речовини, каротин (0,3—0,5 мг%), ефірну олію, кверцетин і кверцитрин, марганець тощо. В насінні та ягодах багато заліза (Н. Г. Ковальова, 1971).

Дія: протизапальна, анальгетична, гіпотензивна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Настій листків суниці лісової при внутрішньовенному введенні в експерименті дещо знижує артеріальний тиск, уповільнює ритм і посилює амплітуду серцевих скорочень, розширює периферичні судини, активізує скорочення матки, виявляє діуретичну дію.

Препарати кореневищ та коренів суниці мають в'яжучі, кровоспинні, сечогінні та жовчогінні властивості. Такі ж властивості притаманні й екстракту листків рослини. До того ж він впливає антисептично, болезаспокійливо, сприяє швидшому загоєнню ран та збільшенню потовиділення.

Настій ягід і листків суниці використовують при подагрі, ниркових і печінкових каменях, скорбуті та інших авітамінозах, а також при метрорагії. Свіжий сік вживають натще по 4—6 столових ложок при сечокам'яній, жовчнокам'яній хворобах та подагрі. Крім того, свіжі ягоди і настій сушених вживають як слабкий сечогінний і протизапальний засіб при коліті, гастриті, гіпохромній анемії (Н. Г. Ковальова, 1971).

Ягоди суниці лісової мають властивість розчиняти й виводити печінкові і ниркові камені, запобігають утворенню нових. Народна медицина застосовує чай із сушених листків суниці. 3 г листків заварюють у 2 склянках окропу і вживають такий чай протягом дня невеликими порціями — при жовчнокам'яній хворобі, хворобах селезінки, гастриті, бронхіальній астмі, неврастенії та безсонні. Для лікувальних клізм застосовують при гемороїдальних кровотечах. Його використовують для компресів при мокнучих і кровоточивих ранах, а також при гнійних запаленнях рота, горла та неприємному запахові з рота. Суничний чай вживають у разі діареї, гепатиту, профузного нічного потовиділення, набряків та шкірних висипів.

Вітчизняною народною медициною суниці застосовуються для поліпшення апетиту і травлення, як протизапальний, ранозагоювальний і болезаспокійливий засіб, при подагрі, ниркових і печінкових каменях. Відвар її листків п'ють при задишці, метрорагії, виразці шлунка, гастриті, знесиленні, анемії, при гіпертонічній хворобі, склерозі, захворюваннях серця. В суміші з іншими рослина-

ми суницю лісову вживають при ішіасі, невралгії, ревматизмі, при запальних процесах у жовчних та сечових органах, сечокам'яній хворобі, гломерулонефриті, жовчнокам'яній хворобі і навіть дизентерії.

Хворим з порушенням діяльності жовчних і сечових шляхів (з утворенням каменів), анемією, атеросклерозом, гіпертонічною хворобою, захворюваннями селезінки рекомендується якомога більше вживати суниць, чорниць, кавунів і винограду.

Подібно до ягід діє відвар листків і кореневищ суниці лісової. Вживають також суничний чай. На 1 склянку окропу беруть 2 чайні ложки листків і настоюють 10 хв. П'ють 2 склянки на день, ковтками. При хворобах обміну речовин курс лікування тривалий. Цей напій діє кровоспинно при надмірній менструації. Відвар кореневищ — ефективний засіб проти геморою.

53.'**FRANGULA ALNUS MILL.**— крушина ламка

Російська назва — крушинник ольховидный

Кущова рослина з родини жостерових. Поширена майже по всій території Радянського Союзу. Росте на узліссі, між чагарниками, дуже часто разом з вільхою. Це рослина з черговими гілками, 3—7 м заввишки. Листки чергові, гострі, майже цілокраї, на жилках зісподу вкриті волосками. Гілки і черешки волохаті, без колючок. Кора гладка, крапчаста, на молодих гілках червоно-бура з поперечними білуватими смужками. На старших деревах кора сірувато-бура або зовсім сіра, матова. Перший шар під зовнішньою корою пурпурово-червоний. Квітки дрібні, зеленкуваті. Плід — ягодоподібна соковита кістянка червоного (після достигання фіолетово-чорного) кольору.

Сировина. Ліки виготовляють з кори крушини. Збирають кору в квітні-травні до появи листків, тобто коли вона добре відстає від деревини. Вогку, ще м'яку, її дрібно ріжуть і сушать у затінку. Кора крушини гіркувата, без запаху.

Кора крушини ламкої заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. Кора крушини ламкої містить антрахіноновий глікозид глікофрангулін, який являє собою головну діючу сполуку, що посилює перистальтику кишок, дубильні (10, 4%) і гіркі речовини, хризофанову і франгулову кислоти, алкалоїди, антраноли, рамнутоксин, емодин, ізосмодин, крохмаль, цукри, аскорбінову кислоту, ефірну олію, мінеральні солі. Рослина отруйна.

Дія: послаблююча.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Кору крушини застосовують як добрий послаблюючий засіб, що мало подразнює кишки. Її включено до Державної фармакопеї СРСР. В аптеках відпускаються виготовлені з неї рідкий та сухий екстракти, а раніше продавався галеновий препарат франгулен.

Новий препарат крушини — кафранол — ефективно діє у випадку атонічного і спастичного запору.

У народній медицині використовують відвар та настойку кори крушини ламкої при хронічному запорі, збільшенні печінки, геморої, як послаблюючий засіб. Слід пам'ятати, що у свіжій корі є отрута, що спричинює блювання. Вона руйнується під час зберігання

протягом 1 року, а також внаслідок кип'ятіння при температурі 100 °С протягом 1 год. Тому з лікувальною метою застосовують тільки ту кору крушини, яка пролежала не менше 1 року в сухому місці, або після кип'ятіння протягом 1 год.

Відвар крушини готують так. На 1 склянку води беруть 1 столову ложку подрібненої кори дворічного зберігання, кип'ятять 15 хв. Випивають відвар протягом дня за 5—6 разів. Для збудження виділення жовчі кип'ятять півгодини 2 столові ложки кори крушини в 1 склянці води. П'ють відвар по 1 столовій ложці двічі-тричі на день. Проти хронічного запору ефективний настій 1 столової ложки суміші кори крушини ламкої (30 г), листків бобівника трилистого, трави буркуну лікарського (по 20 г) і насіння кмину (10 г) на 1 склянці окропу. Настоюють 20 хв і п'ють по чверть склянки на ніч.

Необхідно зауважити, що антраглікозиди крушини при введенні в організм під впливом травних ферментів руйнуються. При цьому вивільняються емодин і хризофанова кислота, які сприяють посиленню перистальтики товстої кишки, не подразнюючи слизової оболонки. Завдяки цим речовинам кора крушини ламкої має м'яку послаблюючу дію, що нагадує дію александрійського листа та ревеню.

Зовнішньо застосовують міцний відвар кори крушини (миють ним тіло) при короcті.

1. Rp.: Corticis Frangulae
Sem. Foeniculi
Fol. Sambuci nigrae aa 30,0
M. f. species
DS. Одну столову ложку збору залити склянкою окропу, кип'ятити 20 хв, процідити. Вживати по 1 склянці після обіду і ввечері

2. Rp.: Corticis Frangulae 25,0
Fol. Menthae piperitae 35,0
M. f. species
DS. Дві чайні ложки збору залити 1 склянкою окропу, кип'ятити 5—7 хв, процідити. Вживати по 1 склянці ввечері

54. FRAXINUS EXCELSIOR L.— ясен звичайний

Російська назва — ясень высокий

Досить поширене дерево з родини маслинових, росте у помірній смузі Північної півкулі, в тому числі у Радянському Союзі і, зокрема, на Україні. Це високе дерево з темно-сірою корою і чорними оксамитовими бруньками. Листки непарнопірчасті, з сидячими продовгувато-ланцетними загостреними прилистками. Цвіте у квітні-травні (до появи листя).

Сировина. З лікувальною метою використовують кору молодих пагонців (при сечокам'яній хворобі), листки (як жарознижуючий засіб, при хронічному циститі; сік — для примочок при лікуванні гнійних ран).

Для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад. Листки містять флавоновий глікозид кверцитрин, манніт, танін, інозит, сліди ефірної олії; кора — глікозид оксикумарину фраксин, фенологлікозид, синігран, кверцетин, дубильні речовини та яблучну кислоту.

Дія: сечогінна, потогінна, протизапальна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Препарат листків ясена звичайного рекомендують застосовувати при ревматичних захворюваннях, особливо при ревматоїдному поліартриті, хворобах печінки, жовтяниці, нирковокам'яній хворобі, як жарознижуючий, протиглисний і послаблюючий (при запорі) засіб.

Відвар кори в народній медицині вживають при лікуванні всіх видів артриту, особливо ревматичного. Для цього готують відвар 20 г кори в 1 склянці окропу і вживають по 1 столовій ложці на день (О. П. Попов, 1965).

При сечокам'яній хворобі, ускладненій пієлонефритом, застосовують відвар збору кори ясена звичайного (30 г), листків брусниці (15 г), трави материнки звичайної (10 г), шишок хмелю звичайного (5 г). Цю суміш кип'ятять протягом 10 хв у 1 л води. Відвар п'ють по півсклянки тричі на день. Лікування проводять 3—4 тиж.

Листки ясена звичайного застосовують для лікування ран (у формі пасти), свіжу кору також прикладають до ран. Свіжий сік листків закапують у вухо при запаленні.

55. FUMARIA OFFICINALIS L.— рутка лікарська

Російська назва — дымянка лекарственная

Однорічна зелена рослина з родини макових. Стебло пряме, гладке, гіллясте, заввишки до 30 см. Листки сизуваті, пірчастобагатоскладні, дрібнорозсічені, з вузьколінійними загостреними частками. Квітки пурпурово-рожеві, дрібні, зібрані в китиці, сидять на коротких квітконіжках. Плід — приплюснуто-кулястий однонасінний горішок. Цвіте рослина з квітня до вересня. Поширена по всій європейській частині СРСР, на Кавказі та в Сибіру. Росте на цілині, культивованих полях, городах і в садках.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують траву рутки лікарської, заготовляють її під час цвітіння, зрізуючи всю надземну частину, і швидко сушать. Зберігають у паперових коробках.

Рослина для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад. Рутка лікарська містить три групи протоберберину (скулерин, синактин, стилопін), три групи протопіну (криптокавін, протопін, фумарин) та два неідентифіковані алкалоїди. Крім того, в ній є фумаринова кислота, дубильні речовини, гіркі сполуки тощо.

Дія: холеретична, діуретична, тонізуюча.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Клінічні та фармакологічні дослідження свідчать, що препарати рутки активізують жовчовиділення (дія алкалоїдів).

Токсичності рутки лікарської не встановлено. Протягом 3 міс дія препаратів рослини вивчалася в дослідах на щурах, проте змін функцій внутрішніх органів тварин та складу їх крові під впливом цих препаратів не виявлено. Сечогінна дія екстракту пов'язана з наявністю калієвих сполук, не позначається на загальному стані, як і здатність його стимулювати діяльність залоз травного каналу. Клінічні спостереження підтвердили результати експериментів.

Отже, екстракт рутки можна вживати беззастережно тривалий час. Організм сприймає його добре, причому відбувається стійка стабілізація процесів жовчотворення та жовчовиділення.

Лікувальні властивості рутки лікарської відомі давно. Ще Гален, Авіценна призначали її препарати при хронічних захворюваннях печінки. У народній медицині різних країн рутку застосовують при жовчнокам'яній хворобі, оскільки вона сприяє регуляції секреторної функції печінки, шлунка й кишок, поліпшенню апетиту, посиленню загального тонусу організму (після перенесення тяжких, виснажливих інфекційних хвороб та великої крововтрати), нормалізації серцевої діяльності, звуженню кровоносних судин, підвищенню тонусу м'язів матки.

Настої та спиртові екстракти рослини широко використовуються як протиспазматичні засоби при гіпоацидному гастриті, метеоризмі, спастичному коліті, хворобі печінки і жовчного міхура, як засоби, що збуджують апетит і заспокоюють біль при виразці шлунка, як потогінні та депуративні чинники (при фурункулах, лишаях, вуграх, висипах на тілі). Препарати ефективні при іпохондрії, істерії.

Для збудження апетиту і поліпшення діяльності органів травлення вживають настій 1 столової ложки трави рослини на 1 склянці окропу по 1 столовій ложці 3—4 рази на день перед їдою.

М. А. Носаль (1958) рекомендує для лікування гіпоацидного гастриту готувати відвар суміші рутки лікарської (20 г), кореня цикорію звичайного (15 г), звіробою звичайного, золототисячника звичайного, кореня тирличу жовтого і трави деревію звичайного (по 10 г). Дві столові ложки з верхом цієї суміші заливають 1 л холодної води, настоюють ніч, вранці кип'ятять 5—7 хв і проціджують. Випивають 1 склянку натще та ще 4 рази протягом дня по півсклянки (через 1 год після їди).

Як жовчогінне вживають настій суміші трави рутки лікарської, трави чистотілу звичайного, листків м'яти перцевої, листків бобівника трилистого, кореня копитняка європейського і кореня кульбаби лікарської (по 1 столовій ложці кожної рослини). Одну столову ложку такої суміші беруть на 1 склянку окропу. П'ють настій по 2 столові ложки перед їдою 3—4 рази на день.

Сирий сік рутки лікарської п'ють при гарячці, геморoїдальних кровотечах, після сильних внутрішніх кровотеч, при туберкульозі легень. На 1 склянку пива або сироватки беруть 1—2 столові ложки сирого щойно витиснутого соку рослини і вживають близько 2—3 склянок на день. Свіжим соком рутки лікують лишаї, різні висипи на тілі, коросту в початковій стадії хвороби.

Узимку вживають відвар рослини або концентрований настій для обмивань, примочок, а розведений настій — для місцевих ванн.

56. GALEOBDOLON LUTEUM HUDS. — зеленчук жовтий

Російська назва — зеленчук желтый

Багаторічна трав'яниста рослина з родини губоцвітих, 30—80 см заввишки, з повзучим кореневищем. Стебло чотиригранне, всередині порожнисте. Листки короткочерешкові, супротивні, довгастояйцевидні, з серцевидною основою, по краю зубчасто-пилчасті. Стебло і листки пухнасті. Квітки ззовні волохаті, двогубі (верхня губа квітки серповидна, вигнута, набагато довша від середньої лопаті, нижні губи — великі), жовті, зібрані кільцями, сидять у пазухах приквіткових листків, приквітки колючі. Цвіте в травні — липні.

Росте майже по всій території УРСР, крім Степу й Південного Берега Криму, біля парканів, серед чагарників та у вогких лісах.

Сировина. Для виготовлення ліків збирають листки й квітки під час цвітіння рослини. Зривають цілі суцвіття разом з верхівковими листочками і сушать на вільному повітрі під накриттям, на горищі, у приміщенні, що добре провітрюється. Стежать, щоб суцвіття не пересохли і не обсипалися. Суха рослина не має запаху, терпка на смак.

Для медичного використання зеленчук жовтий не заготовляється.

Хімічний склад рослини ще не вивчений. Відомо лише, що вона містить значну кількість водорозчинних кремнієвих сполук.

Дія: діуретична та протизапальна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Настій, або чай, зеленчука жовтого п'ють при гострому та хронічному циститі, аденомі передміхурової залози, при зниженні тонусу сфінктерів сечового міхура у людей похилого віку, пієлонефриті, гломерулонефриті та гострому і хронічному уретриті. Для цього 1 чайну ложку суміші квіток і листків рослини настоюють на 1 склянці окропу протягом 10 хв. П'ють теплим 2—3 склянки на день, ковтками. При гострому і хронічному гломерулонефриті 4 столові ложки суміші квіток зеленчука жовтого або трави остудника голого (20 г), трави звіробою (40 г), листків мучниці звичайної (40 г), трави хвоща польового (30 г), бруньок берези білої, приймочок кукурудзи, трави споришу звичайного, квіток материнки звичайної (по 20 г) і квіток ромашки лікарської (15 г) настоюють протягом 12 год на 1 л води, кип'ятять 10 хв, проціджують. П'ють по півсклянки 4 рази на день через 1 год після їди.

57. GALEOPSIS OCHROLEUCA LAM.— жабрій

Російська назва — пикульник

Однорічна трав'яниста рослина з родини губоцвітих, поширена по всій європейській частині СРСР. Росте в лісах, на пасовиськах, луках. Стебло має чотиригранне. Листки супротивні, овально-ланцетні, зубчасті. Квітки пурпурові, двогубі, зібрані у віночки.

Сировина. Збирають траву (стебла, листки, квітки) з червня до кінця серпня. Сушать на вільному повітрі у затінку, в приміщенні, що добре провітрюється, або на горищі. Висушена трава повинна зберігати свій колір. Не рекомендується сушити в жаркому приміщенні і безпосередньо під залізним дахом, бо в цих умовах листя пересихає й обсипається. Зберігають сировину у паперових мішках.

Рослина для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад. Жабрій містить дубильні, в'яжучі речовини (близько 10 %), незначну кількість флобафонів, фітостерол, жирні кислоти, смолисті та восковидні речовини, сапоніни, глікозидні сполуки флавонів, вуглеводи, що утворюють внаслідок гідролізу галактозу, кремнієву кислоту (10 %) та інші розчинні у воді кислоти (0,25 %), мінеральні солі (близько 7%), до складу яких входять сірка, хлор, кальцій, фосфор, натрій, магній, залізо та карбонати.

Дія: солерозчинна, солевивідна, відхаркувальна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Жабрій належить до групи рослин, що містять у собі як головний діючий чинник кремнієву кислоту, солі якої легко розчиняються у воді. Тому настої і відвари жабрію добре засвоюються організмом.

Як відомо, кремній необхідний для життєдіяльності організму. Він підвищує еластичність та пружність тканин, мінералізацію запалених ділянок, посилюючи тим самим загальну опірність організму. Крім цього, солі кремнію діють протизапально, зменшують проникність кровоносних судин та слизових оболонок, сприяють виробленню охоронних колоїдів, через що їх застосовують з метою запобігання виникненню та припинення дальшого розвитку каменів у сечовивідних шляхах.

Препарати жабрію запобігають сечокам'яній хворобі та лікують її, знімають запалення у сечовивідних шляхах.

Оскільки жабрій містить кремній, то його з давніх часів застосовують для лікування туберкульозу легень. Сполуки кремнієвої кислоти стимулюють розвиток сполучної тканини. Препарати жабрію виявляють відхаркувальну дію. Водний екстракт рослини становить багате джерело мікроелементів. Тому його корисно вживати, особливо людям похилого віку, у яких в організмі не вистачає цих речовин. Водний екстракт жабрію рекомендується пити при запаленні дихальних шляхів.

1. При сечокам'яній хворобі готують відвар 50—100 г трави жабрію в 1 л води. П'ють по 1 склянці тричі на день.
2. Rp.: Herbae Galeopsidis
   Herbae Violae tricoloris aa 25,0
   Flores Galendulae 10,0
   M. f. species
   DS. Одну столову ложку суміші залити 2 склянками окропу, кип'ятити 10 хв, остудити протягом 5—6 год, процідити. Вживати по півсклянки тричі на день

58. **GALIUM VERUM L.**— підмаренник справжній

Російська назва — подмаренник настоящий

Багаторічна трав'яниста рослина з родини маренових. Стебла тонкі, ребристі, заввишки 15—80 см. Листки темно-зелені, загострені, розташовані у формі розеток по 18 штук. Квітки дрібні, золотавожовті, зібрані в продовгуваті густі китиці. Цвіте у червні-липні. Росте на луках, вигонах, у негустих гаях по всій європейській частині СРСР.

Сировина. З лікувальною метою використовують стебла, листки і квітки підмаренника справжнього. Їх заготовляють під час цвітіння рослини, у червні-липні. Сушать без доступу сонця. Зберігають у паперових або дерев'яних ящиках.

Рослина для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад підмаренника не вивчено. Відомо лише, що він містить глікозид асперулозид, аскорбінову кислоту, пігментні речовини.

Дія: сечогінна, протизапальна, знеболююча, кровоспинна, депуративна, ранозагоювальна та седативна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Підмаренник справжній досить широко застосовується в народній медицині. Настій його трави разом з квітками вживають при діареї, гастриті, жовтяниці, запальних захворюваннях нирок і печінки, набряках, різних нервових хворобах — епілепсії, істерії, конвульсіях у дітей та шкірних захворюваннях. У цих же випадках п'ють і свіжий сік підмаренника. При дизентерії з різями у животі приймають порошок трави.

Відвар трави підмаренника використовують також для вани, обмивань, примочок та компресів при псоріазі. При скрофульозі, абсцесах та фурункулах застосовують мазь з трави (траву з квітками розтирають з вершковим маслом). Для швидкого загоєння опіків, виразок і кровоточивих ран їх посипають порошком квіток підмаренника.

Особливо добрий протизапальний ефект помічено нами при лікуванні гострого пієліту та гострого циститу настоєм 2 столових ложок сухої трави рослини разом з квітками на 2 склянках окропу протягом 6—8 год. Такий настій п'ють по півсклянки тричі на день через 20—30 хв після їди.

59. **GENISTA TINCTORIA L.** — дрік красильний

Російська назва — дрок красильный

Напівкущова рослина із родини бобових з бородавчасторебристим стеблом. Росте в сухих лісах, між чагарниками та на луках. Листки ланцетовидні, біля основи клиновидно звужені, з маленькими шилоподібними прилистками. Квітки золотаво-жовті, зібрані в густі довгі китиці. Приквітки довші за чашечку, чашечка двогуба. Плід — чорний трохи зігнутий біб. Зустрічається на території України, в південній смузі Радянського Союзу, Західного Сибіру.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують траву дроку красильного. Збирають надземну частину рослини під час її цвітіння і сушать на вільному повітрі або в приміщенні, що добре провітрюється.

Для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад дроку красильного вивчений недостатньо. Відомо лише, що його трава містить ефірну олію, алкалоїди цитизин, спартеїн, а квітки — два жовтих пігменти: лютеолін і геністеїн.

Дія: гемостатична, діуретична, холеретична.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Дрік красильний у науковій медицині не застосовується, хоч експериментально і клінічно доведено сечогінні, жовчогінні, послаблюючі та болезаспокійливі властивості його препаратів. Виявлено також кровоспинну дію рослини при тривалій метрорагії.

У народній медицині настій і відвар дроку красильного застосовують при хворобах печінки, всіх видах жовтяниці, асциті, як послаблюючий засіб, при скрофульозі, запальних процесах у нирках, набряках серцевого походження. Чай із зелених гіллячок дроку діє на організм подібно до тиреоїдину — гормональної речовини щитовидної залози. Цей препарат застосовувався у клінічних умовах при мікседемі. При цьому спостерігався сильний судино-

звужувальний ефект. Лікувальна дія дроку красильного довготривала (дія флавонового глікозиду лютеоліну). Він не дає побічних явищ, якщо не перевищувати дозу.

Препарати дроку застосовують як сечогінний засіб при гломерулонефриті і набряках серцевого походження, вони посилюють виділення хлоридів з організму. При нирковій недостатності, яка супроводиться набряками, препарати дроку вживають через день.

При пониженому артеріальному тиску, гіпотиреозі лікування дроком індивідуалізують. Рослина виявляє загальнозміцнювальну та заспокійливу дію при знесиленні, нервовому виснаженні, схудненні. У разі запалення нирок 1 повну столову ложку суміші (порівну) трави дроку красильного, вероніки лікарської, споришу звичайного, приворотня і бруньок берези заливають 1 склянкою окропу і настоюють. Вживають 2—3 склянки настою на день. При підгострому гломерулонефриті ще готують відвар 1 столової ложки суміші трави дроку (20 г), лляного насіння (20 г) і шишкоягід ялівцю звичайного (5 г). Цю суміш настоюють протягом 6 год на 1 склянці води, кип'ятять 1 хв і п'ють по 1—2 склянки на день.

При подагрі, ревматоїдному поліартриті беруть 1 столову ложку суміші (порівну) трави дроку красильного, бруньок берези, листків кропиви дводомної і трави фіалки триколірної на 1 склянку окропу, настоюють 10 хв, проціджують. Настій п'ють по 2 склянки на день.

Для лікування хронічного гепатохолециститу готують настій 30 г суміші трави дроку (15 г), кореня кульбаби лікарської і квіток арніки гірської (по 20 г), квіток нагідок (15 г) та кори крушини ламкої (10 г). Суміш заливають 0,5 л окропу і настоюють в термосі 6—8 год. Вживають настій по чверть склянки через кожні 3 год.

При сольовому діатезі, особливо при уратурії, готують відвар 10 г трави дроку в 1 склянці води. Вживають по 1 столовій ложці тричі на день.

Rp.: Herbae Genistae
Herbae Origani vulgare aa 15,0
Herbae Linariae 10,0
Corticis Frangulae 5,0
M. f. species
DS. Дві столові ложки суміші залити 3 склянками окропу, настояти 2 год, процідити. Пити настій теплим по півсклянки 3—4 рази на день при хронічному холециститі

60. GENTIANA LUTEA L.— тирлич жовтий

Російська назва — горечавка желтая

Багаторічна рослина з родини тирличевих з великою кореневою системою, що нагадує корені бобових, завдовжки до 60 см. Стебло пряме, до 1,5 м заввишки, порожнисте, без гілок. Листки супротивні, цілокраї, голі, напівобіймають стебло. З середини стебла в пазухах листків розташовані великі яскраво-жовті квітки з колосовидними віночками. Плід — багатонасінна двостулкова одногніздова коробочка, насіння крилате. Цвіте в липні, достигає у вересні.

Росте на високогірних карпатських луках. Культивується у Бітці (під Москвою) та в Ленінградській області.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують кореневища тирличу, які збирають восени. Викопані корені ріжуть на куски, миють у холодній воді і після попереднього прив'ялювання швидко сушать при температурі 50—60 °С. Корені мають слабкий медовий запах і дуже гіркі на смак.

Хімічний склад. Корені тирличу містять гіркі глікозиди (генціопікрин, генціамарин, генціїн), жовтий барвник гентизин, алкалоїд генціанін (0,35—0,6 %), трисахарид генціанозу, жирну олію, генціостерин, цукор, камедь, смолисті і пектинові речовини.

Дія: тонізуюча, антисептична, збуджуюча апетит.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Наявні в тирличу гіркі глікозиди належать до так званих справжніх гіркот, фізіологічна дія яких спрямована виключно на посилення травлення. Подібні властивості мають гіркоти бобівника трилистого і золототисячника звичайного. Протягом довгого часу вважалося, що препарати тирличу поліпшують функціональну діяльність травних органів завдяки здатності збуджувати апетит, посилювати секрецію слинних залоз і моторну діяльність травного каналу.

A. Ożarowski (1976) вважає, що гіркі речовини тирличу жовтого характеризуються іншим механізмом дії. По-перше, якщо гіркі субстанції тирличу позбавлені ефірних олій, то, на думку дослідника, вони не можуть достатньою мірою посилювати моторику шлунка і кишок, а лише сприяють припливу крові до цих органів. Отже, ці речовини стимулюють секрецію шлункових залоз. Внаслідок цього дещо поліпшується травлення. Збудження перистальтики кишок настає лише при поєднанні дії гірких сполук тирличу жовтого з дією рослинних препаратів амароароматичної групи (оману високого, аїру тростинного, полину гіркого, деревію звичайного).

Гіркі сполуки тирличу в експериментальних умовах не впливають безпосередньо на функцію шлунка, хоча секреція шлункових залоз збільшується навіть тоді, коли гіркоти вводять в рот. При цьому спостерігається посилена гіперемія слизової оболонки шлунка, значно підвищується тонус м'язового шару і виділяється значна кількість секрету шлункових залоз. Препарати різних рослин, що містять гіркі субстанції, діють з різною інтенсивністю. Крім секреторних властивостей вони мають досить виражену антисептичну дію. Експериментально встановлено також добре виражену холеретичну і дещо слабкішу холекінетичну дію тирличу жовтого.

У народній медицині багатьох країн відвар кореневищ і коренів тирличу вживають як загальнозміцнювальний засіб при туберкульозі легенів та інших легеневих захворюваннях, малярії, зниженому апетиті, поганому травленні, стійкій печії, запорі, подагрі, артриті різного походження.

Суміш коренів тирличу жовтого, трави деревію звичайного, трави золототисячника звичайного (по 1 чайній ложці) заливають 3 склянками холодної води і кип'ятять 10 хв. Відвар випивають протягом дня при гастриті. Він корисний також при поганому апетиті, запорі, діареї, ахілії шлунка, хлорозі (М. А. Носаль, 1958).

При гіперацидному гастриті готують таку настойку. На 1 л портвейну беруть по 1 столовій ложці коренів тирличу жовтого, трави сухоцвіту драговинного, апельсинових шкірок, кореневищ

аїру тростинного, трави звіробою звичайного, листків бобівника трилистого, квіток пижма звичайного, кореня валеріани лікарської і витримують 21 день на сонці. Потім настій проціджують і п'ють по 2 столові ложки вранці (натще) й увечері (перед сном). Якщо пити цей настій по півсклянки перед обідом, минає найстійкіша печія. Вживають ще порошок коренів тирличу тричі на день по $1/_2$ чайної ложки до їди, особливо при відсутності апетиту і млявому травленні.

61. GEUM URBANUM L. — гравілат міський

Російська назва — гравилат городской

Багаторічна трав'яниста рослина з родини розоцвітих. Стебло пряме, порожнисте, малогіллясте, шорстко-волохате, заввишки 60 см. Листки м'яковолосисті: прикореневі — великопірчасті, стеблові — сидячі, трироздільнолопатеві. Квітки на довгих квітконіжках, п'ятипелюсткові, жовті. Насіння має гачки, якими чіпляється до одягу. Кореневище багатоголове, червонуватого кольору, за смаком і запахом нагадує гвоздику. Цвіте у червні — серпні. Рослина поширена в чорноземній зоні по всій території європейської частини СРСР і на Кавказі.

Сировина. З лікувальною метою збирають усю рослину під час її цвітіння, кореневища з коренями — восени. Корені старанно очищають від землі, нанизують на мотузку і сушать на вільному повітрі або в теплому приміщенні на печі. Зберігають у закритих коробках в сухому місці.

Рослина для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад. Кореневища містять глікозид геїн, багато гірких речовин, ефірну олію, гіркі сполуки, крохмаль та смоли.

Дія: протизапальна, знеболююча, жовчогінна, седативна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Гравілат міський досить широко застосовують у народній медицині. Настої кореневища з коренями і квіток рослини поліпшують загальний стан організму при знесиленні, зменшують потовиділення, знімають кишкові коліки і мають відхаркувальні, жовчогінні, протиблювотні та заспокійливі властивості. Виявляють виражену кровоспинну, протизапальну, знеболюючу та ранозагоювальну дію.

Як в'яжучий засіб та засіб, що містить гіркі речовини, настій гравілату застосовують при хворобах травного каналу (зокрема, при діареї, дизентерії, метеоризмі) і хворобах печінки. Його вживають при кровотечах, кровохарканні, кровоточивому гінгівіті, геморої, нервових розладах та нічному потінні (В. П. Махлаюк, 1967).

Як антисептичний і протизапальний засіб настій гравілату застосовують при гострому та хронічному ентероколіті, мікрогематурії, метеоризмі, порушенні функції печінки, гастриті. Для цього 1 чайну ложку трави гравілату настоюють 10 хв на 1 склянці окропу. Сильнішу дію має відвар коренів у тій самій дозі (варити треба 10—15 хв). П'ють 1—2 склянки відвару на день. Ароматний відвар коренів рослини вживають для полоскання рота і горла при ангіні, стоматиті, гінгівіті та використовують для ванн при рахіті і скрофульозі.

Корені гравілату міського входять до складу зборів, застосовуваних при хворобах шлунка, нирок та сечового міхура.

62. GLECHOMA HEDERACEA L. — розхідник звичайний

Російська назва — будра плющевидная

Багаторічна трав'яниста рослина з родини губоцвітих заввишки до 60 см. Стебла повзучі, чотиригранні, гілки квітучі, що тягнуться догори. Листки супротивні, нирковидноокруглі або серцевидні — всі черешкові, покриті ніжними волосками. Квітки фіолетові або блакитно-лілові, двогубі, розташовані по 2—3 в пазухах. Листки мають неприємний запах. Цвіте розхідник у травні-червні. Росте у лісах, садках, біля доріг, під тинами,в кущах та на луках біля річок.

Сировина. Збирають усю надземну частину рослини під час її цвітіння. Сушать у приміщенні, що добре провітрюється, на горищі, під залізним дахом, розстеливши тонким шаром.

Для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад. У траві розхідника звичайного виявлено олію (0,03 — 0,06 %), яка містить альдегіди, дубильні та гіркі речовини, холін, смоли, органічні кислоти. У листках є аскорбінова кислота — 78,9 % (Н. Г. Ковальова, 1971).

Дія: антисептична, діуретична, тонізуюча та відхаркувальна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. У науковій медицині препарати розхідника звичайного не застосовують. Однак їх досить широко використовують у народній медицині. Настій трави розхідника популярний як тонізуючий, сечогінний та знеболюючий засіб при сечокам'яній хворобі і сольовому діатезі. Він збуджує апетит, активізує травлення, стимулює загальний обмін речовин в організмі. Препарати розхідника застосовують при хронічному бронхіті, оскільки вони мають антисептичні властивості та розріджують харкотиння. Настій і настойка рослини діють протизапально й кровоспинно.

Народна медицина використовує настій трави розхідника при туберкульозі легень з кровохарканням, бронхіальній астмі, анемії, захворюваннях дихальних шляхів, кровохарканні, гострому і хронічному циститі, гепатиті, гепатохолециститі, хворобах селезінки, розладах функцій шлунка і кишок (Б. П. Махлаюк, 1967).

Клінічні спостереження A. Ożarowski (1976) свідчать про те, що настої та екстракти розхідника ефективні при гастриті, пониженому апетиті, метеоризмі і особливо при хворобах печінки, як активний холеретичний та холекінетичний засіб.

Настій розхідника вживають для ванн, обмивань, компресів при подагрі, переломах кісток, різних висипах на тілі, скрофульозі, гнояках, виразках, гнійних ранах, набряках. Подрібнені свіжі листки (потовчені на тістоподібну масу) прикладають до наривів і таким чином прискорюють їх нагноєння та очищення від гною. Змащують уражені місця двічі на день міцною настойкою розхідника на оцті.

При хронічному запаленні легень готують такий настій. Беруть по 2 столові ложки трави розхідника і бруньок тополі та 1 столову ложку квіток бузини чорної. Суміш заливають 3 склянками окропу на ніч. Настій випивають за 5 разів протягом дня. Як відхаркувальний засіб ефективний настій суміші листків розхідника звичайного, копитняка європейського і трави парила звичайного (по 1 столовій ложці). Цю суміш заливають на ніч 3 склянками окропу. Випивають настій за 5 разів протягом дня (М. А. Носаль, 1958).

При хронічному гепатохолециститі та жовчнокам'яній хворобі вживають по 2 столові ложки соку свіжої трави розхідника двічі на день.

Для лікування гострого пієлонефриту, циститу та сечокам'яної хвороби, ускладненої пієлонефритом, беруть 1 столову ложку трави розхідника звичайного, 2 столові ложки розтертого насіння моркви дикої та 1 столову ложку коренів вільшини тернистої, настоюють 12 год у 3 склянках окропу. Настій вживають по півсклянки 3—4 рази на день.

Rp.: Herbae Glechomae
Herbae Millefolii
Flores Arnicae aa 25,0
M. f. species
DS. Одну столову ложку збору залити 1 склянкою окропу, настояти, процідити. Пити по чверть склянки 4 рази на день

63. GLYCYRRHIZA GLABRA L.— солодець ґолий
Російська назва — солодка голая

Багаторічна трав'яниста рослина з родини бобових, що має товсте дерев'янисте кореневище, від якого під землею в усі боки відходять пагони. Листки чергові, складні, непарнопірчасті, з яйцеподібно-ланцетними листочками. Квітки метеликові, блідо-фіолетові, зібрані в густу пазушну волоть. Плід — довгий біб завдовжки 2—3 см. Рослина зустрічається в степовій та напівпустельній смугах СРСР. Росте на солонцюватих грунтах, по берегах степових річок, інколи утворюючи суцільні зарості.

Сировина. Для лікувальних цілей використовують кореневища і корені солодцю. Їх викопують залежно від клімату й грунту напровесні (у березні-квітні) або восени (коли починають в'янути надземні частини рослини).

Сушать корені солодцю на вільному повітрі, у приміщенні, що добре провітрюється, а також на сонці або на печі.

Рослина заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. Корені солодцю голого містять глікозид гліциризин (близько 20—30 %), який являє собою калієву і кальцієву сіль гліциризинової кислоти; гліциризинову кислоту (тритерпеновий сапонін), флавоноїди (ліквіритин та ліквіритозид), гліцеретову кислоту, діоксистигмастерин, ситостерин, циризинову гірку сполуку (близько 8 %), аспарагін (близько 4 %), пектинові речовини, жовтий пігмент, глюкозу, сахарозу, крохмаль (близько 30 %), смолисті речовини, солі кальцію, калію, аскорбінову кислоту (близько 30 мг%).

Дія: послаблююча, відхаркувальна, протизапальна, холінолітична, антигістамінна, спазмолітична.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Лікувальні властивості препаратів солодцю голого залежать в основному від наявності гліциризину.

У медичній практиці корені солодцю голого здавна застосовують при захворюванні дихальних шляхів як відхаркувальний, пом'якшувальний та дещо послаблюючий засіб. Однак, як показали експериментальні фармакологічні дослідження останніх років, препарати

солодцю голого мають значно ширший спектр біологічної активності. Гліциризинова і гліциритинова кислота регулюють водно-сольовий обмін в організмі, діючи подібно до дезоксикортикостерону, характеризуються протизапальною, антиалергічною, протипухлинною й антибіотичною властивостями. Флавоноїдні сполуки мають дуже високу ранозагоювальну, спазмолітичну та протизапальну дію. Вони виявилися ефективними при лікуванні бронхіальної астми у дітей.

У народній медицині солодець голий вживають при коклюші, туберкульозі легень, бронхіті, виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки та як протиотруту при інтоксикації грибами. Корені солодцю входять до складу ліків, що запобігають старінню організму. Народна медицина застосовує спеціальний збір лікарських рослин проти ожиріння, до якого входять плоди анісу звичайного, трава рутки лікарської і аврану лікарського, корені мильнянки лікарської і солодцю голого (по 20 г кожного). Одну столову ложку цього збору кип'ятять протягом 20 хв у 2 склянках води. Відвар вживають по 1 склянці ранком натще. При цьому обов'язково потрібно дотримуватись дієти.

У разі виразкової хвороби шлунка 1 столову ложку суміші кореня солодцю голого, кореня алтеї лікарської, кореня живокосту лікарського, трави чистотілу звичайного (по 2 г кожного) кип'ятять в 1 склянці води. Відвар вживають по півсклянки тричі на день.

При гострому та хронічному пієлонефриті застосовують суміш кореня солодцю голого (10 г), квіток нагідок лікарських (8 г), листків мучниці звичайної (5 г). Заливають її 1 склянкою окропу, настоюють 10 хв і п'ють по півсклянки тричі на день після їди. Солодець голий вживають при жовчнокам'яній хворобі. Для цього 1 столову ложку суміші кореня солодцю (5 г), кори крушини ламкої і трави чистотілу звичайного (по 1 г) заливають 1 склянкою окропу і кип'ятять 10 хв. П'ють відвар по чверть склянки 3—4 рази на день.

Внаслідок вживання препаратів солодцю голого протягом тривалого часу у великих дозах можливе підвищення артеріального тиску і навіть поява набряків. Це пов'язано з тим, що під їх впливом в організмі затримуються іони натрію, а значить, і вода, а в той же час посилюється виділення іонів калію.

64. **GNAPHALIUM ULIGINOSUM L.**— сухоцвіт болотяний (драговинний)

Російська назва — сушеница топяная

Однорічна трав'яниста рослина з родини складноцвітих. Стебло заввишки 10—30 см, від основи простерто-гіллясте, шерстисто-сіроповстисте. Листки лінійно-довгасті, до основи звужені в черешок, з однією жилкою. Квітки жовтуваті, зібрані в дрібні кошики, розташовані тісними пучками на кінцях гілок і оточені верхніми листками. Цвіте рослина все літо, іноді до жовтня. Росте на вологих луках, по берегах річок, у придорожніх канавах, на засмічених місцях, іноді в посівах, особливо в дощові роки. Поширена переважно в європейській частині СРСР, крім південних районів.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують усю надземну частину сухоцвіту. Збирають у період цвітіння рослини (в липні —

вересні). Сушать на вільному повітрі, на горищі, розстеливши на підстилці.

Рослина заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. Сухоцвіт болотяний містить алкалоїд гнафалін, ефірну олію, ретинолу ацетат, тіаміну бромід, аскорбінову кислоту (близько 55 мг%), фітостерин, жирну олію, барвники, дубильні речовини (4 %), смоли.

Дія: гіпотензивна, судинорозширювальна, протимікробна, ранозагоювальна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Експериментальними і клінічними спостереженнями доведено, що настій трави сухоцвіту болотяного розширює периферичні судини, знижує артеріальний тиск й уповільнює ритм серця. Крім того, у більшості хворих на виразкову хворобу шлунка та дванадцятипалої кишки під його впливом поліпшується загальне самопочуття, зменшується біль (М. С. Харченко і співавт., 1971).

Препарати сухоцвіту болотяного призначають при легких формах гіпертонічної хвороби (I—II стадій). Курс лікування тривалий. Для цього готують настій 15—20 г трави рослини на 2 склянках окропу і вживають по півсклянки тричі на день. Настій 30 г трави на 1 склянці окропу п'ють по 1 столовій ложці 4—5 разів на день перед їдою. Настойку призначають по $^1/_2$ чайної ложки на прийом, а екстракт — по 30—40 крапель тричі на день.

Для одержання швидкого ефекту при лікуванні гіпертонічної хвороби одночасно з вживанням настою сухоцвіту болотяного всередину застосовують ножні ванни з травою цієї рослини. Беруть 50 г висушеної трави на 1 л води, кип'ятять 5 хв, настоюють і розбавляють 10 л теплої (температури 35—37 °C) води. Тривалість приймання ванни — півгодини.

При гіперацидному гастриті та виразковій хворобі шлунка позитивні наслідки дає суміш трави сухоцвіту, звіробою звичайного, листків подорожника великого (по 40 г), трави золототисячника звичайного, споришу звичайного, чистотілу звичайного, листків шавлії лікарської (по 20 г), квіток деревію звичайного (15 г), листків м'яти перцевої і кореневищ аїру тростинного (по 10 г), насіння кмину (6 г). 40 г (6 столових ложок) збору настоюють на 1 л окропу 12 год, проціджують. Настій вживають по півсклянки 3—4 рази на день через 1 год після їди протягом 1—2 міс (О. Я. Губергріц, М. І. Соломченко, 1968).

Для лікування цих же захворювань рекомендують суміш (по 10 г кожного) трави сухоцвіту болотяного, звіробою звичайного, бобівника трилистого, пижма звичайного, кореневищ і коренів валеріани лікарської, тирличу жовтого, кореневищ аїру тростинного і апельсинових шкірок. Цю суміш настоюють 21 день на сонці на 1 л горілки. Вживають настій по 2 столові ложки вранці (натще) і ввечері.

З метою зниження артеріального тиску, розширення периферичних судин, уповільнення серцевих скорочень готують настій на 1 л окропу суміші трави сухоцвіту болотяного, трави кропиви собачої, квіток глоду колючого і листків омели (по 1 столовій ложці) протягом 8 год. П'ють по півсклянки тричі на день через 1 год після

їди. При підвищеній нервовій збудності, безсонні 4 столові ложки суміші трави сухоцвіту болотяного (3 г), трави кропиви собачої (3 г), коренів і кореневищ валеріани лікарської (1 г), трави вересу звичайного (4 г) настоюють на 1 л окропу в духовці протягом 12 год. Настій вживають по 1 столовій ложці 4 рази на день.

Як зовнішній засіб екстракт або мазь з цієї рослини застосовують і в інших випадках — при лікуванні ран, які погано гояться, та опіків.

У народній медицині сухоцвіт болотяний часто використовують як зовнішній засіб при злоякісних пухлинах, а як внутрішній — при туберкульозі легень та діабеті.

65. HELIANTHUS ANNUUS L.— соняшник звичайний

Російська назва — подсолнечник однолетний

Однорічна рослина з родини складноцвітих. Поширена майже по всій території помірної і теплої смуг Радянського Союзу, в тому числі всюди на Україні, Північному Кавказі, в Центрально-Чорноземних областях РРФСР та в інших регіонах нашої країни. Росте заввишки до 2 м. Стебло пряме, покрите жорсткими волосками, з губчастою серцевиною. Листки чергові, великі, серцевидні, довгочерешкові, покриті жорсткими волосками. Суцвіття — великий кошик. Крайові квітки несправжньоязичкові, безплідні, яскраво-жовті; внутрішні — дрібніші, трубчасті, гермафродитні, жовто-коричневі. Цвіте в липні-серпні. Плід — сім'янка.

Сировина. З лікувальною метою використовують крайові квітки і молоді листочки, які збирають на початку цвітіння рослини (неушкоджені і без черешків). Сушать на горищі. Збирають також сухі стебла і голівки соняшника.

Для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад. Крайові квітки, суцвіття і листки соняшника містять гірку речовину, солантову кислоту, бетаїн, холін, арнідіол, фарадіол і барвні речовини кверцимеритрин, тараксантин, криптоксантин, каротин та моноглікозид ціанідин. Листки містять каротин (до 11 мг%), каучук (до 0,6 %), смолисті речовини.

Дія: спазмолітична, протималярійна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Препарати крайових пелюсток квіткових кошиків соняшника у народній медицині застосовують при малярії, спазмі бронхів і шлунково-кишкових коліках, як спазмолітичний та апетитний засіб.

Настойку квіток та листків у формі крапель вживають як замінник хіни при малярії.

Відвар молодих висушених квіткових кошиків застосовують при кропив'янці, особливо якщо вона супроводиться гарячкою, а настойку язичкових квіток — при нервових захворюваннях. Готують настойку 1 частини крайових квіток і листків на 5 частинах 70 % етилового спирту. П'ють по 38—40 крапель (0,5—1 г) 3—4 рази на день в 1 ложці води. Таке лікування сприяє очищенню шкіри від висипів і застарілих виразок. Настойку сухого стебла на 45 % етиловому спирті (1 частина стебла настоюється 9 днів на 8 частинах спирту) вживають для лікування малярії — по 3 столові ложки натще протягом 3 днів.

Настій головок соняшника застосовують при ревматизмі і вушних хворобах. Замість нього можна використовувати відвар 20 г головок соняшника в 1 склянці води — по 1 столовій ложці тричі на день.

Соняшникову олію (очищену) вживають при холециститі, холангіті, холангіогепатиті і калькульозному холециститі як жовчогінний засіб. Уранці (натще) випивають чверть склянки олії і лягають на правий бік, щоб виділилася жовч. Завдяки пом'якшувальній властивості олії її використовують як основу до рідких мазей, пластирів, розтирань.

66. HELICHRYSUM ARENARIUM L.— цмин пісковий

Російська назва — цмин песчаный (бессмертник полевой)

Багаторічна трав'яниста рослина з родини складноцвітих. Росте на піщаних грунтах: у соснових лісах, на узліссях та лісових галявинах, по сухих схилах. Стебла поодинокі або групові, до 40 см заввишки. Листки і стебла вкриті білим пухом, продовгувато-еліптичні; нижні — звужені в черешок. Квітки — в невеличких кулеподібних кошичках, на верхівці стебла зібрані в густе щитковидне суцвіття. Кошички оперезані гладенькими блискучими лимонно-жовтими або оранжевими листочками. Квітки двостатеві, з жовтими та оранжевими трубчасто-лійкоподібними віночками, покриті жовтими волосками. Цвіте рослина в липні-серпні.

Сировина. З лікувальною метою використовують кошички квіток, коли вони добре розвинулися, а самі квітки ще не зовсім розкрилися. Зривають або зрізують їх із стеблом завдовжки до 1—2 см. Сушать на вільному повітрі у затінку, в приміщеннях, що добре провітрюються, або на горищі. Висушені кошички повинні зберігати свій колір. Не слід сушити їх у жаркому приміщенні і безпосередньо під залізним дахом, оскільки за цих умов вони дуже розпускаються, обсипаються і псуються. Зберігають сировину в сухому, нежаркому, затемненому приміщенні у паперових мішках.

Рослина заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. Квітки цмину містять флавонові глікозиди, стероїдні сполуки, барвні речовини, жирні кислоти, спирт інозит та ефірну олію. З флавонових глікозидів виділено саліпурпозид, що при гідролізі розкладається на аглікон арингенін і глюкозу; ізосаліпурпозид, а також глікозид апігенін, диглікозиди карингенін та кемпферол. До складу ефірної олії входять крезол, вільні кислоти, в тому числі капронова. Стебла і листки цмину мають ефірну олію, дубильні речовини та вітаміни С і К.

Дія: жовчогінна, сечогінна, кровоспинна, дезинфікуюча.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Вивчення фармакологічних властивостей флавонових сполук та екстрактів квіток цмину свідчить про їх антиспастичну дію на гладку мускулатуру кишок, жовчний міхур та кровоносні судини (навіть у малих дозах). Препарати цмину виявляють жовчогінний і гіпотензивний вплив. Слід зауважити, що найбільш активно діють на організм спиртовий екстракт та настойка цмину. Настої і відвари рослини мають значно меншу активність. Це пов'язано з тим, що флавонові сполуки слаборозчинні у воді і пероральне вживання їх не забезпе-

чує достатнього всмоктування діючих речовин. Крім жовчогінної властивості препарати цмину мають властивість посилювати жовчотворну функцію печінки, але меншою мірою (у 3 рази), ніж дехолін.

Рослина містить значну кількість гіркот, які активізують виділення шлункового соку. Крім того, виявлено слабку протизапальну та протигістамінну дію цмину. При внутрішньовенному введенні тваринам настою рослини проявляється її виражена сечогінна здатність.

Експериментальне вивчення цмину піскового проводилось у лабораторії І. П. Павлова. Було встановлено, що настій та відвар його квіток активізують секрецію жовчі, шлункового і панкреатичного соку. Згодом з'ясувалося, що препарати цмину піднімають тонус жовчного міхура, змінюють хімічний склад жовчі, підвищуючи холато-холестериновий коефіцієнт (Ю. А. Петровський, С. М. Свідлер, 1934). Лікувальну дію цмину пов'язують з наявністю в ньому флавонів, що посилюють жовчотворення та збільшують вміст білірубіну в жовчі. Препарати цмину малотоксичні. Цмин має антибактеріальні властивості, що пояснюється вмістом смолистих кислот.

М. П. Скакун (1955) описав стимулюючу дію препаратів цмину піскового на процес утворення жовчі, секреторну функцію підшлункової залози і шлунка; збільшення під його дією вмісту у жовчі холатів та холато-холестеринового коефіцієнта. При цьому М. П. Скакун зауважує, що цмин, підвищуючи тонус жовчного міхура, не впливає на вихід жовчі у дванадцятипалу кишку.

Відвар і настій квіткових кошиків цмину є чудовими жовчогінними засобами. Подібно до магнію сульфату вони викликають міхуровий рефлюкс, діють протизапально, сприяють нормалізації діяльності травного каналу, дещо посилюють діурез і поліпшують сечовипускання. В осіб з хронічними хворобами гепатобіліарної системи внаслідок їх вживання зменшується, а потім зникає біль у ділянці печінки, минають диспепсичні явища, метеоризм, запор, відчуття важкості у надчеревній ділянці тощо. Збільшена печінка поступово зменшується, поліпшується склад жовчі.

Однак, незважаючи на широкий діапазон лікувальних властивостей препаратів цмину, під час приступів печінкової коліки вони не зменшують болю і не знімають приступу. Лише при тривалому вживанні цих препаратів частота приступів та їх інтенсивність зменшуються. Це відбувається, напевно, за рахунок дії речовин рослини на жовчовивідні шляхи та їх сфінктери (М. М. Панченков, В. В. Оржешковський, 1946). Препарати цмину застосовують не тільки при запальних процесах у жовчних шляхах, а й при хронічному гепатиті та цирозі печінки.

Хворі добре переносять препарати цмину, які не дають побічних реакцій навіть при тривалому застосуванні.

У народній медицині відвар і настій квіткових кошичків цмину піскового призначають при жовтяниці, різних захворюваннях печінки, сечового міхура та сечовивідних шляхів, хворобах травного каналу, особливо при коліті у дітей. Його застосовують для вигнання круглих глистів.

Відвар цмину вживають при розладах діяльності шлунка та

надмірному схудненні. Цмин використовують у суміші з іншими рослинами при захворюваннях нирок, задишці та головному болю. Цмин рекомендують як ефективний засіб для лікування нирково-кам'яної хвороби, хвороб нирок і сечового міхура, набряків та для полегшення стану при утрудненому і болісному сечовипусканні. Відвар цмину вживають також при запаленні сідничного нерва та невралгії.

1. Фламін (Flaminum) — сухий концентрат цмину: аморфний порошок жовтого кольору, гіркий на смак. Застосовують при хронічних запальних захворюваннях печінки, жовчного міхура та жовчних шляхів — холециститі, холангіті, гепатохолециститі. Вживають всередину по 0,05 г тричі на день за півгодини до їди, запивають половиною склянки води. Дітям після 7 років призначають таку ж дозу, як і дорослим. У разі необхідності дозу препарату збільшують до 0,1 г і рекомендують приймати двічі-тричі на день. Курс лікування триває 2—3 тиж, його можна повторити через 5 днів. Фламін випускається в таблетках по 0,05 г.

2. Концентрат цмину піскового сухий — гранульований порошок квіток рослини. Вживають по 1 г тричі на день протягом 2—3 тиж. Курс лікування при необхідності повторюють через 5 днів.

3. Жовчогінний чай. На 2 склянки води беруть 1 чайну ложку суміші квіток цмину (3 г), листків бобівника трилистого (3 г), листків м'яти перцевої (3 г), насіння коріандру посівного (2 г). Заливають 2 склянками окропу, накривають, настоюють 30—40 хв, охолоджують, проціджують. Вживають настій теплим по півсклянки тричі на день за півгодини до їди.

•4. Відвар цмину піскового. 10 г подрібнених квіток заливають 1 склянкою води кімнатної температури, накривають кришкою, нагрівають на киплячій водяній бані при частому помішуванні протягом півгодини, знімають, охолоджують 10 хв, проціджують, відтискають і додають води до об'єму 1 склянки. Вживають по 1 столовій ложці 3—4 рази на день за 10—15 хв до їди. На думку деяких дослідників, відвар цмину діє сильніше, ніж екстракт.

5. Rp.: Flores Helichrysi arenarii 30,0
Herbae Absinthii
Fructi Foeniculi
Fol. Menthae piperitae aa 20,0
M. f. species
DS. Суміш (по 2 чайні ложки кожного компоненту) настоювати на 2 склянках холодної води протягом 8 год. Настій пити протягом дня як жовчогінне

67. HERNIARIA GLABRA L.— остудник голий

Російська назва — грыжник гладкий

Багаторічна трав'яниста рослина. Стебла розгалужені, зелено-жовтого кольору, заввишки 10—30 см. Листки дрібні. Квітки жовтуваті, дрібні, зібрані в колосоподібні суцвіття. Плід — горішок. Цвіте з червня до вересня. Росте на піщаних і щебеневих грунтах — біля доріг, на горбах, пасовиськах, на сухих луках, над урвищами, по берегах річок.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують усю надземну частину рослини, яку збирають під час цвітіння. Дерев'янисті стебла викидають. Сушать на вільному повітрі у затінку або в приміщенні, що добре провітрюється.

Для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад. Остудник голий містить сапоніни (3 %), до яких входять герніарова кислота із сильною гемолітичною дією (0,4 %), а також дубильні речовини, цукри, мінеральні солі, органічні кислоти, алкалоїд параніхін (сліди), ефірні олії (0,6 %), кумаринові речовини — герніарин (метиловий естерумбеліферон — 0,2 %).

Дія рослини залежить від наявності сапонінів, які мають антиспазматичні властивості (особливо впливають на організм кумаринові речовини). Крім того, остудник голий виявляє діуретичну та депуративну дію.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Завдяки вмісту в рослині сапонінових сполук та кумаринових речовин препарати її призначають як сечогінний засіб при серцевій недостатності, пов'язаній з декомпенсацією серцевої діяльності, циститі, пієліті, болісних позивах до сечовипускання, при нирковокам'яній хворобі, пієлонефриті. Досить ефективні препарати остудника голого при стійкій альбумінурії. Настій його вживають також при подагрі, артриті та жовтяниці. Остудник сприяє нормалізації порушеного мінерального обміну в організмі.

Для лікування нирковокам'яної хвороби рекомендують настій суміші трави остудника голого, кореня любистку (по 40 г) і лушпиння квасолі (60 г). Суміш настоюють на 1 л води. Настій п'ють по 2—3 склянки на день.

При запаленні сечовивідних шляхів роблять напар в 1 л окропу трави остудника (100 г), листків мучниці звичайної (50 г) і насіння петрушки городньої (30 г). Напар п'ють по 2—3 склянки на день (І. Мушинський, 1956).

Напар 30 г трави остудника в 1 л води застосовують при спазмах сечового міхура та запальних захворюваннях нирок. П'ють цей напар по півсклянки щоденно (A. Ożarowski, 1976).

Настій 30—50 г остудника голого на 1 л окропу п'ють як сечогінний та антиспазматичний засіб по півсклянки тричі на день (М. А. Носаль, 1958), а сік рослини — по 2 столові ложки тричі на день.

Про ефективність 10 % настою остудника голого повідомляв М. І Соломченко (1968), який призначав його хворим з серцевою недостатністю (набряками). Внаслідок лікування виділення сечі у хворих збільшувалося до 2 л.

В. П. Махлаюк (1967) рекомендує застосовувати траву остудника свіжою, бо внаслідок висихання вона втрачає лікувальні якості.

На нашу думку, істотної різниці в ефективності свіжої і сухої рослини немає: діуретична дія настоїв тієї й іншої рослини однакова. Побічного впливу на організм препаратів остудника голого не виявлено.

1. Rp.: Herbae Herniariae
Gem. Betulae aa 50,0
M. f. species
DS. Одну столову ложку суміші заварити у 1 склянці окропу, кип'ятити 15 хв. Відвар пити по 1 столовій ложці тричі на день

2. Rp.: Herbae Herniariae 30,0
Bac. Juniperi 15,0
Fol. Betulae 40,0
Rad. Ononidis 30,0
M. f. species
DS. Одну чайну ложку суміші кип'ятити у 2 склянках води. Відвар пити тричі на день при ниркових та серцевих набряках

68. **HUMULUS LUPULUS L.**— хміль звичайний

Російська назва — хмель обыкновенный

Багаторічна трав'яниста дводомна рослина з родини коноплярих. Стебло витке, листки довгочерешкові, три-п'ятилопатеві. Квітки тичинкові, з п'ятироздільною або п'ятилистою зеленою чи білуватою оцвітиною, зібрані в рідкі пазушні волотисті суцвіття. Жіночі квітки зібрані в головчасті колоски. Плоди, оцвітини і покривні листки біля основи мають жовті залозки. Цвіте в липні-серпні. Росте у вогких чагарниках, лісах, ярах, поблизу річок, на узліссях. Культивується у західних областях України. Райони поширення — вся територія СРСР, крім Крайньої Півночі та південних степових районів. З лікувальною метою використовують плоди (шишки) хмелю і його залозки (лупулін, який одержують при просіванні свіжовисушених стиглих суплідь рослини).

Сировина. Збирають шишки за ясної погоди з початку серпня. Зривають кожну окремо разом з квітконіжками. Сушать одразу ж під відкритим небом або в приміщеннях, що добре провітрюються, розкладаючи тонким шаром.

Шишки заготовляються й відпускаються аптеками.

Хімічний склад. Шишки (точніше, лупулін із хмелевих залозок) містять ефірну олію (до 2 %), смолу, віск, гіркі речовини, жовту барвну речовину. Ефірна олія жовтувато-червоного кольору, містить здебільшого вуглеводи (мірцен і фарнезен), спирти (ліналоол), органічні кислоти (ізовалеріанову, каприлову, пеларгонову, капринову), сесквітерпени (каріофілен). Крім того, в шишках є у вільному стані холін, гіпоксантин, аденін, когумулон, лумулон і лупулон, цератинова й ізопропілакрилова кислоти.

Дія: седативна, антисептична, болезаспокійлива.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. В експериментах доведено, що лупулін діє гальмівно на кору великого мозку навіть тоді, коли її попередньо збуджують кофеїном. Встановлено також, що препарати хмелю знімають спазм вінцевих судин та впливають спазмолітично на ізольований відтинок кишки в щурів. Ці властивості рослини підтверджено клінічними дослідженнями.

У літературі описано рослини, здатні синтезувати речовини, близькі за дією до гормонів (А. Д. Турова, 1967). До них належить і хміль звичайний. А. Г. Горєлова (1966) досліджувала дію екстракту шишок хмелю на кастрованих білих мишей та інфантильних щурів. Досліди показали, що у 70 % щурів екстракт у дозі 10—30 мг (на тварину) викликає еструс або проеструс. Активність 1 кг сухого хмелю, екстрагованого водою, дорівнювала 1000 мишачих одиниць. Найдійовішою виявилась фенольна фракція хмелю, естрогенна активність якої становить 25 000 мишачих одиниць (на 1 кг сухого

хмелю). Фенольна фракція в дозі 10—30 мг (на 1 мишу) і 20—40 мг (на 1 щура) викликала естрогенний ефект у 80 % тварин. Під час гістологічних досліджень було виявлено набряк слизової оболонки матки та її рогів, розростання епітелію та проліферацію залоз.

Лупулін, вжитий всередину, сприяє виділенню шлункового соку завдяки вмістові дуже гірких субстанцій (гумулону і лупулону). Він має бактеріостатичну дію, а в більших дозах і бактеріолітичну при вживанні як in vitro, так і in vivo.

Встановлено, що близько 40 різновидів патогенних мікроорганізмів чутливі до речовин, які є в хмелю, особливо до смолистих. Лупулон у розведенні 1 : 20 000 гальмує ріст Micobacterium tuberculosis hominis, а гумулон виявляє цю властивість навіть у більшому розведенні. Це стосується також і флори Staphylococcus aureus. Токсичність лупуліну незначна.

Порошки шишок хмелю застосовують всередину для заспокоєння центральної нервової системи (особливо при нервовому виснаженні), а також як болезаспокійливий і антиспазматичний засіб при циститі та частих болісних позивах до сечовипускання. Як гірка речовина вони викликають апетит.

У народній медицині хміль використовують дуже широко. Завдяки наявності гіркої речовини відвар рослини вживають при розладі функції шлунка, гастриті й навіть при хронічній діареї. Його п'ють як болетамувальний і заспокійливий засіб і застосовують зовнішньо при невралгії та радикуліті.

Для заспокоєння болю і ліквідації набряків препарати хмелю вживають всередину при хворобах печінки й селезінки, запаленні нирок і жовчного міхура, жовтяниці.

Французькі клініцисти встановили, що хміль має тонізуючі і снотворні властивості. Антисептичні ж властивості рослини сильніші від цих властивостей саліцилової кислоти (дія лупуліну). Препарати хмелю звичайного вживають і при надмірній статевій збудності, а також як засіб, що поліпшує серцево-судинну діяльність, особливо про міокардиті (Н. Г. Ковальова, 1971).

Зовнішньо хміль застосовують для припарок, як болезаспокійливий засіб при захворюваннях суглобів, забитих місцях; у мазях — для лікування болісних виразок, що довго не гояться, лишаїв; при випадінні волосся миють голову відваром хмелевих шишок.

Ефірна олія хмелю входить до складу валокордіну, який є ефективним засобом при серцево-судинних неврозах, стенокардії, посиленому серцебитті і спазмах кишок.

У вітчизняній народній медицині хміль використовують для поліпшення травлення, при гастриті, як протиглисний засіб, для лікування скорбуту.

Н. Г. Ковальова (1971) стверджує, що препарати хмелю мають седативну, кардіотонічну, діуретичну та протизапальну дію.

У наших експериментах на тваринах і в клінічних умовах виявлено, що екстракти та ефірна олія шишок хмелю мають широкий спектр бактеріостатичної дії, седативні, болезаспокійливі та антиспастичні властивості. В суміші з іншими лікарськими рослинами хміль застосовується при лікуванні пієлонефриту та циститу. Його

екстракти успішно застосовувались при лікуванні хронічних форм гастриту, холециститу та гепатохолециститу.

Спиртовий екстракт шишок хмелю включений нами як складова частина до препарату уролесану.

69. **HYPERICUM PERFORATUM L.**— звіробій звичайний

Російська назва — зверобой обыкновенный

Багаторічна трав'яниста рослина, поширена майже по всій території європейської частини Радянського Союзу, в тому числі всюди на Україні, а також на Кавказі, в Західному Сибіру, Середній Азії. Росте на сухих луках, пагорбах, галявинах, у лісових посадках та між чагарниками. Стебло пряме, гіллясте, заввишки 30—80 см. Листки дрібні, сидячі, супротивні, з великою кількістю цяток. Золотаві квітки зібрані у щитки. Цвіте з червня до вересня.

Сировина. З лікувальною метою використовують надземну частину рослини — стебла, листки, квітки. Збирають рослину в період повного цвітіння (до середини серпня), зрізуючи лише верхню, листяну частину стебла (15—20 см) разом з щитковидними верхівками квіток і сушать на вільному повітрі, в приміщенні, що добре провітрюється, на горищі. Після сушіння рослину зберігають у паперових мішках або картонних ящиках (М. С. Харченко і співавт., 1971).

Рослина заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. Трава звіробою звичайного містить близько 10—12 % дубильних речовин, ефірну олію, каротин (до 55 мг%), червоний і жовтий смолисті барвники, гіперицин, флавоноїди, антоціани, рутин, вітаміни С і РР, кверцетин, цериловий спирт, сапоніни, холін, фітонциди та антибіотики, чим пояснюється широкий спектр лікувальних властивостей рослини.

Дія: в'яжуча, антисептична, діуретична, холеретична, кровоспинна, седативна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Звіробій звичайний здебільшого застосовується при хворобах травного каналу. Препарати його сприяють зменшенню спазмів кишок та жовчних шляхів, особливо сфінктера Одді, дещо розширюють кровоносні судини (дія флавоноїдів). Спазмолітична дія 15 г відвару звіробою відповідає дії 1,2 мг папаверину, а 5 г спиртової його настойки — 1 мг цього препарату. Препарати звіробою посилюють кровообіг. Їм властива досить виражена протизапальна дія на слизові оболонки травного каналу (дія дубильних речовин), легка в'яжуча та бактеріостатична дія (ефірна олія, дубильні речовини, смолисті сполуки). Препарати звіробою значно обмежують ріст патогенних бактерій (в основному грампозитивних), але не виявляють впливу на гриби. Вони сприяють нормалізації видільної функції шлункових залоз: у випадках пониженої кислотності збільшується секреція шлункового соку. Не вивчено вплив звіробою на жовчотворення, але посилене жовчовиділення внаслідок його вживання свідчить про спазмолітичну дію рослини на жовчовивідні шляхи. Звіробій певною мірою посилює діурез, незважаючи на антагонізм між окремими компонентами фракції флавоноїдів: гіперозид значно збільшує діурез, а рутин гальмує його.

Наявний у рослині гіперецин є каталізатором внутрішньоклітинних реакцій та регулятором життєвих процесів в організмі. Гіперецин утворюється з двох частин емодиноантрону, а за структурою та деякими властивостями наближається до гематопорфірину. Тому припускають, що він впливає на біохімічні процеси в органах, уражених злоякісними пухлинами. Про цю спорідненість гематопорфірину з гіперицином свідчить той факт, що при вживанні екстрактів трави звіробою шкіра має підвищену чутливість до ультрафіолетових променів. У випадках зовнішнього застосування звіробою, особливо його квіток, проявляється протизапальна, в'яжуча і бактеріостатична дія рослини при багатьох захворюваннях шкіри.

Препарати звіробою ефективні при розладах нервової системи, нейродистонії, мігрені, нічному нетриманні сечі у дітей. Проте найчастіше їх використовують для збудження апетиту, як в'яжучий засіб при коліті (дія танінoподібних флавоноїдів) і для прискорення гоєння ран (антибактеріальна дія). В суміші з іншими рослинами звіробій застосовують при хворобах печінки і жовчних каменях, жовтяниці, гострому і хронічному пієлонефриті та циститі, сечокам'яній хворобі, ускладненій пієлонефритом. Звіробій стимулює дію серця, підвищує артеріальний тиск, звужує кровоносні судини (дія холіну), тамує біль.

У науковій медицині звіробій звичайний успішно використовують при лікуванні нирковокам'яної хвороби. Клінічні дослідження показали, що ефірно-спиртова настойка рослини добре діє при гострому та хронічному коліті.

Доведено глистогінну властивість звіробою при інвазії карликовим ціп'яком. Для вигнання гельмінтів користувалися 15 % настоєм трави, який призначали від 90 до 150 мл тричі на день протягом 3 днів з наступним прийомом послаблюючих засобів. Курс лікування складався із 3 циклів з дев'яти-дванадцятиденними перервами між ними.

М. І. Соломченко (1968) опублікував результати лікування хворих на хронічну форму гастриту, яким призначали 10 % настій звіробою по 100 г тричі на день перед їдою протягом 1—2 міс. Внаслідок такого лікування у хворих зникли біль, згага та інші диспепсичні розлади, нормалізувалась кислотність шлункового соку. Цей же дослідник відзначає добрі ранозагоювальні властивості звіробійної олії (20 %) при тривалому лікуванні нею погано загоюваних ран та трофічних виразок. 100 г свіжої трави звіробою з квітками кип'ятили протягом 30 хв у 600—700 г свіжої соняшникової олії, після охолодження фільтрували, змочували тампони і робили пов'язки 1—2 рази на день протягом 3—4 тиж.

Із звіробою готують настої для внутрішнього вживання. На 1 склянку окропу беруть 1 столову ложку квіток та листків рослини і настоюють 10 хв. П'ють 2 склянки настою протягом дня після їди. Лікування тривале. При діареї 1 столову ложку суміші звіробою звичайного і деревію тисячолистого (порівну) заливають 1 склянкою окропу, настоюють. Настій п'ють натще. Хвороби печінки, що супроводяться запором, лікують напаром такого збору рослин. Одну столову ложку суміші звіробою (20 г) і цмину піскового (30 г) заливають 1 склянкою окропу, кип'ятять 7—10 хв, додають кору

крушини ламкої (20 г), напарюють цілу ніч і проціджують. Випивають 5 склянок (О. П. Попов, 1965).

У народній медицині звіробій широко використовують при поліартриті, ішіасі, подагрі, туберкульозі легень з кровохарканням, хворобах статевих органів у жінок, геморої, захворюваннях печінки, мастопатії, різних запальних процесах, фурункулах тощо (Н. Г. Ковальова, 1971).

При розумовій перевтомі, нервовому перенапруженні та безсонні рекомендується випити за півгодини до сну 1 склянку напару 1 столової ложки суміші трави звіробою звичайного, трави (або квіток) деревію тисячолистого і кореня дягелю лікарського (порівну), взятої на 1 склянку окропу. Звіробій у цій суміші сприяє нормалізації нервової діяльності, сну, лікуванню хвороб печінки і травного каналу. Зовнішнє застосування препаратів такої суміші забезпечує швидке гоєння виразок, фурункулів, гнійних запальних процесів шкіри.

При гінекологічних захворюваннях для спринцювання готують відвар звіробою в суміші з дубовою корою, коренями кропиви дводомної, пелюстками троянди, квітками цмину піскового, травою грициків звичайних, омели білої, вербовою корою, насінням льону, коренем живокосту, алтейним коренем, травою гірчака перцевого і квітками нагідок. Чотири ложки суміші цих компонентів, взятих порівну, кип'ятять в 2—3 л води 20 хв. Гарячим цим відваром також промивають піхву двічі на день — вранці і ввечері.

Настойку рослини у формі крапель вживають усередину при ревматичних захворюваннях.

Порошком трави звіробою, настояним на олії й змішаним із скипидаром, розтирають уражені суглоби при ревматоїдному поліартриті.

70. **INULA HELENIUM L.**— оман високий

Російська назва — девясил высокий

Багаторічна трав'яниста рослина з родини складноцвітих. Стебла прямі, борознисті, волохаті, заввишки 1—1,5 м, вгорі гіллясті. Листки чергові: зверху — жорстковолохаті, знизу — сіроповстисті, м'які, нерівнозубчасті. Квітки золотаво-жовті, зібрані у великі кошики; крайові квітки — язичкові, а серединні — трубчасті з зубком. Кореневище м'ясисте, всередині білувате, ззовні сіро-буре, завдовжки 50 см і навіть більше, має численні корені, що відходять від нього. Цвіте з липня до вересня. Росте на вологих місцях, між чагарниками, переважно на крутих берегах річок, на вапнистих грунтах, смітниках, лісових луках. Поширений оман високий у лісостеповій зоні європейської частини Радянського Союзу.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують кореневища з коренями оману. Збирають їх восени (у жовтні) і навесні (у квітні-травні). Викопані корені і кореневища очищають від землі, швидко промивають водою і сушать.

Заготовляється й відпускається аптеками.

Хімічний склад. Кореневища і корені оману містять полісахариди інулін (близько 44 %) та інуленін, сапоніни, невелику кількість алкалоїдів, вітамін Е (25,5—31,75 мг%), ефірну олію (1—3 %), до

складу якої входять геленін, алантол, проазулен, оцтову кислоту, гіркоти. У листках міститься гірка речовина лактон алантопікрин. Корені і кореневища оману високого мають своєрідний ароматний запах, на смак вони гіркуваті, пекучі. Вважають, що лікувальна дія рослини зумовлена геленіном або алантовою камфорою (алантолактоном).

Дія: відхаркувальна, бактерицидна, глистогінна, потогінна, в'яжуча та жовчогінна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Оман високий збуджує апетит, поліпшує травлення, особливо при пониженій кислотності, регулює секреторну функцію шлунка і кишок та стимулює загальний обмін речовин в організмі. Клінічно доведено, що він має жовчотворні та жовчогінні властивості. В експериментах встановлено його глистогінні властивості, які перевершують дію сантоніну, аскаридолу та піперазину.

З кореня оману високого виготовлено екстракт інулен. У клінічних умовах доведено, що відвар кореня рослини не поступається за ефективністю цьому препарату.

Корінь оману високого досить широко застосовують у народній медицині.

М. А. Носаль (1958) рекомендує відвар свіжих подрібнених кореневищ і коренів оману вживати при гіпоацидному гастриті, метеоризмі, спастичному коліті, туберкульозі легень. Дві столові ложки коренів оману варять 10 хв у 0,5 л портвейну. Відвар п'ють по чверть склянки двічі на день після їди. Як надзвичайно ефективний відхаркувальний засіб вживають 10 % відвар суміші оману високого з коренем алтеї лікарської, взятими порівну. П'ють по 1 столовій ложці через кожні 2 год при запаленні легень, емфіземі, туберкульозі легень, бронхіті, трахеїті (розріджує густе, в'язке харкотиння). У цих випадках можна також вживати порошок подрібнених коренів оману високого, розмішаний з медом,— по 5 чайних ложок на день.

У разі сильної простуди або грипу, що супроводяться утрудненим диханням, нежитем, кашлем, після того як поставлено банки і зроблено розтирання скипидаром, хворому дають випити відвар суміші кореневища оману високого і дягелю лікарського. Для цього беруть по 1 столовій ложці обох компонентів на 1 л холодної води і кип'ятять 10 хв.

Для лікування хворих на коклюш застосовують суміш 2 столових ложок кореня оману високого і 2 столових ложок трави чебрецю звичайного. Одну чайну ложку цієї суміші заварюють, як чай, у склянці окропу. Вживають по 1 чайній ложці через кожні 2 год (М. С. Харченко і співавт., 1971).

Корінь оману високого успішно застосовують для лікування гострого і хронічного ревматизму. Для цього готують відвар 20 г суміші кореня оману високого і кореня лопуха великого в 1 склянці води, настоюють протягом 1 год. П'ють по 1 столовій ложці тричі на день.

Водний настій оману високого вживають при дисменореї та аменореї, анемії, особливо при хлорозі. При цьому п'ють по 2 склянки на день відвару суміші кореневищ оману високого, коренів тирли-

чу жовтого і трави деревію тисячолистого (по 1 чайній ложці кожного) у 0,5 л води (кип'ятять 10 хв).

Оман високий застосовують для лікування гіпертонічної хвороби, геморою і як депуративний засіб при захворюваннях шкіри.

Відвар кореневищ рослини використовують для полоскання горла та рота при запальних процесах та для місцевих ванн при шкірних висипах, що супроводяться свербежем, а також при скрофульозі, парші, лишаї, нейродерміті.

При корості жменю дрібно порізаного кореня оману варять протягом 15 хв у 4—5 столових ложках свинячого сала (несолоного), додають 2 столові ложки чистого березового дьогтю і стільки ж порошку сірки. Цією маззю натирають протягом кількох днів (на ніч) уражені місця, а вранці миють міцним відваром кореня рослини (50 г на 1 л води).

1. Rp.: Rad. Inulae helenii
Herbae Thymi serpylli
Herbae Violae tricoloris aa 25,0
M. f. species
DS. Чотири чайні ложки збору залити 1 склянкою окропу, настояти 2 год, кип'ятити 3—7 хв, остудити і процідити. Весь відвар випити протягом дня за кілька разів

2. Rp.: Dec. rad Inulae 18,0 : 180 ml
Sir. Liquiritiae 10 ml
MDS. По 1 столовій ложці тричі на день

71. JUGLANS REGIA L.— горіх волоський

Російська назва — орех грецкий

Велике дерево з родини горіхових. У дикому стані росте в лісах Криму, Закавказзя й Середньої Азії. Вирощують його заради їстівних плодів та як декоративну рослину в багатьох місцях південної частини Радянського Союзу, в тому числі й на півдні України. Кора волоського горіха чорно-сіра або бура, листки чергові, непарнопірчасті, квітки дрібні, зеленкуваті, одностатеві, плоди — кулясті кістянки з м'ясистим оплоднем.

Сировина. Для лікувальної мети використовують листки й зрідка плоди (здебільшого зелені).

Для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад. Листки горіха волоського містять гідроюглон, який легко окислюється в юглон; флавоноїди: гіперозид, 3-арабінозид кверцетину, 3-арабінозид кемпферолу; дубильні речовини (3—4 %), мінеральні солі, аскорбінову кислоту, каротин (до 0,33 мг%); ефірну олію (0,03 мг%). Зелений оплодень нестиглих горіхів містить дубильні речовини (до 25 %), барвну речовину юглон, яка має дуже виражені бактерицидні властивості, і багато аскорбінової кислоти (1000—3000 мг%).

Дія: в'яжуча, збудна, регулююча функціональну діяльність травного каналу, кровоочисна, протискорбутна, глистогінна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Препарати волоського горіха широко застосовуються в народній медицині. З листків готують тонізуючі та загальнозміцнювальні ліки, які

поліпшують обмін речовин при шкірних хворобах, розсмоктують інфільтрати, сприяють гоєнню ран, діють протизапально і мають в'яжучі, легкі послаблюючі та протиглисні властивості.

Настій листків горіха вживають усередину як загальнозміцнювальний засіб при знесиленні, авітамінозах, скрофульозі, шкірних хворобах, рахіті, як в'яжучий засіб при діареї. Відвар листків використовують для ванн та обмивань при поліартриті, подагрі, рахіті, скрофульозі, різних хворобах шкіри (висипах, вуграх, гнояках, екземах) і для полоскань при ангіні й стоматиті.

Свіжі подрібнені листки горіха волоського прикладають до ран і виразок для прискорення гоєння їх. З цією метою застосовують мазь із сухих горіхових листків, екстрагованих соняшниковою олією з додаванням воску.

Водний екстракт листків горіха має досить виражений терапевтичний ефект при деяких формах туберкульозу шкіри, туберкульозних лімфаденітах і туберкульозі глотки. З листків волоського горіха виготовлено препарат каріон, який застосовували при різних формах туберкульозу. В медицині та ветеринарії також використовували препарат юглон для місцевого лікування шкірного туберкульозу і стригучого лишаю.

При запальних процесах горла і рота, а також для лікування скрофульозу і рахіту 1 столову ложку сухих листків горіха заливають 1 склянкою окропу і настоюють 2 год в закритому посуді. Вживають настій по 1 чайній ложці тричі на день. Для ванн і обмивань 250 г листків кип'ятять в 1 л води.

72. **JUNIPERUS COMMUNIS L.**— яловець звичайний

Російська назва — можжевельник обыкновенный

Вічнозелений хвойний кущ заввишки до 2 м або дерево заввишки до 10 м. Листки (хвоя) гострокінцеві, зверху жолобчасті, світлозелені з синюватим відтінком. Плоди — м'ясисті синювато-чорні шишки з сизим нальотом, розташовані на гілках віночками. Цвіте яловець у травні. Росте в гаях, соснових та мішаних лісах, на гірських схилах. Поширений по всій території СРСР.

Сировина. З лікувальною метою використовують ягоди ялівцю. Заготовляють цілком достиглими восени і сушать при кімнатній температурі у приміщеннях, що добре провітрюються, на горищах та відкритому повітрі (М. С. Харченко і співавт., 1971).

Заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. Плоди ялівцю містять ефірну олію (близько 2 %), смолу (близько 9,5 %), цукри (до 40 %), віск, жирну олію, органічні кислоти (яблучну, оцтову, мурашину), барвну речовину юніперин. До складу ефірної олії входять пінен, кампфен, терпінен, цидрол, феландрен, борнеол, ялівцева камфора та інші речовини. Хвоя рослини містить аскорбінову кислоту (близько 266 мг%). Яловець отруйний.

Дія: сечогінна, жовчогінна, антисептична.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Наявність ефірної олії зумовлює сечогінну й антисептичну дію ягід ялівцю. Настій та відвар ягід посилює виділення сечі, дезинфікує сечовивідні шляхи, має протизапальні та знеболюючі властивості.

Багаторічні дослідження сечогінних властивостей препаратів ялівцю свідчать, що провідним діючим чинником рослини є ефірна олія, яка безпосередньо впливає на ниркову паренхіму. Встановлено, що найактивнішим складником ефірної олії є терпінол. Ця речовина збільшує фільтрацію в ниркових клубочках і гальмує зворотну резорбцію хлоридів та натрію у проксимальних канальцях. Активність дії препаратів шишкоягід ялівцю залежить від стиглості їх. Чим вони стигліші, тим менше діють на організм. В експерименті встановлено, що у плодах ялівцю крім ефірної олії ідентифіковані й інші сечогінні сполуки. При вживанні всередину препарати ялівцю збуджують перистальтику кишок, збільшують виділення шлункового соку та жовчі, виявляють бактеріостатичний вплив.

Широко застосовується яловець у народній медицині. Як сечогінний засіб його вживають майже в усіх випадках хронічних захворювань сечового міхура і нирок (протипоказаний лише при гострому нефриті та пієлонефриті).

Настій і відвар ягід ялівцю діє депуративно при хворобах шлунка, печінки та гінекологічних захворюваннях. Збільшуючи сечовиділення, ці препарати одночасно дезинфікують сечовивідні шляхи. Вони розріджують харкотиння, полегшують відхаркування, діють протизапально і болезаспокійливо.

У народній медицині настій ягід ялівцю вживають при хронічному пієлонефриті, циститі, уретриті і особливо при стійкій альбумінурії. В суміші з іншими лікарськими рослинами яловець широко застосовують для лікування гастриту, жовчнокам'яної і сечокам'яної хвороб, подагри, поліартриту.

Як зовнішній засіб яловець використовують для лікування екземи, корости та висипів. При ревматоїдному поліартриті й подагрі в уражені місця втирають ялівцеву олію або настойку, роблять ароматні ванни з відварів ягід та молодих стебел рослини.

1. Rp.: Inf. bacae Juniperi
10,0 : 200 ml
DS. По 1 столовій ложці 3—4 рази на день

2. Rp.: Bacae Juniperi 5,0
Fol Trifolii 15,0
Herbae Centauri 20,0
M. f. species
DS. Одну столову ложку суміші настояти на 1 склянці окропу протягом 4 год, процідити. Настій вживати по півсклянки тричі на день за півгодини до їди для поліпшення травлення та посилення перистальтики кишок

3. Rp.: Bacae Juniperi 5,0
Rad. Glycyrrhizae 15,0
Rad. Levistici 10,0
M. f. species
DS. Одну столову ложку суміші залити 1 склянкою окропу, кип'ятити протягом 3—5 хв, настояти 3—4 год, процідити. Вживати по 1 столовій ложці 3—4 рази на день як сечогінний засіб

4. Rp.: Bacae Juniperi 10,0
Rad. Ononidis
Rad. Glycyrrhizae
Rad. Levistici aa 15,0
M. f. species
DS. Одну столову ложку суміші кип'ятити в 1 склянці води протягом 15 хв. Вживати відвар по 1 столовій ложці тричі на день при хронічному пієлонефриті і циститі

5. Rp.: Bacae Juniperi 10,0
Herbae Violae tricoloris 20,0
Rad. Levistici 15,0
M. f. species
DS. Одну столову ложку суміші кип'ятити в 1 склянці води протягом 15 хв. Вживати відвар по півсклянки 3—4 рази на день при бактеріурії, хронічному циститі

6. Rp.: Inf. bacae Juniperi
10,0 : 200 ml
Liq. Kalii acetatis 15 ml
MDS. По 1 столовій ложці через 3 год як сечогінний засіб та при набряках

7. Хворим із хронічними запальними процесами у жовчному міхурі рекомендується лікування ягодами ялівцю за такою схемою (М. А. Носаль, 1958). У перший день треба з'їсти 4 ягоди, старанно пережовуючи їх (кісточки випльовувати), щоденно кількість ягід збільшувати на одну. Довести вживання ягід до 13, а після того щодня з'їдати на одну менше (до 4 ягід). Таке лікування сприяє відходженню газів, виділенню жовчі і дезинфенції жовчних шляхів.

8. Для лікування подагри, поліартриту, екземи, корости та висипів на тілі роблять ванни з додаванням відвару 100 г ягід в 1 л води. Такі ванни рекомендують приймати 1—2 рази на тиждень.

73. LAMIUM ALBUM L.— глуха кропива біла

Російська назва — глухая крапива, яснотка белая

Багаторічна рослина з родини губоцвітних. Росте на засмічених тінистих місцях, поблизу огорож і жител, по берегах річок, подекуди в лісах між чагарниками. Стебло пряме, заввишки 30—60 см, майже голе, вгорі вкрите тоненькими волосками. Листки довгасто-серцевидні, загострені, зморшкуваті, нагадують листки кропиви дводомної, але не жалять. Квітки великі, розміщені півкільцями в пазухах листків. Віночок двогубий, білий або блідо-жовтий, ззовні волохатий. Цвіте з травня до осені.

Райони поширення — вся територія СРСР, крім Крайньої Півночі.

Сировина. З лікувальною метою застосовують в основному квітки рослини. Їх висмикують по 2—3 з чашечок і негайно сушать у приміщенні, що добре провітрюється, розстеливши тонким шаром на папері. При цьому стежать, щоб квітки зберегли білий колір. Висушені квітки зберігають у паперових мішках.

Рослина для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад. Квітки містять велику кількість слизу, ефірну олію, сапоніни, гістамін, холін, дубильні речовини катехінової групи

(близько 10 %), біогенний амін (тирамін), ізокверцитрин (флавоноїдний), сліди алкалоїдів, аскорбінову кислоту. Листки містять слиз і каротин.

Дія: протизапальна, кровоспинна, заспокійлива.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Настої квіток глухої кропиви в народній медицині застосовують як сильний кровоспинний засіб при маткових та легеневих кровотечах, а також у разі гострих та хронічних запальних процесів у сечовивідних шляхах (уретриті, циститі, пієлонефриті) і особливо при порушенні обміну речовин (екземах, скрофульозі, фурункульозі та інших висипах на тілі).

У народній медицині настій квіток ще застосовують при гострому та хронічному гломерулонефриті, диспепсичних розладах, для регуляції менструального циклу, при дисменореї та безсонні.

Як кровоспинний засіб п'ють відвар суміші квіток глухої кропиви, фіалки триколірної та листків суниць (взятих порівну). Дві столові ложки цієї суміші варять 5 хв в 1 склянці води, проціджують, відтискують. Відвар п'ють по 2 склянки на день.

Для регуляції менструального циклу застосовують напар суміші квіток глухої кропиви, квіток ромашки лікарської, квіток нагідок лікарських, трави рути запашної, листків м'яти перцевої, меліси лікарської, кореня валеріани лікарської і кори крушини ламкої (взятих порівну). Одну повну столову ложку цієї суміші заливають 1 склянкою окропу, напарюють, охолоджують. Випивають напар ковтками протягом дня. При болісних менструаціях та дисменореї 1 столову ложку суміші глухої кропиви, трави приворотня звичайного, квіток ромашки лікарської (по 20 г) і трави гірчака перцевого (40 г) варять 15 хв в 1 склянці води. Відвар п'ють по 1—3 склянки на день.

При анемії, гепатиті та холециститі замість відвару глухої кропиви можна вживати свіжий сік, витиснутий з неї (прокип'ячений на водяній бані),— по 2 столові ложки тричі на день.

Як зовнішній засіб настій квіток глухої кропиви застосовують для обмивань, місцевих ванн та компресів при судорогах, геморої, висипах на тілі, що супроводяться свербежем, ранах, виразках та опіках. Його також використовують для полоскання горла при ангіні та кровоточивому гінгівіті.

74. LEDUM PALUSTRE L.— багно болотяне

Російська назва — багульник болотный

Кущова рослина з родини вересових заввишки 1,5 м. Молоді гілки багна болотяного вкриті рудувато-бурим залозистим повстеподібним опушенням, листки у верхній частиині темно-зелені, з бурою підкладкою, чергові, лінійно-ланцетні, з загнутими донизу краями, завдовжки 25—35 мм і завширшки 3—5 мм. Квітки зібрані вгорі в зонтик, білі або рожеві, з сильним ароматним (запаморочливим) запахом, який у тиху погоду може спричинювати головний біль. Плоди — овальні п'ятигнізді багатонасінні коробочки, що тріскаються біля основи й викидають довгасте насіння бурувато-золотавого кольору. Росте рослина повсюди в Радянському Союзі: по болотах (мохових, торфових) або поблизу від них та в хвойних лісах.

Сировина. З лікувальною метою використовують траву (пагони з листками). Збирають її у червні — серпні під час цвітіння рослини. Сушать на вільному повітрі або в приміщенні, що добре провітрюється. Зберігають у щільно закритому посуді або в ящику, вистеленому вощованим папером.

Рослина заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. Багно болотяне містить глікозид арбутин (ериколін), дубильні речовини та ефірну олію (близько 2 %), кверцетин. До складу ефірної олії входять: терпен ледол, палюстрол, цимол, геранілацетат, біциклічний спирт та вуглеводи. Ефірна олія виявляє паралізуючу дію на центральну нервову систему.

Дія: болезаспокійлива, протизапальна, спазмолітична, пом'якшувальна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. В експериментах встановлено, що препарати багна болотяного розширюють судини і знижують артеріальний тиск.

Настій трави багна у медичній практиці застосовують як відхаркувальний засіб при гострому та хронічному бронхіті, а також при спастичному ентероколіті. В клінічних умовах спостерігали позитивний ефект від застосування настою рослини при бронхіальній астмі (Л. Я. Скляревський, 1970).

У народній медицині настій багна болотяного використовують для лікування ревматизму, невралгії, коклюшу, астми, дизентерії, скрофульозу, туберкульозу легень, екземи і шкірних висипів на тілі.

Як зовнішній засіб настій багна вживають при укусах комах, колотих та рваних ранах, забитті, набряках, відмороженні та для посилення циркуляції крові у пальцях при онімінні (ендартеріїті). 10 % витяжку його в лляній олії або відвар у олії застосовують при грипі та риніті.

Найчастіше готують настій трави багна. На 1 склянку окропу беруть 1 столову ложку листків або молодих пагонів і настоюють протягом 10—15 хв. П'ють настій по півсклянки 5—6 разів на день. Дітям при сильних приступах коклюшу дають його по 1 чайній ложці кілька разів на день. Як відхаркувальний засіб вживають відвар суміші трави багна болотяного (10 г), підбілу звичайного (20 г) і кореня алтеї лікарської (20 г). Дві чайні ложки суміші заливають 1 склянкою окропу, варять протягом 1—2 хв, проціджують. П'ють відвар по півсклянки 3—4 рази на день.

Для лікування бронхіальної астми, а також при коклюші і грипі (як профілактичний засіб) застосовують відвар трави багна болотяного (25 г) і кропиви жалкої дрібної (15 г) в 1 л води. Вживають по півсклянки 5—6 разів на день.

Свіжі квітки рослини та пагони її настоюють на оливковій олії (у співвідношенні 1 : 9) протягом 12 год у духовці, проціджують. Цей екстракт втирають у болісні місця при ревматичному артриті.

75. **LEONURUS CARDIACA L.**— собача кропива серцева (звичайна).

Російська назва — пустырник обыкновенный

Багаторічна трав'яниста рослина з родини губоцвітих. Пошире-

на по всій території помірної смуги Радянського Союзу. Зустрічається на засмічених місцях, на городах, у дворах та на пустирях. Стебло заввишки 60—130 см, чотиригранне, прямостояче, опушене довгими волосками. Листки супротивні, черешкові, темно-зелені, м'яковолосисті, три-п'ятилопатеві. Квітки дрібні, двогубі, рожеві, зібрані кільцями у пазухах верхніх листків, на кільцях стебел і гілок утворюють довге суцвіття.

Цвіте з червня до вересня.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують траву собачої кропиви. Збирають рослину під час цвітіння, зрізуючи надземну частину в тому місці, де починаються листки (де стебло не таке пружне). Сушать на вільному повітрі у затінку або в приміщеннях, що добре провітрюються, і на горищі.

Рослина заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. Собача кропива серцева містить алкалоїди леонукардин і стахідрин, гіркоти (в основному леонурин), цукристі сполуки (рамнозу і глюкозу), холін, кислий сапонін, органічні кислоти (яблучну, винну, фосфорну, лимонну) у вигляді калієвих і кальцієвих солей, смоли, дубильні речовини (близько 5 %), флавоноїди, антоціани, ефірну олію (близько 0,05 %).

Дія: заспокійлива, гіпотензивна, протисудорожна, сечогінна й загальнозміцнювальна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. В експериментах доведено, що рослина нетоксична. Препарати її діють заспокійливо на центральну нервову систему, уповільнюють серцевий ритм, збільшують силу серцевих скорочень, мають гіпотензивні і седативні властивості.

Застосовується переважно як заспокійливий засіб, що за дією нагадує валеріану лікарську і навіть дає кращий ефект. Під впливом екстракту собачої кропиви у хворих на міокардіопатію зменшувалась задишка, а у хворих з есенціальною гіпертензією знижувався артеріальний тиск (Н. Г. Ковальова, 1971).

Препарати собачої кропиви широко застосовують як засіб, що регулює функціональний стан центральної нервової системи (при неврастенії, істерії, вегетоневрозі), а також при епілепсії, запамороченні (синдромі Меньєра), склерозі судин головного мозку. Добре діють вони також при шлунково-кишкових захворюваннях (хронічних запаленнях товстої кишки. та при шлункових спазмах).

У народній медицині найчастіше вживають відвар собачої кропиви серцевої. Дві столові ложки трави кип'ятять у 1 склянці води, поки не випарується половина рідини. П'ють відвар двічі на день по півсклянки вранці (натще) і перед сном.

М. А. Носаль (1958) рекомендує вживати за півгодини до їди по 30—40 крапель соку свіжої рослини або настойку 2 частин соку на 3 частинах спирту.

При підвищеній збудності готують чай із суміші трави собачої кропиви, маренки запашної, листків ожини сизої (по 20 г), трави сухоцвіту болотяного (15 г) і чебрецю звичайного (10 г). Цей чай п'ють також при істерії, стенокардії та базедовій хворобі. Він дуже ефективний при слабкості серцевої діяльності, що настає після грипу та інших інфекційних захворювань. У випадках серцевої недостат-

ності він зменшує набряки, активізуючи сечовиділення; при гіпертонічній хворобі знижує артеріальний тиск, зменшує головний біль, поліпшує сон і загальне самопочуття.

Для лікування гіпертонічної хвороби і склерозу мозкових судин М. С. Харченко з співавторами (1971) рекомендують настій суміші трави собачої кропиви, трави сухоцвіту болотяного, квіток глоду колючого і листків омели білої. Беруть по 2 столові ложки кожної рослини на 1 л окропу. Вживають по 2 столові ложки настою 3—4 рази на день.

76. LEVISTICUM OFFICINALE KOCH.— любисток лікарський

Російська назва — любисток лекарственный

Багаторічна трав'яниста рослина з родини зонтичних. Її культивують у садках і на городах у південних та південно-західних районах європейської частини Радянського Союзу, зокрема на Україні. Стебло кругле, трубчасте, заввишки до 2 м, голе, вгорі гілясте. Листки двічіпірчасторозсічені, блискучі, при дотику прохолодні (завдяки ефірній олії). Квітки дрібні, світло-жовті, зібрані на кінцях стебла і гілок у круглі зонтики, біля основи оточені багатолистими обгортками. Плоди — довгастоовальні двосім'янки. Корені на смак пряні. Цвіте рослина у червні-липні.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують корені любистку. Їх збирають восени, очищають від землі, сушать на вільному повітрі або у теплому приміщенні, на печі. Зберігають у закритих коробках в сухому місці.

Для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад. Рослина містить ефірну олію терпенол (до 1 %), естери оцтової та валеріанової кислот, лактони бутилофталід, бутиліденафталід і безводну седанову кислоту, велику кількість дубильних речовин, цукри, смолисті сполуки, кумарин, бергаптен, органічні кислоти.

Дія: сечогінна, болетамувальна, заспокійлива, відхаркувальна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. У народній медицині любисток лікарський знають як сечогінний, серцевий, відхаркувальний, болетамувальний та заспокійливий засіб.

Любисток вживають при запальних хворобах нирок, ускладнених набряках, хворобах легень, серця, шлунка й кишок як регулюючий і вітрогінний засіб, при болісній та мізерній менструації (відвар трави), анемії, проти глистів (відвар насіння або листків).

О. П. Попов (1965) рекомендує відвар кореня рослини як відхаркувальний засіб, який розріджує харкотиння при задишці. Настій кореня поліпшує функціональну діяльність травного каналу, зменшує метеоризм.

Корені, листки та молоді пагінці рослини широко використовують як сечогінний засіб. Препарати любистку призначають при хронічних запальних процесах у нирках та сольових діатезах, оскільки вони досить активно впливають на склад сечі і в першу чергу сприяють виведенню сечовини. Проте слід пам'ятати, що у великих дозах ці препарати можуть подразнювати нирки. При гострому гломерулонефриті та пієлонефриті любисток не рекомендують вживати навіть як приправу до страв.

Найчастіше до страв застосовують відвар любистку. Три столові ложки сухого подрібненого кореня заливають 1 л холодної води, напарюють у духовці протягом ночі, вранці варять 5—7 хв, настоюють 20 хв, проціджують і відтискують. Випивають відвар за 5 разів при захворюваннях нирок, набряках, хворобах серця, запаленні легень, метеоризмі та млявій перистальтиці кишок. Як відхаркувальний засіб при надмірному виділенні харкотиння вживають порошок коренів любистку тричі на день на кінчику столового ножа. Використовують відвар насіння. Беруть 1 чайну ложку насіння на неповну склянку окропу, варять 8—10 хв, настоюють. П'ють відвар по 1 столовій ложці тричі на день при анемії, проти глистів.

Зовнішньо відвар кореня любистку застосовують для кращого росту волосся. Листки, трохи пом'явши, прикладають до чола для зменшення головного болю.

При виразковій хворобі шлунка та дванадцятипалої кишки порошок насіння любистку (30 г) та його кореня (20 г), кореня кульбаби лікарської (5 г) і алтеї лікарської (15 г) заливають 0,5 л горілки і 0,5 склянки меду, настоюють у теплому місці 9 днів, проціджують. П'ють цей настій по 2 столові ложки вранці й увечері.

77. LINARIA VULGARIS MILL.— льонок звичайний

Російська назва — льнянка обыкновенная

Багаторічна трав'яниста рослина. Стебло пряме, заввишки 30—80 см. Листки чергові, численні, лінійно-ланцетні. Квітки великі, сіро-жовті, зібрані довгою верхівковою китицею. Цвіте все літо. Росте обабіч шляхів, на схилах, межах, серед посівів, по сухих ровах. Райони поширення — вся територія СРСР, за винятком Крайньої Півночі.

Сировина. З лікувальною метою використовують усю надземну частину рослини, зрізують її під час цвітіння на 10—15 см нижче від місця, де починаються квітки.

Сушать на вільному повітрі у затінку в приміщенні, що добре провітрюється. Свіжий льонок має неприємний запах, що посилюється під час сушіння, на смак рослина гостра, солонувато-гірка.

Для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад. Льонок звичайний містить алкалоїд пеганін, флавоноїдні глікозиди (лінарин, неолінарин, пектолінарин, фітостерин, триакантин), органічні кислоти, аскорбінову кислоту.

Дія: послаблююча, діуретична, гіпотензивна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. А. Д. Турова (1967) вивчала дію алкалоїду пеганіну в експериментах на тваринах. В умовах досліду доведено, що пеганін знижує атреріальний тиск, збільшує наповнення пульсу й уповільнює серцеві скорочення.

Експериментами доведено, що флавоноїди льонку звичайного малотоксичні і характеризуються широким спектром терапевтичної дії.

Д. М. Російський (1942) у клінічних умовах вивчав ефективність рідкого спиртового екстракту льонку звичайного у хворих з атонією кишок, метеоризмом, тривалим запором і одержав позитивні наслідки.

Настій трави застосовують при жовтяниці різного походження, запаленні сечового міхура, хронічному коліті, геморої. У невеликій кількості льонок вживають при головному болю з блювотою (симптомокомплексі Меньєра) та нічному нетриманні сечі.

Завдяки біологічним активаторам, що містяться у льонку звичайному, водний настій та екстракт рослини знімають ниючий біль при сечокам'яній хворобі, діють як діуретичні чинники при сечокислому діатезі, особливо при фосфатурії. Наявність у льонку великої кількості органічних кислот забезпечує кисле середовище сечі при сольовому діатезі та запальних процесах у сечовивідних шляхах. З переходом лужної реакції сечі в кислу різко зменшується виділення кристаликів сечових солей (за нашими даними).

Галенові препарати льонку звичайного давали бійцям під час Великої Вітчизняної війни при атонії кишок, запорі та метеоризмі. Докладно вивчено дію льонку звичайного на організм після того, як було виділено пеганін і встановлено його цінні фармакологічні властивості. Так, проводили лікування пеганіном хворих з атонією, парезами і паралітичною кишковою непрохідністю, що розвинулася внаслідок важких оперативних втручань. Через 1—2 дні після прийому пеганіну гази починали відходити самостійно, поліпшувалася перистальтика кишок.

У клінічних умовах через 30 днів застосування пеганіну у хворих з м'язовою дистрофією поліпшувався загальний стан, підвищувався тонус м'язів та збільшувався об'єм активних рухів у суглобах кінцівок, інколи відновлювалися втрачені раніше сухожильні рефлекси, нормалізувалися показники електричної збудності м'язів (А. Д. Турова, 1967).

За швидкістю специфічної клінічної дії пеганін поступається лише прозеринові, перевершуючи галантамін, вітамін Е, глутамінову кислоту, пахікарпін. На відміну від галантаміну пеганін не викликає побічної дії: слинотечі, брадикардії, запаморочення тощо, які виникають внаслідок призначення пахікарпіну чи глутамінової кислоти. Побічною дією препарату є його послаблюючий ефект

Зовнішньо настій льонку звичайного використовують для обмивань, ванн, компресів при геморої, фурункульозі, виразках, різних шкірних хворобах.

1. 20 г трави льонку звичайного подрібнити до розміру 0,5 мм, залити водою кімнатної температури, кип'ятити протягом півгодини, відразу ж процідити. Відвар вживати як жовчогінний та сечогінний засіб.

2. При жовтяниці 1 столову ложку суміші трави льонку звичайного, квіток цмину піскового і приймочок кукурудзи у співвідношенні 1,5 : 1,5 : 1 настояти на 1 склянці окропу протягом 10 хв. Вживати настій по чверть склянки тричі на день після їди.

78. LINUM USITATISSIMUM L. — льон звичайний

Російська назва — лен посевной

Однорічна рослина з родини льонових. Стебло довге (70—100 см), гладке, без гілок при землі, з невеликою кількістю коробочок у суцвітті, дрібним насінням (завдовжки 3,5—5 мм). Дуже поширена сільськогосподарська культура в Білорусії, на Україні, Поволжі, Північному Кавказі та в Середній Азії.

Сировина. Збирають насіння восени і сушать на вільному повітрі. Оболонка насінини гладенька, блискуча. На смак насінина солодка, без запаху. Заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. Насіння льону містить жирну олію (40 %), слизисті речовини (6—8 %), білки (до 24 %), аскорбінову кислоту, каротин. Є в ньому також вуглеводи, органічні кислоти, ферменти. У траві рослини міститься глікозид лінамарин, який при розпаді утворює синильну кислоту. Слизові речовини льону в гарячій воді набрякають, набувають здатності обволікати запалені слизові оболонки і пом'якшувати дію на них різних подразників.

Дія: обволікаюча, протизапальна, відхаркувальна, послаблююча.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Терапевтична активність насіння льону звичайно зумовлена наявністю в ньому слизу та глікозиду лінамарину. Лінамарин біологічно досить активний і має вплив на різні системи та органи: регулює секреторну і моторну функції кишок, а у великих дозах викликає дратливість і салівацію. Слизисті речовини мають обволікаючу, протизапальну та послаблюючу дію. Їх вживають всередину при запаленні слизової оболонки дихальних шляхів і травного каналу, коліті (в клізмах), запальних процесах у сечовому міхурі на нирках Відвар насіння вживають також при харчовому отруєнні, загостренні виразкової хвороби шлунка і дванадцятипалої кишки. Свіжою лляною олією лікуються при дизентерії, геморої, каменях нирок та жовчного міхура, запорі — вживають по 1 столовій ложці 4—5 разів на день.

З насіння (цілого) готують слиз, який вживають по 100 г декілька разів на день при запаленні слизових оболонок дихальних шляхів і травного каналу. Для цього 2 столові ложки насіння обливають 2 склянками окропу або молока, дають один раз закипіти, розбовтують у пляшці протягом 10 хв, проціджують через марлю. Такий настій швидко псується, тому готувати його потрібно безпосередньо перед вживанням.

З лляної олії синтезовано препарат лінетол, запропонований для профілактики і лікування атеросклерозу. Вживають по 20 мл (4 чайні ложки) ранком натще один раз на день курсами по 1—2 міс з перервами між ними 2—4 тиж. Після 4—5 курсів лікування у хворих знижується рівень холестерину та ліпоїдів у крові, поліпшується загальний стан, зникає або зменшується біль у ділянці серця.

При хронічному запорі рекомендують вживати по 1 чайній ложці цілого або подрібненого насіння вранці і ввечері, запиваючи теплою водою.

У народній медицині як сечогінний засіб при захворюванні нирок і сечового міхура вживають настій 1 столової ложки сухої трави льону звичайного на 1 склянці окропу. П'ють його по 1 столовій ложці 3—4 рази на день (А. Я. Губергріц, М. І. Соломченко, 1968).

Широко використовуються лляне насіння для пом'якшувальних і болезаспокійливих припарок, а розчин слизу — для полоскань, спринцювань, клізм. Для припарок беруть 2 маленькі мішечки цілого

або розмеленого насіння, опускають їх в окріп чи гаряче молоко на 1 хв і по черзі гарячими прикладають до ураженої ділянки тіла. Такі ж припарки роблять на черевній стінці при хронічному циститі.

Порошок насіння льону застосовують для компресів при опіках і шкірних хворобах. 20 г порошку змішують з водою, кип'ятять і накладають на обпечену поверхню шкіри. Олія насіння льону — ефективний ранозагоювальний чинник. Це пояснюється тим, що в ній міститься значна кількість вітаміну Е, незамінних жирних кислот: лінолевої, ліноленової тощо. Олію насіння льону використовують при опіках. З неї виготовляють рідкі мазі та емульсії. Найчастіше готують суміш взятих порівну лляної олії і вапняної води (діє болезаспокійливо) або суміш ретельно змішаних у пляшці 1 склянки лляної олії і 4 сирих яєць.

79. LYCOPODIUM CLAVATUM L. — плаун булавовидний

Російська назва — плаун булавовидный

Багаторічна трав'яниста рослина з повзучими стеблами заввишки до 1—3 м. Стебла розгалужені й густо усіяні дрібними лінійно-ланцетними, загостреними листочками. На кінцях гілок формуються у вигляді вилочки від двох до п'яти спрямованих догори колосків, а з них наприкінці липня — в серпні висипається ніжний жовтий жирний порошок — спори. Цей порошок не змочується водою. Росте булавовидний плаун у хвойних і мішаних лісах, серед чагарників і мохів. Зустрічається в лісових районах північної і середньої смуги європейської частини СРСР.

Сировина. Збирають усю рослину, зокрема колоски, зрізуючи їх ножицями в тиху вологу погоду (або з росою) в посудину, яка накривається. Спори зберігають у щільних паперових мішечках, бо вони висипаються через найменшу дірку. Збирають їх у липні-серпні.

Плаун булавовидний заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. У спорах плауна булавовидного міститься рідка невисихаюча жирна олія (близько 40—50 %), яка складається з гліцеридів вищих жирних кислот — олеїнової, стеаринової, діоксистеаринової, лінолевої, міристинової, арахідонової, пальмітинової. Гілки плауна містять алкалоїди, клаватин, клаватоксин, лікоподин і нікотин (близько 0,12 %); тритерпеноїди лікоклаваніл та лікоклаванол. У спорах є фітостерин, протеїни (5—6 %), спoронін (20—45 %), клітковина, цукри (3 %), мінеральні речовини (3 %), гліцерин, білок та інші азотисті сполуки.

Дія: протизапальна, болезаспокійлива, сечогінна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Спори плауна булавовидного відомі в науковій медицині під назвою лікоподію. Їх застосовують як дитячу присипку, що добре підсушує, має протизапальну і адсорбуючу дію. У фармацевтиці лікоподій використовували для обсипання пілюль. Спори плауна застосовують і як присипку для ран, пролежнів і запрілостей.

У народній медицині вживають відвар спор і трави плауна булавовидного при запальних хворобах нирок і сечового міхура, як протизапальний, болезаспокійливий і почасти сечогінний засіб.

Завдяки протизапальній та болезаспокійливій властивостям цей відвар корисний при хворобах печінки, дихальних шляхів, артритичному і нервовому болю, спазмах м'язів травного каналу та печінкових і ниркових коліках. Відвар спор можна замінити напаром гілок плауна.

Готують чай з плауна булавовидного. На 1 склянку окропу беруть половину чайної ложки подрібненої рослини, настоюють 10 хв і п'ють 1 склянку настою протягом дня за кілька разів.

Відвар спор рослини використовують для ванн, обмивань і примочок при різних шкірних захворюваннях: сверблячих висипах, псоріазі, корості, фурункулах, гнояках та товчених ранах. Відвар спор застосовують також для місцевих ванн при судорогах.

80. MALVA SILVESTRIS L. — мальва лісова (калачики лісові)

Російська назва — просвирняк лесной

Дворічна трав'яниста рослина з родини мальвових. Стебло пряме, заввишки 30—120 см. Вся рослина шорстко-волохата, з прямим гіллястим стеблом. Листки чергові, на довгих черешках, зубчасті. Квітки великі, до 30—40 мм у діаметрі, рожеві, сидять у пазухах листків. Плоди — групи насінин, зібраних калачиком, який потім розпадається. Цвіте рослина з червня по серпень.

Сировина. З лікувальною метою збирають блідо-рожеві квітки разом з чашечками і листками на початку і під час цвітіння рослини (у червні-липні), а корені і кореневища викопують восени. Сушать у приміщенні, що добре провітрюється, на горищі під залізним дахом, розсипавши тонким шаром.

Рослина для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад. Мальва лісова містить велику кількість слизистих і дубильних речовин, цукри (понад 2 %), каротин (близько 12,4 мг%), аскорбінову кислоту (близько 0,12 % у перерахунку на суху речовину). В квітках є барвні речовини пурпурово-червоного і синьо-фіолетового кольору, що складаються з глікозидів мальвіну та диглікозиду мальвідину.

Дія: пом'якшувальна, відхаркувальна, обволікаюча, заспокійлива та болетамувальна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. У науковій медицині цю рослину не застосовують.

Препарати мальви лісової розріджують харкотиння при нестримному сухому кашлі, діють протизапально та болезаспокійливо при діареї і запальних процесах у шлунку, кишках та дихальних шляхах, особливо при охриплості (застосовують полоскання). Часто при лікуванні захворювань селезінки квітки й листки мальви вживають разом з травою полину звичайного, ромашки лікарської та з зерном вівса посівного. Ця суміш використовується також для приготування гарячої ванни, яку приймають перед сном як заспокійливий засіб (О. П. Попов, 1965).

Препаратами мальви лісової полощуть горло при простудних захворюваннях і ангіні. Їх застосовують для приготування ванн, обмивань, припарок і мазей при геморої, опіках, шкірних хворобах, ранах та виразках. Для цього готують відвар суміші квіток і листків мальви (по 1 столовій ложці в 1 склянці води) або настій 1—2 чай-

них ложок суміші (по 1 столовій ложці) квіток мальви, алтеї лікарської, бузини чорної та дивини скіпетровидної на 1 склянці окропу.

81. **MATRICARIA CHAMOMILLA L.**— ромашка лікарська

Російська назва — ромашка лекарственная

Однорічна або дворічна рослина з родини складноцвітих. Стебло розгалужене, заввишки 30—45 см. Листки пірчасторозсічені. Квіткові кошики дрібні, складені з крайових білих язичкових та серединних жовтих трубчастих квіточок. На початку цвітіння рослини квітколоже плоске, потім набуває конусоподібної форми, всередині воно порожнє. Плід — сім'янка. Росте ромашка лікарська у садках, на городах, полях, засмічених місцях біля жител, обабіч доріг. Культивується на плантаціях лікарських рослин. Ромашка лікарська поширена в середній та південній смугах СРСР, у Західному Сибіру й на Далекому Сході.

Сировина. З лікувальною метою застосовують суцільні квіткові кошики без стебел. Збирають їх у суху погоду на початку і протягом усього періоду цвітіння рослини (з травня по серпень), зриваючи руками або зрізуючи ножицями біля самої основи. Сушать кошики, очищені від ніжок, одразу ж у затінку, під дахом або в сухому приміщенні, розіклавши на сітці або полотні тонким шаром.

Рослина заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. У квітках ромашки є ефірна олія (до 0,8 %), гіркий глікозид, слиз, камедь, антемісова кислота. До складу ефірної олії входять хамазулен, який є похідним кумарину, кадинен, каприлова, нонілова та ізовалеріанова кислоти, азулен.

Дія: протизапальна, протиспастична, послаблююча, жовчогінна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Лікувальні властивості субстанцій ромашки доведені експериментально і підтверджені у клінічних умовах. Хамазулен та продукти його редукції — постазулен і бісабобол — діють протизапально, а гіркий глікозид — розслаблює гладку мускулатуру. Протиспастичну здатність мають флавонові сполуки, особливо апіїн на апігенін, похідні кумарину і насамперед герніарин, бісабобол і спіроетер. Холін, якого дуже багато в рослині, крім ліпотропної дії виявляє ще й досить виражену протизапальну дію. Ромашка містить фарнезен — похідну речовину естерових епоксидів, яка являє собою комплекс активних гормонів.

Як зовнішній засіб застосовують ромашкову олію, яка характеризується протизапальним впливом завдяки наявності речовини хамазулену. Досить ефективно діють препарати ромашки лікарської при термічних та променевих опіках I і II ступенів. При опіках III ступеня бактеріальні властивості рослини недостатні. Проте препарати ромашки в поєднанні з іншими чинниками у цьому випадку дають добрий ефект, оскільки азуленові сполуки знешкоджують токсини бактеріальної флори і заспокоюють біль. У клінічних умовах встановлено досить ефективну протизапальну властивість препаратів рослини при застосуванні їх в офтальмології

та гінекології. Тампони, змочені розведеним екстрактом ромашки лікарської, швидко усувають неспецифічні запальні процеси слизової оболонки шийки матки. Такий же результат дає орошення піхви цим екстрактом.

Ромашкова олія, або азулен, діє не менш ефективно й при пероральному та місцевому застосуванні (олійний розчин хамазулену). Протизапальні властивості азулену пов'язані з гальмівною дією його на виділення ендогенного гістаміну, збудженням ретикулоендотеліальної системи, а також з активізацією фагоцитарної властивості лейкоцитів. Подібну дію має спіроетер, який у дослідах на щурах нейтралізує або гальмує виділення біологічних субстанцій, що сприяють розвиткові запальних процесів слизових оболонок (гістаміну, серотоніну і брадикініну). Отже, експериментально підтверджено дію спіроетеру та хамазулену як протиалергічних засобів, особливо при внутрішньом'язовому введенні.

Дія ромашки як протиспастичного чинника залежить від багатьох її складників, які з різною інтенсивністю впливають на різні органи і системи. Так, спіроетер при застосуванні на ізольованій кишці щура за активністю у 16—46 разів переважає папаверин. Однак його в рослині дуже мало. Значно більше в ній флавонових сполук — апіїну та апігеніну, які є найважливішими протиспастичними речовинами (крім герніарину). Токсичність ромашки дуже мала, тому з давніх-давен її використовують для лікування дітей, навіть немовлят.

Ефірна олія ромашки збуджує центральну нервову систему, посилює рефлекторну діяльність організму, активізує функцію довгастого мозку, поліпшує дихання, прискорює серцевий ритм, розширює мозкові судини. Збудження центральної нервової системи змінюється пригніченням її, рефлекторна діяльність послаблюється, знижується тонус м'язів. Значні дози ефірної олії рослини викликають головний біль і загальну слабкість. Дезинфікуючі та протизапальні властивості ефірної олії ромашки зумовлені хамазуленом. Глікозиди ж збільшують секреторну діяльність травних залоз, активізують жовчовиділення і викликають апетит. Вони блокують М-холінореактивні системи, розслаблюють гладку мускулатуру, знімають спазми органів черевної порожнини (А. Д. Турова, 1953).

Настій ромашки лікарської — добрий спазмолітичний засіб при захворюваннях травного каналу, анацидному гастриті, спастичному коліті, що супроводиться процесом бродіння у кишках. Він стимулює жовчовиділення. Препарати рослини являють собою пом'якшувальні і протизапальні засоби при зовнішньому використанні.

У народній медицині рослину застосовують при хворобах шлунка, печінки, метеоризмі, захворюваннях сечового міхура, нирок (як внутрішній і зовнішній засіб) та при різних хворобах нервової системи, зокрема при мігрені й безсонні. Відвар трави (листків і квіток) вживають при циститі і нетриманні сечі.

Препарати ромашки регулюють кількість виділень при менструації та знімають біль при цьому. Під час вагітності і родів їх вживають як заспокійливий засіб.

Чай з ромашки лікарської і меліси лікарської, взятих порівну (1 столова ложка суміші на 1 склянку окропу), готують при гастриті і виразковій хворобі шлунка та дванадцятипалої кишки. П'ють гарячим по 3 склянки на день протягом 2—3 міс. При метеоризмі, зумовленому недоброякісною їжею, допомагають препарати суміші трави ромашки лікарської, ягід ялівцю звичайного, трави м'яти перцевої, звіробою звичайного і золототисячника звичайного. Одну столову ложку цієї суміші беруть на 1 склянку води, кип'ятять 10 хв. Коли відвар прохолоне, його п'ють (після послаблюючого) по 3 склянки на день.

При гастриті, ентериті заварюють 2 чайні ложки суміші (порівну) квіток ромашки лікарської, трави деревію тисячолистого, трави полину гіркого, листків м'яти перцевої і шавлії лікарської в 1 склянці окропу, проціджують. Відвар п'ють гарячим по півсклянки двічі на день за 20—30 хв до їди.

Напаром ромашки промивають гнійні рани, виразки, очі при кон'юнктивіті, полощуть рот, роблять примочки на набряки та запалені ділянки шкіри, фурункули, панариції. Ним спринцюються при білях, його застосовують для лікування бешихи. При подагрі, ревматичному запаленні, інфільтраті роблять припарки за допомогою подушечок, наповнених (порівну) квітками бузини чорної і ромашки лікарської, змочених окропом і зігрітих у посудині.

При мокрих екземах, шкірних висипах, ранах, виразках, а також при подагричних набряках приймають ванни з додаванням відвару 4 столових ложок ромашки лікарської в 1 л води і 50—60 г кухонної солі. Суміш кип'ятать 10 хв.

1. Rp.: Inf. flores Chamomillae 20,0 : 200 ml
DS. По 1 столовій ложці при кишкових коліках

2. Rp.: Flores Chamomillae
Fructi Foeniculi aa 10,0
Rad. Althaeae
Rad. Liguiritiae
Fol. Menthae piperitae aa 20,0
M. f. species
DS. Заварити 2 столові ложки збору у 2 склянках води, як чай. Пити протягом дня по чверть склянки при здутті живота

3. Rp.: Flores Chamomillae
Herb. Achilleae Mille folii
Herbae Absinthii
Fol. Menthae piperitae
Fol. Salviae aa 10,0
M. f. species
DS. Заварити 2 чайні ложки збору в 1 склянці води, як чай. Пити теплим по чверть—півсклянки двічі на день перед їдою при гастриті та ентериті

4. Rp.: Flores Chamomillae 40,0
Fol. Menthae piperitae
Rad. Valerianae aa 30,0
M. f. species
DS. Одну столову ложку заварити в 1 склянці води, як чай. Пити гарячим по чверть—півсклянки 3—4 рази на день

82. **MELILOTUS OFFICINALIS (L.) DESR.** — буркун лікарський

Російська назва — донник лекарственный

Дворічна трав'яниста рослина заввишки 50—100 см з малогіллястим стрижневим коренем. Стебло пряме, гіллясте, у верхній частині опушене. Листки дрібні, завдовжки до 3 см, трійчасті, довгочерешкові з шиловидно загостреними прилистками. Квітки дрібні, 5—7 мм завдовжки, яскраво-жовті, пониклі, зібрані в густі видовжені прикінцеві китиці. Плоди — дрібні, овальні, буруваті, поперечнозморшкуваті, однонасінні, рідше двонасінні, боби. Цвіте буркун з червня до осені. Росте на полях, сухих луках, при дорогах, на схилах вибалків, пустирях. Зустрічається по всій території СРСР, особливо в лісостеповій і степовій зонах.

Сировина. Лікарською сировиною служить трава буркуну, яка має сильний кумариновий запах (запах свіжовисушеного сіна) і солонувато-гірка на смак. На початку цвітіння рослини збирають її верхівки і бокові пагінці, пізніше — всю надземну частину, яку після висушування обмолочують та одержують суміш квіток, листків, плодів і тонких стебел. Сушать сировину на свіжому повітрі в тіні або на горищі.

Рослина для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад. Трава буркуну містить лактони (близько 1 %), що надають їй приємного запаху (лактон оксикоричної кислоти — кумарин і лактон кумаринової кислоти — мелілотин), а також фенольний глікозид мелілотозид, кумаринову і мелілотову кислоти. Крім цього, у траві є азотисті сполуки, флавоноїди, аскорбінова кислота, слиз, цукри, похідні пурину, жироподібні речовини (близько 4,3 %), білки (17,6 %) та ефірна олія (0,01 %). Важливою складовою частиною буркуну лікарського є дикумарин, що має здатність гальмувати зсідання крові.

Дія: відхаркувальна, пом'якшувальна, седативна, болезаспокійлива, антикоагулююча.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Біологічні сполуки буркуну лікарського завдяки наявності в ньому кумарину посилюють кровообіг, особливо в судинах головного мозку, знижують проникність стінок капілярів та зменшують запальний процес. Як відомо, лімфообіг в організмі залежить не тільки від ступеня тиску в лімфатичних судинах, а й ще більшою мірою від перистальтики цих судин. А дослідження останніх років свідчать про те, що кумарин збуджує спонтанні рухи лімфатичних судин і це сприяє поступовому зменшенню набряків. Лімфатична рідина, що депонується у місцях набряків, містить велику кількість білкових субстанцій, які являють собою поживний субстрат для розвитку мікроорганізмів, а значить, і запальних процесів. Кумарин зменшує явища лімфостазу, які виникають при різних захворюваннях. Крім того, він сприяє збільшенню кількості лейкоцитів, в основному гранулоцитів, і меншою мірою кількості лімфоцитів

Слід зауважити, що кумарин у великих дозах діє на організм токсично і може пригнічувати центральну нервову систему. Він також несприятливо діє на гладку мускулатуру.

Буркун лікарський у науковій медицині тепер застосовується мало: лише для виготовлення зеленого витяжного пластиру. Але завдяки відхаркувальній, вітрогінній та пом'якшувальній властивостям рослини її використовують у сумішах разом з ромашкою лікарською, коренями та листками мальви лісової і насінням льону при бронхіті, набряках, туберкульозі легень і болях у шлунку.

Народна медицина, крім того, застосовує препарати буркуну як зовнішній засіб для розм'якшення та розсмоктування затверділостей (наприклад, різних залоз, у тому числі й молочних, суглобових ревматичних пухлин), абсцесів, недозрілих фурункулів, набряків, для розтирання після простуди (мазь) і навіть при порізах (мазь).

Як засіб, що сприяє виробленню молока у жінок, що годують груддю, та як протизапальний чинник вживають суміш трави буркуну лікарського з травою золототисячника звичайного і квітками підбілу звичайного, взятих порівну. Одну склянку суміші настоюють 10 хв в 1 склянці окропу і п'ють по $^{1}/_{3}$ склянки 5—6 разів на день протягом 3—4 тиж. На період лікування рекомендується цілковите утримання від статевого життя (М. А. Носаль, 1958).

При остеомієліті, для визрівання флегмон та абсцесів готують наривні пластирі з 12 г жовтого воску, стопленого з 22 г каніфолі та 1 столовою ложкою тваринного лою, і 1 чайної ложки спорошкованої трави буркуну лікарського. Цю суміш нагрівають на малому вогні 5 хв, часто перемішуючи, проціджують і кладуть на хворі місця.

У разі емболії, тромбозу, тромбофлебіту та інфаркту міокарда рекомендується чай з буркуну лікарського: наявний у ньому дикумарин зменшує в'язкість крові й уповільнює її зсідання та діє фібринолітично. Однак треба пам'ятати, що надмірна доза препарату буркуну викликає гематурію, утворення крововиливів під шкірою. У такому випадку вживання препаратів буркуну лікарського треба негайно припинити.

83. **MELISSA OFFICINALIS L.** — меліса лікарська

Російська назва — мелисса лекарственная

Багаторічна трав'яниста рослина з родини губоцвітих. Стебло чотиригранне, прямостояче, гіллясте, вся рослина м'яковолосиста. Листки, якщо їх потерти, мають запах лимона, за формою серцевидні, зморщені, великозубчасті, черешкові. Квітки білі або білі з рожевим відтінком і червоною плямою, на верхівці стебла зібрані у суцвіття. Плід — чотири горішки. Цвіте в липні-серпні. Росте серед заростей, на узліссях, у чагарниках. Мелісу лікарську також культивують у квітниках і на полях як ефіроносну, лікарську та медоносну рослину. Поширена в європейській частині СРСР, на Кавказі, у Середній Азії.

Сировина. З лікувальною метою використовують листки і верхівки пагонів, які збирають під час цвітіння рослини (двічі протягом літа) і сушать у приміщенні, що добре провітрюється, попередньо прив'яливши.

Для медичного використання рослина не заготовляється.

Хімічний склад. Листки меліси лікарської містять ефірну олію (близько 0,33 %) з сильним лимонним запахом, до складу якої входять цитраль, цитронелаль, гераніол та інші речовини. В них також є сконденсовані дубильні речовини (близько 5 %), смола, кофейна, олеанолова та урсолова кислоти і аскорбінова кислота (близько 150 мг%).

Дія: седативна, протиспастична, сечогінна, болезаспокійлива.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. У науковій медицині використовували лише ефірну олію меліси лікарської. Ефірна олія меліси малотоксична і має досить сильні седативні властивості. Під її впливом у хворих на серцеві недуги уповільнюється дихання, рідшає ритм серцевих скорочень, минає задишка, припиняються приступи тахікардії, зникає біль у ділянці серця, знижується артеріальний тиск.

У народній медицині мелісу лікарську застосовують дуже широко. З її трави готують відвари, олію. Настойку трави меліси при паралічах і подагрі використовують як зовнішній засіб.

Рослина збуджує апетит, посилює діяльність травних органів, має легкі послаблюючі, вітрогінні й потовидільні властивості, гамує нудоту і блювання, припиняє біль, судороги, заспокоює і зміцнює нервову систему. Меліса також регулює діяльність статевих органів, впливає заспокійливо при перезбудженні її функції.

Настій листків та квіткових верхівок рослини вживають при пониженій діяльності органів травлення, бронхіальній астмі, невралгії різного характеру, мігрені, безсонні, анемії, дисменореї і як послаблюючий та потогінний засіб (В. П. Махлаюк, 1967).

Готують чай з меліси лікарської. На 1 склянку окропу беруть 1 столову ложку трави меліси, 1 хв кип'ятять і настоюють 10 хв. П'ють по чверть склянки вранці і ввечері при стенокардії. Настій і відвар рослини цілком замінює мелісова олія, яку вживають всередину по 10—15 крапель при ревматичному болю і як потогінний засіб. Олія меліси регулює менструальні розлади (при мізерних виділеннях), сприятливо діє при хворобах матки.

При болісній менструації та ерекції крім мелісової олії використовують настойку 1 частини листків рослини на 3 частинах 70 % етилового спирту. Настоюють 10 днів і п'ють по 1 чайній ложці настойки з водою.

У випадках нервового перезбудження, дратливості, знесилення після перенесеної тяжкої хвороби чи операції, весняного авітамінозу призначають відвар 2 столових ложок суміші трави меліси лікарської (20 г), кореня валеріани лікарської (25 г), трави деревію тисячолистого і звіробою звичайного (по 30 г). Кип'ятять суміш протягом 2—3 хв у 2 склянках води, настоюють 4—5 год і п'ють по чверть склянки двічі на день.

Мелісу включають у рослинні збори, що застосовуються для поліпшення обміну речовин в організмі та відновлення сил після виснажливої хвороби або тяжкої операції. Її додають до суміші, з якої готують відвар для ароматної ванни. Ця суміш включає крім трави меліси траву деревію тисячолистого, полину гіркого, материнки звичайної, корінь аїру тростинного, траву м'яти перцевої

і соснові бруньки (кожного по 20 г). Все варять у 10 л води в закритому посуді півгодини. Відвар охолоджують, проціджують і холодний виливають у теплу ванну (температури 37—38 °С). Приймають ванну 15 хв.

Для лікування неврозу і поліартриту застосовують таку ванну: 100—200 г висушених листків меліси разом з квітковими верхівками заварюють у 8—10 л води, настоюють і виливають у повну теплу ванну. Приймають таку ванну 15 хв.

Як зовнішній засіб настій листків або верхівок меліси використовують для полоскання при зубному болю та захворюваннях ясен. При поліартриті, забитих місцях, виразках на хворі ділянки накладають компреси — трав'яні подушечки, зігріті у посуді з гарячим настоєм рослини.

1. Rp.: Inf. herbae Melissae 20,0 : 200 ml
DS. По чверть склянки 4 рази в день при функціональній серцевій недостатності

2. Rp.: Herbae Melissae
Herbae Millefolii
Rad. Valerianae aa 30,0
Flores Arnicae 25,0
M.f. species
DS. Одну столову ложку збору залити 1 склянкою окропу, настояти в теплому місці 4—6 год, процідити. Приймати по чверть склянки 4 рази на день

84. **MENTHA PIPERITA L.**— м'ята перцева (холодна)
Російська назва — мята перечная

Багаторічна трав'яниста рослина з родини губоцвітих. Стебло чотиригранне, гіллясте, покрите короткими темно-фіолетовими волосками. Листки короткочерешкові, довгасті; зверху — темно-зелені, знизу — світло-зелені. Квітки дрібні, блідо-фіолетові, зібрані в колосовидне суцвіття. Росте рослина в садках, на городах. Розводять її і як лікарську рослину. Цвіте в червні-липні.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують листки м'яти перцевої, м'ятну олію, ментол і препарати з них. Збирають листки під час цвітіння рослини (коли починає цвісти головне стебло) і після нього — у липні-серпні. Сушать у приміщенні, що добре провітрюється, на горищі, попередньо прив'яливши на сонці.

Рослина заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. Усі надземні частини м'яти перцевої містять ефірну олію (1—2,5 %). Найбагатіші на неї суцвіття та листки. Головною складовою частиною олії є ментол. Крім нього олія листків м'яти містить: ментон, пінен, лимонен, феландрен, цінеол, жасмон, мелісову кислоту, ефіри ментолу з оцтовою та валеріановою кислотами. Основними компонентами ефірної олії із суцвіть є ментон, ментол і ментофуран; органічними домішками її — пінен, пулегон, сабіненгідрат, піперинова кислота та сесквітерпен кадінен. Крім ефірної олії в листках м'яти є каротин, бетаїн, гесперидин, уреолова і олеанолова кислоти, дубильні речовини (6—12 %), а також гіркоти.

М'ятна олія входить до складу багатьох препаратів, запропонованих для лікування жовчнокам'яної хвороби. Велику роль тут відіграють терпенові сполуки, що посилюють кровообіг у паренхіматозних органах, особливо в печінці, збільшують секрецію жовчі та мають виражені протизапальні властивості. Терпенові речовини належать до групи вуглеводних сполук, які містяться в ефірній олії м'яти (вони відзначаються ароматним запахом та олійно-жировою консистенцією). Завдяки високій розчинності терпенів вони легко засвоюються організмом і швидко досягають ефекту. На цьому грунтується антисептична, а при певних концентраціях і протиспазматична дія терпенів.

Дія: спазмолітична, знеболююча, жовчогінна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Препарати м'яти перцевої мають спазмолітичну та болезаспокійливу властивості, а також діють як активний антисептичний засіб. При стенокардії, порушеннях вінцевого кровообігу, розладах функцій печінки, жовчних шляхів, травного каналу широко застосовується ментол.

Лікувальна цінність м'яти зумовлена насамперед наявністю в ній ментолу та дубильних речовин. Найхарактернішою властивістю ментолу є подразнення нервових закінчень слизових оболонок, що викликає збудження терморегулюючих рецепторів та звуження поверхневих судин, а отже, рефлекторне розширення судин внутрішніх органів. Напевне, цим пояснюється і полегшення болю, наприклад при стенокардії. Ментол має також легкоанестезуючу дію.

Подразнюючи слизову оболонку шлунка і кишок, олія м'яти посилює перистальтику. Водночас вона діє антисептично. Поєднання подразної й антисептичної дії ефірної олії сприяє обмеженню процесів гниття і бродіння в травному каналі, посиленню секреції травних залоз, прискоренню евакуації шлункового та кишкового вмісту (А. Д. Турова, 1967). Хворим похилого віку, у яких часто бувають явища атонії кишок, м'яту як вітрогінний чинник необхідно призначати в сумішах з лікарськими рослинами, що мають спазмолітичні властивості (ромашкою лікарською, чистотілом звичайним, валеріаною лікарською). У цих сумішах листки м'яти посилюють жовчогінний та жовчотворний ефект.

Встановлено, що напар м'яти перцевої має гіпотензивну дію, аналогічну дії резерпіну (A. Ożarowski, 1976). Ментол, як і інші терпенові сполуки, досить швидко виводиться з сечею у формі естеру з глюкуроновою кислотою. М'ятна олія має властивості, подібні до властивостей ментолу, але діє значно м'якше як подразник у зв'язку з вмістом ментофурану.

Препарати листків м'яти — ефірна олія та ментол — широко застосовуються в медицині як per se, так і в складі різних сумішей. М'яту застосовують для лікування хвороб шкіри та слизових оболонок: запальних процесів, фурункулів, геморагії, гінгівіту, стоматиту, ларингіту, фарингіту, невралгії трійчастого нерва, мігрені. Її препарати також ефективні при захворюваннях травного каналу: гастриті, нудоті різного походження, кишкових коліках, метеоризмі, запальних процесах у дванадцятипалій та тонкій

кишках, блюванні у вагітних, нестравності жирів та порушенні ферментації, захворюваннях печінки (холециститі, гепатиті та холангіті різної етіології, жовчнокам'яній хворобі і жовтяниці).

При використанні препаратів, що містять ментол, слід пам'ятати про їх токсичність. Це меншою мірою стосується екстрактів листків м'яти, настоїв їх і відварів, але ефірна олія та ментол у великій кількості можуть спричиняти шкідливу побічну дію на організм. У дітей при передозуванні ментолу з'являються блювання, атаксія, динамічний ступор, а інколи виникають судороги. В експериментах доведено досить сильну токсичну дію ментолу та олії з м'яти на центральну нервову систему, внаслідок якої може настати навіть параліч дихального центру і летальний кінець. Щоправда з віком загроза отруєння ментолом або м'ятною олією зменшується.

Встановлено, що чим більша концентрація ефірної олії, тим швидше під її впливом розчиняються кам'янисті мінеральні утворення в жовчних та сечовивідних шляхах. Наприклад, при концентрації олії 5—10 % і температурі повітря 37 °С великі камені протягом 2—8 днів значно зменшуються в розмірі, а менші зовсім розпадаються. Проте у клінічній практиці ефірна олія високої концентрації не застосовується через її токсичність.

У народній медицині м'яту перцеву використовують ще ширше, ніж у науковій. М'яту призначають для збудження й поліпшення травлення, як вітрогінний і потогінний засіб, для зменшення нудоти, при болю у шлунку і кишках, як дезинфікуючий чинник при нежитю, хрипоті, бронхіті, бронхоектазах, як заспокійливий засіб при нервовому збудженні, треморі. Разом з валеріаною м'ята спричиняє рефлекторне розширення вінцевих судин при стенокардії. М'яту вживають для лікування хвороб печінки, жовтяниці та при каменях жовчного міхура. Рослина виявляє регулюючий вплив на функції органів травлення. Вона корисна і як заспокійливий засіб при нервових та серцевих хворобах, психастенії, істерії. Як зміцнювальний засіб застосовується при знесиленні, ревматизмі. Препарати м'яти тамують біль зубів та ушей простудного характеру.

М'ятою перцевою лікують геморой, хвороби жіночих статевих органів, бешиху, хвороби шийних залоз. Свіжі листки рослини прикладають до лоба при сильному головному болю. При серцевих та легеневих хворобах (після кровотечі) допомагає настій м'яти, а при кривавому блюванні — її настій на оцті (О. П. Попов, 1965).

Відзар м'яти (напар у краплях) застосовують при купанні маленьких дітей, хворих на рахіт, скрофульоз та хвороби травних органів.

1. Одну столову ложку суміші трави шандри звичайної (30 г), листків м'яти перцевої (20 г), трави чистотілу звичайного (40 г) і кори крушини ламкої (10 г) настояти протягом 1 год на 1 склянці окропу. Пити настій по півсклянки через 1 год після їди при гастриті, хворобах печінки і жовчного міхура.

2. Після кровотечі з легень і при надмірній менструації, гіперацидному гастриті, що не супроводиться запором, 2 столові ложки суміші трави звіробою звичайного (20 г), листків м'яти перцевої, насіння фенхелю

звичайного, квіток деревію тисячолистого (по 10 г кожного) і трави бобівника трилистого (5 г) напарювати протягом 2 год у 2 склянках окропу, процідити. Напар випити протягом дня (**ковтками**).

3. При гіперацидному гастриті, що супроводиться запором, 2 столові ложки суміші листків м'яти перцевої, трави золототисячника звичайного, звіробою звичайного (по 20 г кожного), вересу звичайного (30 г) і кори крушини ламкої (15 г) настоювати протягом 8 год у півлітра окропу, процідити. Настій пити по півсклянки 4 рази на день через 1 год після їди.

85. MENYANTHES TRIFOLIATA L. — бобівник трилистий

Російська назва — трифоль, вахта трилистная, трилистник

Багаторічна болотяна рослина з родини тирличевих. Стебло і кореневище повзучі, з кільцевими слідами і піхвами відмерлих листків. Листки з довгими черешками, оберненоеліпсовидні, трійчасті. Квіткове стебло голе, до 30 см заввишки, прямостояче. Квітки дзвонико-лійковидні, рожево-білі, зібрані в довгасту китицю. Листки на смак гіркі, з запахом мигдалю. Бобівник трилистий поширений майже на всій території помірної смуги нашої країни. Часто утворює суцільні зарості по берегах річок, озер, ставків і торфових боліт.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують листки рослини, які збирають перед її цвітінням або під час нього (навесні чи влітку), відриваючи черешки біля основи. Сушать швидко у приміщенні, що добре провітрюється, розстеляючи тонким шаром. Стежать, щоб під час сушіння листки не почорніли.

Хімічний склад. Листки бобівника містять гіркі глікозиди, зокрема меніатин, який при гідролізі розкладається на глюкозу і меніатол. З них виділено глікозид меліатин, що розщеплюється на аглікон і глюкозу, алкалоїд генціанін. Є в листках бобівника кілька флавонових глікозидів (рутин, гіперозид), дубильні речовини (до 3 %), незначна кількість ефірної і жирної олії, до складу якої входить гліцерид пальмітинової та інших жирних кислот, холін, смолисті кислоти, що мають у своєму складі йод. Корені рослини містять глікозид меліатин, дубильні речовини, інулін, пектинові речовини та сліди алкалоїдів.

Дія: жовчогінна, антисептична, анальгетична, тонізуюча.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Препарати бобівника трилистого в науковій медицині використовують як засіб, що підвищує апетит, активізує виділення шлункового соку (при пониженій кислотності) і поліпшує травлення. При цьому провідну роль відіграють гіркий глікозид, алкалоїд генціанін, рутин, жирна олія, дубильні та смолисті речовини. Фармакологічна дія гірких сполук спрямована безпосередньо на функцію шлунка, зокрема на виділення соляної кислоти, а не на роботу смакових рецепторів рота. Доведено, що секретоміметичний вплив гірких сполук не постійний і залежить від виду вжитої рослини, а також від так званого гіркотного індексу. Інтенсивність виділення травного соку не завжди пов'язана з насиченням лікарської рослини гіркими сполуками.

Бобівник трилистий здавна широко застосовують у народній медицині. Настій його листків посилює функцію секреторних залоз шлунка і кишок, активізує кровотворення, стимулює пра-

цездатність, поліпшує настрій і загальний стан організму. Цей препарат має жовчогінні властивості, легку послаблюючу, противоглисну, протисудорожну, знеболюючу та антисептичну дію.

Настойку листків рослини вживають як засіб, що збуджує апепит та поліпшує травлення. Густі водні екстракти ефективні при захворюваннях печінки та жовчного міхура, набряках, анемії, подагрі та шкірних хворобах.

У народній медицині водний і спиртовий екстракти листків бобівника трилистого застосовують для поліпшення апетиту, нормалізації травлення, зниження кислотності шлункового вмісту, усунення згаги, метеоризму. Їх призначають при гарячці будь-якого походження та ревматизмі (В. П. Махлаюк, 1967).

Бобівник трилистий використовують і в суміші з іншими лікарськими рослинами. Так, для збудження апетиту готують чай із суміші трави полину гіркого і листків бобівника трилистого (порівну). Для поліпшення процесу травлення п'ють чай з суміші трави бобівника трилистого (20 г), золототисячника звичайного (15 г), листків м'яти перцевої, кореня аїру тростинного (по 10 г). Одну столову ложку цієї суміші беруть на 1 склянку окропу і настоюють півгодини. Вживають по півсклянки двічі-тричі на день за півгодини до їди.

При нервовому збудженні 1 столову ложку суміші трави бобівника трилистого (20 г), листків м'яти перцевої (30 г), кореня валеріани лікарської та дягелю лікарського (по 25 г) настоюють на 1 склянці окропу півгодини. П'ють настій по півсклянки двічі на день.

При хронічному гепатиті та гепатохолециститі готують суміш із листків бобівника трилистого (30 г), квіток нагідок лікарських (20 г), трави чистотілу звичайного (15 г), квіток ромашки лікарської (10 г). Дві столові ложки цієї суміші заливають 1 склянкою води, кип'ятять 3—5 хв, настоюють 1 год і проціджують. П'ють відвар по півсклянки вранці і ввечері через 1 год після їди.

При порушенні обміну речовин (особливо внаслідок хвороб) рекомендуються очисні й оздоровчі клізми з відварів суміші бобівника трилистого і ромашки лікарської, взятих порівну. Такі клізми як додатковий лікувальний захід застосовують і при хронічному запорі для повного очищення товстої кишки від калових мас та для оздоровлення її тканин (О. П. Попов, 1965).

86. NASTURTIUM OFFICINALAE (L.) R. BR — настурція лікарська

Російська назва — жеруха лекарственная (кресс водяной)

Багаторічна трав'яниста рослина з родини хрестоцвітих. Росте на болотистих грунтах, у калюжах із стоячою водою, обабіч струмків. Поширена на Україні, в Білорусії та в центральних областях РРФСР. Стебло порожнисте, борозенчасте, листки пірчасторозсічені, розташовані на стеблі попарно, супротивно. Верхній листок трохи округлий. Всі листки сидячі, виїмчасто-зарубчасті, черешкові. Квітки білі, в короткій китиці на верхівці основного стебла. Плоди — округло-довгасті стручки з насінням. Цвіте рослина з травня до вересня.

Сировина. Збирають надземну частину настурції лікарської. Застосовують з лікувальною метою лише свіжу рослину, бо при сушінні втрачаються її цілющі властивості.

Для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад. Рослина містить гірчичну ефірну олію, до складу якої входить і фенілетилова, багато аскорбінової кислоти, каротин, велику кількість йоду.

Дія: жовчогінна, протизапальна, протиалергічна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Свіжий сік трави настурції (по 1 чайній ложці тричі на день) вживають при хворобах печінки, жовтяниці, жовчнокам'яній хворобі, а також при каменях та піску в нирках і сечовому міхурі. При гострому і хронічному запаленні нирок, усіх видах запалення слизової оболонки шлунка його п'ють як легкий послаблюючий засіб.

Для відновлення обміну речовин при хворобах шкіри можна (М. А. Носаль, 1958; О. П. Попов, 1965) вживати не тільки сік трави, а й відвар (також обов'язково свіжої рослини), який готують з розрахунку 20—40 г на 1 л води. Вживають по 1 склянці тричі на день.

Настурцію лікарську, яка містить багато аскорбінової кислоти і каротину, рекомендують вживати проти скорбуту й анемії у формі салату з сирих молодих листків або як приправу до страв у вареному вигляді.

При опіках користуються маззю, приготовленою з 1—2 столових ложок соку рослини на 50 г вершкового масла (О. П. Попов, 1965).

87. ONONIS ARVENSIS — вовчуг польовий

Російська назва — стальник пашенный

Багаторічна трав'яниста рослина до 80 см заввишки. Стебла опушені залозистими волосками. Листки залозисто-пухнасті, по краях гострозубчасті, клейкі, з неприємним запахом. Цвіте вовчуг польовий рожевими метеликоподібними квітками. Квітки мають неприємний запах, розташовані по 2 в пазусі листка і утворюють на кінцях стебел та бокових гілок густі колосоподібні суцвіття. Росте рослина на луках, межах, біля доріг.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують корені і окремо листки. Збирають листки до і після цвітіння рослини (у червні — серпні), а корені — восени (у вересні-жовтні). Викопані корені очищають від дрібних мичкуватих корінців, грунту, миють і сушать, розрізавши на однакові куски, у приміщенні, що добре провітрюється, або на горищі під залізним дахом. Листки сушать на відкритому повітрі, у затінку. Добре висушені корені ламаються з тріском. На смак вовчуг терпкий, гіркуватий (М. С. Харченко і співавт., 1971).

Корені рослини заготовляються і відпускаються аптеками.

Хімічний склад. Вовчуг польовий містить глікозиди сапонінової групи, онанін, який гідролізується до глюкози й оноцетину, ефірні олії (0,02 %), гіркоти, алкоголь, ононол, цукри, дубильні речовини, мінеральні солі (до 10 %), органічні кислоти (лимонну, яблучну), незначну кількість жирних олій, терпен онокол (оноцерол).

Дія: сечогінна, депуративна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Рослина — давній лікувальний засіб. Діуретичні властивості препаратів вовчуга пов'язані з наявністю в них фракції спінозинової ефірної олії та флавоноїдної сполуки ононіну. У великих дозах ефірна олія рослини виявляє зворотну дію — антидіуретичну. Доведено також, що екстракти її досить активно виводять з сечею велику кількість сечовини і хлоридів (салуретична дія) і при цьому, на відміну від препаратів ялівцю, не подразнюють сечових органів. Особливо добре виявляються сечогінні та солегінні властивості вовчуга польового в суміші з плодами ялівцю (сприяють 100 % виведенню з організму хлоридів та азоту). Настій і настойка вовчуга збуджують виділення шлункового соку і діють протизапально на слизові оболонки травного каналу та сечовивідних шляхів.

Клінічні спостереження свідчать, що при запальних захворюваннях нирок і сечовивідних шляхів, які супроводяться лейкоцитурією і мікрогематурією з утворенням великої кількості слизу, особливо при сечокам'яній хворобі, уратурії, подагрі, поліартриті та деяких дерматологічних захворюваннях, препарати вовчуга досить ефективно впливають як протизапальний та депуративний засіб.

Спиртові екстракти вовчуга мають анальгетичні, кровоспинні та протизапальні властивості. М. І. Соломченко (1968) у клінічних умовах виявив, що ці екстракти спиняють кровотечу, нормалізують випорожнення (викликають послаблення), усувають запалення і біль, сприяють зморщуванню гемороїдальних вузлів та загоюванню тріщин.

Досить широко застосовують препарати вовчуга в народній медицині. Крім лікування хвороб органів сечовивідної системи, вони активізують дію залоз внутрішньої секреції та поліпшують обмін речовин при фурункульозі і висипах на тілі, ефективні при ревматизмі, полегшують процес прорізування зубів у дітей.

При сечокам'яній хворобі 20 г кореня вовчуга кип'ятять в 1 л води (поки не залишиться чверть об'єму), додають 5 г аміачно-анісових крапель. Вживають ці ліки по чверть склянки тричі на день при уратурії.

У випадках фосфатурії та карбонурії п'ють відвар суміші кореня вовчуга польового (40 г), пирію повзучого (60 г), кропиви дводомної (10 г), квіток бузини чорної (30 г), трави хвоща польового (50 г). Одну столову ложку суміші кип'ятять у 300 мл води протягом 15 хв, проціджують. Вживають тричі на день по півсклянки.

Із суміші кореня вовчуга (25 г), насіння фенхелю звичайного (25 г), кореня солодцю голого, плодів ялівцю (по 25 г) готують відвар. Одну столову ложку суміші беруть на 1 склянку води. П'ють відвар по півсклянки 4 рази на день при порушенні обміну сечової кислоти.

88. **ONOPORDON ACANTHIUM** — татарник колючий

Російська назва — татарник колючий (будяк)

Дворічна трав'яниста рослина з родини складноцвітих. Стебло

високе, до 2 м заввишки. Листки довгасті, колючозубчасті: нижні — звужені при основі, пірчастолопатеві, загострені; верхні — сидячі, суцільні, подвійнозубчасті. Вся рослина білуватопавутиниста. Квітки світло-пурпурові, трубчасті, зібрані у велике суцвіття — головку з групою листочків-обгорток. Цвіте татарник колючий з червня до вересня. Росте як бур'ян у посівах, на вигонах, поблизу доріг, на пустирях, схилах. Поширений у теплій і помірній смугах СРСР.

Сировина. З лікувальною метою використовують листки, квітки і корені рослини. Сушать листки і квітки у затінку, розстеливши тонким шаром, а корені — у печах.

Для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад татарника колючого вивчений недостатньо. Відомо, що листки його містять незначну кількість алкалоїдів, лактон аркціопікрин, інулін і сапоніни.

Дія: бактерицидна, кровоспинна, сечогінна, тонізуюча.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Препарати татарника колючого тонізують серцеву діяльність, збільшують силу серцевих скорочень, підвищують артеріальний тиск, звужують периферичні кровоносні судини. В малих дозах татарник збуджує центральну нервову систему, а у великих — пригнічує. Сік татарника має протимікробні властивості (вбиває або пригнічує ріст стафілококів та інших мікроорганізмів).

У народній медицині деяких зарубіжних країн застосовують сік рослини для профілактики метастазів після видалення злоякісних пухлин (при шкірному раку), при виразках, вовчаку та скрофульозі. Настій або порошок листків і квіткових кошиків татарника використовують як сечогінний засіб при хворобах сечового міхура, а також як протизапальний засіб. Відвар його коренів вживають як сечогінний та в'яжучий препарат.

Препарати татарника знімають пригнічений стан. Їх застосовують як протисудорожні чинники (у випадках правцю).

Настій і відвар листків та квіткових кошиків татарника використовують для обмивань, примочок та компресів при гнійних ранах, фурункулах, набряках запального походження.

Настоєм пелюсток його квіток роблять примочки при захворюваннях очей. Найчастіше з татарника колючого готують чай. На 1 склянку окропу беруть 1 столову ложку подрібнених листків або квіток рослини і настоюють 10 хв. П'ють по півсклянки 3—4 рази на день при запальних захворюваннях сечового міхура, простуді, ревматизмі. Можна вживати порошок потертих листків татарника колючого (без колючок) — 3—4 чайні ложки на день, запиваючи водою.

89. **ORCHIS MASCULA L.** — зозулинець чоловічий

Російська назва — ятрышник мужской

Багаторічна рослина з родини архідних з кореневищем або з коренебульбою. Листки довгастоеліптичні або широколанцетні, що охоплюють одиничну квіткову стрілку, розташовані по два. Квітки з пурпуровими плямами, зібрані в суцвіття — густу кінцеву китицю. Оцвітина пелюстковидна, з шести кольорових листоч-

ків, з яких нижній, сильно розрослий, утворює губу. Біля основи губи знаходиться довгий порожнистий виріст — шпора, наповнена нектаром. Рослина цвіте в червні-липні. Росте найчастіше в листяних та мішаних лісах, серед чагарників, у заростях, на болотяних луках.

Сировина. З лікувальною метою використовують молоді бульби зозулинця. Збирають їх у червні — серпні під час цвітіння рослини. Бульби викопують і відбирають тільки молоді та соковиті. Зібрані бульби миють у холодній воді і очищають від зовнішньої шкірки, потім нанизують на нитку і занурюють на кілька хвилин в окріп (щоб вони не проростали). Сушать у теплому приміщенні, що добре провітрюється, або розкладеними тонким шаром на печі чи в печі. Висушені бульби стають ніби роговими, напівпрозорими, дуже щільними.

Бульби зозулинця чоловічого заготовляються і відпускаються аптеками.

Хімічний склад. Рослина містить слизисті поживні речовини (близько 60 %), головною складовою частиною яких є високомолекулярний полісахарид манан, що гідролізується до манози; пентозани, метилпентозани, білкові речовини (5—15 %), крохмаль (15—31 %), декстрин (13 %), сахарозу, глікозид лороглісин, гіркі речовини, ефірну олію.

Дія: обволікаюча, протизапальна, тонізуюча, активізуюча кровотворення.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. У науковій медицині використовують бульби зозулинця для виготовлення порошку, який називають салепом (слово перського походження, що в перекладі означає слиз). Вживають його в основному лише як засіб проти отруєння.

У народній медицині салеп вживають при запальних процесах у травному каналі, особливо при ентериті та ентероколіті у дітей, гострому та хронічному циститі, бронхіті, отруєнні. Салеп — ефективний загальнозміцнювальний і тонізуючий чинник при нервовому виснаженні, імпотенції, загальному занепаді сил, особливо в старечому віці, та у хворих на туберкульоз і тих, хто переніс сильні кровотечі або тяжку, виснажливу хворобу.

Перед вживанням бульби розтирають на порошок, розводять спочатку 10 частинами холодної води, а потім додають 90 частин окропу (або гарячого молока) і збовтують, щоб вийшла густувата рідина, схожа на рідку сметану.

Народи Сходу зозулинцеві шишки вважають дуже поживними і навіть цілющими. З них готують желе, їх кладуть у суп. З шишок зозулинця роблять навіть борошно (О. П. Попов, 1965).

Для лікування діареї роблять клізми з розчину салепу. Для цього беруть 2 чайні ложки порошку кореня чи бульб рослини і 1 чайну ложку лляного насіння, заливають 2 склянками окропу, настоюють півгодини, проціджують і цей настій теплим вводять у пряму кишку.

Як загальнозміцнювальний засіб здавна застосовують слиз із салепу на бульйоні з додаванням виноградного вина, а також на молоці. Такий напій готують з 5—10 г порошку бульб зозулинця,

який довго збовтують в 1 склянці щойно закипілих бульйону або молока, поки не вийде густий слиз. До бульйону при цьому додають 3—4 столові ложки виноградного вина. Вживають по чверть склянки 4 рази на день. О. П. Попов (1965) рекомендує готувати такий напій на молоці з медом, що значно посилює його поживність.

90. ORIGANUM VULGARE L.— материнка звичайна

Російська назва — душица обыкновенная

Багаторічна трав'яниста рослина із родини ясноткових з гіллястим кореневищем. Стебло гіллясте, спрямоване догори, чотиригранне, має пурпуровий відтінок. Листки черешкові, супротивні, довгастояйцевидні, загострені: зверху темно-зелені, знизу — світлозелені, з дрібненькими чорними крапками, що просвічуються. Квітки зібрані в складні зонтики на верхівках стебел, лілово-рожеві. Вся рослина покрита волосками, дуже пахуча. Цвіте з червня до вересня. Росте у лісостеповій смузі європейської частини СРСР.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують усю надземну частину рослини. Збирають материнку у період її цвітіння (в липні-серпні), зрізуючи надземні частини на відстані 20—30 см від землі. Сушать на вільному повітрі у затінку, на горищі. Висушену траву протирають крізь решето, щоб відділити суміш листків і квіток від стебел і сторонніх домішок.

Рослина заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. Материнка звичайна містить ефірну олію (близько 1,5 %), до складу якої входить тимол (близько 50 %), карвакрол (близько 20 %), цимол, туйон дипентен, сесквітерпени(12,5 %), вільні спирти (15,4 %), геранілацетат (до 5 %), дубильні речовини, аскорбінова кислота (листки — 565 мг%, стебла —58 мг%), жирна олія (близько 28 %).

Дія: сечогінна, протиспазматична, знеболююча, антисептична, протизапальна та жовчогінна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. У науковій медицині відвар рослини застосовують при хворобах дихальних шляхів — як відхаркувальний засіб, при атонії кишок — як тонізуючий. Материнка входить до складу потогінних зборів.

Нами в клінічних умовах проводилось дослідження дії препаратів материнки звичайної в поєднанні з іншими лікарськими рослинами при сечокам'яній хворобі, сольових діатезах та запальних процесах, що супроводять нефролітіаз.

Препарати материнки впливають заспокійливо при ниркових коліках, постійному ниючому болю у попереку, зменшують запальний процес у сечовивідних шляхах, сприяють видаленню піску та патологічних домішок з сечею.

Ефірна олія і концентрований екстракт материнки входять до складу препарату «Уролесан», що застосовується при пієлонефриті, гепатохолециститі, урокалькульозі, холелітіазі.

Дуже широко препарати материнки звичайної застосовують у народній медицині. Як відхаркувальний і потогінний засіб їх вживають при простуді, задишці, запальних хворобах горла, при атонії кишок, зниженій функції виділення шлункового соку, а також

як протиспазматичний, кровоспинний і заспокійливий засіб, при гінекологічних хворобах, кровотечах, загальній слабкості і для піднесення тонусу організму (О. П. Попов, 1965).

В. П. Махлаюк (1967) стверджує, що материнка — найпопулярніша в народній медицині лікарська рослина. Її використовують для збудження апетиту, стимуляції діяльності кишок, поліпшення травлення, при шлункових і кишкових спазмах, нудоті і блюванні, головному болю, порушенні менструації, як потогінний, жовчогінний, відхаркувальний, знеболюючий, заспокійливий, антисептичний, протизапальний та ранозагоювальний засіб.

Материнка звичайна — заспокійливий і легкий снотворний чинник, її препарати вживають при зниженому настрої і навіть при порушенні психічної діяльності та статевому перезбудженні.

З материнки готують чай. На 1 склянку окропу беруть 1 чайну ложку квіток та листків рослини і настоюють 20 хв. П'ють 1—2 склянки настою протягом дня ковтками. При запальних процесах у травному каналі настоюють 1 столову ложку суміші трави материнки звичайної (10 г), листків меліси лікарської і трави маренки запашної (по 20 г), листків суниць лісових (30 г) на 300 мл окропу, проціджують і п'ють по півсклянки тричі на день.

При епілепсії 10 г трави материнки настоюють на 300 мл окропу. Вживають тричі на день за 15 хв до їди. Курс лікування — 3 роки (Н. Г. Ковальова, 1971).

У випадках гострого чи загострення хронічного бронхіту настій 1 столової ложки трави материнки звичайної на 1 склянці окропу п'ють по 1 столовій ложці 3—4 рази на день як відхаркувальний засіб. З цією ж метою настоюють 15 хв 2 столові ложки суміші материнки (1 столова ложка), підбілу звичайного (2 столові ложки), кореня алтеї лікарської (2 столові ложки) на 1 склянці окропу. Настій п'ють теплим по півсклянки 3—4 рази на день.

Материнку звичайну застосовують при мігреневому болю й безсонні (миють голову відваром). З неї готують ванни для дітей, хворих на скрофульоз та рахіт, роблять компреси на нариви й набряки. Як пом'якшувальний засіб подрібнені свіжі листки або сухі розмочені листки прикладають до інфільтратів на шкірі.

1. Rp.: Inf. herbae Origani 15,0 : 200 ml
   DS. По 1 столовій ложці тричі на день

2. Rp.: Herbae Origani 10,0
   Fol. Farfarae
   Rad. Althaeae aa 20,0
   M. f. species
   DS. Дві чайні ложки суміші залити 1 склянкою окропу, настояти 15—20 хв, процідити. Пити настій теплим по півсклянки 3—4 рази на день як відхаркувальне

3. Rp.: Herbae Origani 10,0
   Corticis Salicis
   Fol. Farfarae aa 20,0
   M. f. species
   DS. Дві столові ложки суміші залити 2 склянками окропу, настояти 20 хв, процідити. Пити настій теплим по півсклянки 3—4 рази на день

91. **ORTHOSIPHON STAMINEUS L.** — ортосифон (нирковий чай)

Російська назва — почечный чай

Волохата рослина з довгими синіми квітками та яйцеподібно-ланцетними пилчастими листками. Походить із Індії. Як лікувальна рослина ортосифон здавна відомий в Індонезії. З 1951 р. ортосифон культивується в СРСР. Вирощують його в Криму і на Кавказі. Збирають урожай 5—6 разів на літо.

Сировина. З рослини общипують дві пари листків з верхівковою брунькою. Швидко сушать на сонці або в сушарці при температурі 30—35 °С.

Хімічний склад. Листки ортосифона містять гіркий глікозид ортосифонін (до 0,01 %), сапоніни, невелику кількість алкалоїдів, винну (до 1,5 %), лимонну та інші кислоти, багато солей калію, сліди дубильних речовин, жирну олію (0,2—0,66 %).

Дія: діуретична і холеретична.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Ортосифон діє сечогінно, посилює секрецію шлункових залоз і збільшує секрецію соляної кислоти, посилює виділення сечовини, сечової кислоти і хлоридів.

Завдяки сечогінним властивостям відвар рослини вживають при набряках різного походження (в тому числі й при серцевій недостатності), запаленні жовчного міхура. Він ефективно діє при каменях у нирках, жовчному міхурі, при поліартриті та подагрі.

У науковій медицині ортосифон призначають при церебральному атеросклерозі та при гіпертонічній хворобі, що супроводиться порушенням функцій нирок і печінки. Препарати рослини поєднують з серцевими глікозидами при лікуванні серцево-судинної недостатності II—III ступенів. Ортосифон не виявляє побічної дії на організм.

1. Rp.: Inf. fol. Orthosiphonis 4,0 : 200 ml
   DS. По півсклянки двічі на день за півгодини до їди (пити теплим)

2. Rp Fol. Orthosiphonis 3,0
   Fol. Vaccini vitis-idaeae 5,0
   Rad. Sambuci ebuli 10,0
   M. f. species
   DS. Одну чайну ложку суміші кип'ятити 10 хв в 1 склянці води. Пити теплим по півсклянки 4 рази на день

92. **PETROSELINUM SATIVUM L. HOFFM.**— петрушка городня (посівна)

Російська назва — петрушка посевная

Дворічна трав'яниста рослина з родини зонтичних. Стебло пряме, борозенчасте, з'являється на другий рік. Листки зверху блискучі: нижні — двопірчасті клиноподібні, оберненояйцевидні, верхні — потрійно розсічені, з суцільними вузьколанцетними частками. Квітки в складних зонтиках із загальною обгорткою багатьох квітконасінних стебел: зубці чашечок непомітні, пелюстки зеленувато-жовті. Плоди петрушки яйцеподібні, двосім'яні, стиснуті

з боків. Насіння гладеньке, дрібне, сіро-зелене. На смак рослина гіркувата, пряна.

Сировина. З лікувальною метою використовують насіння рослини і трохи рідше корені та листки. Листки заготовляють і сушать у липні-серпні, корені — в серпні, насіння — з липня до вересня.

Для медичного використання рослина не заготовляється.

Хімічний склад. Насіння петрушки городньої містить ефірну олію (близько 2,4—3,2 %), апіол (18 %), міристицин (10 %), алілотетраметоксибензол (38 %), флавоноїди (1,12—1,87 %), апіїн (близько 1,4 %), лютеоліноапіозидоглікозид, жирну олію (гліцериди петрозелінової та петрозелідонової кислот), бергаптен, кумарин та міристицин. Апіол та міристицин посилюють скорочення гладкої мускулатури.

Корені петрушки містять ефірну олію (близько 0,05—0,08 %), апіол, міристицин, флавоноїди (апіїн, графеобіозид А), інозит, слизисті сполуки, смоли і цукри.

У листках петрушки городньої є каротин, лютеолін, апігенін та аскорбінова кислота.

Дія: діуретична і спазмолітична.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Препарати петрушки застосовуються в народі як сильний сечогінний та потогінний засіб при сечокам'яній хворобі, інших хворобах сечостатевих органів, набряках серцевого походження.

Для лікування недуг сечовивідної системи здебільшого використовують насіння рослини. Сечогінні властивості зумовлені в основному наявністю ефірної олії і флавоноїдів. У зв'язку з тим що біологічно активних речовин набагато більше в насінні, ніж у коренях, дія препаратів насіння значно сильніша. Ефірна олія петрушки безпосередньо подразнює ниркові канальці, внаслідок чого сприяє збільшенню виділення сечі, розширює кровоносні судини і знижує артеріальний тиск.

Сечогінні властивості флавоноїдів тісно пов'язані з їх спазмолітичною дією. Так, апіїн знімає спазм ізольованої кишки кроля в експерименті дещо слабкіше від папаверину. Ефірна олія та настойка насіння петрушки у великих дозах мають певний вплив на функцію центральної нервової системи. Надмірно великі дози її посилюють скоротливість матки, викликають передчасну менструацію і можуть стати причиною аборту. Водні екстракти, які містять мало ефірної олії, не мають таких різко виражених властивостей.

У народній медицині відвар насіння або коренів петрушки городньої застосовують як засіб, що викликає апетит і посилює травлення. Його п'ють при хворобах нирок, сечового міхура, коліках і спазмах кишок, при метеоризмі та для регуляції менструального циклу.

Розтерте насіння рослини в минулому вживали проти малярії замість хініну (В. П. Махлаюк, 1967).

Свіжі листки петрушки прикладають до уражених місць при абсцесах, забитті, комариних та бджолиних укусах для зменшення запального процесу і болю. З цією метою користуються також свіжим соком листків. Товчене насіння втирають у шкіру голови

при облисінні та педикульозі. Петрушку використовують і як косметичний чинник. Відваром коренів рослини миють обличчя проти загару. Міцним відваром коренів, змішаним з соком лимона, змазують вранці і ввечері ластовиння і темні пігментні плями на шкірі. Якщо пожувати листків петрушки, то перебивається неприємний запах з рота після вживання часнику. Петрушка є неотруйною рослиною, її добре переносить організм людини.

Як сечогінний засіб застосовують настій 1—1,5 столової ложки суміші насіння петрушки городньої, ягід ялівцю звичайного, плодів фенхелю звичайного (по 1 чайній ложці), квіток конвалії звичайної, листків берези бородавчастої (по 2 столові ложки) на 1 склянці окропу. П'ють настій по чверть склянки 3—4 рази на день.

1. Rp.: Semen. Petroselini 30,0
   DS. Половину чайної ложки настояти протягом 8 год на 2 склянках холодної води і пити по півсклянки 4 рази на день

2. Rp.: Dec. semen. Petroselini 20,0 : 200 ml
   DS. По 1 столовій ложці 4 рази на день як сечогінний засіб

3. Rp.: Semen. Petroselini
   Herbae Chelidonii majoris aa 10,0
   Fol. Uvae-ursi 40,0
   M. f. species
   DS. Одну чайну ложку суміші заварити в 2 склянках води. Пити 1—2 рази на день по 1 склянці

4. Rp.: Semen. Petroselini
   Fructi Juniperi
   Fructi Foeniculi aa 5,0
   Flores Convallariae
   Fol. Betulae aa 30,0
   M. f. species
   DS. Заварити в 1 склянці окропу 2 чайні ложки суміші. Настій випити протягом дня за 3 рази

5 Rp.: Inf, fol. Petroselini 20,0 : 200 ml
   DS. По чверть склянки 4 рази на день при авітамінозі A i C

6. Rp.: Aq. Petroselini 100 ml
   DS. По 1 чайній або десертній ложці 3—4 рази на день

93. PHASEOLUS VULGARIS L. — квасоля звичайна

Російська назва — фасоль обыкновенная

Однорічна трав'яниста городня рослина. Стебло довге, витке, з ріденькими волосками, що покривають непарнопірчасті листки. Квітки метеликоподібні, різного забарвлення. Плід — біб. Райони поширення рослини — південна і середня смуги СРСР, зокрема Україна та Закавказзя.

Сировина. З лікувальною метою у народі застосовують лушпиння квасолі, яке заготовляють, коли воно ще свіже, не посохле. Для медичного використання рослина не заготовляється.

Хімічний склад. У лушпинні квасолі є аргінін, аспарагін, бетаїн (тригенолін), геміцелюлоза (45—50 %), моноамінові жирні кислоти, лейцин, тирозин, триптофан, холін, мінеральні речовини (кремнеземи), мікроелементи (сліди міді, кобальту, нікелю). Недостиглі плоди містять алантоїн, лейцин, тригенолін. Крім цього, в лушпинні квасолі й насінні виявлено глобулін (20 %), лецитин, лимонну кислоту, декстрин, протеазу, фазин.

Дія: гіпоглікемічна, протизапальна та сечогінна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. У народній медицині лушпиння квасолі застосовують при цукровому діабеті. У 1946 р. в Центральному аптечному науково-дослідному інституті МОЗ СРСР було виготовлено з лушпиння квасолі рідкий та сухий екстракти і запропоновано для фармакологічного вивчення. Проведені досліди довели, що ці екстракти зменшують вміст цукру в крові при аліментарній гіперглікемії у кролів (Є. І. Ліхтенштейн та співавт., 1948). Максимальне зменшення кількості цукру під впливом цих препаратів досягло 30—40 %, тривалість їхньої дії дорівнювала 10 год. Клінічні спостереження підтвердили результати експериментального вивчення дії екстрактів квасолі. Виявлено також, що настій лушпиння має антибіотичні властивості.

Відвар 1 столової ложки висушеного і порізаного лушпиння (без квасолі) в 2 або в 2,5 склянки окропу вживають по півсклянки 3—4 рази на день при ревматизмі та набряках, особливо ниркового походження (як сечогінний засіб).

Відвар стручків квасолі корисний при пієлонефриті і гломерулонефриті, але ефективніше поєднання їх із приймочками кукурудзи звичайної (змішувати порівну), листками мучниці звичайної (15 г), травою остудника голого і хвоща польового, квітками волошки польової (по 10 г). 30 г цього збору (4 столові ложки) настоюють на 1 л води протягом 12 год, кип'ятять 10 хв і знову настоюють півгодини. Вживають теплим по півсклянки 4 рази на день через 1 год після їди.

При цукровому діабеті М. А. Носаль (1958) рекомендує застосовувати такий збір. Три столові ложки суміші стручків квасолі, листків чорниці і дрібно порізаної вівсяної соломи (кожного по 2 частини), взятих на 1 частину лляного насіння, кип'ятити протягом 20 хв в 3 склянках води. Пити відвар по 3 столові ложки тричі на день. Відваром стручків квасолі разом з листками чорниці (порівну) у народній медицині лікують хронічний панкреатит.

При сечових каменях 20 г суміші стручків квасолі, листків чорниці звичайної (по 4 г), трави деревію тисячолистого, квіток терну колючого (по 3 г), трави хвоща польового і звіробою звичайного (по 10 г) настоюють 6 год на 1 склянці холодної води, кип'ятять 15 хв. Вживають по чверть склянки 4—5 разів на день. Дія настою цієї суміші багаторазово перевірялась у клінічних умовах. Крім протизапального впливу на сечовивідні органи він має виражений діуретичний ефект, сприяє видаленню з організму хлоридів та азотистих сполук.

94. **PIMPINELLA SAXIFRAGA L.** — бедринець ломикаменевий
Російська назва — бедренец-камнеломка

Багаторічна трав'яниста рослина з родини зонтичних. Поширена по всій території України. Росте на луках і полях, між чагарниками, на узліссі та вздовж доріг. Стебло кругле, подекуди гілясте. Верхні листки слабкорозвинені, нижні — пірчасті, з надрізаними або роздільними прилистками, стеблові — відділені один від одного. Квітки дрібні, білі, утворюють складні зонтичні суцвіття. Цвіте рослина з червня до жовтня.

Сировина. З лікувальною метою використовують кореневище і корені бедринцю, які збирають восени або навесні і сушать на відкритому повітрі або в сушарці і на печі. Висушені корені мають гостро-солодкуватий смак, ароматний запах.

Для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад. У рослині є похідні фурокумарину: пімпінелін (близько 0,5 %), ізопімпелін та ізобергаптен, ефірні олії (0,3—0,5 %) та сапонінові речовини. Похідні фурокумарину, які входять до складу бедринцю, мають сильну спазмолітичну дію (знімають спазми гладких м'язів, кровоносних судин, жовчних шляхів, сечоводів), а тому їх вживають при жовчнокам'яній та сечокам'яній хворобах.

Дія: сечогінна, спазмолітична, протизапальна, нормалізуюча мінеральний обмін.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Спазмолітична дія препаратів бедринцю пов'язана з наявністю в його складі похідних кумарину та летких олій, що добре розчиняються в етанолі і погано розчиняються у воді. Тому етанолова настойка рослини значно активніша, ніж настій та відвар. Корені бедринцю збуджують видільну функцію шлункових залоз (похідні кумарину містять гіркі сполуки). Рослина досить добре діє як відхаркувальний та протикашльовий засіб.

В експериментальних та клінічних умовах встановлено, що препарати бедринцю ломикаменевого ефективні при сольових діатезах, нирковокам'яній хворобі, захворюваннях печінки, гастриті. Як зовнішні засоби вони успішно застосовуються при стоматиті та ангіні.

У народній медицині бедринець використовують при ларингіті, в гомеопатії — при носових кровотечах, головному болю, трофічних виразках. При коклюші його вживають як заспокійливий засіб, при набряках — як сечогінний. Він сприяє нормалізації функціональної діяльності травного апарату.

Бедринець ломикаменевий допомагає і при охриплості: вживають 15 крапель його настойки у поєднанні з настоєм липового цвіту.

Препарати бедринцю ломикаменевого застосовують для полоскання горла при запальних процесах та для лікування різних шкірних хвороб. Свіжий сік кореня рослини виводить плями на обличчі (О. П. Попов, 1965).

При каменях сечового міхура у народній медицині вживають настій бедринцю, змішаний з настоєм шипшини (порівну), з додаванням меду (1 чайну ложку на 1 склянку суміші настоїв). П'ють такий чай по 2 склянки на день.

Як відхаркувальний і заспокійливий засіб при кашлі, ларингі-

ті вживають відвар або настій 1 столової ложки кореня бедринця, взятої на 1 склянку води. П'ють по 1 столовій ложці 3—4 рази на день. При хворобах легень, а також для відновлення сил після тяжких хвороб рекомендується вживати по 3—5 ложок на день відвару кореня бедринцю з медом (на 1 склянку відвару беруть 1 столову ложку меду).

Настойку 2 частин кореня рослини на 5 частинах горілки п'ють по 30 крапель 4—5 разів на день при набряках.

95. **PINUS SILVESTRIS L.** — сосна лісова (звичайна)

Російська назва — сосна лесная (обыкновенная)

Вічнозелене хвойне дерево до 40 м заввишки з прямим стовбуром та круглою пірамідальною кроною. Голки хвої сизо-зелені, жорсткі, розміщені попарно, гладкі, гострі, завдовжки 5—7 см. Майбутні пагони зібрані в численні невеличкі бруньки конічної форми, смолисті, густо вкриті бурими, спірально розміщеними, щільно притиснутими одна до одної, ланцетовидними, загостреними, бахромчастими лусочками, склеєними між собою у вигляді колоса. Дозрілі шишки суцільні, матові щитки лусок майже ромбічні з 4—6 гранями. Насіння чорне, з крилом, що втричі довше за насінину. Цвіте сосна у червні. Росте в чистих і мішаних лісах, на піщаних і супіщаних грунтах та гірських кам'янистих схилах. Поширена в південних областях європейської частини СРСР.

Сировина. З лікувальною метою застосовують бруньки сосни. Збирають їх напровесні, коли вони ще не встигли розпуститися, а також узимку із зрубаних дерев. При цьому слід звертати увагу на верхівки бруньок: лусочки мають бути щільно замкнутими. Якщо лусочки розходяться, бруньки не слід збирати. Сировину сушать на відкритому повітрі у затінку або в приміщенні, що добре провітрюється, розіклавши її тонким шаром на підстилці. Запах бруньок ароматний, на смак вони гіркуваті.

Соснові бруньки заготовляються і відпускаються аптеками.

Хімічний склад. Бруньки і хвоя містять смолу, дубильні речовини (50 %), гірку речовину пініцикрин, мінеральні солі, смолисту речовину болеритин, вітаміни С, B_2, К, каротин та ефірну олію (близько 1,3 %). До складу ефірної олії входять пінен, лимонен, борнеол, борнілацетат, кадинен тощо.

Дія: відхаркувальна, діуретична, потогінна, дезинфікуюча.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. У лікувальній практиці використовують не тільки бруньки, а й різні продукти, що одержують із сосни: скипидар (терпентинову олію), сосновий дьоготь, каніфоль, хвойну пасту.

Скипидар завдяки легкій розчинності в ліпідах глибоко проникає в шкіру, подразнює її і рефлекторно викликає певні зміни в організмі. В терапевтичних дозах він зумовлює гіперемію шкіри, а при багаторазовому застосуванні може призвести до виникнення пухирів, нагноєння та змертвіння тканини. Вживання скипадару всередину спричинює гастроентерит, що супроводиться болем, нудотою, блюванням. Навіть при незначному втиранні в шкіру скипидар всмоктується в кров і виявляє несприятливу дію на організм: збуджує центральну нервову систему, викликає задишку, безсон-

ня, підвищує артеріальний тиск. При сильному отруєнні скипидаром швидко розвивається судорожний стан, за яким настає пригнічення, сонливість, параліч центральної нервової системи. Скипидар виводиться з організму в основному нирками, як правило, у формі терпенового алкоголю, зв'язаного з глюкуроновою кислотою. При цьому він діє антисептично у сечовивідних шляхах. Запах сечі нагадує фіалковий запах. Як сечогінний засіб скипидар у медицині не застосовується, оскільки навіть незначне передозування його призводить до подразнення нирок і навіть гломерулонефриту.

Виділяючись через слизову оболонку дихальних шляхів, скипидар посилює секрецію бронхів і сприяє розрідженню та виведенню харкотиння. Таку саму дію, тільки дещо пом'якшену, мають такі препарати скипидару, як терпінгідрат і живиця (А. Д. Турова, 1967).

Сосна досить широко застосовується в народній медицині багатьох країн. Відвар соснових бруньок вживають як відхаркувальний, протигнильний, дезинфікуючий, жовчогінний та сечогінний засіб (дія терпенових сполук). Його застосовують при хронічному бронхіті та інших запальних процесах у дихальних шляхах, при набряках, подагрі, поліартриті, рахіті і як протискорбутний засіб. Бруньки (30 г) варять в 1 л води 5—7 хв. Відвар випивають протягом дня за 3 рази.

Настій 1 столової ложки суміші (порівну) соснових бруньок, квіток алтеї лікарської і дивини скіпетровидної на 2 склянках води кип'ятять 1 хв, настоюють 10 хв, проціджують і п'ють по півсклянки через кожні 3 год. Вживають як протиалергійний засіб при порушенні обміну речовин, що супроводиться різними шкірними хворобами. Такий настій п'ють також при метрорагії. Спиртову настойку бруньок приймають у формі крапель з водою при туберкульозі легень.

Пара відвару бруньок має протизапальну, дезинфікуючу та відхаркувальну дію при бронхіті. Її застосовують для інгаляцій дихальних шляхів. Соснові бруньки входять до складу грудного чаю та використовуються для ванн.

При рахіті, подагрі, надмірному потінні ніг та нервовому збудженні на 5 л води беруть 500 г пагонів чи хвої (глиці) і варять 3 год. Відвар додають до повної ванни. Такі ванни приймають тричі на тиждень.

Із глиці виробляють хлорофіло-каротинову пасту, яку використовують для лікування опіків, виразок та різних шкірних захворювань. З неї одержують ефірну олію. Спиртовим розчином ефірної олії, відомим під назвою «Лісова вода», оббризкують житлові, лікарняні та шкільні приміщення для оздоровлення повітря. Хвоя виділяє леткі фітонциди, що мають сильну бактерицидну дію. Тому санаторії для хворих на туберкульоз легень розташовують у соснових борах.

1. 10 г соснових бруньок відварити в 1 склянці води в закритому посуді, настояти 2 год, процідити. Вживати відвар по 1 столовій ложці 3—4 рази на день як відхаркувальний, дезинфікуючий та сечогінний засіб.

2. Чотири склянки настриженої з дерева взимку глиці залити 0,5 л перевареної й охолодженої води, підкислити 2 чайними ложками 3 %

соляної кислоти. Настоювати 3 дні у темному місці, процідити. Вживати по півсклянки двічі на день з цукром як вітамінний настій.

3. Rp.: Fol. Salviae
Sem. Anisi
Gem. Pini aa 10,0
Rad. Althaeae
Rad. Liquiritiae aa 20,0
M. f. species
DS. Одну столову ложку збору заварити 1 склянкою окропу, настояти. Настій випити протягом дня

4. Rp.: Dec. Gemmae Pini 6,0 : 180 ml
Suc. Liquiritae 6,0
MDS. По 1 столовій ложці через кожні 2 год

96. PLANTAGO MAJOR L. — подорожник великий

Російська назва — подорожник большой

Багаторічна трав'яниста рослина з родини подорожникових. Листки зібрані в розетку, яйцевидні, цілокраї, на довгих черешках з 5—9 подовженими жилками. Суцвіття — густий простий колос, довгий, циліндричний. Квітки дрібні, плівчасті, буруватого кольору. Коробочка містить 8—16 блискучих насінин. Цвіте подорожник великий з травня до вересня. Росте як бур'ян вздовж шляхів, біля жител, на заливних луках, городах і в садках. Рослина поширена по всій території Радянського Союзу.

Сировина. Для виготовлення ліків застосовують листки і насіння подорожника великого. Листки збирають у період цвітіння рослини і сушать у затінених місцях на відкритому повітрі та в добре провітрюваних приміщеннях, розкладаючи тонким шаром. Насіння збирають восени.

Рослина заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. Подорожник великий містить глікозид аукубін, ферменти, гіркі, білкові й дубильні речовини (близько 4 %), аскорбінову кислоту, філохінон, фітонциди, лимонну кислоту, каротин, незначну кількість алкалоїдів, фактор Т (сприяє активізації зсідання крові).

Насіння містить слиз (близько 44 %), жирну олію, вуглеводи, плантеозу, олеанолову кислоту і сапоніни.

Дія: обволікаюча, відхаркувальна, протизапальна, кровоспинна, болезаспокійлива, секреторна та антисептична.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Клінічні спостереження і фармакологічні дослідження свідчать про те, що препарати листків подорожника великого прискорюють гоєння ран. Б. С. Нікольська (1964) довела, що сік свіжих листків подорожника ефективний навіть при лікуванні виразок рогівки ока. С. А. Мірзоян із співавторами (1949) в експериментах встановили, що екстракт листків подорожника має заспокійливу і снотворну властивості, а також здатність понижувати артеріальний тиск.

Фармакологічна дія препарата подорожника плантаглюциду вивчалася в експериментальних умовах. Виявилося, що він збільшує виділення шлункового соку, на 20—30 % підвищує кислотність його. На протеолітичну активність шлункового соку препарат не впливає.

Листки подорожника великого містять цілий ряд речовин, що виявляють противиразкову дію і позитивно впливають на холестериновий обмін в організмі. Крім того, препарати і свіжі листки (особливо сік) подорожника діють бактеріостатично щодо патогенних мікробів ранової інфекції, гемолітичного стрептокока і стафілокока, палички синьо-зеленого гною протея, кишкової палички. Сік подорожника великого прискорює очищення ранової поверхні від гнійних виділень, припиняє запальний процес та ріст грануляцій. Клінічні спостереження виявили терапевтичну ефективність свіжого соку подорожника при первинній обробці різних травм та лікуванні тривало незагоюваних ран, флегмон, фурункулів.

Настій листків рослини сприяє розрідженню і виділенню харкотиння при кашлі і тому застосовується при захворюваннях органів дихання, туберкульозі легень, плевриті, коклюші, астмі. Настій листків і сік рослини досить ефективні при різних гострих шлунково-кишкових хворобах (гастриті, виразковій хворобі шлунка та дванадцятипалої кишки, ентериті та ентероколіті, дизентерії). Їх з успіхом застосовують при запаленні сечового міхура, мимовільному нічному сечовиділенні, геморої, кровохарканні та малярії.

Відвар суцвіть подорожника великого тамує шлунково-кишковий біль.

Відвар насіння подорожника має послаблюючі властивості і використовується для лікування коліту. Через те, що слиз його насіння обволікає стінки кишок і захищає їх від подразнення їжею, його вживають при запальних станах цих органів.

Завдяки великому вмістові фітонцидів настій листків подорожника великого має досить активні протимікробні властивості і його використовують для промивання гнійних ран та виразок.

Сік листків подорожника (потовчені листки) тамує біль та запобігає набрякам при укусах бджіл, ос, джмелів і навіть гадюк (О. П. Попов, 1965). Якщо добре розтерті руками листки прикладати товстим шаром до місця укусу гадюки й часто замінювати свіжими, то отрута може адсорбуватись. До такого заходу, звичайно, вдаються в тому випадку, коли немає швидкої лікарської допомоги.

Різновиди подорожника — подорожник середній, подорожник ланцетовидний,— як і подорожник великий, нетоксичні і виявляють однакову дію на організм людини (Д. М. Російський, Р. А. Лур'є, Я. Х. Нолле, 1955).

Найчастіше з лікувальною метою вживають чай з подорожника. На 1 склянку окропу беруть 1 столову ложку листків і настоюють 10 хв. П'ють такий чай по чверть склянки 4 рази на день до їди.

При гіперацидному гастриті вживають настій суміші рослин у такому складі: листків подорожника великого, трави звіробою звичайного і сухоцвіту болотяного (по 20 г); трави золототисячника звичайного і квіток деревію тисячолистого (по 10 г); кореня аїру тростинного, трави м'яти перцевої і насіння кмину (по 50 г).

У разі бронхіальної астми, бронхіту, коклюшу, малярії і як спазмолітичний, депуративний засіб п'ють по 1 столовій ложці тричі на день консервований сік подорожника ланцетовидного. Готують цей сік таким чином. На кількість соку, витиснутого

з 1 кг помитих листків подорожника, пропущених через м'ясорубку, беруть 1 л води та 1 кг цукру (або 1,5 кг меду) і варять на малому вогні до загустіння. Розливають у банки і зберігають у холодному місці. Сік подорожника ланцетовидного використовують для полоскань при запаленні горла. Добрий лікувальний ефект при цьому дає суміш соку подорожника ланцетовидного з відваром живокосту лікарського.

У народній медицині здавна застосовують компреси з соку подорожника для лікування злоякісних пухлин. При раку шлунка суміш дрібно порізаних свіжих листків подорожника з цукром (порівну) настоюють у теплому місці протягом 2 тиж. Цей сік вживають 3—4 рази на день по 1 столовій ложці за 20 хв до їди.

97. POLYGONUM AVICULARE L.— спориш звичайний

Російська назва — горец птичий (спорыш)

Однорічна трав'яниста рослина з родини гречкових. Стебло гіллясте, переважно лежаче. Листки дрібні, еліптичні. Квітки дрібні, по краях рожеві або білуваті. Зібрані пучками в кутках листків. Цвіте спориш звичайний з травня до кінця осені. Поширена рослина майже всюди в помірній і теплій смугах Радянського Союзу. Росте в дворах, на стежках, при шляхах, на вигонах, сухих пасовищах, біля жител, на полях, на засмічених місцях.

Сировина. З лікувальною метою використовують траву споришу звичайного, яку збирають у період цвітіння рослини, коли стебла ще не встигли затвердіти. Сушать на вільному повітрі в затінку, у приміщенні, що добре провітрюється.

Заготовляється для медичного використання і відпускається аптеками.

Хімічний склад. Спориш звичайний містить смолисті речовини, віск, слиз, жири, сліди ефірної олії, невелику кількість вільних і зв'язаних оксиметилантрахінонів, редукційний цукор (2—2,5 %), органічні кислоти, нерозчинену кремнієву кислоту (близько 1,5 %), флавоновий глікозид авікулярин, що гідролізується до арабінози та кверцетину, дубильні речовини, кофеїнову кислоту, каротин і аскорбінову кислоту (близько 120 мг %).

Дія: сечогінна, в'яжуча, кровоспинна, протизапальна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Народна медицина використовує препарати споришу звичайного передусім як зміцнювальні, протизапальні та сечогінні засоби при запаленнях внутрішніх органів: нирок, печінки, сечового міхура та шлунка.

Як засіб, що сприяє виведенню з організму піску, його застосовують при сольових діатезах і каменях у нирках та сечовому міхурі, при жовчнокам'яній (навіть задавненій) хворобі. На 2 склянки окропу беруть 1 столову ложку споришу і настоюють 10 хв. Настій п'ють теплим по 1—2 склянки на день. При жовчнокам'яній та нирковокам'яній хворобах рекомендують ще настій 50 г суміші трави споришу звичайного (170 г), кори крушини ламкої (20 г) і плодів ялівцю звичайного (10 г) на 1 л води. П'ють по 2—3 склянки на день.

Досить ефективний при нирковокам'яній та жовчнокам'яній хворобах настій 1 столової ложки суміші трави споришу звичайного

(10 г), звіробою звичайного (3 г), листків меліси лікарської (2 г), трави чистотілу звичайного (5 г) на 2 склянках води протягом 1 год (заливають окропом). П'ють настій по півсклянки 3—4 рази на день.

У народній медицині траву споришу, обварену окропом, прикладають до уражених місць при випадінні гемороїдальних вузлів.

При калькульозному холециститі та пієлонефриті М. І. Соломченко (1968) рекомендує застосовувати суміш трави споришу звичайного, звіробою звичайного, материнки звичайної, трави з коренем цикорію дикого, чистотілу звичайного, березових бруньок, квіток цмину піскового, ромашки лікарської і нагідок лікарських (по $^1/_2$ столової ложки кожного). Цієї суміші беруть 3 столові ложки на 3 склянки окропу, кип'ятять 10—15 хв, настоюють півгодини, проціджують. П'ють теплим по чверть склянки тричі на день, за годину до їди, протягом 1—2 міс.

Препарати споришу застосовують для лікування тропічної малярії та для усунення набряків різного походження. Як загальнозміцнювальний і тонізуючий засіб їх вживають при нервовому виснаженні, загальній слабкості після тяжких хвороб та слабкості у старечому віці. Препарати споришу звичайного можна вживати протягом кількох місяців підряд.

Подрібнену траву рослини прикладають до ран і виразок як протизапальний та ранозагоювальний засіб.

98. **POLYGONUM BISTORTA L.**— гірчак зміїний (ракові шийки)

Російська назва — горец змеиный (раковая шейка)

Багаторічна трав'яниста рослина з родини гречкових заввишки 30—100 см. Кореневище товсте, трохи сплюснуте, змієвидно зігнуте у вигляді ракової шийки, на розрізі червоно-буре. Стебло зубчасте, негіллясте. Прикореневі листки з довгими крилатими черешками, знизу сіруваті, стеблові — з розтрубами. Всі листки загострені. Суцвіття — густий колос на верхівці стебла, що складається з рожевих квіток. Плід — тригранний горішок. Цвіте з кінця травня до середини липня. Росте на вологих луках, заболочених берегах озер, у вологих лісових чагарниках. Райони поширення — вся територія Радянського Союзу.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують корені гірчака зміїного. Їх збирають восени або напровесні. Кореневища викопують, промивають у воді, відокремлюють стебла, рештки листків, численні короткі корінці. Сушать на відкритому повітрі або в теплому приміщенні.

Для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад. Кореневища гірчака зміїного містять катехінові таніни (15—25 %), глютатіони, галову кислоту (0,44 %), крохмаль (27 %), катехін (0,5 %), оксиметиленантрахінони, оксалат кальцію, аскорбінову кислоту (у квітках —0,746 мг%; у листках — 0,722 мг%), білки. В траві є флавонові глікозиди, гіперозид, кофейна, хлорогенова та протикатехінова кислоти.

Дія: протизапальна, сильна в'яжуча, антибактеріальна кровоспинна та заспокійлива.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. В'яжучі властивості гірчака зміїного проявляються поступово в міру розщеплення діючих речовин під впливом соків.

Гірчак зміїний широко використовується в народній медицині завдяки вмісту великої кількості дубильних речовин. Рослина є кровоспинним засобом, регулює функціональну діяльність органів травлення.

Всередину препарати гірчака зміїного вживають при хворобах сечового міхура та жовчнокам'яній хворобі, а також при кровотечі з внутрішніх органів, діареї, дизентерії. Для цього варять 20 г кореня в 1 л води. Відвар п'ють по 1—1,5 склянки на день, дотримуючи дієти з вилученням м'яса, солі, алкогольних напоїв, риби, яєць.

При виразковій хворобі шлунка та дванадцятипалої кишки вживають відвар суміші порошку кореня гірчака зміїного (5 г) і насіння льону (1 чайної ложки) в 1 склянці води — через кожні 2 год по 1 столовій ложці. Ці ліки застосовують і зовнішньо: при ранах, кровотечі, фурункулах, запаленні ясен, дизентерії (ставлять клізму) і білях. Їх використовують для примочок, полоскання й клізм.

99. POLYGONUM HYDROPIPER L.— гірчак перцевий

Російська назва — горец перечный (водяной перец)

Однорічна трав'яниста рослина з родини гречкових заввишки близько 70 см. Стебло гірчака прямостояче, гіллясте, під осінь звичайно червоніє, вузлувато-членисте. Листки блискучі, часто з залозистими крапками або з чорними (ніби дьогтьовими) плямами, за формою довгасто-ланцетні, до обох країв звужені. Квітки дрібні, зеленкувато-рожевого або білувато-рожевого кольору, сидять на дуже коротких ніжках, по кілька штук разом у вигляді клубочків, зібраних у тонкі, переривчасті, часто повислі китиці. Цвіте гірчак перцевий з кінця червня по вересень. Росте по берегах річок, поблизу ставків і по канавах — часто суцільними масивами.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують траву (квітучі гілки). Збирають її під час цвітіння рослини у червні—серпні, зрізують на висоті 10—15 см від землі. Сушать, розстеливши тонким шаром, на відкритому повітрі у затінку (під накриттям) або на горищі. Зберігають у паперових мішках.

Рослина заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. Трава гірчака перцевого містить глікозид полігопіперин, що прискорює зсідання крові, дубильні речовини (близько 3,8 %); флавони (близько 2,5 %); ритин; кверцетин; кверцитрин; гіперозид; фарназин; ізорампатин; ефір калієвої солі сірчаної кислоти; антраглікозиди; філохінони, органічні кислоти (мурашину, валеріанову, оцтову, яблучну); флавоновий глікозид рутин, що сприяє зменшенню проникності капілярів; фітостерин; цукристі сполуки; аскорбінову кислоту (0,75 мг%); незначну кількість ефірної олії; вітаміни A, D, E.

Дія: кровоспинна, знеболююча, заспокійлива, протизапальна та антисептична.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Ще в давнину гірчак перцевий застосовували як зовнішній засіб при шкірних хворобах (абсцесах, набряках, дерев'янистих флегмонах), вузловій формі зобу і як засіб, що тамує біль та очищає рани від некротизованих тканин. Настій та відвар гірчака перцевого використовують для сидячих ванн при геморої, що супроводиться свербежем, і внутрішньо як сильний кровоспинний та знеболюючий засіб при метрорагії та геморої̈дальних кровотечах, а також як заспокійливий чинник при різних нервових хворобах.

Завдяки наявності у соку гірчака ефіру калієвої солі сірчаної кислоти, він пекучий, тому у народній медицині пом'яті свіжі його листки замість гірчичників прикладають до потилиці при нежитю або головному болю (як відтяжний засіб). При болю зубів їх полощуть розведеним соком гірчака у співвідношенні 1:10.

У клінічних умовах було встановлено, що гірчак перцевий має кровоспинну властивість і за ефективністю переважає імпортний екстракт жовтокореня. Препарати рослини зменшують проникність судин, прискорюють зсідання крові. Екстракт гірчака перцевого посилює скорочення мускулатури матки, але дія його слабкіша, ніж спориньї.

У випадку метрорагії настій 1 столової ложки гірчака на 1 склянці окропу п'ють по 1 столовій ложці 4—5 разів на день або ж рідкий екстракт рослини вживають по 30—40 крапель 3—4 рази на день. Можна приймати по 10 крапель змішаного екстракту гірчака перцевого і калинової кори (по 10 г кожного) тричі на день або по 1 порошку гірчака перцевого (1 г висушеної трави) двічі-тричі на день.

М. А. Носаль (1958) рекомендує відвар рослини використовувати для сидячих ванн при геморої (протягом 15 хв). Для цього на 2 л води беруть повну пригорщу трави гірчака перцевого, кип'ятять 15 хв і настоюють 20 хв. Настій свіжої трави діє значно сильніше, ніж сухої.

Для лікування геморої̈дальних вузлів, що супроводяться болем і свербежем, застосовують таку мазь. Беруть по 1 столовій ложці трави гірчака перцевого, квіток льону звичайного і дубової кори на 1 склянку розтопленого свинячого сала і настоюють їх, помішуючи час від часу, протягом 12 год. Потім нагрівають до гарячого, проціджують і зливають у баночку. Маззю добре змащують шматок марлі і вводять у відхідник. Внаслідок такого лікування заспокоюється біль, зменшується запалення і припиняється кровотеча.

100. **POLYGONUM PERSICARIA** — гірчак почечуйний

Російська назва — горец почечуйный (почечуйная трава)

Однорічна трав'яниста рослина з родини гречкових. Стебло пряме червонувате, заввишки 20—60 см. Листки ланцетовидні, чергові, яскраво-зелені, нижні — на черешках, довгасто-загострені, цілокраї, з червоно-бурою плямою. Квітки дрібні, рожеві, зібрані на верхівці стебла і гілок у густі китиці. Росте як бур'ян на вологих місцях, по берегах річок, іноді в гаях.

Поширений майже по всій території європейської частини Радянського Союзу.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують траву гірчака почечуйного. Збирають у червні — серпні під час цвітіння рослини, зрізуючи всю надземну частину її. Сушать на відкритому повітрі або в приміщенні, що добре провітрюється, на горищі. Зберігають у паперових мішках.

Рослина заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. У траві гірчака почечуйного містяться танін (до 1,5 %), флавоноїди гіперозид, авікулярин, кверцитрин, флавон, персикаріол, пектинові речовини, ефірна олія, слиз, віск, філохінон, галова і оцтова кислоти, флобафени, багато вітаміну К, а в коренях — глікозиди типу оксиметилантрахінонів.

Дія: легка послаблююча, сечогінна, кровоспинна, протизапальна, болезаспокійлива, антибактеріальна, судинозвужувальна, підвищуюча зсідання крові, тонізуюча м'язи матки і кишок.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Клінічними спостереженнями встановлено, що гірчак почечуйний поліпшує діяльність серця, активізує зсідання та в'язкість крові.

Препарати гірчака почечуйного використовують головним чином при геморої, ускладненому кровотечею, та хворобах жіночих статевих органів (зокрема метрорагії). Вони регулюють функції жіночих органів.

Рідкий екстракт рослини призначають по 30—40 крапель тричі на день, а 10 % настій — по півсклянки тричі на день перед їдою протягом 1—4 тиж.

У народній медицині вживають настій 1 столової ложки подрібненої трави гірчака почечуйного на 1 склянці окропу по півсклянки двічі на день після їди протягом 3 тиж, а також настойку 15 г трави на 200 мл горілки по 30—40 крапель двічі на день до їди. Ці препарати застосовують для полоскання горла при ангіні та ларингіті. Сік свіжих листків та мазь, виготовлену із свіжих листків і квіток рослини на несолоному смальці, використовують при тривало незагоюваних ранах.

101. POPULUS NIGRA L.— тополя чорна (осокір)

Російська назва — тополь черный

Високе, з широкою або вузькопірамідальною кроною дерево із родини вербових. Листки з пилчастим краєм, круглистотрикутні або ромбовидні, зверху блискучі, завдовжки і завширшки до 8 см. Молоді листки клейкуваті. Бруньки довгасто-яйцевидні, загострені, лускаті, смолистолипкі, з ароматним запахом. Квітки дрібні, з приквітками, одностатеві, дводомні, зібрані в довгі циліндричні дугоподібні суцвіття — сережки. Цвіте дерево у квітні-травні, до розпускання листя. Росте тополя по берегах річок, у низинах, на заливних долинах, луках. Розводять її у садках і парках. Поширена в помірній і теплій смугах Радянського Союзу, зокрема на Україні, Кавказі, у Середній Азії, Сибіру (до Алтайського краю).

Сировина. З лікувальною метою використовують здебільшого смолисті клейкі бруньки тополі, які збирають напровесні, коли вони ледь набубнявіли. Їх прив'ялюють у приміщеннях, що добре провітрюються, на горищах під залізним дахом і досушують на сонці, розкладаючи тонким шаром на підстилці, періодично перемішуючи.

Висушені бруньки гіркуваті на смак, мають смолисто-бальзамічний запах (М. С. Харченко і співавт., 1981).

Заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. Бруньки тополі чорної містять флавонові речовини: хризин (дигідроксифлавон) і тектохризин (оксиметоксифлавотанід); дубильні речовини; смоли; органічні кислоти (пропіонову, масляну, цинамонову, 4-оксибензолову, яблучну, дубильну); жирні речовини; віск, що містить вуглеводи; пентакозан; гептакозан; нонакозан; саліциловий глікозид, який під впливом ензиму емульсину розкладається на глюкозу та салегенін (саліциловий алкоголь); глікозид популін, що гідролізується до бензолової кислоти; глюкозу; саліциловий алкоголь; мінеральні солі; редукційні цукри; антибіотичні тіла; амілазу й оксидазу; ефірну олію (0,7—0,5 %) з запахом, що нагадує толутанський бальзам. Ефірна олія, одержана шляхом дистиляції з водяною парою, містить каріофілен (гумулен) і сесквітерпени, ацетофенон. Якщо бруньки екстрагують за допомогою ефіру, то екстракт містить багато інших речовин, наприклад, цинамонову кислоту та її похідні.

Дія: діуретична, потогінна, антисептична.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Саліцилові сполуки, що містяться в бруньках та листках тополі чорної, посилюють сечовиділення і значно зменшують вміст сечової кислоти в крові. При цьому найбільш виражену дію має саліцинопопулін. Ці сполуки навіть при довготривалому вживанні препаратів бруньок тополі чорної не виявляють побічного впливу на організм, у тому числі і на нирки. Вони діють протизапально на сечовивідні шляхи, досить ефективні при ревматоїдному поліартриті. Експериментально доведено їх потогінну дію, яка, напевно, зумовлена властивостями метаболітів саліцилових сполук. Діуретичний вплив препаратів тополі чорної спричинюють флавоноїди, активізуючи саліцилові сполуки (A. Ożarowski, 1976).

У народній медицині з бруньок тополі чорної виготовляють мазь та настойку як зовнішні пом'якшувальні, охолоджуючі, болезаспокійливі, ранозагоювальні засоби при опіках, ранах, виразках, захворюваннях суглобів, подагрі, свербежі шкіри, дерматиті, геморої, радикуліті, а також як засіб для росту волосся.

Препарати тополі знімають збудження статевих органів, що супроводиться сперматореєю, регулюють менструації, збагачують організм вітамінами при скорбуті та інших формах авітамінозу (М. І. Соломченко, 1968).

Молоді листки дерева використовують для лікувальних ванн. Виявлено, що 10 % комбінована настойка тополиних і березових бруньок дуже швидко вбиває стафілокок та інші мікроорганізми, а також гриби та найпростіші. Настойку бруньок тополі успішно застосовують для лікування трихомонадних кольпітів.

20 % настойку тополиних бруньок вживають по 10—20 крапель тричі на день для лікування циститу та гострих запальних процесів дихальних шляхів. При діареї п'ють по 1 чайній ложці цієї настойки двічі-тричі на день або вживають настій 20 г бруньок на 1 склянці окропу по 1 столовій ложці 2—4 рази на день.

При метеоризмі, згазі, нудоті та інших несприятливих станах

шлунка вживають по 2—4 чайні ложки на день тополиного вугілля до або після їди (з водою чи в облатках).

З тополиних бруньок готують мазь, яка являє собою пом'якшувальний, знеболюючий і охолоджувальний засіб для лікування ран. Щоб її приготувати, одну частину бруньок заливають двома частинами соняшникової або лляної олії, відварюють півгодини або настоюють протягом 2 тиж, а потім проціджують. Ще можна одну частину подрібнених бруньок залити 2 частинами смальцю, вершкового масла чи вазеліну і топити на повільному вогні, поки не випарується вся вода.

У народній медицині з бруньок тополі готують 20 % горілчану настойку, якою широко користуються замість йоду при травмах шкіри, наривах і забитих місцях; як болезаспокійливим, кровоспинним та антисептичним засобом. Мазь із свіжих бруньок рекомендується при подагрі, захворюваннях суглобів, опіках та геморої (О. Я. Губергріц, М. І. Соломченко, 1968).

Нам доводилось лікувати хворих на хронічний уретрит та простатит, які перед тим довгий час приймали антибіотики і сульфаніламідні препарати, але без стійкого клінічного ефекту (захворювання рецидивували, відновлювалася дизурія, біль у промежині, незначні слизисто-гнійні виділення з сечівника). Було застосовано 20 % настойку бруньок тополі чорної та свічки, виготовлені із згущеного екстракту бруньок. Лікування тривало 2—3 тиж. З 23 хворих одужав 21, лише у 2 періодично виникали різко виражені дизуричні розлади.

1. Дві чайні ложки бруньок тополі чорної настояти протягом 4 год у склянці окропу в закритому посуді, процідити. Вживати по 1 столовій ложці 3—4 рази на день як заспокійливий та жарознижуючий засіб.

2. Три столові ложки бруньок тополі чорної кип'ятити 5 хв у 4 склянках води в закритому посуді, настояти 4 год, процідити. Використовувати для сидячих ванн при геморої та для обливань і примочок при поліартриті і подагрі.

102. **POTENTILLA ANSERINA L.**— перстач гусячий

Російська назва — лапчатка гусиная

Багаторічна трав'яниста рослина з родини розових. Стебла повзучі, завдовжки 10—15 см, у колінцях укорінені. Листки пірчасті, багатопарні: зверху голі, знизу — сріблясто-пухнасті. Квітки досить великі, одиничні, на довгих квітконіжках, золотаво-жовті. На смак листки терпкі. Запах квіток приємний. Цвіте рослина в травні—вересні. Росте на луках, по берегах річок та обабіч шляхів. Рослина поширена по всій території Радянського Союзу, в тому числі й на Україні.

Сировина. З лікувальною метою використовують усю рослину. Збирають її під час цвітіння і сушать у приміщеннях, що добре провітрюються, на горищах під залізним або шиферним дахом, розкладаючи тонким шаром. Після сушки сировину зберігають у паперових мішках.

Рослина заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. Трава і особливо корені перстачу гусячого містять велику кількість дубильних речовин (5—7 %), флавоноїди

(кверцитрин і кверцетин), холін, гіркоти, значну кількість аскорбінової кислоти, органічні кислоти, смоли, слиз, пігменти, мінеральні солі та хінну кислоту.

Дія: спазмолітична, жовчогінна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. В експериментах (на моделях спазму кишок) встановлено, що екстракти перстачу гусячого мають спазмолітичну дію — таку саму, як папаверин. Коли перед відтворенням спастичного стану кишок вводили екстракт рослини, то спазм не виникав, навіть не пригнічувалась перистальтика.

Таким чином було доведено дію екстракту залежно від ступеня спастичного стану внутрішніх органів. Це свідчить про те, що діючі речовини перстачу гусячого мають властивість знижувати тонус гладких м'язів до стану, найбільш наближеного до фізіологічного. Таку дію можна назвати амфоспазмолітичною (за аналогією з амфохолеретичною). Субстанції, що виявляють цю дію, ще не вивчені. Численними дослідами встановлено, що спазмолітична здатність перстачу гусячого поширюється головним чином на гладку мускулатуру травного каналу і матки та дещо менше — на жовчовивідні шляхи і зовсім не поширюється на кровоносні судини й органи сечовивідної системи. Деякою мірою рослина збуджує виділення шлункового соку (дія гірких сполук) і жовчі, посилює кровоспинну дію при шлунковій кровотечі (дубильні речовини). У поглядах різних дослідників на дію препаратів перстачу гусячого існує розбіжність. Напевно, це пояснюється тим, що вивчаються різні органи рослини. Оскільки корені перстачу гусячого мають хімічний склад, відмінний від хімічного складу надземної частини, то й наслідки лікування ними різні. За нашими даними, фізіологічна активність складників перстачу найкраще проявляється, коли їх застосовувати у сумішах з іншими рослинами.

У народній медицині відвар перстачу гусячого використовують як в'яжучий засіб для полоскання рота при кровотечі з ясен та тріщинах і виразках язика. Крім того, його п'ють при судорогах різного характеру і навіть при правці.

Препарати перстачу гусячого застосовують і при спазмах та болю у шлунку. Вони регулюють функціональну діяльність товстої кишки і запобігають запорам, незважаючи на вміст речовин, що мають в'яжучу дію.

Тим, у кого бувають судороги (хоч би й рідко), краще вживати відвар трави перстачу гусячого з профілактичною метою, оскільки він діє повільно.

Настій та відвар рослини ефективні при нирковокам'яній хворобі, каменях у жовчному міхурі, діареї, що супроводиться коліками.

Настій і відвар трави рослини застосовують як ефективний заспокійливий засіб при сильному матковому болю та болісній менструації (роблять компрес на нижню частину живота).

М. А. Носаль (1958) рекомендує настій перстачу на кип'яченому козячому молоці як сильний сечогінний засіб, що не подразнює нирок. Сік свіжої рослини, змішаний порівну із свіжим соком зеленого жита, допомагає при жовчнокам'яній хворобі та хворобах печінки. Вживають цю суміш по 1 столовій ложці тричі на день.

Свіжим соком рослини промивають рани і роблять примочки на гнійні виразки.

Настій і відвар трави перстачу гусячого використовують для полоскання при зубному болю, запальних процессах у роті і глотці. Їх застосовують для місцевих ванн, обмивань і примочок при висипах на шкірі.

1. Одну столову ложку трави перстачу гусячого кип'ятити 5 хв у склянці молока або води, настояти 2 год, процідити. Вживати по чверть склянки 3—4 рази на день до їди як сечогінне.

2. Чотири столові ложки трави перстачу гусячого кип'ятити 5 хв в 3 склянках води, настояти 2—4 год, процідити. Теплий відвар використовувати для ванн, обмивань та компресів, полоскань рота.

3. Приготувати відвар 15—20 г трави перстачу гусячого у 1—2 склянках води. Вживати по 1 столовій ложці через 2—3 год при діареї, гематурії, бронхіті.

103. POTENTILLA ERECTA (L.) HAMPE — перстач прямостоячий (калган)

Російська назва — лапчатка прямостоячая (калган)

Багаторічна трав'яниста рослина. Кореневище товсте, циліндричне або багатоголове, з численними тонкими придатковими коренями, дуже тверде, ззовні темно-буре, на зламі червоне. Стебла розпростерті вгору, гіллясті, заввишки до 20 см. Листки трійчасті, сидячі, надрізано-пилчасті, з притисненими волосками. Квітки одиночні, вгорі стебла золотаво-жовті. Віночок складається з чотирьох пелюсток. Цвіте рослина у травні-червні. Росте в лісах і гаях, де багато світла, та на узліссі, між чагарниками. Поширена майже на всій території Радянського Союзу.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують кореневища перстачу прямостоячого. Збирають їх у вересні-жовтні або в квітні-травні. Сушать у приміщеннях, які добре провітрюються, або на відкритому повітрі, розкладаючи тонким шаром. Зберігають у паперових мішках або в картонних чи дерев'яних ящиках.

Рослина заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. Кореневища перстачу прямостоячого містять дубильні речовини (30 %), серед яких переважають конденсовані таніди і вільні поліфеноли, в тому числі флороглюцин і пірокатехін; кристалічний ефір торментол; хінову й елагову кислоти; глюкозид торментилін; смолу; віск; камедь; крохмаль; червоний пігмент флобафен; сліди ефірної олії.

Дія: в'яжуча, протизапальна, відхаркувальна, жовчогінна, кровоспинна, бактерицидна, анальгетична, заспокійлива.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Препарати кореневищ перстачу прямостоячого використовують у медицині при різноманітних запальних захворюваннях травного каналу (ентериті, ентероколіті, диспепсії), як кровоспинний засіб (при шлункових, кишкових і маткових кровотечах). Його відвар і настойку призначають при діареї, дизентерії, гастриті, ахілії, виразці шлунка, а також при захворюваннях печінки, жовтяниці, подагрі та ревматизмі.

О. П. Попов (1965) рекомендує препарати перстачу вживати

всередину при емфіземі і туберкульозі легень, при хворобах матки, що супроводяться болем, та болісній менструації.

Найчастіше застосовують відвар рослини. На 1 склянку окропу беруть 1 столову ложку подрібненого кореня перстачу прямостоячого, кип'ятять 10—15 хв. П'ють по 30—50 мл відвару 3—4 рази на день за півгодини до їди. При кровотечі з шлунка чи кишок до 1 столової ложки кореня перстачу додають 1 чайну ложку насіння льону звичайного. П'ють цей відвар по 1 столовій ложці через кожні 2 год.

При хворобах печінки, жовтяниці вживають відвар суміші кореня перстачу прямостоячого, насіння кмину (по 10 г), листків шавлії лікарської (50 г) та квіток цмину піскового (20 г). Одну столову ложку цієї суміші кип'ятять в 1 склянці води 5—7 хв, настоюють і п'ють по чверть склянки охолодженого настою за півгодини до їди.

У народній медицині з кореня перстачу прямостоячого виготовляють мазь і застосовують для змащування тріщин на шкірі рук і ніг та особливо губ у дітей і дорослих. Відвар кореня перстачу прямостоячого використовують для обмивань, примочок і компресів при кровоточивих ранах, забитих місцях, виразках, опіках, різних висипах, мокнучих екземах, інших шкірних хворобах і для полоскань при запальних процесах у роті (стоматиті, гінгівіті та ангіні). Для обмивань, примочок і вологих пов'язок готують відвар 3 столових ложок подрібнених кореневищ перстачу прямостоячого в 0,5 л води і настоюють 4 год.

104. **PRIMULA VERIS L.**— первоцвіт весняний (лікарський)
Російська назва — первоцвет весенний (лекарственный)

Багаторічна трав'яниста рослина з родини первоцвітих. Кореневище коротке, м'ясисте, з численними коренями, бурого кольору. Листки прикореневі в розетці овальної або яйцевидно-овальної форми, сильно зморшкуваті, по краях хвилясті, поступово звужені у крилатий черешок. Квіткова стрілка заввишки до 30 см, несе однобічне зонтиковидне суцвіття з жовтими пахучими квітками. Цвіте в квітні—червні. Росте на луках, серед чагарників, на лісових галявинах, у розріджених лісах, на схилах та обабіч шляхів. Райони поширення: вся територія європейської частини СРСР, Сибір, Кавказ.

Сировина. Заготовляють рослину з квітками під час її цвітіння. Сушать швидко на відкритому повітрі, у приміщенні, що добре провітрюється. Корені збирають восени або навесні.

Рослина для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад. У коренях первоцвіту весняного містяться сапоніни (близько 5—10 %), ефірна олія (0,08 %) і глікозиди: примулаверин, примверин та примулагенін, що відноситься до терпенових сполук. У листках виявлено сапоніни, в квітках — сапоніни і флавоноїди. Всі органи рослини містять аскорбінову кислоту.

В перерахунку на суху речовину листки містять 5,9 мг%, а квітки —4,76 мг% аскорбінової кислоти. У листках і коренях є невелика кількість каротину.

Дія: відхаркувальна, потогінна, сечогінна, заспокійлива і спазмолітична.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Фармакологічні властивості коренів і надземної частини первоцвіту весняного зв'язані головним чином з наявністю сапонінів. Настій і настойка рослини при вживанні всередину малотоксичні, мають добре виражені відхаркувальні властивості, посилюють секрецію слизової оболонки бронхів.

Випускається препарат примулен у формі таблеток сухого екстракту первоцвіту весняного, який призначається як добрий відхаркувальний засіб.

Первоцвіт весняний за відхаркувальною дією у 5 разів сильніший від сенеги та іпекакуани.

В народній медицині відвари первоцвіту вживають при бронхіті, запаленні легень, а також при коклюші та інших хворобах дихальних шляхів.

О. П. Попов (1965) застосовував препарати первоцвіту як болезаспокійливий засіб при ревматизмі, суглобовому болю та як сечогінний чинник при запальних хворобах нирок і сечового міхура. Вони допомагають при хронічному запорі, а також при головному болю будь-якого походження, зокрема при мігрені.

Квітки первоцвіту весняного заварюють як чай. Одну столову ложку листків та квіток рослини заливають 1 склянкою окропу і настоюють 10 хв. П'ють по 1—2 склянки на день ковтками при гарячці, запаленні горла і легень, а також для промивання носа при нежитю. Його вживають при безсонні, підвищеній нервовій збудності, прискореному серцебитті (заспокійлива і спазмолітична дія глікозидів примулаверину і примверину); при подагрі, фурункулах, виразках і висипах на тілі для поліпшення обміну речовин. Відвар коренів первоцвіту весняного завдяки вмісту сапонінів діє як добрий відхаркувальний засіб при сухому кашлі і бронхіті. При пневмонії, астмі, коклюші на 1 склянку окропу беруть 1 столову ложку подрібнених коренів, настоюють. П'ють настій тричі на день по півсклянки.

При гіповітамінозі, що характеризується слабкістю, млявістю, відсутністю апетиту, сухістю і блідістю шкіри та розпушуванням ясен, вживають порошок листків первоцвіту весняного.

105. PRUNUS SPINOSA L.— терен колючий

Російська назва — терн колючий (слива колючая)

Колюча кущова рослина заввишки близько 3 см, а іноді й більше, що являє собою відстовбурчений гіллястий кущ. Молоді гілки пухнасті. Листки довгасто-еліптичні, чергові, квітки білі, п'ятипелюсткові. Плоди — кулясті, темно-сині, з сизим нальотом кістянки, що мають терпкий зелений м'якуш.

Рослина поширена у помірній смузі європейської частини Радянського Союзу, зокрема на Україні, у Західному Сибіру та на Кавказі. Росте на схилах, узліссі, по межах, у ярах, а іноді й по крутих берегах річок.

Сировина. З лікувальною метою використовують кору, квітки й листки терну колючого. Збирають їх у травні, ягоди — у вересні-жовтні.

Для медичного використання рослина не заготовляється.

Хімічний склад. Квітки терну містять незначну кількість цукристих речовин, мінеральні солі, смоли, пентозани, рослинні гормони росту, флавони та кемпферол, які знаходяться у вільному стані або зв'язані ціановодневими глікозидами. Останні розкладаються під впливом емульсину на глюкозу та інші складники.

У ягодах і листках рослини багато дубильних речовин, їх продуктів (флобафенів), простих та складних цукрів, яблучної кислоти, пектинів, гуми, смолистих речовин, червоного барвнику, глікозиду пруназину. Насіння містить незначну кількість жирних олій.

Дія: квітки і листки терну колючого мають депуративні, потогінні та послаблюючі властивості; плоди — в'яжучі, знезаражуючі та протизапальні.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Препарати квіток терну колючого посилюють потовиділення, виявляють легку сечогінну дію, збуджуючи секреторну функцію нирок, гальмують нудоту, регулюють обмін речовин при шкірних хворобах і діють як ніжні послаблюючі та заспокійливі засоби.

Плоди терну колючого виявляють сильну в'яжучу дію при розладах діяльності шлунка й кишок, але у формі не лікарського препарату, а харчових продуктів з них: повидла, настойки на вині або горілці, компоту й киселю. З цією ж метою можна вживати й свіжі плоди.

Корені, кора і навіть сама деревина (молода) терну колючого мають потогінну й жарознижуючу здатність, тому відвар цих частин дуже корисний при підвищеній температурі тіла. Його також застосовують у народі як протизапальний засіб для спринцювань при білях.

Препарати квіток і листків рослини використовують у випадках запору внаслідок атонії кишок, при запаленні слизових оболонок рота, горла і стравоходу, при нирковокам'яній хворобі, гастриті, циститі, набряках, у разі недостатнього виділення сечі.

Як депуративний засіб при сечокам'яній хворобі рекомендують відвар 20—30 г квіток терну в 1 л води, який п'ють 3—5 разів на день по чверть склянки. Добрі депуративні властивості має настій суміші квіток терну колючого, маку польового, мальви лісової, кореня тирличу жовтого, алтеї лікарської, солодцю голого, кореневища пирію повзучого, плодів анісу звичайного (по 10 г) на 1 л води. П'ють цей настій по півсклянки тричі на день після їди.

При запорі застосовують суміш квіток терну колючого (8 г), кореня ревеню лікарського (2 г), кори крушини ламкої (3 г), кореня оману високого, листків м'яти перцевої (по 2 г). Одну столову ложку цієї суміші кип'ятять 10 хв у 300 мл води, проціджують. Відвар п'ють по півсклянки тричі на день.

Для лікування хронічного спастичного ентероколіту рекомендують вживати настій суміші квіток терну колючого і кореня барбарису звичайного (по 8 г) та трави очанки лікарської (2 г) на 300 мл окропу. Настояти півгодини і пити по півсклянки вранці і ввечері.

Як сечогінний засіб готують настій суміші квіток терну колючого (10 г), бруньок берези (6 г) і насіння петрушки городньої (4 г)

Одну столову ложку цього збору настоюють 20 хв на 1,5 склянки окропу. П'ють по півсклянки двічі на день.

При сечокам'яній хворобі, особливо при калькульозному пієлонефриті, добрий протизапальний, діуретичний та солегінний ефект дає суміш листків берези бородавчастої, насіння петрушки городньої, трави споришу звичайного та квіток бузини чорної. Для посилення менструації заварюють 1 столову ложку суміші (порівну) трави звіробою звичайного і квіток терну колючого в 1 склянці окропу, настоюють півгодини. Настій п'ють щоденно перед сном по $^{3}/_{4}$ склянки.

106. **PULMONARIA OFFICINALIS L.** — медунка лікарська
Російська назва — медуница лекарственная

Багаторічна трав'яниста рослина з родини шорстколистих. Стебло шорстке, покрите волосками. Кореневище тонке, повзуче, темно-буре. Листки темно-зелені, довгасто-яйцевидні, загострені, іноді з білими плямками, цілокраї, шорсткі. Квітки у верхньому суцвітті червоні, потім стають фіолетовими, а пізніше синіми (залежно від періоду розвитку). Цвіте у квітні-травні. Росте в заростях, серед чагарників та в листяних лісах. Поширена на території європейської частини Радянського Союзу.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують усю надземну частину медунки, яку збирають у квітні-травні (в період цвітіння). Сушать швидко у приміщеннях, що добре провітрюються.

Рослина для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад. Медунка лікарська містить слизисті речовини, алантоїн (близько 1 %), дубильні речовини з великою кількістю поліфенолів (6—10 %), сліди алкалоїдів, розчинні у воді солі кремнієвої кислоти (2,5—4 %), сапоніни, каротин, аскорбінову кислоту, рутин, багато мікроелементів, особливо марганцю, ванадію, титану, срібла, нікелю стронцію.

Дія: відхаркувальна, пом'якшувальна, протизапальна та слабка сечогінна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Трава медунки лікарської має протизапальні і в'яжучі властивості завдяки наявності в ній дубильних речовин. Пом'якшувальна здатність її пов'язана з вмістом слизистих речовин, сечогінна — з наявністю кремнієвих сполук. Рослина регулює діяльність деяких залоз внутрішньої секреції, посилює кровотворення (завдяки комплексові мікроелементів), діє кровоспинно та має протизапальні і ранозагоюючі властивості.

Велика кількість слизистих субстанцій (алантоїну) сприяє активній регенерації слизових оболонок дихальних шляхів, шлунка (дія подібна до дії живокосту лікарського). Досить велику роль в організмі відіграють сполуки колоїдального кремнію та сапонінів. В експерименті вони майже на 40 % збільшують діурез. Мікроелементи, в першу чергу марганець, впливають на процеси кровотворення. Марганець також стимулює ріст, активізує дію вітаміну B_1.

Настій трави медунки лікарської вживають при кашлі, хворобах дихальних шляхів, діареї та інших захворюваннях шлунка

і кишок, при запальних процесах у нирках і сечовому міхурі, гематурії, сечокам'яній хворобі, скрофульозі, геморої.

О. П. Попов (1965) при легеневих хворобах рекомендує вживати такий відвар медунки. Дві столові ложки подрібнених листків рослини заливають 1 л пива, додають 1 столову ложку меду. Цю суміш ставлять на вогонь і випарюють до половини. Вживають по 1—2 чайні ложки тричі на день перед їдою (запиваючи водою).

При хворобах легень та запаленні нирок і сечового міхура беруть порівну трави медунки лікарської, подорожника великого, шавлії лікарської, золототисячника звичайного і полину гіркого. Одну столову ложку цієї суміші заливають 1 склянкою окропу й додають 1 столову ложку меду, варять, проціджують і доповнюють перевареною водою до 1 склянки. Вживають по 1 столовій ложці тричі на день перед їдою.

При діареї і болю в кишках, легеневій кровотечі та гематурії беруть траву медунки лікарської, лляного насіння і кореня живокосту (по 1 столові ложці), 100 г ягід шипшини коричної на 1 л окропу і готують напар увечері, який настоюють до ранку. Вранці розтирають набухлі ягоди шипшини, проціджують і випивають весь настій за кілька разів протягом дня. При зниженому апетиті у хворих на туберкульоз призначають відвар суміші трави медунки лікарської, хвоща польового (по 20 г), кореневищ гірчака зміїного, шишкоягід ялівцю (по 10 г) та ісландського моху (25 г). Одну столову ложку цієї суміші настоюють 2 год на 1 склянці холодної води, варять 5 хв, остуджують і проціджують. П'ють по півсклянки 3—4 рази на день.

Відвар медунки застосовують для миття голови. Це деякою мірою запобігає випаданню волосся, а також сприяє ростові його.

107. RAPHANUS SATIVUS L.— редька посівна (чорна)

Російська назва — редька посевная (черная)

Дворічна рослина з ліроподібними та пірчастонадрізаними шорстковолосистими листками. Корені товсті, білі або темні, на смак гострі. Квітки білі або рожеві, розміщені довгою колосовидною китицею. Плоди — веретеноподібні товсті роздуті стручки, що не розкриваються.

Сировина. З лікувальною метою застосовують коренеплоди редьки.

Для медичного використання рослина не заготовляється.

Хімічний склад. Коренеплоди редьки містять вуглеводи, азотисті екстрактивні речовини, жири, золисті речовини, ферменти, лізоцим, фітонциди, вітаміни A і C, пуринові сполуки, багаті на мінеральні солі калію, натрію, кальцію та магнію, залізо, фосфор, сірку, хлор, а також йод, бром та інші речовини. В рослині знайдено кристалічну речовину рафанол та ефірну олію, що є джерелом антибіотика рафаніну.

Дія: жовчогінна, дезинфікуюча.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Ефірна олія, до складу якої входить група ізосіркоціанів анілу і бутилу, діє подразно на слизові оболонки шлунка та дванадцятипалої

кишки, вбиває бактерії патогенних грибів та їх спори, віруси, грамнегативні і грампозитивні бактерії — навіть тоді, коли вони стійкі проти антибіотиків. Сік свіжого кореня редьки чорної містить велику кількість глікозиду рафанолу. Він досить ефективний як жовчотворний та жовчогінний чинник. В експериментальних умовах встановлено, що сік посилює перистальтику кишок, а у великих дозах може діяти як послаблюючий засіб. Антибактеріальна дія соку досить виражена при захворюваннях дихальних та сечовивідних органів. Це зумовлено наявністю в ньому ефірної олії, яка добре проникає крізь слизові оболонки і з током крові досягає нирок, сечового міхура, легеневих альвеол та видихається з повітрям.

Редьку чорну застосовували в медицині середніх віків, тепер її широко використовують у народній медицині. Вона збуджує апетит, посилює виділення шлункового соку, поліпшує травлення, зменшує нирковий біль, розчиняє сечовий пісок. Редька має сильно виражені діуретичні, антисептичні та жовчогінні властивості (В. П. Махлаюк, 1967).

У народній медицині використовують свіжий сік редьки з додаванням для поліпшення смаку цукру або солі. Вирізають ямку в редьці, заповнюють її цукром або медом і через 4 год одержують сік. Сік призначають при скорбуті, відсутності апетиту, а також як відхаркувальний засіб при коклюші, бронхіті, охриплості, туберкульозі легень, подагрі, набряках, захворюваннях печінки, як сечогінний засіб. Настойкою насіння і кореня рослини виводять ластовиння.

Клінічні спостереження підтвердили жовчогінну дію редьки при холангіогепатиті, холециститі, а також при жовчнокам'яній хворобі. Доведено лікувальні властивості редьки при захворюваннях печінки та жовчних шляхів.

При захворюваннях печінки і жовчного міхура рекомендують вживати на ніч свіжий сік редьки в наростаючих від півсклянки до 0,5 л дозах (разова доза 50—90 мл). Дози треба збільшувати поступово. Лікування проводять протягом 5—8 тиж. Курс лікування бажано періодично повторювати (С. А. Томілін, А. Ф. Башмурін, 1962).

Як відхаркувальний і сечогінний засіб п'ють сік редьки по 1 столовій ложці двічі-тричі на день.

Терту редьку застосовують для натирання при поліартриті, подагрі та простуді. Сік і терта редька сприяють загоєнню гнійних ран та виразок.

Хворим на виразкову хворобу шлунка та дванадцятипалої кишки, коліт, гострі запальні захворювання нирок редька протипоказана.

108. **RHAMNUS CATHARTICA L.**— жостір проносний

Російська назва — крушина слабительная (жостер)

Гіллястий кущ або невелике деревце з родини жостерових з чорною негладкою корою. Листки дрібнозубчасті, супротивні. Квітки дрібні, зеленкуваті, зібрані на довгих квітконіжках. Гілки закінчуються колючками. Плоди — соковиті кулясті чорні ягоди з 3—4 кісточками. Цвіте жостір проносний у травні-червні. Плоди достигають у серпні-вересні. Рослина поширена в лісовій та лісостеповій

зонах європейської частини СРСР, у Сибіру, на Далекому Сході, в Закавказзі.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують плоди жостеру. Збирають їх у вересні-жовтні (в період повної стиглості, майже чорні) без плодоніжок. Сушать плоди в приміщеннях, що добре опалюються, в нежарких печах, у сушарках. Зберігають у паперових ящиках.

Заготовляються й відпускаються аптеками.

Хімічний склад. Ягоди містять антрапохідні сполуки: рамнокатартин, рамноксантин, франгулаемодин і жостерин, флавоноїди рамноцитрин, ксанторамнетин, рамнетин, кверцетин, кемпферол, пектинові і барвні речовини, камедь та гіркі сполуки.

Дія: послаблююча, сечогінна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Біологічні сполуки, які містяться в ягодах жостеру проносного, мають властивість регулювати функціональну діяльність кишок.

У народній медицині застосовують відвар та сухий екстракт ягід жостеру проносного як ефективний і зовсім не шкідливий для організму послаблюючий засіб (при хронічному та спастичному запорі). М. І. Соломченко (1968) довів в умовах клініки, що відвар плодів жостеру діє краще, якщо його настоювати протягом 8—10 год і вживати натще або на ніч по півсклянки.

У народній медицині плоди жостеру вживають при набряках, жовтяниці, бронхіті, глисній інвазії, геморої, подагрі та хронічних захворюваннях шкіри.

При цьому з'їдають 10—15 штук свіжих ягід натще або п'ють відвар 20—30 г ягід в 1 склянці води по 1 столовій ложці 3—4 рази на день.

З кори жостеру одержано препарат франгін, який рекомендують вживати по 0,05 г при запорі (1—2 таблетки на ніч).

109. RHEUM RHAPONTICUM L. — ревінь городній (лікарський)

Російська назва — ревень огородный

Багаторічна трав'яниста рослина з широким багатоголовим кореневищем, що має кілька розвинених коренів. Прикореневі листки здебільшого великі, зібрані в розетку. Стебла прямі, високі, товсті, порожнисті, заввишки до 1,5 м. Квітки дрібні, білі або червоні, численні, зібрані на кінцях і в пазухах листків у великі волоті. Культивується як лікарська рослина у південній та середній смугах СРСР. У Радянському Союзі вирощують до 30 видів ревеню, але в медицині використовують в основному лікарський та тангутський.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують кореневища з коренями. Збирають їх з чотирирічних рослин. Викопують, промивають у холодній воді, очищають від землі і пошкоджених частин, ріжуть на куски розміром 10—12 см, кілька днів прив'ялюють на повітрі, після чого досушують.

Рослина заготовляється аптеками.

Хімічний склад. Кореневища і корені ревеню містять групу антраглікозидів (до 6 %); хризофанеїн; реохризин та їх аглікони — реум-емодин, реїн, диреїн, рабарберон, фісціон та ін.; тано-

глікозиди (до 10,6 %); глікогалін, тетрарин і продукти розщеплення їх. До складу кореневищ також входять смолисті речовини. Антраглікозиди, що містяться в ревені, легко розчиняються у воді і разом із смолами зумовлюють послаблюючу дію рослини. Таноглікозиди завдяки наявності в них дубильних речовин підвищують апетит, збуджують діяльність шлунка і кишок, мають в'яжучі та антисептичні властивості. Крім того, ревінь містить у великій кількості оксалати калію і кальцію, хризофанову, яблучну та аскорбінову кислоти.

Дія: послаблююча, в'яжуча, жовчогінна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Антраглікозиди ревеню після розщеплення в кишках утворюють реїн, реумемодин та хризофанову кислоту, які подразнюють нервові закінчення кишкової стінки і спричинюють послаблюючу дію. Таноглікозиди, розщеплюючись, утворюють ревенодубильну кислоту, яка, сполучаючись з білками, утворює осад (плівку). Цей осад захищає слизову оболонку кишок від подразнення, викликаючи тим самим в'яжучу дію. Гірка речовина ревеню поліпшує травлення. У малих дозах ревінь (діючи в основному за рахунок таноглікозидів) виявляє в'яжучий ефект, а у великих дозах, навпаки, послаблюючий (діючи за рахунок антраглікозидів) (М. С. Харченко, В. І. Сила, Л. Й. Володарський, 1971).

Настойку суміші ревеню лікарського з тирличем жовтим і коренем аїру тростинного вживають при атонії кишок та метеоризмі. Взагалі ці ліки регулюють функціональну діяльність усієї системи травлення.

В народній медицині застосовують ревінь лікарський при анемії і туберкульозі.

Rp.: Rad. Rhei 15,0
Flores Chamomillae
Herbae Centauri vulgaris aa 25,0
Fol. Salviae officinalis 20,0
MDS. Одну столову ложку збору залити 1,5 склянки окропу, настояти півгодини у теплому місці і процідити. Настій випити теплим за 3 рази протягом дня (перед їдою)

110. **RIBES NIGRUM L.** — смородина чорна (порічки чорні)

Російська назва — смородина черная

Гіллястий кущ з родини ломикаменевих, заввишки 1—1,5 м, без шипів. Бруньки блідо-зелені з карміновим відтінком, що розвиваються під осінь і зимують на гілках. Листки черешкові, пахучі, знизу вкриті золотистими крапковими залозками, що містять ефірну олію. Квітки дрібні, зеленкуваті, зібрані 6—10 квітковими пониклими китицями. Плід — куляста, чорна, запашна, кислосолодка ягода, яка містить велику кількість червоно-бурого насіння. У дикому стані росте в лісовій зоні, у вологих лісах і чагарниках, по берегах річок, ярах та інших місцях. Смородину чорну широко культивують майже по всій території Радянського Союзу.

Сировина. Для лікарських цілей використовують ягоди, листки та бруньки смородини. Ягоди заготовляють у період їх повної стиг-

лості у липні-серпні (лише цілі, непошкоджені) без плодоніжок. Збирають жаркими ранками, коли висохне роса, або під кінець дня, коли почне спадати спека. Бруньки збирають напровесні. У червні-липні зрізують пожовклі середні листки з черешками, залишаючи верхівкові і нижні, щоб не зашкодити плодоношенню кущів.

Ягоди сушать на горищі під залізним дахом або в плодоовочевих сушарках при температурі 50—60 °С. Добре сушаться ягоди у печах, на залізних сітках.

Бруньки і листки смородини сушать у таких самих умовах, як і бруньки та листки берези бородавчастої та інших рослин.

Ягоди заготовляються і відпускаються аптеками.

Хімічний склад. Ягоди смородини чорної містять цукри (близько 16,8 %); органічні кислоти (2,5—4,5 %) — яблучну, лимонну, виннокам'яну, янтарну, саліцилову, фосфорну; пектинові речовини (близько 0,5 %); дубильні речовини (близько 0,432); барвні речовини групи антоціану — ціанідин та дельфінідин і їх глікозиди; кверцетин та ізокверцетин; багато аскорбінової кислоти (100—300 мг%); вітаміни B_1 (0,14 мг%) і B_2 (0,7 мг%), каротин, вітамін Р, ефірну олію. Листки і бруньки смородини чорної містять аскорбінову кислоту та ефірну олію, до складу якої входять пінен, сабінен, каріюфілен, терпеновий спирт і феноли.

Дія: сечогінна, потогінна, загальнозміцнююча.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Смородина чорна широко застосовується при запаленні верхніх дихальних шляхів, для посилення апетиту і як протискорбутний засіб.

У науковій медицині її використовують як багате джерело вітамінів, а також для підвищення опірності організму та активізації компенсаторних механізмів.

Народна медицина застосовує ягоди, листки та бруньки смородини чорної як сечогінний (при хворобах сечового міхура й ниркових каменях), потогінний (у випадку гострого ревматизму) і легкий послаблюючий засіб (бруньки, настояні на білому вині). Смородину чорну використовують при скрофульозі (препарати листків вживають всередину та як зовнішній засіб) і для поліпшення обміну речовин (при шкірних хворобах).

Препарати листків рослини мають сильні потогінну та сечогінну властивості, а отже, сприяють виведенню з організму пуринових речовин і надміру сечової кислоти. Тому вони дуже ефективні при поліартриті і подагрі.

Настій листків і стебел смородини чорної вживають при набряках, каменях у сечовому міхурі, затримці виділення сечі, шкірних хворобах. Його застосовують при захворюваннях верхніх дихальних шляхів і як протизапальний засіб (зовнішньо) при скрофульозі. Дітям при скрофульозі призначають пити настій сухих листків рослини і одночасно рекомендують купати їх у відварі гілок та листків.

Смородину використовують для виготовлення різних концентрацій аскорбінової кислоти, яку призначають при гіпо- й авітамінозах. Настій ягід вживають при бронхіті, ларингіті. Сік п'ють у випадках діареї, ахілії, гастриту (В. П. Махлаюк, 1967). Смородиновий сік (ягідний), розведений водою, використовують для полос-

кань при ангіні і запальних процесах у горлі та роті. Його дуже корисно вживати при анемії та після виснажливих хвороб.

1. Одну столову ложку ягід заварити в 1 склянці окропу, настояти протягом 1—2 год, підсолодити. Вживати по півсклянки двічі-тричі на день як вітамінний засіб.

2. 20 г ягід залити 1 склянкою окропу, варити півгодини, остудити. Вживати по 1 столовій ложці тричі на день як сечогінний, потогінний та в'яжучий засіб.

3. Одну столову ложку листків заварити в 300 мл окропу, настояти протягом кількох годин, процідити. Вживати по півсклянки 4—5 разів на день при поліартриті і подагрі.

4. Смородиновий сік пити по півсклянки тричі на день як в'яжучий засіб.

5. Відвар 2 столових ложок свіжих ягід в 1 склянці води пити по півсклянки тричі на день при діареї. Можна з цього відвару приготувати кисіль, додавши до нього 1 столову ложку крохмалю і на смак цукру.

111. **ROZA CINNAMOMEA L.**— шипшина корична

Російська назва — шиповник коричный

Кущова рослина заввишки 1,5—2 м. Гілки вкриті серпоподібними зігнутими колючками. Квітки блідо-рожеві. Цвіте в травні-червні. Плоди кулеподібні, гладенькі, червоні. Росте на узліссі, пустирях, схилах гір, уздовж шляхів, у чагарниках.

Сировина. З лікувальною метою використовують плоди, квітки, листки і корені рослини. Плоди збирають у період їх стиглості (наприкінці серпня — у вересні). Зривають, коли вони ще тверді, намагаючись не м'яти, і складають у кошики, обтягнуті тканиною. Свіжозібрану сировину негайно сушать у добре нагрітих печах на залізних листах або сітках. Можна сушити її і в плодоовочевих сушарках при температурі 60—90 °С, а в південних районах — на сонці. Сухі плоди шипшини оранжево-червоного кольору, на смак кислувато-солодкі, без запаху.

Заготовляються і відпускаються аптеками.

Хімічний склад. Плоди містять дубильні речовини (близько 3 %), редукційний цукор (10—13 %, 2,5 % якого становить сахароза), органічні кислоти (3,5 % яких становлять яблучна та лимонна), жирні олії (близько 2,5 %), ефірну олію (до її складу входить ванілін), білкові речовини, пектинові речовини (10—13 %), мінеральні солі кальцію, магнію та заліза, багато аскорбінової кислоти, каротину, вітаміни К (близько 40 біологічних одиниць), B_2 (близько 0,03 мг%), Р (цитрин), а також каротиноїд, лікопен та глікозидні групи.

Дія: протискорбутна, діуретична, жовчогінна, тонізуюча.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Лікувальна дія шипшини коричної пояснюється наявністю в ній великої кількості аскорбінової кислоти та флавонових сполук. Відомо, що аскорбінова кислота запобігає виникненню скорбуту. Вона бере участь у біосинтезі міжклітинних субстанцій та колагену, з дегідроаскорбіновою кислотою взаємодіє в оксидаційно-редукційних процесах, що відбуваються в організмі, сприяє асиміляції іонів заліза в травному каналі, метаболізму тирозину, утилізації глюта-

тіону та трансформації фолієвої кислоти. В експериментах на тваринах доведено здатність аскорбінової кислоти певною мірою пригнічувати деполімеризацію вуглеводних компонентів міжклітинних субстанцій і регулювати співвідношення гіалуронідази та гіалуронової кислоти, що має велике значення для забезпечення нормального стану системи капілярів. Результати досліджень підтвердили синергічну дію аскорбінової кислоти та флавоноїдів, які мають властивості вітаміну Р, що запобігають атеросклеротичним змінам капілярної системи органів кровообігу. Ці властивості аскорбінової кислоти враховуються при лікуванні атеросклерозу. Про важливість аскорбінової кислоти для організму людини свідчить той факт, що при тяжких хворобливих станах організму (наприклад, при масивних опіках) кількість її в крові та сечі швидко зменшується, а у випадку стресу вміст цього вітаміну зменшується у надниркових залозах. Оскільки потреба організму в аскорбіновій кислоті при різних хворобах надзвичайно велика, то її доводиться задовольняти здебільшого за рахунок синтетичних препаратів. Виникає питання, чи рівноцінні синтетична аскорбінова кислота і натуральна, що міститься в продуктах харчування? Виявляється, не рівноцінні. У лимонах, смородині, шипшині та інших фруктах і овочах цей вітамін поєднується з флавоновими речовинами, які посилюють його дію. Через те природна аскорбінова кислота у 3—5 разів активніша від свого синтетичного аналога. Крім того, людський організм не утворює аскорбінової кислоти і не депонує її, а тому для нормальної життєдіяльності людини краще вживати рослинні екстракти, що містять цей вітамін (зокрема, шипшиновий), ніж синтетичні препарати аскорбінової кислоти.

Ягоди шипшини досить широко використовують з профілактичною метою та для лікування скорбуту й інших авітамінозів, а також різних хвороб, що супроводяться кровотечею (геморагічного діатезу), інфекційних захворювань, переломів кісток, ран, що погано гояться, анемії, атеросклерозу, пневмонії, дитячих хвороб тощо. Разом із тим шипшину застосовують як жовчогінний засіб. Препарати плодів рослини (холосас, їх настій) посилюють секрецію жовчі, сприяють синтезу та виділенню солей жовчних кислот, підвищують холато-холестериновий коефіцієнт, знижують тонус загального жовчного протоку та сфінктера Одді.

Вони дуже ефективні при лікуванні хронічного гепатиту, холециститу, холангіту; при гострому холециститі — недостатньо ефективні.

У народній медицині відвар ягід шипшини використовують для активізації виділення жовчі, стимуляції функції статевих залоз, припинення кровотеч, зменшення проникності капілярів. Настій їх застосовують при виразковій хворобі шлунка та дванадцятипалої кишки, гіпоацидному гастриті, недугах печінки, нирок і сечового міхура. Відвар коренів рослини — запобіжний засіб проти утворення каменів в організмі. Його застосовують для знищення малярійних паразитів.

Народна медицина настій ягід і відвар подрібненого насіння шипшини рекомендує вживати всередину при каменях нирок і сечового міхура, а настій плодів — при авітамінозах.

У тібетській народній медицині шипшину використовують при туберкульозі легень, артеріосклерозі та неврастенії. Як зовнішній засіб відвар її коренів використовують для ванн при паралічах та міопатії (В. П. Махлаюк, 1967).

Щоб приготувати відвар шипшини, на 1 склянку окропу беруть 1 столову ложку потовчених ягід (разом із насінням) і кип'ятять 5 хв. П'ють відвар по 1 склянці вранці і ввечері, ковтками — при виразкових хворобах шлунка і дванадцятипалої кишки (навіть з кровотечею), гіпоацидному гастриті, різних формах анемії, злоякісних пухлинах, каменях печінки і сечових органів, при атеросклерозі, зокрема вінцевих судин серця. Замість відвару можна вживати настойку плодів шипшини. Одну склянку підсушених або дрібно порізаних сухих плодів змішують з 1—1,5 склянки цукру-піску і 3 склянками 70 % етилового спирту, ставлять на 5 днів на сонце. На шостий день доливають 3 склянками 40 % горілки і тримають на сонці ще 5 днів. На десятий день настій проціджують (осад відтискують) і п'ють по 15 мл двічі на день після їди (О. П. Попов, 1965).

Відвар коренів готують таким чином. Дві столові ложки подрібнених коренів кип'ятять 15 хв у 2 склянках води. П'ють тричі на день по 1 склянці при каменях печінки і сечових органів перед їдою (М. А. Носаль, 1958).

Настій листків шипшини вживають для поліпшення моторної функції шлунка, зменшення болю і метеоризму, а при діареї — для зменшення кількості позивів до випорожнення. Одну столову ложку листків заливають 1 склянкою окропу і настоюють 10 хв. Вживають настій по 1 склянці на день перед їдою (В. П. Махлаюк, 1967).

1. Дві столові ложки очищених плодів шипшини ополоснути холодною водою, розтерти у ступці чи іншій посудині, залити 2 склянками окропу і кип'ятити у закритій посудині 20 хв. Через 1 год після кип'ятіння рідину процідити через густу тканину, туди протерти набубнявілу масу плодів. Таким чином одержують настій-пюре (до нього можна додати цукру, сиропу, варення на смак). Вживати по півсклянки двічі на день — до сніданку й увечері (М. С. Харченко, В. І. Сила, Л. Й. Володарський, 1971).

112. **ROSMARINUS OFFICINALIS L.**— розмарин лікарський

Російська назва — розмарин лекарственный

Вічнозелена напівкущова рослина з родини губоцвітих. Її вирощують на городах, у квітниках, як ефіроолійну культивують переважно в Криму, на Закарпатті, Закавказзі. Стебло прямостояче, гіллясте, листки лінійні, шкірясті, з закругленими краями, нижня частина листка опушена. Квітки голубувато-фіолетові, зібрані по 5—10 у невеликі китицевидні суцвіття.

Сировина. З лікувальною метою використовують листки та однорічні стебла з листками. Збирають з лютого по травень. Зберігають у сухому місці в паперових мішках.

Рослина для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад. Листки містять ефірну олію (1,4—2 %), алкалоїди, розмаринову кислоту, амірин, флавоноїди (глікозиди лютеоліну і апігеніну), дубильні речовини (близько 8 %), поліфено-

лові кислоти (кофейну та хлорогенову), тритерпени. До складу ефірної олії входять пінени, кампфен, цинеол, борнеол, камфора, каріофілен і борнілацетат.

Дія: спазмолітична, жовчогінна, тонізуюча.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Препарати розмарину знімають спазми гладкої мускулатури, жовчних і сечовивідних шляхів, кровоносних судин та органів травлення.

У дослідах на тваринах встановлено, що препарати розмарину діють як легкий діуретик, дещо знижують периферичний артеріальний тиск та збільшують жовчовиділення. Настій, відвар та настойка листків розмарину посилюють функції внутрішніх органів. У піддослідних тварин, яким вводили настій рослини безпосередньо у дванадцятипалу кишку, активізувалося утворення жовчі та збільшувалося виділення шлункового соку.

У клінічних умовах встановлено тонізуючу дію препаратів рослин, яка спостерігалася у реконвалесцентів після тяжких захворювань та операцій і навіть у людей похилого віку з порушенням мозкового кровообігу й віковими змінами в серці.

У народній медицині препарати розмарину найчастіше застосовують при спастичному коліті, спазмах жовчних шляхів, жовчного міхура, сфінктера Одді та сечовивідних шляхів. Використовують їх також при порушенні діяльності шлунка (диспепсії), набряках нижніх кінцівок, загальному ослабленні, серцевому неврозі, як засіб, що посилює менструацію, при клімаксі. В суміші з лавандою колосковою рекомендують при високому артеріальному тиску й після інсульту.

При ахілії готують настій суміші трави споришу звичайного (30 г), листків розмарину лікарського (15 г) і трави м'яти перцевої (10 г). Три столові ложки такої суміші беруть на 3 склянки окропу, настоюють 2 год і п'ють теплим — першу склянку натще, 2 інші — через 1 год після їди. Ця суміш діє ще й жовчогінно.

При гострому гастриті, що супроводиться різким болем, діареєю, 1 столову ложку суміші листків розмарину (15 г), листків м'яти перцевої (25 г), підбілу звичайного (30 г) заливають 1 склянкою окропу, настоюють 10 хв і п'ють по 2—3 склянки на день.

Для заспокійливих компресів при запальних процесах жіночих статевих органів напарюють суміш листків розмарину лікарського (25 г), листків шавлії лікарської (50 г), листків м'яти перцевої (30 г) у 2 склянках окропу. Настойку листків розмарину у співвідношенні 2 : 1 застосовують для втирань і ванн при ревматичному артриті й міозиті, радикуліті, тромбофлебіті, невриті та невралгії.

Для ароматичних ванн використовують суміш (порівну) листків розмарину лікарського, квіток лаванди колоскової, квіток ромашки лікарської, листків м'яти перцевої, трави чебрецю і кореневищ аїру тростинного. 100 г суміші розтирають до стану грубого порошку, варять в 2 л води. Відвар проціджують через марлю і додають до повної ванни для лікування функціональних захворювань нервової системи, перевтоми.

У косметиці застосовують так звану розмаринову воду. Для цього готують суміш 3 частин трави розмарину лікарського й 1 частини лаванди колоскової, заливають у пляшці 70 % етиловим спир-

том так, щоб покрити подрібнений збір на 5 см. Настоюють у добре закоркованому посуді в темному місці протягом 2 тиж. Одержаний екстракт втирають перед сном у шкіру обличчя. Тривале застосування цього засобу робить шкіру пружною, запобігає утворенню зморшок, навіть розгладжує ті, що вже утворилися. При цьому не треба користуватися живильними кремами чи пудрою.

113. **RUBIA TINCTORUM L.**— марена красильна

Російська назва — марена красильная

Багаторічна трав'яниста рослина з довгим повзучим кореневищем. Стебло чотиригранне, гіллясте, колюче. Листки ланцетовидні, широкі, біля основи звужені в черешок, загострені на краях, вкриті колючими волосками. Квітки дрібні, зеленкувато-жовті, зібрані у пазушні гіллясті напівзонтики. Плід — соковита чорна ягода. Корінь всередині червоний. Цвіте рослина з квітня до серпня. Росте у вологих місцях, на узліссі, в чагарниках. Поширена на півдні європейської частини Радянського Союзу, культивують її на Кавказі і в Середній Азії.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують кореневища марени красильної. Викопують їх восени, очищають від землі, попередньо прив'ялюють, а потім сушать. Зберігають у дерев'яних або паперових коробках у сухому місці.

Для медичного використання рослина не заготовляється.

Хімічний склад. Корені і кореневища марени красильної містять оксиметилантрахінони (5—7 %) та їх похідні. Основними антрахінонами, виділеними з кореневищ, є рубіретринова кислота, галізин, пурпурин, ксантопурпурин, або пурпуроксантин, псевдопурпурин, глікозид рубіадин, іберицин, а також вільний алізарин. Крім того, корені марени красильної містять лимонну, яблучну і винну кислоти, значну кількість цукрів (продуктів розщеплення антрахінонів) і пектинові речовини. У листках є сліди алкалоїдів і лимонна кислота, а в молодих пагінцях — глікозид асперулозид.

Дія: сечогінна, жовчогінна, спазмолітична, салуретична.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Настій кореневищ та коренів крім сечогінної, жовчогінної і спазмолітичної властивостей ще має здатність розчиняти скупчені у сечовивідних шляхах мінеральні солі (фосфати, оксалати та урати) і сприяти швидкому виведенню їх з організму.

Ефективність екстракту кореневищ і коренів марени красильної в нашій країні була перевірена в умовах клінік, після чого його було дозволено до застосування в медичній практиці як перспективний засіб для лікування сечокам'яної та жовчнокам'яної хвороб.

У науковій медицині настій кореневищ марени красильної застосовують також при жовтяниці, запорі, поліартриті і як протиподагричний засіб. А в народній медицині її кореневища вживають з медом при жовтяниці та втраті пам'яті.

Як жовчогінний і сечогінний засіб відвар 1 чайної ложки кореневища марени, подрібненого у ступці, у 1,5 склянки води п'ють по четверть склянки через 1 год після їди 4—5 разів на день протягом 2—3 тиж. З цією ж метою вживають порошок кореня марени,

розмеленого і просіяного крізь сито,— по 1—5 г через 1 год після їди тричі на день. При нирковокам'яній хворобі рекомендують таблетки, виготовлені з кореня рослини або з її сухого екстракту.

Сухий екстракт марени красильної входить до складу препарату цистеналу, який випускається в Угорській Народній Республіці і дозволений до застосування в СРСР.

Rp Pulv. rhiz Rubiae 5,0
D. t. d. № 20
S. 5 г подрібненого кореня залити 1,5 склянки окропу, настояти півгодини, кип'ятити 10 хв. Відвар пити по чверть склянки тричі на день

114. **RUBUS CAESIUS L.**— ожина сиза

Російська назва — ежевика сизая

Кущова рослина з родини розових. Росте між чагарниками, в лісах, особливо поблизу боліт, по берегах річок, на вологих місцях. Поширена майже по всій території європейської частини СРСР.

Однорічні гілки ожини дугоподібно вигнуті, вкриті дрібними колючками, пагони з легким нальотом. Листки довгочерешкові з 3—5 знизу білоповстистими великозубчастими листочками. Квітки білі. Плоди — складні чорні кістянки у верхівкових гронах. Цвіте ожина з кінця травня до осені.

Сировина. Збирають листки ожини сизої із стеблами протягом усього літа, а плоди і корені — восени.

Для медичного використання ожина не заготовляється.

Хімічний склад. Плоди ожини містять цукри (глюкозу — 3,16 %, фруктозу — 3,14 %, сахарозу — 0,95 %), пектинові і дубильні речовини, органічні кислоти (переважно яблучну), каротин (0,5 мг%), аскорбінову кислоту (5 мг%), вітаміни групи В, солі калію, мідь, марганець. Хімічний склад листків і коренів рослини не вивчений.

Дія: в'яжуча, кровоспинна, очисна, потогінна і протизапальна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. У науковій медицині ожину сизу не використовують.

Народна медицина застосовує ожину дуже широко. Листки її мають в'яжучу, потогінну, кровоспинну, депуративну, знеболюючу і ранозагоювальну властивості. Її листки виявляють антисептичний ефект, поліпшують перистальтику кишок. Корені діють сечогінно і протизапально. Плоди і сік гамують спрагу і мають жарознижуючу здатність. Стиглі ягоди — добрий потогінний і м'який послаблюючий засіб при запорі, а недостиглі збуджують діяльність органів травлення і діють як в'яжучий чинник при діареї.

Для лікування діареї, дизентерії використовують листки і квітки ожини із стеблами (дітям дають ягоди). При хворобах кишок добре оздоровлює чай, приготовлений із листків ожини, особливо якщо їх взяти в суміші з квітками нагідок лікарських. Чотири чайні ложки суміші 2 частин листків ожини і 1 частини квіток нагідок заварюють в 1 склянці окропу. П'ють по чверть склянки такого чаю тричі на день перед їдою.

Як протигнильний, депуративний засіб, що поліпшує перистальтику кишок, усуває стійку печію, лікує хронічний коліт, вживають

напар листків ожини сизої у поєднанні з квітками нагідок лікарських у співвідношенні 2 : 1.

М. А. Носаль (1958) рекомендує при істеричних припадках настій 1 столової ложки суміші маренки запашної (2 г), листків ожини сизої (2,5 г), чебрецю звичайного (1 г), собачої кропиви (2 г) і сухоцвіту болотяного (1,5 г) на 1 склянці окропу. Настоюють 10 хв і вживають по чверть склянки на день.

При патологічному клімаксі, гіпертонічній хворобі, ускладненій атеросклерозом, добрий ефект дає вживання настою 1 столової ложки суміші маренки запашної (2 г), листків ожини сизої (2,5 г), квіток глоду колючого (1 г), собачої кропиви (2 г) і сухоцвіту болотяного (1,5 г) на 1 склянці окропу. Настоюють 10 хв і п'ють по чверть склянки тричі на день.

Відвар 10 г листків ожини в 1 склянці води застосовують для примочок при екземі та різних запальних процесах шкіри, а також для полоскання рота й горла як протизапальний засіб.

115. **RUMEX CONVERTUS (L.) WILLD.**— щавель кінський

Російська назва — щавель конский

Багаторічна трав'яниста рослина з високим товстим прямостоячим стеблом і великими гіллястими коренями. На стеблах добре виражені розтруби. Нижні листки широкі, довгасто-трикутні, на довгих черешках; верхні — чергові, на кінцях загострені і мають короткі черешки. Суцвіття вузькоциліндричне, густе, складається з дрібних зеленкуватих квіткових кілець, майже без листків. Плід — тригранний горішок. Цвіте рослина у травні-червні. Кінський щавель відрізняється від городнього щавлю насамперед смаком: він не кислий, а терпкий. Росте на заливних луках, лісових галявинах, по берегах річок та озер. Райони поширення — вся територія СРСР.

Сировина. Для виготовлення ліків застосовують кореневища кінського щавлю разом з коренями. Збирають їх восени (у вересні-жовтні). Викопують, миють у холодній воді, прив'ялюють на свіжому повітрі і сушать.

Рослина заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. Кореневища і корені кінського щавлю містять оксиметилантрахінони (близько 4 %), хризофанову кислоту та емодин, дубильні речовини пірокатехінової і пірогалової груп (8—12 %), кофейну кислоту, флавоноїди та смоли, оксалат кальцію (близько 9 %), залізо у формі органічних сполук, вітамін К та ефірну олію. До складу плодів входять антрахінони і дубильні речовини, а до складу листків — флавоноїди гіперозид і рутин (близько 1,48 %), каротин (близько 8 мг %) і аскорбінова кислота (782 мг%).

Дія: в'яжуча, послаблююча, кровоспинна, протиглисна, бактерицидна, протизапальна і ранозагоювальна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Препарати кореня рослини залежно від дози мають в'яжучі або послаблюючі властивості. М. Н. Варлаков (1943) довів, що за кровоспинною дією екстракт щавлю не поступається, а інколи й переважає розчини хлориду кальцію. Тому щавель застосовують у випадках діареї, кровохаркання, кровоточивих виразок, геморою.

Відвар насіння кінського щавлю застосовували при диспепсії і дизентерії у поєднанні із специфічними засобами. Спостерігався в'яжучий ефект у дітей з різними розладами функцій кишок. У цих випадках застосовували настій 5 г насіння на 500 мл води в дозі 200—300 мл на добу. Одночасно проводилось специфічне лікування медикаментами.

Як в'яжучий засіб Є. Ю. Шасс рекомендує вживати по 0,25 г порошку кореня кінського щавлю тричі на день, як послаблюючий — 0,5—1 г порошку або 1 чайну ложку рідкого екстракту щавлю на ніч. При діареї і кровотечі вживають по 1 столовій ложці 3—5 разів на день відвар 20 г кореня кінського щавлю в 1 склянці води.

Г. Т. Писько (1957) експериментально та в умовах клініки вивчав дію 10 % настойки кореня кінського щавлю і встановив її ефективність при лікуванні гіпертонічної хвороби. Настойку слід вживати по 40—50 крапель тричі на день.

Л. П. Шведенко (1966) довів гіпотензивну та седативну дію рідкого екстракту коренів кінського щавлю у хворих з I і II стадіями гіпертонічної хвороби. Екстракт призначався по 50—60 крапель тричі на добу протягом 15—20 днів.

М. І. Соломченко (1968) рекомендує застосовувати кінський щавель при скорбуті, захворюваннях печінки, застійних явищах в органах черевної порожнини, а також як протиглисний і депуративний засіб. 25—30 г кореня рослини кип'ятять 1 год у 6 склянках води і півгодини настоюють. П'ють цей відвар по 100 г на день. Як зовнішній засіб його вживають при шкірних захворюваннях, корості, лишаях та екземі. Порошком листків і кореня кінського щавлю лікують гнійні і кровоточиві рани. При опіках використовують 5 % відвар його насіння.

Препарати кореня кінського щавлю застосовують при запальних процесах у верхніх дихальних шляхах, кашлі, нежитю, фронтиті (свіжий сік для розтирань і полоскань, екстракти — для вживання всередину).

•

116. **RUTA GRAVEOLENS L.**— рута запашна

Російська назва — рута пахучая

Сірувато-зелений напівкущик заввишки 20—60 см, із своєрідним ароматним запахом. Багаточисленні гіллясті стебла, при основі здерев'янілі, спрямовані вгору. Листки чергові, довгасто-яйцевидні, дещо м'ясисті, сірувато-зелені, двічі-тричі пірчасто-розсічені, з крапчастими залозками. Квітки променисті, зібрані в щитковидні суцвіття, віночок зелено-жовтий. На смак квітки гострі, пряні, гіркі. Цвіте рослина у липні-серпні.

Руту запашну розводять у квітниках, на городах, у садках — здебільшого в південно-західній частині території УРСР. У дикому стані вона росте в Криму, на кам'янистих схилах. Культивують руту запашну як лікарську рослину.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують листки рути. Збирають їх на початку цвітіння (у червні-липні). Оскільки рута отруйна, збирати, сушити, зберігати її, а також користуватися нею слід обережено. Їдкий сік рослини спричиняє пухир-

ці на шкірі і навіть набряки (алергічна реакція через 20—24 год).

Рослина для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад. Рута запашна містить фурокумарини (псорален, ксантотоксин, бергаптен, рутамарин); близько 0,2 % алкалоїдів (рутаміну, скіміаніну, гравеоліну, арборину); близько 0,3 % ефірної олії (кетону метило-гептолового і нонолового, лімонену, цимену); близько 2,2 % флавоноїду рутину.

Дія: спазмолітична, седативна, діуретична, жовчогінна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Спиртовий екстракт рослини має досить сильну антиспастичну властивість, обумовлену дією фурокумарину, алкалоїдів та ефірної олії. Він сприяє розширенню периферичних кровоносних судин і таким чином знижує артеріальний тиск. Так само спиртовий екстракт рути запашної впливає на жовчовивідну систему (переважно на жовчний міхур та сфінктер Одді), особливо при спастичних станах: знімаючи спазми, цей препарат поліпшує відтік жовчі Завдяки стабілізації артеріального тиску в організмі уповільнюються серцеві скорочення, нормалізується фільтраційна здатність нирок, посилюється діурез. Проте препарати рути запашної дещо спастично діють на м'язовий апарат матки при метрорагії. Флавоноїди, серед яких значне місце займають рутичові сполуки, ущільнюють стінки кровоносних судин і завдяки цьому зменшується їх ламкість, а фурокумарини збільшують подразність шкіри ультрафіолетовими променями, гіркі ж сполуки збуджують виділення шлункового соку.

Передозування спиртового екстракту листків рути може призвести до побічної дії препарату: надмірної менструальної кровотечі (а у вагітних до аборту), сильно вираженої пігментації шкіри при сонячному опроміненні. У деяких надто чутливих осіб навіть дотик до свіжої рослини викликає бульозний дерматит (дія фурокумарину). Суха рута і препарати з неї таких реакцій не дають.

Рута запашна досить широко застосовується в народній медицині. Її використовують для збудження апетиту, поліпшення травлення, посилення загального тонусу організму, для зняття втоми, заспокоєння нервової системи, а також як антисептичний, протизапальний, спазмолітичний та ранозагоювальний засіб.

Завдяки наявності в рослині флавонового глікозиду рутину, який компенсує нестачу в організмі вітаміну Р, препарати рути вживають при високому артеріальному тиску, атеросклерозі, посиленому серцебитті, варикозному розширенні вен, а також у випадках істерії.

Здебільшого з лікувальною метою використовують настій рути запашної. На 1 склянку окропу беруть 1 чайну ложку листків рути, настоюють 10 хв. П'ють настій по 1 склянці вранці та ввечері.

При атеросклерозі і гіпертонічній хворобі 1 столову ложку з верхом суміші листків рути запашної, трави чебрецю борового (по 30 г), трави меліси (40 г) заливають 1 склянкою холодної води, настоюють 3 год, кип'ятять 1 хв, напарюють 15 хв. Випивають ковтками 1—2 склянки на день. Або готують настій 1 столової ложки з верхом суміші трави рути запашної (15 г), листків барвінку ма-

лого, плодів кмину звичайного, квіток глоду колючого (по 25 г), кореня валеріани лікарської (10 г) на 1 склянці холодної води. Одну склянку такого настою випивають ковтками протягом дня.

При авітамінозі Р п'ють по півсклянки двічі на день відвар 1 столової ложки суміші листків рути запашної (10 г), трави фіалки триколірної, квіток бузини чорної (по 20 г) в 1 склянці води. Кип'ятять 1 хв.

У випадках аменореї, що супроводиться болем, М. А. Носаль (1958) рекомендує вживати відвар листків рути запашної, змішаних із насінням петрушки городньої у співвідношенні 1 : 2. Суміш заливають 1,5—2 склянками води, кип'ятять 10 хв. Відвар випивають протягом дня. Замість відвару і настою рослини вживають краплі настойки листків рути. Одну частину порошку сухих розім'ятих листків заливають 6 частинами етилового спирту, настоюють 10 днів у темному місці, проціджують, відтискують, фільтрують через вату. Вживають по 10 крапель тричі на день на 1 ложці води або на грудці цукру.

117. SALIX ALBA L.— верба біла

Російська назва — ива белая

Дерево або кущ з родини вербових. Дерево заввишки 6—12 м, із сірою корою та ламкими гілками. Кущі (лоза) — заввишки 1—3 м, з тонкими і гнучкими голими пурпуровими гілками. Листки ланцетовидні, загострені, зверху голі, знизу пухнасті. Цвіте верба біла у квітні-травні, лоза — трохи раніше. Тичинкові квітки жовті, маточкові — зелені, зібрані у прямі сережки.

Росте верба біла на луках, на узліссі, по берегах річок, ставків, по ярах, садять її вздовж шляхів, поблизу жител.

Сировина. Для виготовлення ліків заготовляють кору верби білої. Збирають її у квітні — червні, коли вона легко обдирається. Сушать на відкритому повітрі або в приміщенні, що добре провітрюється. Кора верби пурпурової, ламкої, в'юнкої та козячої також має лікувальні властивості.

Для медичного використання верба біла не заготовляється.

Хімічний склад. Кора верби білої містить дубильні речовини (близько 12 %); флавонові глікозиди (близько 2,5—3 %), які, гідролізуючись, вивільняють саліциловий алкоголь; флавоноїди (нарингеніновий глікозид та гіперозид). Дубильні речовини являють собою комплекс похідних катехіну і галотаніну. Кора верби пурпурової містить близько 11,1 % фенолових і флавонових глікозидів, а верби в'юнкої — 6,8 %.

Дія: анальгетична, протизапальна, жарознижуюча, антисептична.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Препарати верби характеризуються досить високою лікувальною дією при різних хворобах. Це обумовлено наявністю в них флавонових глікозидів, які, розпадаючись у кислому середовищі шлункового соку, вивільнюють саліциловий алкоголь, що в свою чергу трансформується у саліцилову кислоту. Саліцилова кислота має протизапальні, жарознижуючі, анальгетичні та антисептичні властивості. Цілющі властивості верби білої пояснюються синергізмом дії всіх її

сполук — флавонових, дубильних (а не тільки саліцилових). Флавоноїди вербової кори посилюють сечовиділення, активізуючи фільтрацію сечі в нирках. Дубильні речовини — досить ефективний протизапальний та антимікробний засіб, продукти гідролізу їх (катехіни) мають властивості вітаміну Р.

Препарати верби популярні у народній медицині. Відвар її кори має протималярійні, жарознижуючі, потогінні, протиглисні, в'яжучі, кровоспинні, антисептичні, ранозагоювальні, протизапальні, знеболюючі та заспокійливі властивості. Його вживають при кровотечах різного характеру, нестравленні їжі у шлунку, запальних явищах у шлунку та кишках, подагрі і особливо при малярії (до відкриття хіни кора верби була чи не єдиним протималярійним чинником). При малярії вживають і настій листків верби білої (В. П. Махлаюк, 1967).

Кора верби білої допомагає при запаленні дихальних шляхів, невралгії, головному болю, хворобах селезінки та печінки, різних формах неврозу, при інфекційних хворобах, жовтяниці, запаленні сечових шляхів, діареї, ревматизмі (глікозид саліцин окислюється в організмі до салігеніну і глюкози) і гінекологічних хворобах. Її відвари застосовують для ножних ванн при надмірному потінні з неприємним запахом. Ними полощуть рот і горло при запальних процесах. У випадках запалення шкіри при виразках і абсцесах користуються маззю з порошку кори і вершкового масла.

При варикозному розширенні вен, слабкості м'язів ніг після тяжких хвороб роблять ножні (до колін) двадцяти-тридцятихвилинні ванни перед сном з міцного відвару кори. У разі варикозного розширення вен додають ще й відвар дубової кори і після такої ванни надягають на ноги гумові панчохи.

1. Rp.: Corticis Salicis 20,0
   Rad. Symphyti officinalis
   Rad. Tormentillae aa 10,0
   M. f. species
   DS. Дві столові ложки суміші залити 2 склянками води, кип'ятити 20 хв, процідити, охолодити. Відвар пити по півсклянки тричі на день при діареї

2. Rp.: Corticis Salicis
   Rad. Ononidis aa 20,0
   Herbae Herniariae 15,0
   M. f. species
   DS. Дві столові ложки суміші заварити в 1 склянці окропу, кип'ятити 15 хв. Відвар пити по 2 столові ложки тричі на день при гострому циститі та пієлонефриті

3. Rp.: Corticis Salicis
   Rad. Sambuci ebuli aa 25,0
   Herbae Leonuri 20,0
   Flores Aesculi hyppocastani 10,0
   Fol. Orthosiphoni 5,0
   M. f. species
   DS. Одну столову ложку суміші заварити в 300 мл окропу, кип'ятити 15 хв і пити по чверть склянки тричі на день при гострому та хронічному нефриті

4. Rp.: Corticis Salicis
Fol. Farfarae
Flores Tiliae
Sem. Anisi
Bac. Rubi caesii aa 10,0
M. f. species
DS. **Одну столову ложку суміші заварити у 2 склянках окропу, кип'ятити 10 хв. Цей чай пити по 1 склянці як потогінний засіб**

118. SALVIA OFFICINALIS L.— шавлія лікарська

Російська назва — шалфей лекарственный

Багаторічний напівкущ з родини губоцвітих з дерев'янистим коренем. Стебла чотиригранні, гіллясті, заввишки до 50 см, листки — сіро-зелені, довгасті, на довгих черешках. Квітки синьо-фіолетові, розташовані кільцями на верхівках суцвіть. Вся рослина запашна. Цвіте в червні-липні, плоди — темно-бурі горішки, дозрівають у серпні-вересні. В Радянському Союзі шавлію культивують як лікарську рослину на Україні, в Молдавії, Криму.

Сировина. Як лікарську сировину заготовляють листки рослини, які збирають вручну або механізованим способом 2—3 рази протягом літа (як правило, у період формування бутонів). Сушать листки на відкритому повітрі в затінку, у добре провітрюваних теплих приміщеннях, на горищі під залізним дахом, у печах (треба слідкувати, щоб температура сушіння не перевищувала 40 °С). Зберігати суху сировину можна в закритих банках або коробках до 2 років.

Рослина заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. У листках шавлії лікарської міститься ефірна олія (0,5—2,5 %), до складу якої входять цінеол, альфа- і бета-туйон, пінен, сальвен, борнеол, камфора, цедрен. Крім того, в них виявлено алкалоїди, флавоноїди, дубильні речовини, урсолову та олеанолову кислоти, уваол, парадифенол. З насіння виділено жирну олію, що містить гліцерид лінолевої кислоти.

Дія: антисептична, протизапальна, протидіабетична.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Препарати шавлії лікарської, навіть водні настої, гальмують ріст грампозитивних мікроорганізмів і дещо слабше — грамнегативних, причому досить активно її препарати діють на золотистий стафілокок. Шавлія має протизапальну здатність, вона зв'язує і знешкоджує токсичні сполуки в кишках, впливає кровоспинно на пошкоджені капіляри кровоносних судин, зміцнюючи їх стінки (дія катехінових сполук). Завдяки наявності гірких сполук шавлія збуджує виділення шлункового соку, має слабковиражену антиспастичну властивість (дія ефірної олії), що доведено в експерименті на ізольованих кишках білого шура (антиацетилхолінова дія). Завдяки цим властивостям рослини настій листків шавлії здавна використовують для лікування захворювань органів травної системи та для промивань і ванночок при тривало незагоюваних ранах, нагноєних виразках, ангіні і стоматиті.

Настій шавлії застосовують при запаленні дихальних шляхів і як в'яжучий засіб при діареї різного походження.

У народній медицині шавлію включають до складу суміші трав, що застосовуються для лікування туберкульозу легень і грудних, пом'якшувальних та шлункових зборів (чаїв).

Шавлію вважають «омолоджуючим» засобом. Її використовують при ожирінні.

Настій шавлії зменшує потовиділення. Він також знижує діяльність молочних залоз. Ця властивість препарату перевірена нами експериментально. У тварин викликали різко виражене потовиділення підшкірним введенням пілокарпіну, яке потім гальмували водним або спиртовим екстрактом листків шавлії. Виготовлений з листків рослини екстракт «Аметист» апробований у клініці. Цей препарат являє собою безалкогольний напій. Його рекомендовано вживати робітникам гарячих цехів та жінкам, у яких спостерігається надмірне потовиділення в клімактеричний період.

Після прийому екстракту потовиділення припиняється досить швидко. Максимальна тривалість його дії становить 2—3 год, а іноді кілька днів.

У клінічних умовах встановлено, що відвар шавлії деякою мірою знижує рівень цукру в крові. Його можна застосовувати для лікування легких форм цукрового діабету.

Шавлія лікарська характеризується різнобічним впливом на організм. Вона застосовується в лікувальній практиці самостійно, а також у рослинних сумішах. Екстракти шавлії вживають при запальних процесах у шлунку та кишках при метеоризмі, кишкових коліках, діареї невиясненої етіології. Досить ефективна шавлія (в рослинних сумішах) при гострому та хронічному гепатохолециститі, що виник внаслідок дії ендогенних токсинів та надмірного вживання хіміопрепаратів.

Слід пам'ятати, що існує велика різниця між активністю водних та спиртових екстрактів шавлії. Це пов'язано із ступенем розчинення діючих речовин. Водні екстракти діють в основному як протидіабетичний, поліпшуючий травлення та обмежуючий потовиділення засіб. Зате спиртовий екстракт ефективний як спазмолітичний, протизапальний та антисептичний засіб. Вживання його у великій кількості протягом тривалого часу може викликати побічну дію (наявність туйону може спричинити епілептиформні припадки). Як протидіабетичний засіб шавлію застосовують у рослинних сумішах у поєднанні з відповідною дієтою. Ефірна олія листків шавлії, що містить значну кількість туйону, з лікувальною метою не застосовується.

У вітчизняній народній медицині препарати шавлії дуже популярні. Їх застосовують для лікування гастриту, коліту, захворювань печінки і нирок; використовують при бронхіті як відхаркувальний та сечогінний засіб. При тремтливих паралічах застосовують всередину і для ванночок настій шавлії, який рекомендують довго томити. Препарати зелених листків рослини, висушених без стебел, вважають корисними також при послабленні пам'яті, нічному потінні та набряках. З шавлії лікарської готують настої для полоскання при ангіні, гінгівіті, виразках у роті (особливо у дітей), а також при паротиті (Н. Г. Ковальова, 1971).

Народна медицина здавна користується настойкою квіток шав-

дії. 60 г квіток, 800 мл алкогольного напою і 400 мл води настоюють протягом 40 днів на сонці у закритій скляній посудині. Настойку вживають по 1 столовій ложці, розведеною наполовину водою, ранком і ввечері. Рекомендують у похилому віці для запобігання старінню організму та стимуляції нервової системи.

Група молдавських лікарів опублікувала 1958 р. відомості про успішне лікування шавлійними ваннами хворих з підгострими та хронічними формами поліартриту різного походження, радикуліту, ішіасу, парезами та контрактурами після поліомієліту. Для лікування використовували конденсат (перегінні води), що утворюється при виділенні ефірної олії з шавлії лікарської.

Препарати шавлії — добрий відхаркувальний засіб.

С. В. Лінькова (1946) успішно застосовувала для лікування туберкульозу таку суміш: шавлії лікарської — 3—8 г, листків кропиви дводомної — 2—5 г, квіток бузку і трави деревію тисячолистого — 2—4 г. Цей збір заливають 3 склянками окропу і настоюють у теплому місці півгодини. Настій готують щоденно і вживають тричі на день перед їдою теплим. Курс лікування — 3 міс і більше

Дослідження Г. М. Сагалова (1962 р.) свідчать про ефективність лікування настоєм шавлії геморою. Методика лікування при цьому полягає в тому, що після очисної клізми охолодженою перевареною водою роблять лікувальну клізму з концентрованого настою 2—3 столових ложок листків шавлії на півсклянки окропу (настоюють 15—20 хв, проціджують і вводять спринцівкою у пряму кишку). Щоб настій всмоктався, хворий повинен полежати 20—30 хв. Настій готують щоденно. Такі процедури роблять протягом тижня. При цьому треба утримуватись від вживання алкогольних напоїв та уникати запору (дотримуватись дієти, а на ніч вживати 2 драже екстракту крушини).

Останнім часом успішно пройшов клінічне випробування новий антимікробний препарат — донелвін, що є екстрактом антрахінонів кореня шавлії лікарської.

•

1. **Настойка шавлії на 70 % етиловому спирті у співвідношенні 1 10** Прозора рідина зелено-бурого кольору, що має ароматний запах.

2. **Настій листків шавлії.** Листки подрібнюють до 0,5 мм. 10 г заливають 1 склянкою окропу, настоюють 20 хв, охолоджують, проціджують. Зберігають у прохолодному місці.

3. Rp.: Fol. Salviae officinalis 6,0
Flores Calendulae 2,0
M. f. species
DS. Суміш настояти на 1 склянці окропу півгодини Процідити. Застосовувати для полоскання при ангіні, ларингіті, флюсі, після видалення зуба та у випадку афтодонтозу

4. Rp.: Fol. Salviae officinalis 10,0
Gem. Humuli lupuli 8,0
Fol. Juglandis 3,0
M. f. species
DS. Подрібнену рослинну суміш залити 1 склянкою окропу, настояти 30 хв. Пити настій по півсклянки двічі-тричі на день для припинення лактації у жінок

5. Rp.: Fol. Salviae officinalis 10,0
Herbae Equiseti 2,0
Rad. Valerianae 2,0
M. f. species
DS. Суміш настояти півгодини на 1 склянці окропу. Настій пити по півсклянки тричі на день як загальнозміцнювальний засіб та при виснажливому потовиділенні у хворих на туберкульоз

119. **SAMBUCUS EBULUS L.**— бузина трав'яниста

Російська назва — бузина травянистая

Багаторічний трав'янистий кущ заввишки 60—150 см з прямим гіллястим борознистим стеблом та білим стрижнем. Листки непарнопірчасті, з 5—9 довгастоланцетними пилчастими листочками. Суцвіття — плоска, щиткоподібна прямостояча волоть з трьома головними гілочками. Квітки дрібні, з пелюстками всередині білими, ззовні рожевуватими з червоними цятками. Цвіте бузина трав'яниста в червні-липні. Ягоди дозрівають у серпні-вересні, стиглими мають чорний колір. Рослині притаманний специфічний неприємний запах. Усі її частини отруйні, а тому потрібно суворо дозувати виготовлені з неї припарати.

Сировина. З лікувальною метою використовують корені бузини трав'янистої. Викопують їх восени (у період в'янення листків) або навесні (до цвітіння рослини). Викопані корені очищають від землі, надземних частин, миють і сушать, попередньо прив'яливши протягом кількох днів на сонці. Сушать корені бузини у теплому, добре провітрюваному приміщенні або на печі, розстеливши тонким шаром.

Для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад бузини трав'янистої не вивчений.

Дія: діуретична, протидіабетична.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Настій та відвар кореня рослини при внутрішньому вживанні діють як сильні сечогінні засоби. Через це їх рекомендують при запаленні нирок (гломерулонефриті, пієлонефриті, нефролітіазі, який супроводиться запальними явищами). Добре проявляються діуретичні властивості відвару коренів бузини при асциті, спричиненому хворобою нирок, та при ексудативному перикардиті в будь-якій стадії.

У поєднанні з іншими рослинами, які діють на організм подібно, корінь бузини трав'янистої дуже корисний при різних хворобах сечового міхура, а також при діабеті.

У разі набряків, поліартриту, подагри 4 столові ложки суміші квіток гадючника в'язолистого (100 г), кореня бузини трав'янистої або лушпиння квасолі чи трави остудника голого (15 г), трави споришу звичайного, трави хвоща польового і квіток волошки синьої (по 10 г), стовпчиків кукурудзи звичайної, листків мучниці звичайної та бруньок берези бородавчастої (по 15 г) настоюють 12 год на 1 л води, кип'ятять 5 хв і теплим п'ють по півсклянки 4 рази на день через півгодини після їди. При набряках ще беруть 1 столову ложку суміші кори бузини трав'янистої, крайових квіток волошки синьої і кореня петрушки городньої (порівну) на 1 склянку окропу, напарюють 10 хв. П'ють напар по 2—3 склянки на день.

Відвар 2 чайних ложок дрібно порізаного кореня бузини трав'янистої в склянці окропу вживають по 1 столовій ложці тричі на день. Ще краще використовувати настойку 20 г подрібненого кореня бузини на 100 мл спирту або горілки (настоювати протягом 8 днів). Вживають спиртову настойку по 15, а горілчану — по 30 крапель тричі на день (О. П. Попов, 1965).

120. SAMBUCUS NIGRA L.— бузина чорна

Російська назва — бузина черная

Кущ або невисоке дерево із родини жимолостевих із сірою корою. Листки супротивні, непарнопірчасті, з 5—7 продовгувато-еліптичними загостреними листочками. Квітки жовтувато-білі, пахучі, зібрані в багатоквіткові рівні щитки. Цвіте в травні-червні. Плоди — ягодоподібні чорно-фіолетові кістянки, що достигають у червні — серпні. Росте бузина чорна в заростях, ровах, біля жител, на узліссі.

Сировина. З лікувальною метою використовують квітки, кору та плоди бузини чорної. Квітки збирають у період їх повного розвитку (на початку червня), зрізуючи все суцвіття. Сушать на свіжому повітрі у затінку, потім відділяють від щитків. Кору знімають напровесні (перед сокогоном), плоди — у період повної стиглості (у серпні-вересні). Сушать у печах або в добре провітрюваних приміщеннях.

Рослина заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. У квітках бузини чорної виявлено флавоновий глікозид рутин; дубильні речовини; холін; мінеральні солі (близько 9 %); органічні кислоти; пентозани; ефірну олію (0,32 %), до складу якої входять парафін і терпени; глікозид самбунігрин, що під впливом емульсину розпадається на глюкозу і бензалціангідрин, з якого виділяються альдегіди. З квіток виділено речовини, подібні за дією до статевих гормонів.

Плоди бузини чорної містять органічні кислоти (винну, оцтову, валеріанову, лимонну); дубильні речовини (3 %); цукри; сліди летких олій, подібних за складом до тих, що наявні в квітках; амінокислоту тирозин; мінеральні солі, в яких є йод; антоціановий глікозид, що гідролізується до глюкози й аглікону самбуцину; вітаміни A і C.

Дія квіток, кори і листків сечогінна, потогінна, протизапальна. Плоди мають потогінні, послаблюючі та антиспазматичні властивості.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Препарати бузини чорної використовують у науковій і народній медицині: настої та відвари її квіток — при гострому та хронічному циститі, пієлонефриті, особливо при захворюваннях дихальних шляхів, зокрема при бронхоектатичній хворобі. Чай з бузини чорної п'ють як потогінний засіб. Препарати рослини досить ефективні при лікуванні хронічної ниркової недостатності. Ще активніше діє в цьому випадку корінь бузини чорної, водний екстракт якого значно посилює діурез і збільшує виділення сечі (I. Muszynski, 1954). У великих дозах препарати кори і кореня бузини чорної дуже послаблюють. Плоди бузини мають виражені сечогінні та послаблюючі

властивості. Останнім часом у дослідах на білих мишах встановлено, що вжиті всередину препарати квіток, кори і листків бузини чорної викликають запізнілу реакцію організму на больові подразники. Настої квіток і кори бузини чорної заспокоюють зубний біль. Виявляючи пригнічуючий вплив на організм, препарати бузини чорної не діють на нього наркотично (A. Ożarowski, 1976)

Висушені листки бузини чорної характеризуються меншою діуретичною й потогінною дією, ніж корені і кора, проте вони приємніші на смак і мають кращий запах, тому їх препарати легше переносяться хворими.

У науковій медицині настій квіток бузини чорної застосовують як потогінний засіб при запаленні дихальних шляхів, грипі, бронхіті, ларингіті, захворюваннях нирок і сечового міхура та при невралгії.

Квітки бузини входять до складу потогінних, пом'якшувальних та послаблюючих зборів.

У народній медицині дуже широко застосовують квітки, листки і кору бузини чорної. Їх відвари, настойки використовують при захворюваннях дихальних шляхів, хронічних хворобах шкіри, подагрі, артриті, анемії, ожирінні, запорі, геморої і як жовчогінний засіб.

Ефективним засобом є кора бузини чорної при лікуванні хвороб нирок, набряків, діабету. Як болезаспокійливі і послаблюючі ліки вживають настій молодих листків на меді або відвар листків з медом (беруть 1 столову ложку меду на 1 склянку відвару).

О. П. Попов (1965) рекомендує застосовувати препарати бузини чорної для полоскань і примочок при ангіні, запаленні слизових оболонок горла й рота, хворобах ушей і очей, болю в суглобах при подагрі, а також у випадку утворення гемороїдальних вузлів. Для зменшення болю на хворі ділянки тіла прикладають свіжі листки бузини чорної. Бузиною чорною лікують запалення при бешисі. Беруть дворічні пагони цієї рослини, видаляють з них (зіскоблюють) верхній сірий наліт, а очищену до деревини кору ошпарюють окропом, а ще краще — гарячим конопляним молоком і кілька разів прикладають до уражених місць (поки зменшиться запалення).

Ванни з відвару коренів і квіток бузини чорної застосовують при поліартриті (ревматоїдному і подагричному).

Ягоди — добрий профілактичний засіб проти багатьох хвороб. З них варять повидло та киселі, які їдять у довільній кількості. Дуже корисно вживати варені, протерті і проціджені ягоди, додаючи на 1 склянку цієї маси 1 столову ложку меду.

1. Rp.: Flores Sambuci 100,0
   DS. Дві столові ложки залити 1 склянкою окропу. Вживати по чверть склянки 4 рази на день як жарознижуючий і потогінний засіб

2. Rp.: Dec. fol. et corticis Sambuci 8,0 : 180 ml
   DS. По 1 столовій ложці тричі на день як сечогінний засіб

3. Rp.: Dec. fol. et corticis Sambuci 10,0 : 200 ml
   DS. Одноразово на ніч як послаблюючий засіб

4. Rp.: Flores Sambuci 20,0
Flores Chamomillae
Sem. Foeniculi aa 10,0
Flores Tiliae
Fol. Melissae aa 15,0
Fol. Menthae piperitae 30,0
M. f. species
DS. Одну столову ложку суміші заварити в 1 склянці окропу, настояти 2 год і пити по півсклянки 3—4 рази на день через 1 год після їди (при гастриті, ентероколіті та холециститі)

5. Rp.: Corticis Sambuci 50,0
Flores Centauri cyani
Rad. Petroselini 25,0
M. f. species
DS. Одну столову ложку суміші випарити у 2 склянках окропу до половини. Пити по 30—40 мл тричі на день при хронічній нирковій недостатності

121. **SANGUISORBA OFFICINALIS L.**— родовик лікарський
Російська назва — кровохлебка лекарственная

Багаторічна трав'яниста рослина з родини розових. Стебло пряме, поодиноке, гіллясте. Листки прикореневі, великі, непарнопірчасті, знизу блідо-зелені, сизуваті; верхні листки дрібніші, темнозелені. Квітки на довгих прямих квітконосах, невеликі, овальної або трохи довгастої форми, темно-пурпурові. Горизонтальне кореневище й корінь тверді, дерев'янисті, ззовні чорно-бурі, всередині жовті. Цвіте рослина з червня по серпень. Росте на луках, серед чагарників, на узліссі, біля боліт. Поширена у помірній смузі Радянського Союзу. Значні зарості її зустрічаються в Сибіру і на Далекому Сході, а також на Кавказі.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують кореневища разом з коренями. Корені старанно очищають від землі і залишків стебла, миють у холодній воді, ріжуть на куски розміром 10—15 см і сушать у добре провітрюваному приміщенні, на горищі (попередньо прив'ялюють).

Рослина заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. Кореневища з коренями родовика лікарського містять дубильні речовини змішаного типу, з переважанням гідролізних танідів (близько 20—23 %). Крім того, в них є вільна галова й елагова кислоти, тритерпенові сапоніни (близько 4 %), основним з яких є сангвісорбін, що при гідролізі утворює сангвісорбігенін і арабінозу, барвні речовини, ефірна олія. Корені рослини містять крохмаль (30 %), оксалат кальцію, стерини (суміш ситостерину і стигмастерину), аскорбінову кислоту, ефірну олію і фітонциди.

Дія: в'яжуча, протизапальна, кровоспинна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Велика кількість дубильних речовин, що містяться в родовику лікарському, зумовлює в'яжучі, протизапальні і кровоспинні властивості рослини.

Препарати родовика лікарського виявляють болезаспокійливий і досить сильний бактерицидний вплив на мікроорганізми дизенте-

рійної і паратифозної групи, згубно діють на найпростіші організми.

Відвар кореневищ з коренями і настій трави родовика лікарського припиняють різного походження кровотечі, звужують кровоносні судини, послаблюють перистальтику кишок, припиняють судороги, зменшують запальні процеси.

Клінічні спостереження свідчать про ефективність відвару родовика лікарського при гострому ентероколіті. Рідкий екстракт рослини успішно застосовують для припинення кровотечі при фіброміомі матки та після аборту, а також при ерозії шийки матки. При цьому екстракт вживають по 1 чайній ложці всередину і вводять у матку за допомогою спеціального шприца по 3—5 г (О. Я. Губергріц, М. І. Соломченко, 1968).

Досить добрі наслідки дає спринцювання 20 % настоєм коренів родовика лікарського або застосування змочених ним тампонів при трихомонадному кольпіті.

При лямбліозному холециститі рекомендують вводити хворим через дуоденальний зонд по 100 г 33 % відвару кореня. На курс лікування призначають 3—8 таких вливань, а через 1—2 міс його повторюють. У комплексі засобів лікування холециститу рекомендують вживати всередину 10 % відвар (по 1 столовій ложці 3—4 рази на день).

Родовик лікарський застосовують при незначній кровотечі з легень і кишок. Готують відвар кореня з розрахунку 20—30 г на 1 склянку води, який вживають по 1 столовій ложці 3—4 рази на день. З нього також виготовляють порошки по 0,5 г. Вживають їх по 1 порошку 3—6 разів на день.

У народній медицині відвар родовика лікарського призначають при дизентерії, кровохарканні у хворих на туберкульоз, при випадінні прямої кишки, виразковому коліті, геморої, метрорагії.

Як в'яжучий і кровоспинний засіб препарати рослини вживають при всіх тяжких розладах функціональної діяльності шлунка й кишок, при діареї, навіть кривавій. Найчастіше у цих випадках призначають по 1—2 чайні ложки 3—4 рази на день 20 % настойку або по 400—500 мл на добу 10 % відвар рослини.

Відвар кореневищ і коренів родовика лікарського використовують для вологих компресів при різних запальних процесах шкіри та для полоскань при запальних процесах у роті і горлі. Міцним відваром промивають кровоточиві та гнійні рани, пролежні, виразки на ногах (при варикозному розширенні вен). З відвару кореневищ або трави роблять теплі сидячі ванни при геморої, а також застосовують його для спринцювань при ерозії шийки матки і трихомонадному кольпіті.

122. SAPONARIA OFFICINALIS L.— мильнянка лікарська

Російська назва — мыльнянка лекарственная

Багаторічна трав'яниста рослина з родини гвоздикових. Стебло пряме, просте, заввишки 30—90 см, у верхній частині гіллясте, округле. Листки супротивні, майже сидячі, по краях шорсткі, з короткими черешками. Квітки великі, зібрані в щитковидне волотисте суцвіття, запашні. Корені і кореневище червонувато-бурі, зав-

товшки до 6 мм, завдовжки 35 см, повзучі. Росте мильнянка на заплавних луках, узліссі, між чагарниками, по берегах річок, обабіч шляхів. Поширена в районах середньої і південної смуг європейської частини СРСР, Західного Сибіру, Кавказу.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують кореневища. Їх викопують навесні або восени, миють у воді, відокремлюють від них тонкі корінці. Сушать у приміщеннях, що провітрюються, а в погожі дні — на свіжому повітрі.

Для медичного використання рослина не заготовляється.

Хімічний склад. Усі частини мильнянки лікарської, особливо кореневища і корені, містять тритерпенові гетерозиди сапонінів (близько 20 %), з яких ідентифіковані сапонізиди А, В, С і D, що мають аглікон гіпсогенін або гіпсогенінову кислоту. В листках рослини є флавоновий глікозид сапонарин і аскорбінова кислота.

Дія: відхаркувальна, збуджуюча секреторну активність.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Мильнянка лікарська є типовим представником групи рослин, що містять тритерпенові сапоніни (корінь солодки голої, корінь первоцвіту весняного, корінь сенеги). Сапоніни легко розчиняються у воді і утворюють сполуки з холестеролом. Вони посилюють видільну діяльність слизових оболонок верхніх дихальних шляхів і травного каналу, а введені безпосередньо в кров'яне русло — викликають гемоліз еритроцитів. Встановлено також, що деякі сапоніни діють досить сильно як протигрибкові засоби і трохи меншою мірою — як антибактеріальні. Вони мають відхаркувальну та секретолітичну властивості.

У науковій медицині мильнянку застосовують мало. Як сильний відхаркувальний засіб її рекомендують при всіх хворобах дихальних шляхів (бронхіті, коклюші, бронхоектатичній хворобі, ларингіті тощо).

Досить широко використовують рослину у народній медицині. Її вживають для поліпшення обміну речовин в організмі, полегшення відхаркування, розрідження густого харкотиння та слизистих виділень, посилення пото- та сечовиділення, припинення згаги і нудоти, а також як послаблюючий засіб.

Мильнянка лікарська виявляє жовчогінну дію при жовтяниці.

Відвар кореня мильнянки з успіхом застосовують при лікуванні шлунково-кишкових хвороб, хвороб нирок, печінки і селезінки. Позитивні наслідки дає поєднання кореня з корою верби козячої (взятих порівну).

Здавна препарати кореня мильнянки використовують при подагрі, їх призначають як сечогінні засоби при набряках. У цьому випадку подрібнений корінь потрібно вимочувати повторно, видаляти подразні речовини (О. П. Попов, 1965).

Вживання відвару кореня мильнянки лікарської дає добрі наслідки при різних стійких хворобах шкіри, а при лускатому лишаї такий відвар слід застосовувати як примочку або готувати з нього мазь. Зовнішньо використовують корінь рослини при зубному болю (жують). При ангіні допомагає полоскання його відваром. У разі затвердіння лімфатичних вузлів цей відвар застосовують для примочок-компресів. При нежитю його втягують у ніздрі.

Одну столову ложку суміші кореня мильнянки лікарської (25 г), трави чистотілу звичайного (15 г) і звіробою звичайного (50 г) настоюють півгодини на 0,5 л окропу і п'ють цей настій по 2—3 склянки на день при каменях у жовчному мухірі, а також при здутті кишок та нудоті.

Напар 1 столової ложки суміші кореня мильнянки лікарської і листків шавлії лікарської настоюють 10 хв на 0,5 л води і полощуть ним горло при ангіні. Цей напар використовують також для компресів при фурункулах, псоріазі, скрофульозі.

1. Rp.: Dec. rad. Saponariae 6,0 : 180 ml
   Lig. Ammonii anisati 6 ml
   MDS. По 1 столовій ложці 4 рази на день після їди

2. Rp.: Rad. Saponariae 50,0
   DS Одну чайну ложку настояти протягом 8 год на 1 склянці холодної води, процідити. Настій пити по чверть склянки 4 рази на день як відхаркувальний засіб

123. SOLANUM DULCAMARA L.— паслін солодко-гіркий

Російська назва — паслен сладко-горький

Багаторічний напівкущ з родини пасльонових з повзучим гіллястим товстим кореневищем. Стебло лежаче, витке, гіллясте, порожнисте. Гілки зелені. Листки довгасто-яйцевидні, загострені, з серцевидною основою. Квітки фіолетові, дрібні, зібрані у пониклі суцвіття. Плоди — яскраво-червоні, соковиті, гіркуваті ягоди. Цвіте рослина в червні-вересні. Зустрічається майже по всій території СРСР. Росте у вологих затінених місцях по берегах річок і струмків, між чагарниками.

Сировина. Для виготовлення ліків заготовляють стебла з листками й зеленими ягодами. Сушать у приміщенні, що добре провітрюється.

Рослина для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад. У листках, стеблах і зелених ягодах містяться отруйний алкалоїд соланін і отруйний глікозид дулькамарин.

Дія: в'яжуча, сечогінна, жовчогінна, відхаркувальна, протизапальна, знеболююча, заспокійлива.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. У науковій медицині паслін солодко-гіркий не застосовують.

У народній медицині його препарати широко використовують при поліартриті, подагрі, шкірних хворобах. Народна медицина рекомендує настої та настойки рослини вживати при хронічному бронхіті, ексудативному діатезі, різних висипах на шкірі, екземі, псоріазі, жовтяниці, діареї і проти глистів.

С. А. Томілін (1959) призначає 10 % спиртову настойку пасльону солодко-гіркого при висипах на шкірі, що супроводяться свербежем, кропив'янці, запаленні сечового міхура, грипі, бронхіальній астмі, діареї, метрорагії, запаленні мигдаликів, середнього вуха, невралгії. Вживати препарат слід по 10 крапель двічі-тричі на день. Його можна замінити порошком трави — приймати двічі на день.

М. С. Харченко (1981) рекомендує в цих випадках настій суміші

пасльону солодко-гіркого, квіток арніки гірської, квіток глоду колючого, трави фіалки триколірної, листків копитняка європейського, трави з коренем чистотілу звичайного, трави хвоща польового і кори крушини ламкої (по 1 столовій ложці кожного). Одну столову ложку суміші настоюють на 1 склянці води. Приймають по 2 столові ложки 3—4 рази на день.

Відвар стебел з листками і зеленими ягодами пасльону солодко-гіркого вживають для обмивань, примочок, ванночок при лишаях та інших шкірних хворобах.

Rp.: Dec. herbae Dulcamarae 3,0 : 180 ml
Sir. Simplicis 20 ml
MDS. По 50 мл двічі на день після їди (при подагрі, поліартриті)

124. **SOLIDAGO VIRGA AUREA L.**— золотушник звичайний
Російська назва — золотая розга

Багаторічна трав'яниста рослина з родини ранникових з гіллястим, угорі прямим стеблом заввишки 60—100 см. Листки золотаво-жовті, зібрані в численні кошики з краєвими язичковими і серединними лієчками, що утворюють на верхівці стебла видовжену вузьку волоть. Цвіте з липня до вересня. Росте золотушник звичайний по берегах річок, на луках, у вибалках, уздовж залізничних насипів, шляхів. Поширений по всій території СРСР, за винятком пустель і напівпустель.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують траву рослини. Збирають її з квітками під час цвітіння.

Для медичного використання золотушник звичайний не заготовляється.

Хімічний склад рослини вивчений недостатньо. Відомо, що в ній містяться алкалоїди, сапоніни, дубильні, слизові та гіркі речовини, ефірна олія, інулін, смола.

Дія: діуретична, жовчогінна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Препарати золотушника звичайного застосовують як жовчогінний засіб при хворобах жовчного міхура (холециститі та холелітіазі), жовтяниці, застійних явищах у печінці, сечокислому діатезі, гострому і хронічному пієлонефриті, хронічному гломерулонефриті; як сечогінний засіб — при порушенні обміну сечової кислоти, поліартриті, подагрі.

Препаратам рослини найбільш властива сечогінна дія, зумовлена наявністю в ній флавонових і сапонінових сполук. Експериментально на білих мишах доведено посилення на 200—400 % діурезу під впливом препаратів золотушника. При цьому, як виявилося, спиртові екстракти його значно активніші, ніж водні. Встановлено також, що препарати золотушника завдяки вмістові дубильних речовин діють в'яжуче, антибактеріально, протизапально і навіть антигеморагічно, оскільки запобігають надмірній ламкості капілярів. Фармакологічна активність їх обумовлена фенолокислотами (псевдодубильними речовинами), що мають антибактеріальні та жовчогінні властивості.

Золотушник звичайний широко застосовується в народній медицині. Віддавна вважається, що рослина має здатність розчиняти сечові камені. С. А. Томілін (1959), наприклад, рекомендує застосовувати її окремо і в суміші з іншими рослинами для лікування хвороб нирок і сечових шляхів.

Настій трави золотушника звичайного застосовують при жовчнокам'яній хворобі, хронічних запальних недугах нирок і сечового міхура, як сечогінний засіб при набряках, діареї, гематурії, скорбуті, туберкульозі легень, виразках і ранах. Його призначають при пієліті, ниркових каменях і піску, пієлонефриті, як засіб проти поліартриту, подагри і бронхіальної астми. При застійних явищах у нирках, набряках, а також при мимовільному сечовипусканні або затримці сечі, особливо у хворих похилого віку, використовують настойку листків золотушника — по 23—30 крапель тричі на день.

Слід пам'ятати, що препарати золотушника звичайного протипоказані при вагітності і гострому гломерулонефриті.

Настойку коренів рослини застосовують для примочок при ранах і виразках як ранозагоювальний засіб. Порошком листків рослини присипають інфіковані рани — це сприяє очищенню їх від гнійного нальоту й прискорює гоєння. Відвар трави використовують для примочок при нагноєннях і переломах кісток та для полоскання при ангіні, запальних хворобах рота, розпушених яснах, неприємному запаху з рота (В. П. Махлаюк, 1967).

1. Rp.: Herbae Solidaginis
Herbae Equiseti
Fol. Urticae dioicae
Herbae Millefolii aa 20,0
Rad. Ononidis 30,0
Gem. Betulae 10,0
M. f. species
DS. Одну столову ложку суміші настоюють протягом 6 год на 1 склянці води, потім кип'ятять 15 хв і охолоджують. П'ють настій тричі на день при хронічному пієлонефриті, циститі, сольовому діатезі

2. Rp.: Inf. Solidaginis 20,0 : 200 ml
DS. По 2 столові ложки 4 рази на день

3. Rp.: Herbae Solidaginis
Flores Sambuci
Herbae Hyperici
Herbae Violae tricoloris
Rad. Symphyti officinalis aa 20,0
M. f. species
DS. Дві столові ложки суміші кип'ятити у 2 склянках води 15 хв. Пити відвар по чверть склянки 3—4 рази на день

125. SOPHORA JAPONICA L.— софора японська

Російська назва — софора японская (японская акация)

Дерево близько 20 м заввишки, з куполовидною кроною, подібне до білої акації (тільки без колючок), з родини метеликових. Ко-

ра стовбурів старих дерев темно-сіра, гладка. Листки непарнопір часті, складаються з 7—17 продовгуватих, гострих, зверху темнозелених, блискучих, знизу сизих листочків. Квітки — крупні рихлі метелики на короткоопушених квітконіжках. Плоди — м'ясисті боби до 6 см завдовжки з перехватами між окремими насінинами (подібні до сочевиці), що плавають у жовтувато-зеленому клейкому соку. Боби дозрівають у вересні й зимують на дереві. Цвіте рослина в липні-серпні.

Сировина. Для приготування ліків використовують нерозцвілі пуп'янки квіток і стиглі (навіть зовсім сухі) боби. Софора в Радянському Союзі культивується в південних районах — на півдні України (в Криму), на Кавказі, у Казахстані.

Хімічний склад. Найціннішою складовою частиною софори японської є рутин, який являє собою глюкорамноглікозид кверцетину. Його виявлено в пуп'янках, квітках, листках, молодих гілках і молодих плодах рослини. В плодах у період їх дозрівання міститься близько 8 флавоноїдів. Крім рутину в них є ідентифікований кемпферол-3-софорозид, кверцетин-3-рутинозид і геністеїн-4-софорабіозид. У квітках знайдено алкалоїди і глікозиди. В листках наявні рутин (софорин) і аскорбінова кислота (близько 47 мг%). Насіння софори містить жирну олію (близько 10 %).

Дія: бактерицидна, кровоспинна, протизапальна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Препарати плодів софори японської виявляють бактерицидну дію проти золотистого стафілокока і кишкової палички.

Настойку плодів рослини готують із свіжозібраних бобів, які промивають переваренoю водою, розрізають на кусочки (через насінину) і заливають у скляній або порцеляновій посудині 56 % етиловим спиртом у співвідношенні 1:1 (якщо боби сухі,— у співвідношенні 1 : 2) та настоюють, часто збовтуючи, 10 днів. Потім сировину відтискують, настій відстоюють, пропускають через вату та фільтрувальний папір. Одержується неотруйна, що не має побічної дії, настойка, яку вживають всередину (від 10 крапель до 1 чайної ложки 4—5 разів на день) для спинення внутрішньої кровотечі різного походження (також з профілактичною метою). Цю настойку вживають одночасно з аскорбіновою кислотою при стенокардії, гіпертонічній хворобі, цукровому діабеті, атеросклерозі, при захворюваннях нирок, геморагічному діатезі, виразковій хворобі шлунка й дванадцятипалої кишки, при гастриті, виразковому коліті, діареї, хворобах печінки, черевному тифі, сепсисі, тромбофлебіті, геморої, ревматизмі, інвазії гельмінтами, при дрібноточкових крововиливах токсичного походження (отруєнні миш'яковими сполуками, саліцилатами тощо).

Замість настойки бобів софори японської можна вживати настойку нерозцвілих пуп'янків квіток рослини (20 г квіток настоюють 7 днів на 100 г 70 % етилового спирту) — по 20—40 крапель тричі на день. Настойку застосовують при опіках і відмороженнях I та II ступенів. Загоєння настає через 5—6 днів. При відмороженнях III ступеня, туберкульозі шкіри, вовчаку виразки зарубцьовуються набагато швидше. Препарат діє болезаспокійливо, тому його використовують для лікування забитих місць, фурункулів, карбун-

кулів, парапроктиту, гаймориту, трофічних виразок, маститу, псоріазу — у формі зрошень, промивань, змазувань, накладання тампонів (двічі на день) і стерильних пов'язок на рани.

5—10 % настойку пуп'янків квіток софори втирають у шкіру голови проти випадання волосся. З неї роблять компреси при ячменях, ванночки при грибкових захворюваннях шкіри, екземі. Настойку закапують у ніс при нежитю, нею полощуть рот при зубному болю і запаленні ясен.

126. **SORBUS AUCUPARIA L.**— горобина звичайна

Російська назва — рябина обыкновенная

Дерево з родини розових заввишки 5—15 м. Кора гладенька, сіра. Гілки пухнасті, бруньки повстянисті, чорнувато-фіолетового кольору, конусовидні. Листки чергові, непарнопірчасті. Квітки дрібні, білі, запашні, зібрані у густі щитки. Плід ягодоподібний, дрібний, соковитий, кулькоподібний, блискучий, оранжево-червоний, на смак гіркий, терпкий, після заморожування приємний, гіркувато-кислий. Росте горобина звичайна на сонячних галявинах, на узліссі, на скелястих і кам'янистих схилах, крутих берегах річок, у дрібнолистяних і хвойних лісах, у передлісках і чагарниках. Культивують горобину у парках і садках як декоративну рослину. Цвіте горобина у травні-червні. Плодоносить наприкінці серпня — у вересні.

Сировина. З лікувальною метою використовують плоди й листки горобини звичайної. Збирають достиглі плоди, зриваючи їх з плодоніжок, наприкінці серпня й у вересні-жовтні, зрізуючи щитки. Сушать, попередньо прив'яливши, в сушарках, у нежарких селянських печах на листах, решетах (розстилають тонким шаром і часто перемішують).

Плоди горобини заготовляються й відпускаються аптеками

Хімічний склад. У горобині звичайній є незначна кількість дубильних речовин, цукру, глюкози, сорбоза (кітогексоза), органічні кислоти (яблучна, лимонна, винна, сорбонова та парасорбонова), сорбіт (6,7 %), що переходить у сорбозу, сліди ефірних олій, смолисті речовини, сорбітанова кислота (близько 0,04 %), деяка кількість ціаноподібної речовини, яка виникає від розпаду глікозиду, що є в насінні, каротин (5,6 %), аскорбінова кислота (близько 250 мг%), вітамін P, мінеральні солі, ензими, інвертаза та оксидаза, пектини. Плоди горобини полівітамінні.

Дія: діуретична (салуретична), жовчогінна, кровоспинна, в'яжуча, протискорбутна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Препарати плодів горобини збільшують сечовиділення, діють в'яжуче на слизову оболонку тонкої кишки і нормалізують її функцію, посилюють жовчовиділення. Біологічно активні речовини горобини діють протизапально на слизові оболонки шлунка та кишок, нейтралізують токсичні речовини, що виявляють гепатотропний вплив. Однак слід зауважити, що фармакологічні властивості препаратів плодів горобини ще не повною мірою вивчені в умовах клініки. Вважають, що квітки рослини мають сечогінні та послаблюючі властивості. Треба пам'ятати, що недозрілі плоди горобини можуть впли-

нути токсично на організм людини, оскільки містять парасорбінову кислоту, яка викликає блювання, запалення слизової оболонки шлунка, діарею та подразнення епітелію ниркових канальців. Ця кислота втрачає свою токсичну активність при дозріванні ягід, висушуванні їх та кип'ятінні.

Настій, відвар та сік плодів горобини застосовують в основному як сечогінний засіб при хворобах нирок, пов'язаних з явищами олігурії, сечокам'яній хворобі, тромбофлебіті. Добрі наслідки лікування препаратами горобини одержують при розладах травлення, гепатиті, гепатохолециститі, утрудненому жовчовиділенні. Особливо ефективні вони при явищах старечої атонії товстої й тонкої кишок.

У народній медицині відвар та настій ягід горобини звичайної застосовують при авітамінозі, дизентерії, запорі, нирковокам'яній та жовчнокам'яній хворобах, ревматизмі, геморої.

Наукова медицина рекомендує плоди горобини як профілактичний засіб проти авітамінозу. Ягоди горобини входять до складу вітамінних зборів.

Достиглі ягоди горобини застосовують як високовітамінний, сечогінний та послаблюючий засіб (особливо у детей). Їх корисно вживати при атеросклерозі, гіпертонічній, а також нирковокам'яній хворобах.

Відвар 1 столової ложки плодів горобини в 1 склянці води п'ють по 1 столовій ложці 3—4 рази на день як сечогінний засіб. З цією ж метою вживають настій суміші ягід горобини звичайної і шипшини коричної (по $^{1}/_{2}$ столової ложки) на 2 склянках води по чверть склянки двічі-тричі на день.

При нирковокам'яній та жовчнокам'яній хворобах застосовують чай з листків горобини. 30 г листків заварюють у 3 склянках води. Випивають цей чай протягом дня за 3 рази. Його також вживають при хворобах печінки. При цих же хворобах, сольовому діатезі, хронічному некалькульозному холециститі використовують розтерті на порошок висушені ягоди. Одну столову ложку порошку розводять у півсклянки води і п'ють тричі на день по 30 мл після їди

При нирковокам'яній хворобі вживають відвар суміші горобини звичайної (60 г) і кореня кінського щавлю (40 г) у півсклянки води. П'ють відвар по 2—3 склянки на день.

1. Rp.: Dec. fructi Sorbi 15,0 : 180 ml
   DS. По 1 столовій ложці тричі на день

2. Rp.: Fructi Sorbi
   Fructi Rosae aa 25,0
   M. f. species
   DS. Одну столову ложку суміші ошпарити 2 склянками окропу, кип'ятити 10 хв, настояти протягом добн, процідити. Пити відвар по півсклянки тричі на день як полівітамінний чай

127. SYMPHYTUM OFFICINALE L.— живокіст лікарський

Російська назва — окопник лекарственный

Багаторічна трав'яниста рослина з родини шорстколистих заввишки 100 см

Стебло товсте, пряме, угорі крислате завдяки розлогим листкам. Вся рослина з цупкими волосками. Корінь товстий, гіллястий, зовні чорний, а всередині білий, крихкий, нерівний при зламі, на смак — терпко-липкий. Квітки зібрані в поникли під листочками закрутки. Віночки їх брудно-пурпурові, іноді з відвернутими назовні зубцями. Росте на вологих луках, поблизу канав і струмків, на торф'яно-мінеральних грунтах. Живокіст поширений майже по всій території європейської частини Радянського Союзу і зокрема на Україні.

Сировина. З лікувальною метою використовують корені та кореневища живокосту лікарського. Їх викопують восени, старанно відмивають від землі, ріжуть на дрібні кусочки й сушать при температурі 40 °С. Зберігають висушену сировину в паперових мішках або закритих дерев'яних коробках.

Для медичного використання рослина не заготовляється.

Хімічний склад. Корені живокосту лікарського містять алкалоїди циноглосин та циноглософін; глюкоалкалоїд консолідин; геліосупин, що є складним ефіром геліотридину, макротомінової та ангелікової кислот; у невеликій кількості дубильні речовини; гірку речовину циноглосоїдин; барвну речовину; смоли. Найціннішою складовою частиною його є глікосилдіуреїд алантоїн. В надземній частині рослини містяться алкалоїди (0,24 %), геліосупин, ефірна олія (0,1 %), холін, смоли та інші речовини.

Дія: протизапальна, ранозагоювальна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Основна дія живокосту пов'язана з наявністю в ньому алантоїну — сполуки, що утворюється при розпаді сечової кислоти в організмі лише деяких тварин. Алантоїн є субстанцією, яка стимулює розвиток клітин та прискорює їх поділ (проліферацію). Під його впливом ушкоджені тканини швидше відновлюють епітеліальний покрив; у ранах та виразках виникають грануляції, а регенерація настає навіть там, де процеси некрозу досягли глибоких шарів. Досить активно алантоїн діє на слизові оболонки шлунка і кишок (особливо шлунка). Клінічні спостереження показали, що екстракти кореня живокосту при пероральному введені сприяють регенерації слизової оболонки шлунка у випадках ерозивних змін, припиняють або послаблюють процес атрофії у людей похилого віку. Слизисті сполуки рослини мають здатність обволікати шкіру й слизові оболонки та захищати їх від дії шкідливих чинників зовнішнього середовища, а дубильні речовини діють як антибактеріальні засоби.

Отже, живокіст лікарський виявляє багатогранний синергічний вплив на живий організм: протизапальний, обволікаючий та стимулюючий проліферацію клітин. Ця речовина не токсична ні для людини, ні для тварин. Встановлено, що алкалоїди, які містяться в коренях живокосту, не мають лікувальної дії, хоча у тварин помічено незначний депресивний вплив їх на центральну нервову систему.

Препарати коренів живокосту лікарського рідко застосовують самостійно, частіше їх використовують у суміші з препаратами інших рослин. Екстракти кореня живокосту входять до складу багатьох ліків, зокрема алантоїн — до складу мазей та лініментів. Відвар кореня рослини вживають при запальних процесах у шлунку та кишках, коли настає різка гіперемія та набряк слизових оболо-

нок, і навіть тоді, коли виникають атрофічні зміни слизової оболонки шлунка (у людей похилого віку). Досить ефективний він при виразковій хворобі шлунка та дванадцятипалої кишки. Сиропи живокосту вживають при запаленні слизової оболонки рота (особливо у дітей), горла та гортані.

Особливо широко застосовують живокіст лікарський у народній медицині. Здебільшого вживають настій його кореня на гарячому молоці. Напарюють у печі протягом 6—7 год, не доводячи до кипіння, оскільки внаслідок кипіння руйнуються слиз, дубильні речовини, летка олія і алантоїн, який стимулює ріст клітин і відновлення м'язових та кісткових тканин (О. П. Попов, 1965). Цей настій також вживають як обволікаючий і протизапальний засіб при всіх видах запалення, зокрема при туберкульозі легень.

Водним настоєм кореня живокосту користуються для полоскання горла і рота. Як в'яжучий засіб його вживають при тривкій діареї; для поліпшення обміну речовин — при фурункулах, виразках і абсцесах (зовнішньо і внутрішньо), при хворобах нирок.

Порошком кореня рослини посипають кровоточиві рани. Сік і порошок кореня та стебла живокосту спиняють носову кровотечу, якщо їх на ватці ввести у ніс. При переломах, туберкульозі кісток хворі місця обкладають потовченою масою свіжого кореня живокосту або цією масою, змішаною з такою ж кількістю топленого несоленого свинячого сала (болезаспокійливою маззю). На рани, запалені суглоби, ушкоджені кістки, забиті місця, синяки накладають кашу, зварену з подрібнених коренів рослини,— сприяє регенерації тканин (О. П. Попов, 1965; І. М. Соломченко, 1968). При цьому ще користуються сумішшю розмеленого на борошно кореня і меду (порівну взятих). Вживають по 1 чайній ложці, запиваючи водою, тричі на день.

1. Дві чайні ложки свіжих коренів живокосту лікарського настояти протягом 8 год у $1^1/_2$ склянки остудженої кип'яченої води, процідити. Залишки коренів залити $1\,^1/_2$ склянки окропу, настояти півгодини, знову процідити. Обидва настої змішати. Вживати по півсклянки 4—6 разів на день перед їдою, ковтками (В. П. Махлаюк, 1967).

2. Одну частину свіжого або сухого кореня змішати з 2 частинами меду. Вживати по 1 чайній ложці тричі на день перед їдою протягом 7 днів (М. А. Носаль, 1965).

3. Три столові ложки коренів залити 0,5 л води і підігрівати протягом півгодини в закритому посуді на невеликому вогні, не доводячи до кипіння, настояти 4 год, процідити. Використовувати для ванн, обмивань та компресів.

4. Дві столові ложки подрібнених свіжих коренів живокосту розтерти з 2 столовими ложками свинячого несолоного смальцю. Використовувати як мазь.

128. TANACETUM VULGARE L.— пижмо звичайне

Російська назва — пижма обыкновенная

Багаторічна запашна трав'яниста рослина з родини складноцвітих. Стебло пряме, заввишки до 1—1,5 м, у верхній частині розгалужене. Листки чергові, перисторозсічені, з довгастими ланцетними пилчастими частками. Квітки яскраво-жовті, трубчасті, зібрані у півкулястий кошичок, на верхівках стебла утворюють ве-

лике щитковидне суцвіття. Цвіте рослина в червні — вересні. Росте уздовж шляхів, на межах, сухих луках, по берегах річок, на парових полях, у посівах. Поширена по всій території СРСР.

Сировина. З лікувальною метою використовують квіткові кошички без квітконіжок. Сушать надворі в затінених місцях, у приміщеннях, що добре провітрюються, на горищах при температурі 25—30 °С, щоб не пересушити і не допустити осипання квіток. Зберігати суху сировину слід у паперових мішках або ящиках.

Рослина заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. Квітки пижма звичайного містять танацетову, ґалусову та інші органічні кислоти, гірку речовину панацетин, дубильні речовини, смолу, цукор, камедь, жирну й ефірну олії, барвні та екстрактивні речовини. В ефірній олії є туйон, кетон, камфора, туйол, борнеол і пінен. Рослина отруйна.

Дія: жовчогінна, тонізуюча.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Настій квіткових кошичків пижма збуджує апетит, посилює секрецію травних залоз, поліпшує процес травлення, активізує жовчовиділення й потовиділення, уповільнює серцевий ритм і підвищує артеріальний тиск. Цей настій має жарознижуючу, протиспазмолітичну, протизапальну, знеболюючу, протимікробну, ранозагоювальну, протиглисну та інсектицидну властивості. Його застосовують при жовтяниці, виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки, гастриті, особливо гіпоацидному, як протиглисний чинник при круглих глистах (аскаридах, гостриках) і для регулювання циклу менструації.

Крім того, пижмо застосовують при поліартриті, подагрі, головному болю, запамороченні, епілепсії, асциті, анемії та розладах діяльності серцево-судинної системи.

У науковій медицині препарати пижма звичайного використовують як глистогінний засіб. При цьому їх суворо дозують, оскільки рослина отруйна.

Останніми роками одержано препарат квіток пижма — сухий екстракт, що знижує артеріальний тиск, розширює кровоносні судини і знімає спазми. При діареї і метеоризмі препарат діє ефективніше, ніж карболен. Він позбавлений ефірної олії, отже, неотруйний.

Одержано позитивні наслідки при лікуванні гепатиту і холециститу (зокрема, лямбліозного) настоєм 10—16 г квіток пижма на 1 склянці окропу, який призначали хворим по 3—5 чайних ложок тричі на день за півгодини до їди. Дітям 5 % відвар рослини давали по 1 десертній або 1 столовій ложці, залежно від віку. 5 % настій квіток при вживанні (по 70—105 мл двічі-тричі на день) сприяв рубцюванню виразок шлунка та дванадцятипалої кишки.

Застосовують також 10 % настойку квіток рослини на білому вині — по 1 столовій ложці через кожні 2 год (О. Я. Губергріц, М. І. Соломченко, 1968).

Зовнішньо настої квіткових кошичків і листків застосовують для знеболення при подагрі, суглобовому болю, забитті та як ранозагоювальний засіб (готують теплі ванни і компреси). Місцеві ванни з настою пижма використовують при судорогах м'язів ніг.

Рослина вивчається як протипаразитичний засіб. Встановлено, наприклад, що квітки і листки цієї рослини за 15 хв цілком паралізують мух.

1. Rp.: Pulv. Tanaceti vulgaris 0,5
D. t. d. № 12
S. По 1 порошку тричі на день при аскаридах

2. Rp.: Inf. flores et fol. Tanaceti 10,0 : 200 ml
DS. По 1 столовій ложці тричі на день як в'яжучий засіб

3. Rp.: Inf. herbae Tanaceti 20,0 : 200 ml
DS. По 1 столовій ложці тричі на день при аскаридах і гостриках

4. Rp.: Flores Tanaceti 10,0
Herbae Hyperici 15,0
Fol. Menthae piperitae 25,0
Rad. Taraxaci
Flores Calendulae aa 15,0
M. f. species
DS. Дві столові ложки суміші залити 2 склянками води, кип'ятити 20 хв, процідити, охолодити. Пити відвар по півсклянки тричі на день за півгодини до їди при холециститі

129. **TARAXACUM OFFICINALE WEB.**— кульбаба лікарська
Російська назва — одуванчик обыкновенный

Багаторічна трав'яниста рослина з родини складноцвітих з білим молокоподібним соком. Корінь товстий, прямовисний, переходить у коротке гіллясте кореневище. Листки ланцетовидні, звужені до основи, зубчасті. Квіткове стебло (стрілка) заввишки 15—20 см, порожнисте, на верхівці має один великий квітковий кошик з численними язичковими яскраво-жовтими квітками. Росте кульбаба лікарська на луках, у полях, лісах, садках, обабіч шляхів, на смітниках. Цвіте з квітня до вересня.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують корені кульбаби лікарської. Їх викопують восени, коли в'яне листя, або навесні — до цвітіння рослини. Викопані корені очищають від землі, миють і сушать, попередньо прив'яливши протягом кількох днів на сонці, поки не припиниться виділення молочного соку з кори. Сушать корені кульбаби у теплому добре провітрюваному приміщенні або на селянській печі, розіклавши тонким шаром.

Рослина заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. Корені кульбаби лікарської містять тритерпенові сполуки (тараксастерол, тараксерол, гомотаксастерол, амірин, андростерол), стерини (ситостерин, стигмастерин), а також холін, тараксол, цукор (левульозу), нікотинову кислоту, нікотинамід, каучук (близько 3 %), смоли і віск. В них дуже багато, особливо восени, інуліну (близько 40 %).

У суцвіттях і листках рослини є каротиноїди (тараксантин, флавоксантин), лютеїн і віолоксантин, тритерпенові спирти (арнідіол, фарадіол), а також вітаміни B_2 і С.

Дія: жовчотворна, діуретична, антигістамінна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Екстракти коренів кульбаби лікарської стимулюють жовчотворну функцію печінки і одночасно поліпшують відток жовчі до жовчного міхура та дванадцятипалої кишки. Ці властивості рослини підтверджено в експериментах на тваринах та у клінічних умовах. Фармакологічна дія екстрактів найбільш виражена у людей з явищами печінкової недостатності, що поєднується із зниженим жовчотворенням. Вони посилюють виділення жовчі у межах фізіологічних норм, що, очевидно, зумовлено тим, що ці препарати виявляють протиспастичний вплив. Сечогінна дія рослини слабка, але цілком достатня у таких хворих при явищах олігурії чи навіть анурії з набряками для відновлення діурезу. Кульбаба лікарська викликає виділення шлункового соку, а отже, поліпшує травлення та засвоєння харчових компонентів. Препарати кульбаби також зменшують вміст цукру в крові на початкових стадіях цукрового діабету. Вони є цінними лікарськими засобами при жировій інфільтрації печінки.

Корінь і траву кульбаби застосовують для лікування захворювань печінки, жовчного міхура, жовчнокам'яної хвороби, жовтяниці, гастриту, коліту, запору; як засіб, що збуджує апетит, поліпшує травлення, а також при геморої. Відвар її коренів тонізує організм, посилює лактацію, поліпшує обмін речовин при шкірних хворобах (висипах, фурункулах) і являє собою легкий послаблюючий засіб. Рослина має жарознижуючу, потогінну та протиглисну властивості. Настій її листків знімає навіть інтоксикацію, викликану укусами змій. Препарати кульбаби лікарської мають також заспокійливу та снотворну властивості (В. П. Махлаюк, 1967). При легеневих хворобах вони — найкращий відхаркувальний засіб.

Свіжі листки і сік кульбаби лікарської застосовують для лікування атеросклерозу, анемії, скорбуту.

Корінь кульбаби лікарської використовують ще при хворобах селезінки з млявим перебігом, захворюваннях нирок і сечового міхура, при нирковокам'яній хворобі.

Авіценна застосовував свіжий сік кульбаби лікарської для усунення застійних явищ у воротній вені та лікування набряків, молочним соком рослини він виводив більма, а на місце укусу скорпіона накладав компрес із свіжої рослини (Н. Г. Ковальова, 1971).

У китайській народній медицині всі частини кульбаби використовують як жарознижуючі та потогінні засоби; при укусах змій; нестачі молока у жінок, що годують дітей груддю; запаленні лімфатичних вузлів.

Наукова медицина корені і траву кульбаби лікарської рекомендує для збудження апетиту та поліпшення діяльності травного каналу. Корені кульбаби входять до складу шлункового, апетитного і сечогінного зборів.

130. **THERMOPSIS LANCEOLATA R. BR.**— термопсис ланцетовидний

Російська назва — термопсис ланцетовидный

Багаторічна трав'яниста рослина з родини бобових. Зустрі-

чається у Сибіру, на Далекому Сході, в республіках Середньої Азії, рідше на Кавказі. Стебло прямостояче, гіллясте, з дрібними білуватими волосками на ньому, заввишки близько 15—25 см. Листки трійчасті, довгі, сіруват-зеленого кольору, гладенькі зверху й волохаті знизу. Квітки жовті, зібрані кільцями у верхівкових китицях. Приквітки довгасто-яйцевидні, чашечка волохата. Кореневище довге, гіллясте. Плід — довгастолінійний біб. Насіння зеленкувато-чорне, блискуче, кулясто-яйцевидне. Росте рослина на вогких луках, у низинних солонцюватих місцях, степах, долинах, часто зустрічається як бур'ян у посівах.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують траву і стигле насіння термопсису ланцетовидного. Збирають надземну частину, зрізуючи стебло з листками і квітками під час цвітіння рослини (у червні-липні). Сушать зразу після збирання у приміщенні, що добре провітрюється. Насіння заготовляють у вересні і жовтні. Зібрані боби обмолочують, очищають від домішок (М. С. Харченко і співавт., 1981).

Рослина заготовляється й відпускається аптеками.

Хімічний склад. Термопсис ланцетовидний містить алкалоїди термопсин, гомотермопсин, пахікарпін, анагірин, метилцитизин, сапоніни, дубильні речовини, смоли, слизи, аскорбінову кислоту, складний ефір термопсиланцин.

Дія: відхаркувальна, знеболююча, протиглисна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Основна лікувальна дія термопсису ланцетовидного — відхаркувальна. Крім того, завдяки двом алкалоїдам з п'яти — цитизинові та метилцитизинові — ця рослина збуджує дихання й підвищує артеріальний тиск. У великих дозах її препарати викликають блювання.

У науковій медицині використовують настій термопсису, сухий екстракт, порошок і таблетки, виготовлені з його трави. Виробляється спеціальний препарат з термопсису для введення в вену — цититон. Його застосовують для збудження дихання й підвищення артеріального тиску. Сухий екстракт, порошок і таблетки вживають при кашлі, для полегшення виділення харкотиння при хронічному бронхіті, крупозному запаленні легень, для збудження дихання й підвищення артеріального тиску, а також для посилення виділення шлункового соку та щоб викликати блювання.

У народній медицині препарати термопсису ланцетовидного здавна застосовують при пневмонії, бронхіті, грипі та головному болю. Їх вважають добрим глистогінним і протипаразитарним засобом (О. П. Попов, 1965).

131. **THLASPI ARVENSE L.**— талабан польовий (ярутка польова)

Російська назва — ярутка полевая

Однорічна трав'яниста рослина з родини хрестоцвітих, заввишки 15—50 см, стебло прямостояче. Стеблові листки сидячі, продовгуваті, при основі стрілоподібнозубчасті. Прикореневі листки продовгувато-овальні. Квітки дрібні, з чотирма пелюстками, зібрані у китиці. Плоди — округлі сплющені стручечки з крилатим кілем і багатьма оліїстими насінинками. Цвіте з травня до серпня. Росте

рослина як бур'ян у посівах та поблизу жител, інколи біля доріг, на лісових галявинах. Поширена майже по всій території СРСР.

Сировина. З лікувальною метою застосовують усю надземну частину талабану польового (стебла, листки, квітки, плоди). Траву і листки збирають у травні — серпні. Сушать на горищі або надворі у затінених місцях. Висушену сировину подрібнюють і зберігають у щільно закритих паперових мішках.

Для медичного використання талабан польовий не заготовляється.

Хімічний склад рослини не вивчений. Талабан гіркий на смак, має специфічний запах, що нагадує запах редьки, гірчиці.

Дія: протизапальна, в'яжуча, протимікробна та загальнозміцнювальна, сечогінна і потогінна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Талабан польовий посилює потовиділення та сечовиділення, розріджує густе слизисте харкотиння, понижує кислотність шлункового соку, прискорює і активізує менструальний цикл у жінок. Рослина також має протискорбутну, в'яжучу, ранозагоювальну та протимікробну властивості.

Препарати талабану польового збуджують і стимулюють статеву функцію у чоловіків. У минулому рослину застосовували як протиотруту для виведення токсичних речовин з організму з потом.

Настій трави талабану використовують для ванн, обмивань та примочок при нагноєних ранах, виразках. Свіжі подрібнені листки його прикладають до ран і виразок для очищення їх від гною та для прискорення епітелізації.

Настій готують так. 1—1,5 столової ложки сухої трави з квітками, стручками й насінням настоюють 4 год на 1 склянці окропу у закритому посуді і проціджують. П'ють по 1 чайній ложці 4—5 разів на день.

Для стимуляції статевої функції у чоловіків вживають подрібнений порошок листків і плодів талабану з насінням по 0,3 г 4 рази на день.

132. **THYMUS SERPYLLUM L.**— чебрець звичайний

Російська назва — чабрец обыкновенный (тимьян ползучий)

Дрібний напівкущик з родини губоцвітих заввишки 5—15 см, з дерев'янистими стовбурчиками. Від стовбурчиків відходять подекуди вертикальні трав'янисті квітконосні та безплідні пагони. Листки черешкові, еліптичні або довгасті. Квітки яскраві, лілово-рожеві. Плоди короткоеліптичні, темно-бурі. Цвіте рослина з червня до вересня і має сильний аромат. Чебрець поширений на відкритих горбистих місцях, на луках, лісових галявинах.

Сировина. Для виготовлення ліків збирають траву чебрецю з квітками у період цвітіння рослини. Зрізують верхні тонкі частини стебел разом з листками і квітками. Сушать на горищі або в приміщенні, що добре провітрюється. Після сушіння дерев'янисті корені і стебла відкидають. Суха трава має приємний аромат, на смак гіркувата, трохи пекуча. Зберігають її у щільно закритих ящиках або в паперових мішках.

Рослина заготовляється й відпускається аптеками.

Хімічний склад: ефірна олія (близько 0,5—10 %), дубильні та гіркі речовини, серпілін, камедь, смоли, флавоноїди, яблучна, урсолова та оманолова кислоти і мінеральні солі До складу ефірної олії входять тимол (близько 30 %), карвакрол (близько 20 %), цимол-терпінеол, борнеол та інші речовини.

Дія: антисептична, болезаспокійлива.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Фенольні сполуки чебрецю — тимол та його ізомер карвакрол, що міститься в ефірній олії рослини, мають сильно виражену антисептичну властивість. До відкриття антибіотиків та інших сильнодіючих синтетичних антисептиків, що використовуються у медицині, карвакрол вважався найефективнішим антибактеріальним чинником. Його використовують для місцевого знеболення у стоматології.

У науковій медицині препарати чебрецю застосовують в основному як відхаркувальний, седативний, антисептичний та протисудорожний засіб, а також як болезаспокійливий при радикуліті і невриті.

Чебрець звичайний виявляє й загальнозміцнювальну дію на організм, особливо при інтенсивній розумовій праці, безсонні, скорбуті (вживають відвар, екстракти й настойку). Настій 4 частин чебрецю звичайного, 1 частини полину гіркого і 1 частини золототисячника звичайного застосовують по 1 столовій ложці тричі на день для лікування від алкоголізму. Строк лікування — 2—3 міс.

Враховуючи антисептичну, болезаспокійливу та седативну дію препаратів чебрецю, їх досить широко й успішно застосовують при запальних процесах у сечовивідних органах: гострому і хронічному пієліті та пієлонефриті, нічному мимовільному сечовиділенні.

Із трави чебрецю в суміші з кореневищами аїру тростинного та молодими шишками сосни, взятими порівну, готують настій. Беруть 15 г цієї суміші на 1 склянку окропу, настоюють у духовці 2 год, проціджують і вживають по чверть склянки 3—4 рази на день після їди при нічному нетриманні сечі. Лікування проводять 2—3 міс.

У народній медицині настій трави чебрецю звичайного вживають всередину як відхаркувальний та протизапальний засіб при гострому бронхіті, туберкульозі легень та інших захворюваннях дихальних шляхів. Його також застосовують при безсонні у дорослих та дітей, задишці, бронхіальній астмі, виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки та інших шлунково-кишкових захворюваннях, метеоризмі, геморої, захворюваннях суглобів, паралічах, при гінекологічних хворобах, інвазії стьожковими гельмінтами і як сечогінний, потогінний та депуративний засіб.

С. А. Томілін (1959) рекомендує як відхаркувальний та заспокійливий засіб при коклюші настій 1 столової ложки суміші трави чебрецю (20 г), фіалки запашної, багна болотяного, листків омели білої та підбілу звичайного, квіток глоду колючого (по 10 г) на 1 склянці окропу. Настій випивають протягом дня за 5—6 разів.

При крижово-поперековій невралгії настій 20 г чебрецю на 1 л окропу, нагрітий до кипіння і остуджений, призначають пити теплим по півсклянки 4 рази на день дорослим та по 1 десертній ложці дітям.

Ванни та компреси з настою рослини, а також подушечки з трави для припарок вживають як знеболюючий засіб при суглобовому ревматизмі, паралічі, забитті та набряках. Настоєм трави чебрецю миють голову при стійкому головному болю, себореї, ним полощуть рот при неприємному запаху. Траву рослини використовують також для освіжаючих ароматних ванн.

З чебрецю виготовляють препарат пертусин, який вживають при гострому та хронічному бронхіті і коклюші.

1. При гастриті та ентериті настоюють 1 столову ложку суміші трави чебрецю (10 г), листків меліси лікарської (40 г), трави маренки запашної (50 г), листків суниць лісових або полуниць (100 г) на 1,5 склянки окропу, проціджують. Настій п'ють по півсклянки тричі на день.

2. При запаленні дихальних шляхів заварюють 1 столову ложку суміші трави чебрецю звичайного (25 г), листків підбілу звичайного (20 г), квіток первоцвіту весняного (30 г) у 2 склянках води, настоюють 3—4 год, проціджують. Настій п'ють по 2 столові ложки через кожні 2—3 год.

3. При рахіті, скрофульозі та порушенні обміну речовин у дітей 60 г квіток і листків чебрецю звичайного або материнки звичайної настоюють 20 хв на 5 л окропу і цей настій додають до повної ванни. Такі ванни рекомендується приймати двічі на тиждень.

4. Rp.: Inf. herbae Serpylli 15,0 : 180 ml
DS. По 1 столовій ложці тричі на день

5. Rp.: Extr. Serpylli fluidi 20 ml
Sir. Althaeae 10 ml
MDS. По 1 чайній ложці тричі на день дітям при кашлі

133. TILIA CORDATA MILL.— липа серцелиста

Російська назва — липа сердцелистная

Довговічне дерево з родини липових до 25 мм заввишки. Листки серцеподібні, дрібнозубчасті, з загостреною верхівкою. Квітки блідо-жовті, зібрані в пазушні напівзонтики, сидять на спільному стебельці. При кожному суцвітті є ланцетовидний зрослий з квітконосом приквітковий листок, який зберігається й при плодах. Плід — горішкоподібний, рудуватоповстистий. Цвіте дерево в червні-липні. Зустрічається в лісовій та лісостеповій зонах європейської частини СРСР, на Кавказі та у Західному Сибіру.

Сировина. З лікувальною метою використовують липовий цвіт (суцвіття разом з приквітками). Збирають його у червні-липні, коли більша частина квіток розкрилась, а менша — ще в бруньках. Сушать, розстеливши тонким шаром на вільному повітрі під накриттям або на горищі.

Заготовляється й відпускається аптеками.

Хімічний склад: ефірна олія (близько 0,05 %), до складу якої входить сесквітерпеновий спирт; фарнезол; флавоновий глікозид гесперидин, глікозид тіліацин; сапоніни; гіркі й дубильні речовини; каротин; аскорбінова кислота, слиз; віск; фітонциди.

Дія: потогінна, жарознижуюча, бактерицидна, сечогінна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. У науковій медицині липовий цвіт (часто наполовину з малиною) використовують як потогінний засіб.

Квітки з приквітковими листками мають сильну потогінну, спазмолітичну та секретолітичну дію, а також виявляють жарознижуючий та протизапальний вплив. Через те що липовий цвіт містить слиз, він заспокоює біль і діє протисудорожно. Квітки липи серцелистої додають до рослинних сумішей, якими лікують хвороби шлунка, печінки, кишок, сечового міхура, нирок, сечокам'яну хворобу, усувають біль і різь у животі, а також застосовують при поліартриті.

Найчастіше з липового цвіту готують чай. Для цього на 1 склянку окропу беруть 1 столову ложку квіток і настоюють 10 хв. Відвар 20 г квіток липи у 1 склянці води вживають по півсклянки на ніч як потогінне. З цією ж метою 1,5 столової ложки дрібно порізаних квіток заварюють в 1 склянці окропу й настоюють протягом 20 хв, проціджують, підсолоджують медом або цукром. П'ють настій також по півсклянки на ніч. Для полоскання в 1 склянку відвару додають 5 г очищеної солі.

Як потогінні і жарознижуючі ліки М. С. Харченко із співавторами рекомендують (1981) настій 2 столових ложок подрібнених квіток липи на 1 склянці окропу. Пити настій слід теплим по 1—2 склянки на ніч. Замість нього можна вживати настій 1 столової ложки суміші (по 1 столовій ложці) липового цвіту, ягід малини, листків підбілу звичайного, кори верби білої і насіння анісу на 2 склянках окропу по 1 склянці. Як потогінний засіб ще п'ють настій 1 столової ложки суміші липового цвіту, бузини чорної, квіток глоду криваво-червоного і ромашки лікарської (по 1 столовій ложці кожного) на 1 склянці окропу. Вживають по 2 столові ложки 5—6 разів на день.

При гострих захворюваннях дихальних шляхів як відхаркувальний та пом'якшувальний засіб п'ють теплий відвар 3 столових ложок суміші липового цвіту, кореневищ і квіток бузини чорної, листків підбілу звичайного і квіток дивнни скіпетровидної (по 2 столові ложки кожного) у 3 склянках окропу. Вживають по 1 склянці на ніч.

Липовий чай рекомендують пити тривалий час хворим на атеросклероз. Квітки липи додають до суміші лікарських рослин, яку застосовують для лікування цукрового діабету.

З вугілля липового дерева готують порошок, який вживають по 3—4 чайні ложки на день при діареї, метеоризмі, відрижці, дизентерії. Розтерті до консистенції тіста бруньки або мезгу з камбію кори липи (також розварену молоду кору) прикладають на обпечені місця, гемороїдальні вузли, абсцеси. З них роблять компреси при маститі і подагрі. Спорошковане та розтерте в оцті насіння липи вживають при кровотечі з ран, носа, рота тощо.

Rp.: Flores Tiliae cordatae
Herbae Violae tricoloris aa 20,0
Flores Sambuci nigrae
Sem. Foeniculi aa 10,0
M.f. species
DS. Одну столову ложку збору настояти 2 год на 1 склянці води, прокип'ятити 3—5 хв, настояти ще 15 хв, процідити. Весь настій випити теплим за кілька разів при бронхіті, трахеобронхіті

134. **TRIFOLIUM PRATENSE L.**— конюшина лучна

Російська назва — клевер луговой

Дворічна або багаторічна трав'яниста рослина із складеними трійчастими листками та еліптичними прилистками. Стебло пряме, заввишки 20—40 см. Квітки блідо-червоні або темно-пурпурові, зібрані у формі кулястих голівок-суцвіть, оточених знизу верхівковими листками. Росте рослина на луках, полях (у дикому стані), в лісах.

Сировина. З лікувальною метою використовують квітки конюшини лучної. Збирають суцвіття разом з верхівковими листочками під час повного цвітіння рослини (у травні — липні) і сушать під накриттям, на горищі або у приміщенні, що добре провітрюється.

Рослина для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад. Конюшина лучна містить глікозиди трифолін та ізотрифолін, ефірну і жирну олії, аскорбінову кислоту, каротин.

Дія: відхаркувальна, сечогінна, потогінна, протизапальна та антисептична.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Настій та відвар висушених суцвіть конюшини у народній медицині вживають при анемії, легеневих хворобах, гарячці, захворюваннях верхніх дихальних шляхів, малярії, скрофульозі, дисменореї, хронічному рецидивуючому ревматизмі. Ці препарати використовуються як пом'якшувальний, протизапальний та болезаспокійливий засіб для припарок — при абсцесах, опіках та болю в суглобах. Подрібнені листки конюшини прикладають до гнійних ран і виразок як протизапальний, антисептичний і ранозагоювальний засіб.

Для полегшення відхаркування і посилення виділення сечі п'ють по 1 столовій ложці 3—5 разів на день відвар 2 столових ложок квіток конюшини в 1 склянці води.

135. **TROPAEOLUM MAJOR L.**— красоля велика (настурція)

Російська назва — настурция большая

Однорічна трав'яниста рослина з родини красолевих. Стебло гіллясте, трохи витке, до 2 м завдовжки. Листки чергові, з довгими черешками й щитковидними пластинками. Квітки неправильної форми, оранжевого кольору, з криваво-червоними смужками. Чашечка забарвлена в червонуватий колір, п'ятироздільна, зі шпорою біля основи, з п'ятьма пелюстками. Плід розпадається на три однонасінні часточки, що мають м'ясистий зморшкуватий оплодень. Рослину вирощують як декоративну.

Сировина. З лікувальною метою використовують висушені квітки, листки та плоди красолі.

Рослина для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад. Красоля велика містить глікозид (ізосульфановий) трепсолін, який за хімічною будовою наближається до глікозидів, що є в капусті, редьці, хроні та гірчиці. Крім того, в ній багато аскарбінової кислоти, каротину.

Дія: протискорбутна, сечогінна й депуративна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Досліджено чотири фракції ефірної олії красолі. Одна з них, виділена вакуумвозгонкою, виявилась фармакологічно активною. Її названо

тропеоліном. Тропеолін являє собою рухому світлу рідину з різким специфічним запахом.

Тропеолін виявляє інотропну дію на серце, поліпшує вінцевий кровотік. Препарат призначали хворим з хронічною серцевою недостатністю, зумовленою атеросклерозом. Прийом 5—10 крапель через 2—3 хв знімав приступ стенокардії. Таким чином, тропеолін може бути віднесений до коронаролітичних засобів.

У народній медицині настої трави красолі великої застосовують для лікування скорбуту, анемії, шкірних висипів та нирковокам'яної хвороби.

Сік і відвар листків та квіток красолі використовують при лікуванні нирковокам'яної та жовчнокам'яної хвороб. З цією метою застосовують відвар трави красолі великої (100 г) і трави звіробою звичайного (80 г) у 0,5 л води. Відвар п'ють по 3 столові ложки тричі на день. Відвар 20 г красолі великої в 1 склянці води п'ють по 3 столові ложки тричі на день.

Народна медицина рекомендує пити сік красолі великої при хронічному бронхіті, а спиртову настойку суміші листків красолі великої і кропиви-жигавки — втирати в шкіру голови для посилення росту волосся.

Із свіжих молодих листків і квіток красолі готують вітамінний салат, а квіткові бруньки консервують в оцті як приправу до м'ясних страв.

Rp.: Herbae Tropaeoli 40,0
Herbae Hyperici 15,0
M. f. species
DS. **Дві столові ложки збору залити 1 склянкою окропу, кип'ятити 5 хв, настояти 20 хв і процідити. Випити за три рази**

136. **TUSSILAGO FARFARA L.**— підбіл звичайний (мати-й-мачуха)

Російська назва — мать-и-мачеха.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини складноцвітих. Росте як бур'ян у ярах, по ровах, а здебільшого по берегах річок, біля струмків, у хвойних лісах. Ранньої весни на стеблах рослини з'являються жовті кошички, що складаються із золотаво-жовтих язичкових і трубчастих квіток, які цвітуть до середини травня. Після відцвітання підбілу виростають довгочерешкові листки: зверху голі, зісподу — опушені.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують квітки і листки підбілу звичайного. Збирають квітки на початку цвітіння рослини, зрізуючи ножицями квіткові кошички біля основи. Листки зривають, коли вони ще порівняно малі, до половини черешка. Сушать квітки і листки на свіжому повітрі, на горищі, що добре провітрюється, розіклавши їх тонким шаром.

Рослина заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. Листки підбілу містять гіркий глікозид тусилягін, ситостерин, сапоніни, галову, яблучну і винну кислоти, полісахариди інулін і декстрин, слизисті речовини, дубильні речовини, каротиноїди, ефірну олію, аскорбінову кислоту. У квіткових кошичках

містяться фарадіол, арнідіол, тараксантин, стигмастерин, фітостерин, дубильні та барвні речовини, ефірна олія.

Дія: протизапальна, відхаркувальна і потогінна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Препарати підбілу звичайного добре заспокоюють кашель, розріджують харкотиння та слизисті виділення, зменшують запальні процеси у слизових оболонках, збуджують апетит, стимулюють секреторну діяльність залоз, мають пом'якшувальну, потогінну та жовчогінну властивості. Тому відвар і настій листків і квіток підбілу п'ють при захворюваннях органів дихання та дихальних шляхів, охриплості, бронхіті, бронхіальній астмі, а також при запальних процесах у слизовій оболонці шлунка і кишок, діареї, хворобах нирок і сечового міхура, набряках та скрофульозі.

У науковій медицині підбіл звичайний використовують мало, в основному як складову частину грудних чаїв. Настій листків сприяє відхаркуванню та розрідженню харкотиння, тому його вживають при кашлі різного походження.

У народній медицині підбіл вважають дуже цінною за цілющими властивостями рослиною і застосовують досить широко.

Найчастіше готують настій підбілу. На 1 склянку окропу беруть 1 чайну ложку листків або квіток і настоюють 10 хв. Підсолоджений медом або цукром настій п'ють по 2 склянки на день, ковтками.

При кашлі настоюють 1 столову ложку суміші листків підбілу звичайного, квіток бузини чорної, квіток дивини скіпетровидної, квіток липи, кореневищ пирію і коренів живокосту, взятих порівну, на 1 склянці окропу протягом 8 год. П'ють настій по чверть склянки 4 рази на день.

При хворобах печінки, висипах, плямах на тілі 1 столову ложку суміші квіток підбілу звичайного (10 г), трави рути запашної (6 г) і трави споришу звичайного (20 г) заливають 1 склянкою окропу, напарюють 10 хв. П'ють чай 3 склянки на день.

Добрий результат при сильному кашлі дає порошок листків підбілу звичайного з цукром. Свіжий сік з цукром (по 4 столові ложки на день) у народній медицині рекомендують вживати протягом тривалого часу хворим на туберкульоз легень.

При нежитю сирий сік підбілу втягують у ніздрі; змочені в ньому чисті марлеві тампони або розім'яті свіжі листки прикладають до гнійних ран, виразок, фурункулів.

Відвар і настій листків рослини використовують для обмивань, примочок і компресів при запаленні вен та шкіри, набряках, виразках та ранах. Настоєм листків при ангіні полощуть горло, а при запальних процесах товстої кишки його застосовують для клізми. Концентрованим відваром суміші взятих порівну листків підбілу і кропиви миють голову при лупі і свербежі шкіри та випаданні волосся.

1. Rp.: Dec. fol. Farfarae 20,0 : 200 ml
DS. Пити, як чай, через кожні 3 год

2. Rp.: Fol. Farfarae 100,0
DS. Одну столову ложку заварити, як чай, в 1 склянці води, остудити. Пити по 1 столовій ложці тричі на день

137. **URTICA DIOICA L.**— кропива дводомна

Російська назва — крапива двудомная

Багаторічна трав'яниста рослина з родини кропивових. Кореневище повзуче, з галузистими пагонами. Стебло пряме, чотиригранне, заввишки 30—150 см, вкрите жалкими волосками. Листки яйцевидно-ланцетні, шорстковолохаті, по краях крупнозубчасті, супротивні, довгочерешкові. Квітки дводомні, дрібні, жовтувато-зелені, зібрані пучками у гіллясті коловидні суцвіття; жіночі — звислі, чоловічі — прямостоячі. Плід — яйцевидний горішок. Цвіте рослина з середини червня до пізньої осені. Росте як бур'ян по засмічених місцях, на городах, у садках, попід тинами, на узбіччі шляхів. Райони поширення — вся територія СРСР, за винятком Крайньої Півночі.

Сировина. З лікувальною метою використовують листки, корені і насіння кропиви дводомної. Збирають листки у червні — серпні, зриваючи їх без стебел (тільки з рослин, що цвітуть) знизу, у напрямі до верхівки. Корені і насіння збирають восени. Сушать листки на свіжому повітрі у затінку, у приміщенні, що добре провітрюється, та на горищі. Зберігають у сухому місці в дерев'яних або картонних ящиках та паперових мішках.

Рослина заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. Кропива дводомна містить смолисті та дубильні речовини, слиз, лецитин, глікозид, що має властивості подразника шкіри, ензими (оксидазу, пероксидазу та хлорофілазу), органічні кислоти (мурашину та кремнеземову), мінеральні солі (15—19 %), в яких є кремнезем, залізо та солі калію і кальцію, редукційні цукри і каротин (10 мг%), аскорбінова кислота (0,1—0,2 мг%), вітамін К (близько 400 біологічних одиниць в 1 г), ситостерол, ксантофіл, хлорофіл (5—7 %). У жалких волосках рослини наявні гістамін та ацетилхолін.

Дія: сечогінна, кровоспинна, в'яжуча, секреторна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Експериментально доведено, що водний екстракт листків кропиви має досить виражену діуретичну дію. Ця властивість рослини підтверджується в клінічних умовах. Провідними речовинами, які посилюють діурез, є флавоноїди та гліколова і гліцеролова органічні кислоти. Препарати кропиви збуджують діяльність нирок.

Кропива надзвичайно широко використовується в науковій та народній медицині як кровоспинний засіб при маткових, гемороїдальних, легеневих, ниркових, шлунково-кишкових та носових кровотечах.

Відвари і настої її сприяють збільшенню концентрації гемоглобіну в крові, а також кількості еритроцитів. У клінічних умовах доведено, що кропива за лікувальними властивостями не поступається перед препаратами заліза, які вживають при анемії. Її препарати нормалізують процеси травлення, поліпшують ферментацію, регулюючи склад та кількість бактерійної флори в кишках.

Крім того, кропива належить до інсуліноподібних чинників. Під її впливом значно зменшується кількість цукру в сечі. Однак надмірне вживання її препаратів шкідливе: вміст цукру в сечі не знижується, а лише виділяється менше сечі.

Кропиву дводомну застосовують при нирковокам'яній хворобі, запальних процесах у сечовивідних шляхах, гепатиті, метрорагії, атонії травного каналу, анемії, ревматизмі, цукровому діабеті, діареї, запальних явищах в органах травлення, метеоризмі, геморої, гіповітамінозі.

Необхідно зауважити, що препарати листків кропиви, як дуже багатий на мінеральні солі засіб, можуть поповнювати нестачу різних мікроелементів у людському організмі і цим самим активізувати дію багатьох ензимів. Відвар коренів кропиви як в'яжучий чинник значно ефективніший від препаратів листків рослини. Особливо сильно діє він сечогінно та протизапально.

Для активізації основного обміну, підвищення тонусу матки, кишок, серцево-судинної системи і центру дихання, зменшення проявів атеросклерозу, для поліпшення травлення 1 столову ложку порошку суміші листків кропиви дводомної і трави деревію (по 10 г) заливають 2 склянками окропу, кип'ятять 10 хв, проціджують. П'ють відвар по півсклянки на ніч.

При хронічному запаленні нирок і нирковокам'яній хворобі рекомендується запарити 1 столову ложку суміші листків і кореня кропиви (по 50 г) та кореня солодцю голого (30 г) в 1 склянці окропу. Випивають цей чай за 3 рази.

При нирковокам'яній хворобі змішують 50 г насіння кропиви, 20 г лікоподію (спорів плауна булавовидного) і 30 г цукру, розтирають на порошок. Цю масу вживають по 1 чайній ложці тричі на день.

При хронічному гепатохолециститі застосовують порошок суміші листків кропиви дводомної, шавлії лікарської і подорожника ланцетолистого, взятих порівну. Вживають по 1 чайній ложці тричі на день.

Для відновлення порушеного обміну речовин в організмі (при фурункулах, висипах, екземах, свербежі) народна медицина рекомендує пити відвар листків або екстракт кропиви. Якщо при цьому зменшується сечовиділення й виникає запор, до листків кропиви треба додати таку саму кількість листків кульбаби й квіток терну. Дві столові ложки цієї суміші заварити у 2 склянках окропу, парити в духовці протягом 2—3 год. Пити напар по півсклянки тричі на день.

При сильних геморої́дальних болях беруть по 8 г листків кропиви дводомної і кори жостеру проносного на 1 л окропу, кип'ятять протягом 10—15 хв. Відвар п'ють по 1 склянці 4 рази на день.

Вживають відвар кропиви і як засіб, що регулює функціональну діяльність шлунка, та при дизентерії. В таких випадках до листків кропиви додають листки з стебел ожини (порівну) і заварюють 1 чайну ложку цієї суміші в півсклянки окропу. Після заварювання настій добре трохи попарити в духовці (О. П. Попов, 1965). П'ють по півсклянки тричі на день.

Препарати кропиви посилюють скорочення м'язу матки, одночасно зменшуючи кровотечу; сприяють нормалізації порушеного менструального циклу; діють протизапально у випадку гінекологічних захворювань (М. С. Харченко и співавт., 1971).

Кропива являє собою кровоспинний засіб не тільки при внутріш-

ній, але й при зовнішній кровотечі і добре діє як ранозагоювальний чинник, оскільки містить значну кількість вітаміну К, що сприяє зсіданню крові і припиненню кровотечі. Інфіковані рани швидше очищаються від гною і загоюються, якщо їх присипати порошком кропиви або прикладати до них свіжі листки рослини. Відвар усієї рослини застосовують для промивань та компресів при набряках. Висушені і розтерті на порошок листки кропиви використовують при носовій кровотечі, а соком свіжих листків виводять бородавки.

Настій кропиви дводомної широко використовують для втирання в шкіру голови з метою поліпшення росту та зміцнення волосся (В. П. Махлаюк, 1967). Для цього 1 столову ложку сухих листків кропиви дводомної настоюють 1 год на 1 склянці окропу. Частину настою рослини втирають у шкіру, а рештою споліскують волосся після миття.

Як вітамінний засіб 2 столові ложки суміші листків кропиви дводомної, ягід смородини чорної, шипшини коричної, коренеплоду моркви (по 1 столовій ложці кожного) настоюють на 2 склянках окропу. П'ють цей настій по півсклянки 3—4 рази на день. Готують також компоти і киселі з 2 столових ложок листків кропиви і 3 столових ложок подрібнених ягід горобини звичайної.

1. Rp.: Extr. Urticae dioicae fluidi 30 ml
DS. По 20 крапель з водою тричі на день

2. Rp.: Extr. Urticae dioicae fluidi
Extr. Millefolii aa 30 ml
MDS. По 40 крапель з водою 4 рази на день

3. Rp.: Inf. fol. Urticae dioicae 20,0 : 200 ml
DS. По 1 столовій ложці 4 рази на день

138. **VACCINIUM VITIS-IDAEA L.**— брусниця звичайна

Російська назва — брусника обыкновенная

Багаторічний вічнозелений кущик з родини брусничних заввишки до 30 см. Гілки округлі, густо вкриті білим пушком. Листки зверху темні, а знизу зелені з чорнуватими ямочками, із загнутими краями, товсті. Квітки білі або блідо-рожеві. Плоди — яскраво-червоні ягоди, на смак кислосолодкі. Цвіте брусниця в травні-червні. Плоди дозрівають у липні-серпні. Поширена брусниця в тундрі, по всій лісовій та чорноземній смугах нашої країни. На Україні росте у лісових районах та в Карпатах.

Сировина. З лікувальною метою використовують листки і ягоди брусниці. Збирають листки у період цвітіння рослини, а ягоди — влітку. Листки можна збирати і напровесні (з-під снігу). Висушені листки зберігають колір (не чорніють). Тримають сировину у темному сухому місці в добре закритих паперових мішках або картонних ящиках.

Рослина заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. У брусниці дуже багато дубильних речовин, є феноловий глікозид арбутин (5,5—7 %), незначна кількість метиларбутину, органічні кислоти (винна, дубильна, хінна, яблучна, елагова), інвертний цукор, гіркий глікозид ериколін, що гідролізує-

ться до глюкози та ерицинолу, вільні гідрохінон та ерицинол, смолисті речовини, до складу яких входять алкоголь, міристинова, пальмітинова та мелісова кислоти, ізокверцетин (0,5—0,6 %), мінеральні солі, фітостерол, урсол.

Дія: сечогінна, антисептична, солерозчинна, в'яжуча.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Глікозиди арбутин, гідрохінон, флавонол; дубильні речовини та винні кислоти підвищують діурез і дезинфікують сечовивідні шляхи. Особливо сильні антисептичні властивості мають бензойна кислота і фітонциди. Тому препарати, до яких входять екстрактивні речовини брусничних листків, застосовують при лікуванні пієлонефриту і циститу. Відвар листків брусниці застосовують при нирковокам'яній хворобі, подагрі, гострих та хронічних запальних процесах у сечовивідній системі, хворобах печінки, нічному нетриманні сечі, поліартриті.

Досвід народної медицини свідчить, що лікувальні властивості листків, ягід брусниці такі ж, як і листків мучниці звичайної. Відмінною особливістю є те, що листки та ягоди брусниці сприяють зменшенню кількості сечової кислоти.

Ягоди і листки брусниці звичайної — добрий протискорбутний засіб. Відвар її ягід гамує спрагу при гарячці. Брусничнa вода виявляє м'яку послаблюючу дію. Варена брусниця з медом дуже корисна при туберкульозі легень, зокрема при кровохарканні. Свіжу, квашену і варену брусницю рекомендують вживати при гіпоацидному гастриті, діареї, поліартриті, подагрі і як сечогінне (В. П. Махлаюк, 1967).

1. 15 г листків брусниці заварити в 3 склянках окропу, кип'ятити 5 хв. Відвар випити протягом дня за 3 рази при нирковокам'яній та жовчнокам'яній хворобах.

2. Суміш ягід і листків брусниці звичайної, трави звіробою звичайного (кожного по 1 столовій ложці) кип'ятити 10 хв у 3 склянках води, настояти 1 год, процідити. Вживати по півсклянки 5 разів на день, починаючи з 4 год, при мимовільному нічному сечовиділенні

3. Rp.: Dec. fol. Vitis-idaea 20,0 : 180 ml
DS. По 1 столовій ложці тричі на день при циститі

139. VALERIANA OFFICINALIS L.— валеріана лікарська

Російська назва — валериана лекарственная

Багаторічна трав'яниста рослина з родини валеріанових. Має багато видів і різновидів. Кореневище коротке, вертикальне, густо покрите численними буруватими коренями. Стебло пряме, циліндричне, борознисте, всередині порожнє, заввишки 0,7—1,5 м, вгорі гіллясте. Листки супротивні, непарнопірчастоскладні, при корені черешкові, верхні — сидячі. Квітки дрібні, неправильні, запашні, зібрані на верхівці стебла і гілок у напівзонтики, що являють собою великі суцвіття. Цвіте у червні — серпні. Плід — дрібна, довгасто-яйцевидна сім'янка. Росте на вологих луках, між чагарниками та по берегах річок. Поширена майже по всій території європейської частини Радянського Союзу.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують дворічні кореневища разом з коренями. Збирають напровесні або пізно восе-

ни. Старанно очищають від землі, миють у воді, прив'ялюють на повітрі, а потім сушать на печі або в сушарках.

Рослина заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. Кореневища та корені валеріани лікарської містять ефірну олію (0,5—2 %). Найбільше її в тонких коренях. У старих кореневищах переважає ізовалеріанова кислота. Головна складова частина ефірної олії — борніл ізовалеріанат, що являє собою складний ефір борнеолового спирту та ізовалеріанової кислоти.

До складу ефірної олії входять вільна ізовалеріанова кислота, борнеол, пінен, кампфен, терпінеол, лімонен, сесквітерпеновий спирт, кесиловий спирт, складні ефіри борнеолу, масляної, мурашиної та оцтової кислот.

Хімічний склад коренів валеріани ще недостатньо вивчений. Проте відомо, що крім згаданих речовин в них є алкалоїди валерин і хатинін, глікозид валерид, леткі основи, дубильні речовини, цукри. Діючою речовиною вважають ефірну валеріанову олію, яка складається з борнілізовалеріанату (валеріаноборнеоловий ефір), ізовалеріанової кислоти, терпенів та інших речовин, що мають своєрідний запах. До діючих сполук рослини також відносять алкалоїди, речовину перил-α-метил-кетон.

Дія: седативна, спазмолітична.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Препарати валеріани лікарської мають різноманітний вплив на організм. Цей вплив зумовлений комплексом наявних у рослині речовин. Валеріана заспокійливо діє на нервову систему при збудженні, безсонні, задишці, мігрені, при неврозах серцево-судинної системи, спазмах шлунка й кишок. Особливо активно вона регулює серцеву діяльність: як через центральну нервову систему, так і безпосередньо діючи на серцевий м'яз; поліпшує вінцевий кровообіг, посилює жовчовиділення. Досить ефективні препарати кореня валеріани при підвищеній функції щитовидної залози, як протисудорожний засіб при епілепсії, підвищеній збудності у період клімаксу.

Діючі речовини валеріани усувають несприятливі зміни в корі великого мозку при розумовій перевтомі, підвищують її функціональну діяльність (подібно до транквілізаторів).

Як седативний засіб галенові препарати валеріани досить ефективні при станах надмірного нервового збудження, відчуття тривоги, порушенні координації, утрудненні концентрації уваги, а також при повільному засипанні або й безсонні, зумовлених нервовим напруженням та нав'язливими думками. Такий же ефект валеріани спостерігається у випадках прискореного серцебиття, пульсації в скронях, головного болю і навіть запаморочення.

Для профілактики нервового зриву рекомендується вживати настій валеріани протягом кількох місяців. Чоловікам при цьому показаний так званий валеріановий лікер: 1 столова ложка настойки валеріани, наполовину розведена водою (на однорозовий прийом).

У народній медицині з кореня валеріани готують настій, відвар, настойку на горілці та порошки, які застосовують при іпохондрії, істерії, головному болю, мігрені, болю в ділянці серця, при епілепсії, нервовому чи фізичному тяжкому перевантаженні, нервовому збудженні.

Дітям при переляку дають по 7—10 крапель валеріанової настойки 5 разів на день, а при епілепсії їх купають через день у відварі кореня валеріани (О. П. Попов, 1965).

При функціональних захворюваннях нервової системи, явищах перевтоми, надмірній дратливості, радикуліті, тромбофлебіті, гіпертонічній хворобі і гіпотензії у дорослих готують відвар суміші трави чебрецю звичайного, шавлії лікарської, кореня валеріани лікарської, квіток нагідок лікарських і ромашки лікарської (взятих порівну). Беруть пригорщу цієї суміші на 2 л води, варять 30 хв і додають до повної ванни. Такі ароматичні ванни роблять двічі на тиждень.

Однак слід пам'ятати, що препарати валеріани лікарської при вживанні протягом тривалого часу і у великій кількості пригнічують процес травлення, викликають головний біль, нудоту, збуджують нервову систему і порушують діяльність серця.

Рослина входить до складу заспокійливого, шлункового, вітрогінного зборів та цілого ряду аптечних препаратів (кардіовалену, валокордіну тощо).

1. 10 г висушених подрібнених коренів і кореневищ валеріани лікарської залити 1 склянкою окропу, кип'ятити півгодини, настояти 2 год. Вживати настій по 1 столовій ложці 3—4 рази на день.

2. 10 г подрібнених коренів і кореневищ валеріани залити 1,5 склянки води кімнатної температури, кип'ятити 15 хв, охолодити. Вживати відвар по півсклянки тричі на день.

3. З коренів та кореневищ валеріани приготувати відвар. Насіння фенхелю (10 частин) кип'ятити півгодини і настояти 45 хв. Обидва відвари змішати. Вживати цю мікстуру по 1 склянці вранці і ввечері теплою.

4. Одну столову ложку суміші подрібнених коренів валеріани лікарської (1 частина), листків м'яти і вахти трилистої (по 2 частини) і хмелю звичайного (1 частина) залити 2 склянками окропу, настояти півгодини, процідити. Вживати цей чай по півсклянки двічі на день як заспокійливий засіб.

5. Rp.: Inf. rad. Valerianae 10,0 : 300 ml
Inf. herbae Leonuri 10,0 : 200 ml
MDS. По 1 столовій ложці 3—4 рази на день

6. Rp.: Inf. rad. Valerianae 6,0 : 180 ml
Sir. simplicis 20 ml
MDS. По 1 столовій ложці 3—4 рази на день

140. **VERBASCUM THAPSIFORME SCHRAD.**— дивина скіпетровидна

Російська назва — коровяк скипетровидный

Дворічна трав'яниста рослина з родини ранникових, заввишки 60—120 см. Листки великі, довгасто-еліптичні, зарубчасті. Уся рослина шерстисто-повстиста. Квітки жовті, 2,5—3 см у діаметрі, волотисті, по 3—4 в пучках, зібрані у густе верхівкове суцвіття. Запах свіжих квіток ніжний, сухі пахнуть медом. Цвіте у червні-липні.

Росте на сонячних пагорбах, біля доріг, на схилах залізничних насипів та на схилах високих берегів річок. Зустрічається рослина в Радянському Союзі майже повсюди, особливо на півдні.

Сировина. З лікувальною метою використовують квітки дивини,

віночки з тичинками, без чашечок. Зібрані віночки квіток рекомендується сушити швидко, в затемненому місці (на закритому горищі або на печі). Добре висушені віночки можна щільно спресувати й зберігати у паперових коробках.

Рослина для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад. Квітки дивини скіпетровидної містять слизисті речовини (близько 2,5 %), камедь, сапоніни, цукристі сполуки (близько 11 %), кумарин, бета-каротин, жовту барвну речовину альфа-кроцетин, флавоноїди, ефірну олію. Лікувальні властивості дивини зумовлені наявністю сапонінів та слизу.

Дія: пом'якшувальна, відхаркувальна та протиспазматична.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Дивину скіпетровидну як обволікаючий, знеболюючий та відхаркувальний засіб включено до грудного збору.

Її препарати вживають при запаленні слизових оболонок верхніх дихальних шляхів, кашлі, кровохарканні, бронхіті, емфіземі легень, коклюші, при захворюваннях травного каналу, запорі тощо. Вони послаблюють біль, зменшують судороги, набряки тканин. Дивина скіпетровидна має легку наркотичну дію.

Як рослина, що містить сапоніни й слиз, дивина скіпетровидна дуже сприятливо діє на організм людини у поєднанні (порівну) з квітками мальви лісової та листками підбілу звичайного. Добрі наслідки одержують при лікуванні препаратами квіток дивини захворювань печінки та селезінки. Вони допомагають у випадках патологічного схуднення або нервового виснаження (О. П. Попов, 1965). Ця властивість рослини має велике значення в педіатричній практиці. Так, відвар суміші 1 столової ложки квіток дивини скіпетровидної, квіток нагідок лікарських і ромашки лікарської (по 1 чайній ложці) дають дітям замість риб'ячого жиру. Цю суміш кип'ятять в 1 склянці води 5 хв, остуджують, проціджують. До відвару додають 1 столову ложку цукру і дають пити по 1 столовій ложці тричі на день при схудненні або нервовому виснаженні.

Проти кашлю у дітей готують такий сироп. 7,5 г квіток дивини скіпетровидної і стільки ж коренів алтеї лікарської заварюють у 250 мл окропу протягом 15—20 хв. До процідженого відвару додають 200 г цукру й кип'ятять, поки не вийде густий сироп. Дають дітям по 1 чайній ложці кілька разів на день.

Як потогінний засіб 1 столову ложку суміші (порівну) квіток дивини скіпетровидної, калачиків лісових, бузини чорної, липи серцелистої і сушених ягід малини парять півгодини у 2 склянках окропу. Напар випивають гарячим на ніч.

Спиртову настойку квіток дивини скіпетровидної використовують для натирань як знеболюючий чинник при болю в суглобах і особливо при невралгії. Квітковим порошком присипають тріщини, садна і рани, попередньо змазавши їх морквяним соком. Обварені окропом квітки дивини разом з листками подрібнюють і прикладають до опіків, запальних вогнищ і ран як протизапальний, знеболюючий та ранозагоювальний засіб. Відвар коренів використовують для сидячих ванн при защемленні гемороїдальних вузлів. Для цього 30—40 г коренів разом з листками і квітками запарюють у 5 л води протягом 1 хв, настоюють і охолоджують.

Квітки дивини скіпетровидної разом з травою череди трироздільної, чебрецю звичайного, шавлії лікарської, листками чорної смородини, сосновою хвоєю, коренями лопуха великого та дубовою корою використовують для ванн при скрофульозі.

Rp.: Flores Verbasci
Flores Althaeae
Flores Malvae vulgaris
Flores Stechados aa 20,0
M. f. species
DS. Одну столову ложку збору запарити в 1 склянці окропу, настояти і охолодити. Пити по чверть склянки тричі на день після їди

141. **VERBENA OFFICINALIS L.**— вербена лікарська (нехворощ суха)

Російська назва — вербена лекарственная

Багаторічна трав'яниста рослина з родини вербенових. Стебло заввишки до 1 м, прямостояче, вгорі галузисте, з шорсткими краями. Листки супротивні; середні — трироздільні, з нерівнозубчастими частками; верхні — довгасті, цілокраї. Квітки блідо-лілові, зібрані в рідкі колоски, вгорі — у велику волоть. Листки без запаху, на смак терпкі. Цвіте вербена з червня до вересня. Поширена по всій території України. Росте при шляхах, на сухих луках, узліссі, смітниках, у місцях руїн.

Сировина. З лікувальною метою використовують листки вербени, які збирають під час цвітіння рослини, зрізуючи всю її надземну частину. Сушать сировину на свіжому повітрі або у приміщенні, що добре провітрюється, на горищі. Зберігають у паперових мішках або дерев'яних ящиках.

Рослина для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад вербени лікарської вивчений мало. Відомо, що рослина містить вербеналін і вербенін, алкалоїди, слиз, гірку речовину, таніни, ефірну олію.

Дія: жовчогінна, протиалергічна, тонізуюча.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Вербена лікарська використовується лише в народній медицині. Згідно з даними М. А. Носаля (1958) і О. П. Попова (1965), відвар листків рослини вживають при хворобах печінки й селезінки, для поліпшення обміну речовин, при жовтяниці, розладах травлення, а також при атеросклерозі і тромбозі. Її препарати ефективні при виснаженні організму, кволості, анемії, мізерній менструації, бронхіті і як депуративний засіб при фурункулах та висипах.

Готують чай з вербени лікарської. На 1 склянку окропу беруть 1 чайну ложку подрібнених листків і настоюють 10 хв. П'ють чай по 1 склянці на день, ковтками. В суміші з коренем перстачу прямостоячого вербену використовують при анемії. По 1 чайній ложці обох компонентів беруть на 1 склянку окропу і настоюють. При атеросклерозі, тромбозі щогодини вживають по 1 столовій ложці напару 1 столової ложки листків вербени в 1 склянці окропу.

Для лікування хвороб шкіри як засіб, що зменшує запальні процеси та сприяє загоєнню ран і виразок, застосовують настій суміші

листків вербени лікарської, пелюсток троянди, дубової кори, трави хвоща польового (по 20 г), квіток ромашки лікарської і листків шавлії лікарської (по 10 г).

Rp.: Fol. Verbenae officinalis
Herbae Genistae tinctoriae aa 20,0
Rad. Taraxaci 15,0
Fol. Menthae piperitae 10,0
M. f. species
DS. Дві столові ложки суміші заварити у 2 склянках окропу, настояти 10 хв, процідити. Пити по півскляики тричі на день як жовчогінний і болезаспокійливий засіб

142. **VERONICA OFFICINALIS L.**— вероніка лікарська
Російська назва — вероника лекарственная

Багаторічна трав'яниста рослина з родини ранникових з повзучим, при основі гіллястим пухнастим стеблом. Листки звужені в короткий черешок, оберненояйцевидні, зубчасто-пилчасті. Багатоквіткові грона виростають з однієї пазухи двох супротивних листків. Квітки блідо-блакитні з ліловим відтінком, іноді білі. Рослина на смак терпка: свіжа — без запаху, висушена — ароматна. Цвіте у червні — серпні. Росте у світлих лісах, серед кущів, на узліссі, на вигонах, пасовиськах, попід огорожами.

Сировина. З лікувальною метою використовують надземну частину, яку збирають під час цвітіння рослини. Траву зрізають на висоті 5—10 см від землі. Сушать у сухих, теплих, добре провітрюваних приміщеннях або на горищі, розстилаючи тонким шаром на чистому папері або марлі. Сушити надворі, навіть у затінку, не рекомендується. Сировину зберігають у застелених папером дерев'яних ящиках, у сухих приміщеннях з доброю вентиляцією.

Для медичного використання рослина не заготовляється.

Хімічний склад вероніки лікарської достатньо не вивчений. Відомо лише, що трава її містить глікозиди аукубін і вероніцин, групу алкалоїдів, сапоніни, ефірні олії, гіркоти, дубильні речовини, аскорбінову кислоту і каротин.

Дія: анальгетична, протиспазматична, протизапальна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. У народній медицині крім вероніки лікарської (при її відсутності) застосовують її різновиди, що мають подібні лікувальні властивості: вероніку дібровну, вероніку широколисту, вероніку довголисту та вероніку сиву. Найчастіше використовують вероніку лікарську.

Настій вероніки лікарської має полівалентні властивості. Він сприяє видаленню слизистих виділень з дихальних шляхів (відхаркувальна дія), посилює апетит, стимулює діяльність залоз травного каналу, виявляє протизапальний, знеболюючий, протиспазматичний, антисептичний, антитоксичний, фунгіцидний, депуративний, кровоспинний та ранозагоювальний вплив. Його вживають при хворобах, викликаних простудою, бронхіальній астмі, охриплості, туберкульозі легень, гематурії, внутрішніх кровотечах, у клімактеричному періоді, при безсонні, нервовому виснаженні, ревматизмі. Особливо допомагає настій вероніки лікарської при висипах на

шкірі, екземі, піодермії. Досить добрий ефект цей препарат дає при хронічному гепатохолециститі, жовтяниці та сольовому діатезі. Ним здавна успішно лікують людей, які постраждали від укусів гадюк та скажених тварин.

Настій і відвар вероніки застосовують для обмивань і місцевих ванн при різних хворобах шкіри: вуграх, гнояках, сверблячих висипах, грибкових захворюваннях, пораненнях та опіках.

При висипах на шкірі, екземі, скрофульозі, грибкових ураженнях, піодермії п'ють настій суміші (по 1 чайній ложці) вероніки лікарської, фіалки триколірної і череди трироздільної на 1 склянці окропу. Вживають 4 склянки протягом дня, через 1 год після їди (протиалергічна дія).

При свербежі шкіри голови, відхідника, при короcті втирають у шкіру лінімент, виготовлений з 50 г сирого соку вероніки. Цей сік, витиснутий з розім'ятої свіжої рослини, заливають 50 г 90 % етилового спирту і настоюють на холоді 10 днів, потім фільтрують через вату, додають до нього ще раз 50 г такого ж спирту, ще раз фільтрують і у фільтрат додають 10 г перуваіанського бальзаму (М. А. Носаль, 1958).

1. Rp.: Inf. herbae Veronicae 10,0 : 200 ml
DS. По півсклянки тричі на день за 1 год до їди

2. Rp.: Herbae Veronicae 20,0
Herbae Chelidonii
Flores Chamomillae
Fol. Trifolii pratensis aa 30,0
M. f. species
DS. Одну столову ложку суміші заварити в 1 склянці води, процідити. Пити чай вранці і ввечері по 1 скляці при циститі

143. **VIBURNUM OPULUS L.**— калина звичайна

Російська назва — калина обыкновенная

Кущ або невелике дерево з родини жимолостевих заввишки до 5 м. Росте по лісах і чагарниках помірної зони Радянського Союзу, в тому числі й всюди на Україні, а також на Кавказі, в Сибіру, по всій території Західної Європи, в Японії, Монголії та в помірній зоні Північної Америки.

Листки трилопатеві, гілки голі. Суцвіття негусте, віночки білі. Плоди ягодоподібні, овальні, яскраво-червоні, з однією кісточкою. Запах слабкий, неприємний. На смак ягоди і кора гіркі, терпкі. Кора має зеленкувато-сірий колір.

Сировина. З лікувальною метою використовують кору та ягоди калини. Кору збирають з молодих стовбурів і гілок напровесні і на початку літа (у квітні — червні) — у період руху соків. Сушать на свіжому повітрі або у приміщенні, що добре провітрюється, чи в сушарках при температурі 40—45 °С.

Кора та ягоди калини звичайної заготовляються і відпускаються аптеками.

Хімічний склад. Кора калини містить глікозид вібурнін (1—2 %), дубильні речовини, флобафен, фітостерин, фітостеролін,

мірициловий спирт, смоли (близько 6,5 %) і органічні кислоти — мурашину, оцтову, ізовалеріанову, капронову, каприлову, масляну, лінолеву, церотинову, пальмітинову.

До складу плодів входять цукри, дубильні речовини (близько 3 %), органічні кислоти (близько 3 %) — ізовалеріанова та оцтова і аскорбінова кислота.

Дія: кровоспинна, протизапальна, заспокійлива, протиспазматична.

Сік ягід калини має гіпотензивну, сечогінну та тонізуючу властивості.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Кора калини звичайної посилює тонус мускулатури матки і має судинозвужувальну здатність. Ця властивість її пов'язана з наявністю глікозиду вібурніну.

Спиртовий екстракт калини та її відвар — добрі кровоспинні засоби, особливо при кровотечах, пов'язаних з клімаксом, при вагітності та порушенні менструального циклу. Відвар допомагає при носовій кровотечі.

Найчастіше кору калини застосовують у гінекологічній практиці. Її відвар діє як гемостатичний, антисептичний та болезаспокійливий засіб при менорагії, при загрозі аборту і початкових ознаках периметриту при ньому.

Настій квіток калини вживають при болю і спазмах у травному каналі, при діареї, дисменореї і як діуретичний засіб (Д. Йорданов і співавт., 1963).

Крім кори калини цілющі властивості мають її плоди, які збирають після заморозків, тобто тоді, коли вони набувають солодкого смаку. Ягоди калини вживають як потогінний, послаблюючий та блювотний засіб, а також для зниження артеріального тиску. Варені з медом ягоди калини їдять при простуді (кашлі, охриплості), задишці, при діареї, хворобах печінки, жовтяниці.

З калинового насіння готують напій, що підвищує тонус кишок. Його рекомендують людям похилого віку при хронічному запорі, атонії кишок та спастичному коліті.

Відвар ягід калини п'ють при виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки, а також при фурункулах, карбункулах, екземі та виразках. Сік ягід калини з медом у народній медицині в минулому вживали при ракових хворобах, при гіпоацидному гастриті з метою профілактики раку шлунка.

Суміш настою ягід з настоєм квіток та листків калини застосовують для полоскання горла при ангіні.

Сік калинових ягід є добрим косметичним засобом проти висипів та пігментних плям на обличчі.

1. У випадках метрорагії і надмірної болісної менструації рекомендується відвар 1 столової ложки калинової кори в 1 склянці води. Вживати по 1 столовій ложці 3—4 рази на день.

2. Спиртовий екстракт калинової кори слід приймати по 20—30 крапель тричі на день.

3. Rp.: Extr. Viburni fluidi 30 ml
DS. По 25—30 крапель тричі на день

4. Rp.: Dec. corticis Viburni 10,0 : 200 ml
DS. По 1 столовій ложці тричі на день

144. VINCA MINOR L.— барвінок малий
Російська назва — барвинок малый

Трав'яниста вічнозелена рослина з родини барвінкових. Стебло стелиться по землі, гіллясте, завдовжки до 50—60 см. Листки еліптичні, на коротких черешках, блискучі, шкірясті, залишаються на стеблі після зими. Квітки поодинокі, великі (1—2 см у діаметрі), синьо-голубі, з лійкоподібним вінчиком із п'яти зрощених пелюсток. Цвіте в травні. Рослина зустрічається в дикому стані на Україні, зокрема в Криму; на Кавказі; дещо рідше — західній смузі європейської частини СРСР. Росте в лісах, на схилах степових балок і на цілинних землях. Барвінок широко розводять як декоративну рослину в садках і парках.

Сировина. З лікувальною метою використовують траву барвінку малого (стебла, листки, квітки). Заготовляють рослину навесні і на початку літа під час її цвітіння і після нього (у травні-червні), зрізуючи серпом або ножем. Сушать на горищі або під накриттям при добрій вентиляції, розстеливши тонким шаром (3—5 см). Зберігають у паперових або лляно-джутових мішках.

Для медичного використання рослина не заготовляється.

Хімічний склад барвінку малого вивчений недостатньо. Відомо, що рослина містить алкалоїди (ізовінкамін, вінін, пубесцин, мінорин), які знижують артеріальний тиск (при гіпертонічній хворобі), стабілізують ритм серцевих скорочень (при тахікардії), активізують зсідання крові. Крім того, рослина містить дубильні речовини, урсолову кислоту, аскорбінову кислоту, каротин, рутин та інші діючі речовини.

Дія: гіпотензивна, в'яжуча, протизапальна, кровоспинна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Виготовлено препарат із комплексу алкалоїдів — віпан, що має досить виражену гіпотензивну дію, подібну до дії резерпіну. Цей препарат призначають при гіпертонічній хворобі.

У народній медицині траву барвінку малого здавна застосовували при діареї, дизентерії, туберкульозі легень, скорбуті, кровотечах, білях, статевій слабкості та емфіземі легень. Відвар трави п'ють при неприємному запаху з рота, при скорбуті та зубному болю. Міцний відвар використовують для примочок, а потовченою свіжою травою спиняють кровотечу, прикладаючи її до ран.

При статевій слабкості 20 г трави барвінку з квітками варять на малому полум'ї у 250 мл горілки і вживають по 8 крапель двічі на день (вранці й увечері) протягом 4 днів. Після цього роблять дводенну перерву і лікування повторюють.

При гіпертонічній хворобі 1 чайну ложку подрібнених листків барвінку варять в 1 склянці води протягом 20 хв. Відвар п'ють по 1 столовій ложці тричі на день.

Для обмивання гнійних ран, виразок та при дерматиті, що супроводиться свербежем, 1 столову ложку сухої трави рослини заварюють в 1 склянці окропу, настоюють півгодини на слабкому вогні, не доводячи до кипіння, охолоджують і фільтрують.

Для спинення внутрішніх кровотеч (легеневих та шлункових) 30 г трави барвінку малого, зібраної під час цвітіння рослини, відварюють у 0,35 л води і вживають відвар по півсклянки — неповній склянці тричі на день. Або ще беруть 4 г трави барвінку малого і 2 г кореня живокосту лікарського і відварюють у 0,5 л води. Вживають відвар по 1 склянці вранці і ввечері.

Останнім часом радянськими і зарубіжними фармакологами вивчено цілий ряд алкалоїдів барвінку малого. Так, встановлено седативну й гіпотензивну властивості алкалоїду вінкаміну. В основі гіпотензивної дії цього алкалоїду лежить його здатність знижувати тонус кровоносних судин. Вінкамін під назвою девінкану призначають при гіпертонічній хворобі, особливо на I та II стадіях захворювання, в тому числі при церебральних її формах, а також при тахікардії. Виробництво девінкану здійснюється в УНР. Випускається він у таблетках по 0,005 г і в ампулах, що містять в 1 мл 0,005 г препарату. З алкалоїдів барвінку малого в НРБ виробляється гіпотензивний препарат вінкапан. Він, як і девінкан, дозволений до застосування в СРСР.

145. VIOLA ODORATA L.— фіалка запашна

Російська назва — фиалка душистая

Багаторічна трав'яниста рослина з родини фіалкових. Прикореневі листки короткоопушені, при основі серцевидні, сидять на довгих черешках. Квітки синьо-фіолетові, п'ятипелюсткові, зі шпоркою, на досить довгих квітконіжках, запашні. Кореневище повзуче, дуже розгалужене. Цвіте рослина рано навесні, після пролісків.

Поширена майже по всій території Радянського Союзу, в тому числі й на Україні. Росте на лісових галявинах, у чагарниках, по садках і парках. Фіалку запашну також розводять як декоративну рослину.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують усю рослину. Збирають у червні — серпні разом з коренями і кореневищами. Сушать у приміщенні, що добре провітрюється.

Для медичного використання рослина не заготовляється.

Хімічний склад. У коренях фіалки запашної є багато сапонінів, алкалоїд віолін, сліди саліцилової кислоти. У квітках міститься ефірна олія.

Дія: сечогінна, потогінна, відхаркувальна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. При мимовільному сечовиділенні або ж затримці сечі в дитини їй дають протягом 3—4 днів двічі-тричі на день смоктати розм'якшений (розпарений) і підсолоджений корінь фіалки запашної. Внаслідок такого лікування функціональна діяльність сечового міхура може нормалізуватися. Препарати фіалки запашної вживають також при утворенні піску в сечовому міхурі та нирках. Відвар рослини (30 г в 1 л води) застосовують як сечогінний та солегінний засіб, що очищає ниркові миски, лікує подагру та поліартрит. Для посилення ефективності сечогінної та солегінної дії фіалки запашної її змішують із подрібненими стручками квасолі звичайної; листками мучниці звичайної, приймочками кукурудзи, травою спорищу звичайного та березовими бруньками (всього порівну). Дві столові

ложки такої суміші настоюють на 2—4 склянках окропу протягом 20 хв. Настій вживають по 2—3 столові ложки тричі на день.

Щоб зняти приступ болю при нирковокам'яній хворобі 1 столову ложку суміші трави фіалки запашної, листків рути запашної, листків берези білої, коренів вовчуга колючого, трави золотушника звичайного і трави чебрецю (всього порівну) заварюють в 1 склянці окропу, настоюють 4—5 год, відціджують. П'ють настій по чверть склянки 3—4 рази на день.

Завдяки наявності у коренях фіалки запашної сапоніну та алкалоїду віоліну, які діють на організм як відхаркувальні засоби, відвар її коренів дуже корисний при туберкульозі легень, гострому та хронічному бронхіті, а особливо при коклюші (О. П. Попов, 1965).

При кашлі, трахеобронхіті, хронічному бронхіті 1 повну столову ложку суміші (порівну) трави фіалки запашної, листків підбілу звичайного, листків медунки лікарської, листків подорожника великого і кореня солодцю голого настоюють 2 год на 1 склянці холодної води, варять 5 хв, охолоджують, проціджують. Вживають відвар теплим столовими ложками — 1 склянку випивають протягом дня.

146. **VIOLA TRICOLOR L.**— фіалка триколірна (братки триколірні)

Російська назва — фиалка трехцветная (анютины глазки)

Невеличка однорічна рослина з родини фіалкових. Стебло ребристе, майже чотиригранне, висхідне або лежаче. Листки з прилистками. Квітки різнобарвні: верхні пелюстки темно-фіолетові; бокові посередині й нижні по краях — синьо-фіолетові або блідо-жовті. Цвіте в червні — серпні. Росте як бур'ян у посівах, здебільшого — в озимині. Рослина поширена в південній, середній та північній зонах європейської частини СРСР.

На парових полях можна побачити так звану фіалку польову з білими та жовтими пелюстками, яка у народній медицині використовується замість триколірної, бо хімічний склад і морфологічні ознаки їх однакові.

Сировина. З лікувальною метою застосовують траву фіалки триколірної, яку збирають під час цвітіння рослини (у червні-липні), зрізуючи стебла на невеликій висоті від землі. Сушать у затінку і зберігають у щільно закритих паперових коробках.

Рослина для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад. Трава фіалки триколірної містить рутин (віолокверцитрин), сапоніни, слиз, виннокам'яну саліцилову кислоти, каротин, аскорбінову кислоту (0,29 мг%), незначну кількість алкалоїду віоліну та білкові речовини.

Дія: діуретична, відхаркувальна, тонізуюча.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Наявні в рослині флавоноїди, антоціани і особливо рутин мають сечогінну властивість і тому сприяють видаленню з організму шкідливих продуктів обміну речовин (депуративна дія), що має велике значення при багатьох захворюваннях, особливо в дерматології.

Трава фіалки триколірної являє собою засіб, багатий на рутин; її препарати зменшують проникність і ламкість стінок кровоносних капілярів. Перебуваючи в синергічному зв'язку з аскорбіновою

кислотою, рутин бере активну участь в оксидоредукційних процесах в організмі. Він подовжує час утилізації адреналіну, а аскорбінова кислота в свою чергу уповільнює виділення йоду, дещо підвищує рівень кальцію в крові та кістках, послаблює активність гістаміну.

Відхаркувальна дія рослини зумовлена наявністю в ній сапоніну.

У народній медицині настій трави вживають як відхаркувальний засіб при простудному кашлі, а також як засіб, що полегшує діяльність нирок та має сечогінну і депуративну дію, при шкірних захворюваннях, авітамінозі, запаленні сечового міхура. Його застосовують ще при поліартриті, подагрі і після пологів для припинення післяпологових виділень. У цьому випадку рекомендують також вживати напар суміші трави фіалки триколірної, трави череди трироздільної, листків волоського горіха і листків суниці лісової (по 1 столовій ложці в 1 л окропу). П'ють по півсклянки 5—6 разів на день.

З препаратів фіалки триколірної найчастіше використовують настій 10—20 г її трави на 1 склянці окропу. П'ють по $^1/_2$—1 склянці тричі на день. Надмірне вживання настою може зумовити діарею і блювання.

А. П. Левчук (1927) рекомендує як сечогінний чинник застосовувати настій 30 г трави фіалки триколірної на 1 склянці води або відвар 10 г кореня рослини у 1,5 склянки води (уварюють до $^1/_3$). Вживають по 1 столовій ложці 5—6 разів на день. Цей відвар у кількості 3 ложок може викликати послаблення, а в більшій кількості — блювання.

При хронічній екземі, псоріазі, дерматиті С. А. Томілін (1959) пропонує використовувати такий збір: трави фіалки триколірної і золототисячника звичайного — по 20 г, трави рутки лікарської, пагінців пасльону солодко-гіркого, листків копитняка європейського і трави багна болотяного — по 10 г. Одну столову ложку цієї суміші настоюють на 1 склянці окропу. Настій вживають по чверть склянки тричі на день.

Напаром фіалки триколірної полощуть горло при хронічному тонзиліті, гострому та хронічному ларингіті. Скрофульозні висипи і струпи у дітей лікують маззю, яку готують із соку 100 г трави фіалки триколірної, 5 г розхідника звичайного і 5 г вербени лікарської. Цією маззю змащують уражені місця. Якщо струпом уражена голова дитини, то попередньо стрижуть волосся (М. А. Носаль, 1958).

147. VISCARIA VULGARIS L.— віскарія звичайна, або клейка (смолянка звичайна, або клейка)

Російська назва — **смолка клейкая**

Багаторічна трав'яниста рослина з оголеним липким стеблом, 30—80 см заввишки. Прикореневі листки в розетці, оберненоланцетні, а стеблові — вузьколопатеві і навіть лінійні. Квітки в зближених супротивних пучках — з майже суцільними пурпурно-червоними пелюстками. Цвіте у травні — серпні. Росте віскарія в сухих місцях: на лісових луках, схилах, галявинах, у заростях, на узліссі соснових борів, лісових вирубках та в посадках. Поширена всюди.

Сировина. З лікувальною метою заготовляють надземну частину (стебла, листки, квітки). Збирають під час цвітіння рослини. Сушать

у затінку. Зберігають висушену траву в ящиках, вистелених папером.

Для медичного використання рослина не заготовляється.

Хімічний склад віскарії звичайної не вивчений.

Дія: анальгетична, жовчогінна, снотворна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Віскарія звичайна широко застосовується в народній медицині. Препарати рослини посилюють жовчовиділення, спиняють кровотечу, усувають шлунково-кишкові коліки, поліпшують відхаркування при кашлі, діють як легке снотворне, мають антисептичні та ранозагоювальні властивості.

Настій трави віскарії звичайної застосовують при жовтяниці, хворобах печінки, нирок; як відхаркувальний засіб — при бронхіті, знеболюючий — при шлунково-кишкових коліках, а також як снотворний. Він протипоказаний при метрорагії та болісній менструації.

Настій рослини використовують для обмивань гнійних ран, абсцесів, при висипах на шкірі, що сверблять.

148. VISCUM ALBUM L.— омела біла (звичайна)

Російська назва — омела белая

Напівпаразитуюча вічнозелена кущова рослина з родини омелових, кулястої форми, до 30—120 см у діаметрі. Паразитує на тополі, клені, березі, липі, в'язі, груші, яблуні, дубі, білій вербі, акації та на інших деревах. Стебла дерев'янисті, вилчасто або супротивно розгалужені. Листки жовті, довгастоовальні, шкірясті, з тупуватими кінцями. Квітки дрібні, зібрані по 5—6 штук у щиток, жовтуватозелені. Плоди — кулясті несправжні ягоди, соковиті, білого кольору. Цвіте омела в березні-квітні.

Сировина. Для лікувальних цілей застосовують молоді гілки омели з листками. Збирають їх пізно восени або взимку і сушать без плодів (плоди отруйні) у приміщенні, яке добре провітрюється.

Для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад. Омела біла містить алкалоїд віскотоксин (0,03—0,1 %), що складається з амінокислот та цукрів, вісцерин, віскол, холін, ацетилхолін, пропіонілхолін, олеанову й урсолову кислоти, інозит, тирамін, спирти пініт і квебрахіт, жирну олію, смолисті речовини, каротин, аскорбінову кислоту, флавони, віск.

Дія: гіпотензивна, седативна, кровоспинна та глистогінна.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Науковій медицині омела біла здавна відома як добрий заспокійливий і в'яжучий засіб. Виготовлені з неї препарати віскулен та омелен, а також настій листків застосовують при атонії кишок, легеневій та носовій кровотечі і особливо при гіпертонічній хворобі I і II стадій.

Клінічні спостереження свідчать, що препарати омели знижують артеріальний тиск, посилюють серцеву діяльність, розширюють кровоносні судини і зменшують збудність нервової системи.

У народній медицині омелу білу застосовують у формі настойок та відварів. Найчастіше готують відвар 4 столових ложок її трави в 1 л води (кип'ятять 5—7 хв). П'ють по півсклянки тричі на день.

Препарати омели білої рекомендують людям похилого віку при поганому самопочутті і загальній слабкості. Вони ефективні при судорогах, головному болю і запамороченні, при атеросклерозі, гіпертонічній хворобі, артриті, спондиліті, хронічних захворюваннях суглобів. Посилюючи скорочення матки, діючі речовини омели припиняють метрорагію. Внутрішньом'язове введення піддослідним тваринам очищеного екстракту омели гальмує розвиток ракових клітин при злоякісних пухлинах, які не піддаються оперативному лікуванню.

При атеросклерозі і гіпертонічній хворобі I—II стадій настоюють 1 повну столову ложку суміші трави омели білої, квіток глоду колючого, листків меліси лікарської, кореня валеріани лікарської, листків барвінку малого і плодів кмину (взятих порівну) протягом 2 год на 1 склянці окропу. П'ють настій по півсклянки тричі на день. З цією ж метою готують настій 1 столової ложки суміші трави омели білої, трави барвінку малого, квіток глоду колючого (по 15 г) і трави деревію тисячолистого (30 г). Настоюють 3 год на 1 склянці окропу, варять 5 хв і напарюють 15 хв. Випивають ковтками протягом дня.

Проти круглих глистів готують такий складний порошок: змішують 0,5 г листків омели білої, 0,5 г її ягід і 1 г кореня валеріани лікарської. Вживають по 5 г тричі на день. Строк лікування — не менший як 3 дні. Порошок треба запивати водою й заїдати свіжою морквою.

Відвар і порошок омели білої застосовують як пом'якшувальний і знеболюючий засіб при абсцесах та інших шкірних хворобах. Препарати омели білої застосовують для іригацій і сидячих ванн у гінекологічній практиці, а також при геморої́дальній кровотечі (краще в поєднанні з іншими травами). Для цього беруть траву омели (15 г), деревію тисячолистого, гірчака перцевого, дубову кору, траву кропиви жалкої і квітки глухої кропиви (по 10 г), все змішують і заварюють в 1 л води.

Використовуючи омелу білу з лікувальною метою, слід дотримуватись обережності, оскільки рослина отруйна.

1. Rp.: Inf. fol. Visci albi 15,0 : 180 ml
DS. По 1 столовій ложці тричі на день

2. Rp.: Dec. Visci albi 6,0 : 180 ml
DS. По 1 столовій ложці тричі на день

3. Rp.: Flores Crataegi oxyacanthae
Fol. Visci albi aa 30,0
M. f. species
DS. Одну чайну ложку збору залити 1 склянкою окропу, настояти у теплому місці півгодини і процідити. Приймати по чверть склянки тричі на день

149. **XANTHIUM SPINOSUM L.** — нетреба колюча (страхополох)

Російська назва — дурнишник колючий

Однорічна трав'яниста рослина з родини складноцвітих. Листки дрібні, трилопатеві: зверху — темно-зелені, знизу — повстисті. Квітки невеличкі, жовтуваті. Плоди — овальні, обгортки їх жовтувато-

бурі, густо вкриті тонкими гачкуватими колючками. Цвіте рослина в липні-серпні. Росте на засмічених місцях, по берегах річок, біля доріг, на вигонах, під тинами, на смітниках. Поширена в середній і південній смугах СРСР.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують траву нетреби колючої. Збирають усю рослину (листки, стебла, плоди), зрізуючи її в тому місці, де починаються листки, або викопують з коренем. Листки і стебла збирають у липні-серпні, плоди — у вересні-жовтні.

Для медичного використання рослина не заготовляється.

Хімічний склад нетреби колючої вивчений недостатньо. Усі частини рослини містять багато йоду, глікозид ксантострумарин, значну кількість алкалоїдів (0,11—0,13 %), аскорбінову кислоту (31,8 мг%). У насінні і плодах чимало жирної олії, смоли, є сапоніни.

Дія: антисептична, фунгіцидна, протизапальна, легка знеболююча, потогінна та жарознижуюча.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Народна медицина використовує рослину для лікування хвороб щитовидної залози (зобу), ревматизму, кропив'янки, діареї та хвороб простудного характеру. У Середній Азії сік листків нетреби колючої п'ють при астмі, спазмах у горлі та при геморої.

З нетреби готують відвар. На 1 склянку окропу беруть 1 столову ложку подрібненої рослини і варять 10 хв. П'ють по чверть склянки 4—5 разів на день як протигарячковий, потогінний і заспокійливий засіб.

Для лікування шкірних хвороб застосовують відвар листків нетреби і виготовлену з них мазь. Особливо добрий результат дає поєднання цих двох засобів при грибкових ураженнях шкіри. Щоб приготувати мазь з нетреби колючої, з неї знімають колючки і розтирають її з вершковим маслом або несолоним свинячим салом. Цією маззю змащують місця, що сверблять: уражені коростою, екземою, укусами комах, покриті лишаями, скрофульозними струпами (М. А. Носаль, 1958).

Відваром нетреби колючої чоловіки миють обличчя після гоління, особливо коли на ньому є висипи, лишаї, вугри. Дітей купають у ньому при кропив'янці.

Замість відвару проти кропив'янки, набряків горла та тривких лишаїв краще вживати сік нетреби: дітям — по 2—10 крапель, а дорослим — по 15—20 крапель на один раз.

Відвар нетреби пекучий, тому при його застосуванні необхідне індивідуальне дозування. Особливо треба дотримуватись обережності при вживанні препаратів рослини всередину, оскільки вона отруйна.

150. **XANTHIUM STRUMARIUM L.**— нетреба звичайна

Російська назва — дурнишник обыкновенный

Однорічна трав'яниста рослина з родини складноцвітих заввишки до 120 см. Листки округлолопатеві, біля основи серцевидні, з гострими великозубчастими й нерівнозубчастими частками. Обгортки при плодах довгастоеліптичні, жовтувато-буруваті, з прямими, на верхівці гачкуватими голими шипами. Цвіте рослина в

липні-серпні. Росте на засмічених місцях і пустирях майже по всій території Радянського Союзу.

Сировина. З лікувальною метою використовують траву, корені й насіння нетреби звичайної. Збирають рослину, зрізуючи її в тому місці, де починаються листки. Корені викопують восени, а насіння збирають у період його достигання.

Рослина для медичного використання не заготовляється.

Хімічний склад нетреби звичайної вивчений недостатньо. Листки її містять порівняно багато йоду, алкалоїд і аскорбінову кислоту (близько 32 мг%). У насінні є жирна олія, смоли, глікозид ксантострумарин і йод. Рослина отруйна.

Дія: потогінна, заспокійлива, антисептична.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Рослину застосовують у народній медицині. Препарати її сприяють лікуванню зобу і виявляють антисептичну, фунгіцидну, протизапальну, незначну знеболюючу, потогінну та жарознижуючу властивості.

Відвар трави з листками, квітками і плодами (інколи й коренями) вживають при діареї, дизентерії, запальних процесах сечового міхура. Беруть 1 столову ложку подрібненої нетреби і варять 10 хв в 1 склянці окропу. П'ють по чверть склянки 4—6 разів на день. Відвар нетреби пекучий, тому користуватись ним потрібно обережно.

Сік листків нетреби звичайної вживають при астмі, спазмах у горлі та при геморої.

Відвар рослини або свіжовитиснутий сік застосовують як зовнішній засіб при скрофульозі, раку шкіри, лишаях, екземі, вуграх, висипах, кропив'янці та грибкових хворобах шкіри.

Китайська народна медицина використовує препарати рослини для лікування зобу, хронічного пієлонефриту, простудних хвороб, а також як потогінний, жарознижуючий і заспокійливий засіб. Свіжі плоди і насіння нетреби звичайної подрібнюють і наносять на шкіру при екземі, дерматозі, що супроводиться свербежем, укусах комах, лишаях та короcті. Мазь висушених плодів рослини застосовують при грибкових ураженнях шкіри.

151. ZEA MAYS L.— кукурудза звичайна

Російська назва — кукуруза обыкновенная

Однорічна культурна рослина із родини м'ятликових.

Сировина. З лікувальною метою використовують приймочки і стовпчики рослини.

Збирають кукурудзяні стовпчики пучками, коли достигають качани, починаючи з періоду воскової стиглості. Приймочки зривають або відрізують безпосередньо з рослини або після збирання врожаю в місцях його зберігання (у липні-серпні). Беруть тільки світложовті, золотаво-жовті і червонуваті нитковидні м'які стовпчики.

Сушать на вільному повітрі, у затінку, в кімнаті або на горищі, розіклавши тонким шаром на папері чи тканині. Перед сушінням сировину уважно оглядають, видаляють почорнілі і зіпсовані частини. Інколи суху сировину перетирають на порошок. Зберігають у сухому місці. Сировина заготовляється і відпускається аптеками.

Хімічний склад. Кукурудза містить жирну олію (1,88—2,55 %), до складу якої входять арахідонова та лінолева кислоти; ефірну олію

(0,1—0,2 %), у складі якої є карвакрол (1,8 %); камедеподібні речовини (2,65—3,18 %); нерозчинну кислу смолу (2,25—2,79 %); гірку глікозидну речовину (близько 1,5 %); сапоніни (близько 3,10 %); дубильні речовини пірокатехінової групи (11,6—13 %); цукри (близько 5,2—8 %), калій, магній, кальцій, сполуки кремнезему; ситостерол і стигмастерол, алкоголь, вітаміни С і К.

Дія: жовчогінна, протизапальна, діуретична.

Фармакологічні властивості і застосування в медицині. Настої кукурудзяних стовпчиків збільшують секрецію жовчі і поліпшують її відтік. При цьому у виділеній жовчі зменшується вміст органічних речовин, особливо білірубіну, знижується її в'язкість та щільність.

Кукурудзяні приймочки особливо ефективні при хронічному холециститі, холангіті і холангіогепатиті. В результаті систематичного вживання хворими препаратів їх (відвару або настою) поступово зменшується і минає відчуття важкості і болю у правому підребер'ї, зникають нудота, блювання, метеоризм.

Терапевтична цінність препаратів кукурудзи при захворюваннях печінки грунтується не лише на жовчогінній властивості їх. Завдяки вмістові в них вітаміну К поліпшується протромбінотворна функція, збільшується кількість тромбоцитів, прискорюється процес зсідання крові.

Настій кукурудзяних стовпчиків не тільки посилює секрецію жовчі, а й зменшує тонус сфінктера Одді, що полегшує відтік жовчі у дванадцятипалу кишку.

Останніми роками великого значення надають лікувальним властивостям кукурудзяної олії, яка за характером впливу на моторику жовчного міхура подібна до яєчного жовтка. Проте при вживанні кукурудзяної олії скорочення стінок жовчного міхура триваліше, ніж при вживанні жовтка, а стійке зниження його тонусу і наповнення свіжою жовчю настає пізніше. Соняшникова ж олія, на відміну від кукурудзяної, викликає зниження тонусу жовчного міхура, що змінюється поступовим тонічним скороченням його стінок (А. Д. Турова, 1967).

Кукурудзяна олія сприяє зменшенню кількості холестерину в організмі. Через те її рекомендують при атеросклерозі, гіпертонічній хворобі. Вживають кукурудзяну олію по 25 г (1 столова ложка) тричі на день протягом 3 тиж. Такі курси лікування необхідно проводити 3—4 рази на рік з перервами в 3—4 тиж. Препарат відіграє важливу роль не тільки у лікуванні, а й у профілактиці атеросклерозу. При появі нудоти та діареї вживання кукурудзяної олії слід припинити, а через 7—10 днів відновити його, звичайно, в менших дозах — по 10—15 г тричі на день (М. І. Соломченко, 1968).

Настій приймочок кукурудзи є цінним засобом для лікування гломерулонефриту у дітей, а рідкий екстракт і таблетки з них допомагають при запальних процесах у нирках та сечовому міхурі, набряках. Одержано позитивні наслідки лікування 3 % настойкою приймочок хворих з нирковокам'яною хворобою. Хворі вживали по 1 столовій ложці настою 3—4 рази на день протягом 6 міс. В результаті такого лікування камені сечоводів і нирок, утворені із кар-

бонатів, уратів і фосфатів, розчинялися (О. Я. Губергріц, М. І. Соломченко, 1968).

Кукурудзяні приймочки здавна використовують у народній медицині при хворобах печінки, нирок та при діабеті як діуретичний засіб. Їх вживають для послаблення апетиту з метою схуднення, для припинення різного характеру кровотеч, усунення застійних набряків, при хворобах жіночих статевих органів, а також як седативний засіб.

Алфавітний покажчик українських назв рослин

(з зазначенням номера рослини)

Алфавітний покажчик російських назв рослин

(з зазначенням номера рослини)

Н

О

П

Р

С

Т

Ф

Х

Ц

Ч

Ш

Щ

Я

Алфавітний покажчик латинських назв рослин
(з зазначенням номера рослини)

Зміст

Мамчур Ф. І.

М22 Довідник з фітотерапії.— К.: Здоров'я, 1984.— 264 с.

У довіднику систематизовано, узагальнено відомості про найбільш уживані в лікувальній практиці лікарські рослини. Описано їх фармакологічну дію, хімічну будову, механізм впливу на організм людини і способи застосування при різних хворобах (внутрішніх органів, шкіри, жіночих статевих органів, нервової системи, крові тощо).

Наведено лікарські приписки поширених на території нашої країни цілющих деревних і трав'янистих рослин.

М $\frac{4110000000-133}{М209(04)-84}$ БЗ.11.12.84 53. 52я2